

МУҲАККИКИ ЧАВОН
ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
2023. №2

МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
2023. №2

YOUNG RESEARCHER
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
2023. No2

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАҶГАРДОН ВА ТАРЧУМА
ДУШАНБЕ – 2023

**ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «МУҲАҚҚИҚИ ЧАВОН»**

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

САРМУҲАРРИР:

Хушвахтзода Қобилҷон

Хушвахт

Доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадов

Сафармамад

Муборакшоевич

Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов Кароматулло

Бадридинович

Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумани Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Шерматов Нурмаҳмад

Доктори илмҳои техникӣ, профессор

Солихов Давлат

Куватович

Доктори илмҳои физикаю математика, профессор

Сатторов Абдуманон

Доктори илмҳои физикаю математика, профессор

Файзуллоев Эркин

Фатхуллоевич

Номзади илмҳои химия, дотсент декани факултети химия

Валиев Шариф

Файзуллоевич

Доктори илмҳои геологӣ-минералогӣ, и.в. профессор, декани факултети геологияи ДМТ

Расулиён Қаҳҳор

Доктори илмҳои таърих, профессор

Кучаров Аламхон

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дӯстов Ҳамроҳон

Ҷумаевич

Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нағзибекова

Меҳриниссо Бозоровна

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонишиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муродов Мурод

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ

Низомова Тухфамо

Давлатовна

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Одинаев Фуркат

Фарҳодович

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Сотиволдиев Рустам

Шарофович

Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Сафарализода Хучамурод

Қуддус

Номзади илмҳои сиёсатишиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатишиносӣ

Рачабов Имомиддин

Ширинович

Номзади илмҳои сиёсатишиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатишиносӣ

Нуриддин Парвин

Раймалихон

Номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент

Ҳочиматова Гулҷеҳра

Масаидовна

Доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Устоев Мирзо

Бобочонович

Доктори илмҳои биологӣ, профессори кафедраи физиологияи одам ва ҳайвонҳо, факултети биологияи ДМТ

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон
ва тарҷумани ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишони Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

ДМТ, 2023©

**ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»**

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт | Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич | Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло Бадридинович | Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Шерматов Нурмахмад	Доктор технических наук, профессор
Солихов Давлат Кувватович	Доктор физико-математических наук, профессор
Сатторов Абдуманнон	Доктор физико-математических наук, профессор
Валиев Шариф Нарзуллоевич	Доктор геолого-минералогических наук, и.о. профессора
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	Кандидат химических наук, декан факультета химии ТНУ
Расулиён Каххор	Доктор исторических наук, профессор
Кучаров Аламхон	Доктор филологических наук, профессор
Дустов Хамрохон	Кандидат филологических наук, доцент
Муродов Мурод	Доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	Доктор филологических наук, профессор
Абдусатторов Абдушукур	Доктор филологических наук, профессор
Одинаев Фуркат Фарходович	Кандидат экономических наук, доцент
Сотиволдиев Рустам Шарофович	Доктор юридических наук, профессор
Сафарзода Бахтовар Амиралли	Доктор юридических наук, профессор
Раджабов Имомиддин Широнович	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Сафарализода Хучамурод Куддус	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Нуриддин Парвин Раймалихон	Кандидат политических наук, доцент
Ходжиматова Гулчехра Масаидовна	Доктор педагогических наук, доцент
Устоев Мирзо Бободжонович	Доктор биологических наук, профессор

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

© ТНУ, 2023

TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SCIENTIFIC JOURNAL “YOUNG RESEARCHER”
Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

CHIEF EDITOR:

Khushvakhtzoda Qobiljon Khushvakht | *Doctor of Economics, Rector of the Tajik National University (Dushanbe, Tajikistan)*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Safarmamad Muborakshoevich | *Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo Badridinovich | *Candidate of philological sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Shermatov Nurmahmad	<i>Doctor of technical sciences, Professor</i>
Solihov Davlat Quvatovich	<i>Doctor of physical and mathematical sciences</i>
Sattorov Abdumannon	<i>Doctor of physical and mathematical sciences</i>
Fayzulloev Erkin Fathulloevich	<i>Candidate of chemical sciences, dean of the chemical faculty</i>
Valiev Sharif Fayzulloevich	<i>Doctor of geological and mineralogical sciences, Professor</i>
Rasuliyon Qahhor	<i>Doctor of historical Sciences, Professor</i>
Kucharov Alamkhon	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University</i>
Dustov Hamrokhon Dzhumaevich	<i>Candidate of philological sciences,</i>
Murodov Murod	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University</i>
Nagzibekova Mekhriniso Bozorovna	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University</i>
Nizomova Tuhfamo Davlatovna	<i>Doctor of Economics, Professor</i>
Odinaev Furqar Farhodovich	<i>Candidate of Economics, assistant professor</i>
Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	<i>Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science</i>
Sotivoldiev Rustam Sharofovich	<i>Doctor of law, Professor</i>
Safarzoda Bakhtovar Amirali	<i>Doctor of law, Professor</i>
Rajabov Imomiddin Shirinovich	<i>Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science</i>
Nuriddin Parvin Raymalikhon	<i>Candidate of Politics, assistant professor</i>
Hojimatova Gulchehra Masaidovna	<i>Doctor of pedagogical sciences, Professor</i>
Ustoev Mirzo Bobojonovich	<i>Doctor of Biological sciences, Professor</i>

Address of the Publishing center:
734025, Republic of Tajikistan,
Rudaki Avenue, 17. Dushanbe.
E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru
Phone: (+992 37) 227-74-41
© TNU, 2023

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

“БАХР-УЛ-АСРОР ФИ МАНОҚИБ-АЛ-АХЁР”- И МАҲМУД ИБНИ ВАЛӢ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ТАЪРИХИИ ИБТИДОИ АСРИ XVII

Исмоилов М. Ҳ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз таърихнигории ватанӣ ба мо маълум аст, ки маълумотҳои аввалин оид ба ҳаёт ва фаъолияти Маҳмуд ибни Валӣ ва асари пурқимати ӯ «Баҳр-ул-асрор фи манокиб-ал-ахёр» (Баҳри асрор оид ба рафтори ашхоси накукор) як қатор муаррихони давр дар асарҳои худ маълумотҳои мукамал додаанд. «Баҳр-ул-асрор фи манокиб-ал-ахёр»-и Маҳмуд ибни Валӣ бузургтарин манбаи таърихии асри XVII ба шумор меравад, ки дар он маълумотҳои муҳими таърихӣ ва ҷуғрофиро пайдо намудан мумкин аст.

Аввалин сарчашмаи таърихӣ, ки дар бораи воқеа ва ҳодисаҳои оғози асри XVII маълумот мерасонад - ин асари Маҳмуд ибни Валӣ «Баҳр-ул-асрор фи манокиб ал-ахёр» мебошад. Чӣ тавре ба мо маълум аст, оид ба ҳаёт ва фаъолияти Маҳмуд ибни Валӣ сарчашмаҳои худи муаллиф маълумот медиҳанд. “Маҳмуд ибни Валӣ тахминан солҳои 1595 - 1596 (моҳи муҳаррами 1004) дар шаҳри Балх, дар хонаводаи шахси олимартаба ба дунё омадааст. Падараш Мирмуҳаммад Валӣ аслан аз Фарғонаи Косон буда, дар замони Пирмуҳаммадхони Шайбониён (солҳои 1546-1567 милодӣ) ба Балх рафтааст. Ӯ шахси босавод буда, аз пешвоёни замони худ дар илми фикҳ махсуб мешуд. Бо таҳаллуси Мир Хислат низ шеърҳо эҷод кардааст”.

“Баҳр-ул-асрор фи манокиб-ал-ахёр” дар нимаи аввали асри XVII навишта шуда, аз мундариҷа ва ҳафт ҷилд иборат мебошад, ки ҳар як ҷилди он дар навбати худ ба чор бахш тақсим мешавад. “Ин асар масъалаҳои гуногунро дар бар гирифта, ҷилди аввали он дар бораи тасвири олам буда, ҷилди дуюми он ба масъалаҳои таърихи давраи тоисломӣ бахшида шудааст. Дар ҷилди сеюм дар бораи ҳаёти пайғамбари ислом Муҳаммад (с), пайдоиш ва интишори дини ислом ва ҳодисаҳои таърихии он давра маълумот додааст. Ҷилди чоруми асар дар бораи таърихи сулолаҳои Уммавиён ва Аббосиён баҳс менамояд. Дар ҷилди панҷум таърихи сулолаҳои ҳоким дар Эрон ва Мовароуннаҳр оварда шудааст. Ҷилди шашумро муаллиф аз таърихи ҳуҷуми муғул ба Мовароуннаҳр Хуросон оғоз карда, то давраи ҳукмронии Надирмуҳаммадхони Аштархонӣ овардааст. Ҷилди ҳафтуми асар таърихи Темуриёнро то давраи Шохҷаҳон дар бар гирифтааст”.

Маҳмуд ибни Валӣ дар тавзеҳоти манбаҳо, мафҳумҳои ҷудоғонаеро мавриди истифода қорор додааст, ки роҷеъ ба ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва этникӣ маълумот медиҳад, ки сарчашмаҳои дигари таърихиву ҷуғрофӣ камтар ба назар мерасанд. Дар вақти тартиб додани замима муаллиф порчаҳои ҷудоғонаи дорой хусусиятҳои космографӣ (тасвири олам), адабиётҳо бо забонҳои хоричӣ ва махсусро истифода намудааст.

Дар рафти таълифи асар Маҳмуд ибни Валӣ аз асарҳои олимони асрҳои гузашта васеъ истифода намудааст, ки чунинанд: Ибни Фақеҳ (охири асри IX-X), Истахрӣ (солҳои 849-934), Ибни Ҳавкал (асри X), Яъқубӣ (ваф. соли 896), Масъудӣ (ваф. соли 956), Муқаддасӣ (тахм. солҳои 947-1000), Ёкутӣ (тахм. солҳои 1179-1229), Ибни Фадлана (тахм. Асри XII), Закариёи ибни Муҳаммади Қазвинӣ (солҳои 1203-1283), Димишқӣ (солҳои 1256-1327), Абулфидо (тахм. солҳои 1273-1331) ва аз асари гео-космографии (тасвири олам) “Нузҳат ал-қулуб”-и Ҳамдуллоҳи Қазвинӣ (тахм. солҳои 1281-1349) ба таври васеъ истифода намудааст [6, с.118].

Ҳамин тариқ, ба риштаи илмӣ кашидани асари Маҳмуд ибни Валӣ аҳамияти махсусро доро мебошад, ки муаллиф дар манбаҳои қайд намудааст, ки Мирақшоҳи Хусайнӣ китобхонаи бузурге дошт, ки дар он асарҳои нодири Ибни Фақеҳ, Истахрӣ, Закариёи ибни Муҳаммади Қазвинӣ, Банокатӣ, Муқаддасӣ, Рашидаддин, Атомалики Чувайнӣ, Мирхонд ва дигарон маҳфуз мондаанд [1, с.5]. Маҳмуд ибни Валӣ аз осори гаронмояи ин даргоҳи

маърифат истифода намуда, тавассути мутолиаи осорҳои гаронбаҳову бузург бархурдор гардида ва дар заминаи чунин маъхазҳо ба таълифи асари таърихию ҷуғрофи «Баҳр-ул-асрор фи маноқиб-ал-аҳёр» пардохт, ки минбаъд ҳамчун сарчашмаи бузурги таърихӣ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Моҳи августи соли 1631 (моҳи муҳаррами 1041) Маҳмуд ибни Валӣ ба шаҳри Балх баргашта, ба вазифаи китобдори китобхонаи Пирмуҳаммадхони Шайбонӣ таъйин мегардад ва то охири умраш ба омӯзиши илмҳои гуногуни замонаш машғул мешавад.

Маҳмуд ибни Валӣ олими ҳамадони замони худ буда, махсусан ба омӯзиши илмҳои таърих, адабиёт, ҷуғрофия, наботот ва тиб машғул мешавад. «Баҳр-ул-асрор фи маноқиб-ал-аҳёр» тамоми илмҳоро дар бар гирифта, ҳатто дар мундариҷаи асар роҷеъ ба паҳлуҳои гуногуни илмӣ бобҳои алоҳида ҷудо гардидааст, ки муаррих метавонад дар рафти таълифи асар ба сарчашмаҳои таърихии Табарӣ (солҳои 838-923), Рашидадин (солҳои 1247-1318) ва Ҳофизӣ Абрӯ таъя намуда, аксарияти иқтибосҳоро аз Гаршоспнома, Таърихи Хуросон ба қалам кашидааст [4].

«Баҳр-ул-асрор фи маноқиб ал-аҳёр», махсусан қисми ҷуғрофияш асари Абурайҳони Берунӣ “Осор-ул-боқия” мавриди истифода қарор гирифтааст. Аммо хусусияти таълифоти фарқкунандаи Маҳмуд ибни Валӣ нисбати осори олимону муаррихони гузашта дар он аст, ки вай нахустин маротиба Абурайҳони Беруниро бо номи Абурайҳони Хоразмӣ ёдоварӣ намудааст [5].

Мундариҷаи асар оид ба замин, ҳаракати ҷирмҳои осмонӣ, мабдаҳои асосии пайдоиши оламу одам яъне, ҳақиқати ғоявии унсурҳои асосӣ об, ҳаво, оташ, хок маълумот медиҳад. Маълумоти бештар оид ба об ва хок оварда шудааст.

Дар қисми “Унсури об” маълумоти асосӣ дар бораи укёнусҳо, баҳрҳо, дарё ва бандарҳо дода, тавассути алифбо ва тартиби муайян роҷеъ ба онҳо пай дар пай қайд гардидааст. Муаллиф обро мабдаи асосии ҳастии ҳаёти зинда шуморидааст. Маҳмуд ибни Валӣ маълумотҳои муфидро роҷеъ ба захираи обҳои минералӣ, оби чашмаҳо, аҳамияти дарёҳоро дар обёрикунии заминҳо аз ҷумла дарёҳои Чайхун (Сир), Балхоб, Ҳерӣ ва Буй нишон додааст [1,с.118].

Муаллиф диққати бештари ҳешро ба илмҳои таърих, этнография, ҷуғрофия, геология ва набототшиносӣ равона кардааст. Натиҷаи ин таҳқиқоти муаллиф айни замон дар он исбот карда мешавад, ки як идда мутахассисони касбу кори гуногун аз рӯйи асари Маҳмуд ибни Валӣ “Баҳр-ул-асрор фи маноқиб-ал-аҳёр” дар самтҳои мухталифи равияи илмӣ, аз ҷумла таъриху этнография, ҷуғрофия, геологияву набототшиносӣ ва тиб таҳқиқотӣ илмӣ мебаранд [1,с.6].

Хулоса, «Баҳр-ул-асрор фи маноқиб-ал-аҳёр»- и Маҳмуд ибни Валӣ яке аз бехтарин сарчашмаи таърихии асри XVII ба шумор рафта, хусусияти касбиҳолиро дар бар мегирад, ки тамоми воқеоту ҳодисаҳои давраи замони ҳешро тавассути шохидии ҳуди муаллиф ба таври ҳақиқӣ тасвир кардааст. Тавассути сафарҳои Маҳмуд ибни Валӣ тамоми шаҳрҳои манотиқи Хуросону Мовароуннаҳр ба қалам кашида шуда, роҷеъ ба ҳар яке аз он маълумоти мухталиби пурмазмунро дарёфт намудан мумкин аст.

Аз ин ҷиҳат метавон асари «Баҳр-ул-асрор фи маноқиб-ал-аҳёр»- ро қомуси шаҳр ва маданияти шаҳрдории асри XVII номид, зеро ки дар он маълумоти гаронбаҳое, оид ба баъзе шаҳрҳо дода шудааст, ки қариб дар ягон асари дигар маълумот пайдо намудан ғайриимкон аст ва ин хусусияти аввалиндарачаро дар бар гирифтааст.

АДАБИЁТ

1. Аҳмедов Б. А. Маҳмуд ибн Вали. Баҳр ал - асрар фи маноқиб ал-аҳёр (извлечения из “Баҳр ал-асрар”) [Текст] / Б. А. Аҳмедов. – Тошкент, 1977. – 168 с.
2. Баҳр ал-асрар, рук. ИВ УзССР, № 2372, л. 4 с - 5.
3. Баҳр ал-асрар, рук. ИВ УзССР, № 2372, л.1 с 532.
4. Крачковский, И. Ю. Арабская географическая литература [Текст] / И. Ю. Крачковский. – Москва, 1957. – 965 с.
5. [Манбаи электронӣ] “Баҳр ул-асрор фи маноқиб ул-аҳёр. Тарихий манбашунослик. fayllar.org>tarihi-j-manbashunoslik-v2.html...
6. [Манбаи электронӣ] Маҳмуд ибни Вали. “Баҳр-ул-асрор фи маноқиб-л-аҳёр”. donish.org>tj/course/learn/31-ta-rikhi-khalqi-...

“БАҲР-УЛ-АСРОР ФИ МАНОҚИБ-АЛ-АХЁР”-И МАҲМУД ИБНИ ВАЛӢ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ТАЪРИХИИ ИБТИДОИ АСРИ XVII

Дар мақолаи мазкур доир ба ҳаёт ва фаъолияти Маҳмуд Ибни Валӣ ва асари пурқимати ӯ “Баҳр-ул-асрор фи манокӣб-ал-ахёр”, ки воқеаву ҳодисаҳои асри XVII-ро дар бар мегирад, маълумоти мукамал оварда шудааст. Чуноне худ муаллиф қайд мекунад асар аз муқаддима, хулоса ва ҳафт ҷилд, ки ҳар яке дар навбати худ ҷаҳор қисмро доро мебошад, иборат аст. Вале то замони мо танҳо ҷилди аввал ва ҷилди шашуми он ҳамчун маводи таърихӣ омада расидааст. Қимати илмӣ асар дар он зоҳир мегардад, ки муаллиф сарчашмаҳои нодири таърихӣ ҷуғрофиеро мавриди омӯзиш қарор додааст, ки мазмуну мухтавои асарро пурра ифода намуда доир ба илмҳои замони ҳеш маълумоти мукамал медиҳад: “Манобеъ ат-толибин”, “Тухфат ал-ғароиб”, “Баҳр-ул-ҳақоик”, “Махзан ал-ахбор” ва ғайраҳо.

КАЛИДВОЖАҲО: ҷуғрофия, муқаддима, таърихӣ, маълумот.

"BAHR-UL-ASROR FI MANOKIB-AL-AKHOR" MAHMUDA IBN WALI KAK ISTORICHESKIY ISTOCHNIK NACHALA XVII VEKA

В данной статье приведены подробные сведения о жизни и деятельности Махмуда ибн Вали и его ценном труде «Бахр-уль-асрор фи манокӣб-аль-ахёр», включающем события XVII века. Как отмечает автор, произведение состоит из введения, заключения и семи томов, в каждом из которых по четыре части. Однако до нашего времени в качестве исторического материала дошли лишь первый и шестой тома. Научная ценность работы проявляется в том, что автор изучил уникальные историко-географические источники, в полной мере выражающие содержание работы и дающие полную информацию о науках своего времени: «Манобе' ат-Талибин», «Тухфат ал-Гараиб», «Бахр-уль-хакаик», «Махзан аль-ахбар» и др.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: география, введение, историческое, информация.

"BAHR-UL-ASROR FI MANOKIB-AL-AKHOR" MAHMUD IBN WALI AS A HISTORICAL SOURCE OF THE BEGINNING OF THE 17TH CENTURY

This article provides detailed information about the life and work of Mahmud ibn Wali and his valuable work “Bahr-ul-asror fi manoqib-al-akhvor”, which includes the events of the 17th century. As the author notes, the work consists of an introduction, conclusion and seven volumes, each of which has four parts. However, only the first and sixth volumes have come down to our time as historical material. The scientific value of the work is manifested in the fact that the author studied unique historical and geographical sources that fully express the content of the work and provide complete information about the sciences of his time: "Manobe' at-Talibin", "Tuhfat al-Gharaib", "Bahr-ul-hakayk", "Makhzan al-akhbar" and others.

KEYWORDS: geography, introduction, historical, information.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Исмоилов Мукулмон Ҳасанович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети таърих. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 17. Телефон (+992) 930555698.

Сведения об авторе: *Исмоилов Мукулман Хасанович* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета истории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон (+992) 930555698.

Information about the author: *Ismoilov Musulman Khasanovich* – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of History. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone (+992) 930555698.

ФАЛСАФА, ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА – ФИЛОСОФИЯ, **ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА**

ЗУХУРОТИ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМ ДАР БАЙНИ ЧАВОНОН

Сатторов Ш.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар марҳилаи навини давлатдории миллӣ яке аз ҳадафҳои стратегии давлату ҳукумат ҳифзи асосҳои сохтори конституционии давлат ва таҳкими давлатдории миллӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, рушди ниҳодҳои демократӣ, таъмини ҳукуку озодиҳои инсон ва шахрванд, кафолати озодии вичдон, таъмини амнияти миллии кишвар, таъмини суботи ҷомеа ва дар маҷмуъ ба амал баровардани рушду инкишофи мамлакат ҳадафҳои олии Ҳукумати мамлакат маҳсуб меёбанд.

Мутаассифона, дар радифи имкониятҳо ва шароитҳои дар амал татбиқ намудани стратегияҳои мазкур, инчунин як қатор омилҳо ва хавфу хатарҳои арзи ҳастӣ менамоянд, ки ба амнияти миллии кишвар ва дар маҷмуъ ба сохтори конституционии давлат таҳдиди воқеӣ мерасонанд.

Яке аз зухуроти номатлуби ҷомеаи ҷаҳонӣ ин терроризм ва экстремизм ба шумор рафта, боиси ба миён омадани оқибатҳои нохуш, таҳдид ё истифодаи зӯроварӣ, расонидани зарари вазнини руҳонӣ ҷисмонӣ, таҷовуз ба ҳаёти инсон, бенизомӣ, тағйири сохти конституционии кишварҳои ҷудогона, ғасби ҳокимият, барангехтани низои миллӣ, иҷтимоӣ ва динӣ гардидааст.

Терроризм як навъ сиёсат, идеология ё амали иборат аз таҳдид, фишороварӣ, зурӣ нисбати шахсони алоҳида, гурӯҳи одамон, ҷомеа, ҳокимият, институтҳои ҳокимиятӣ, давлат ва низоми идоракунии он буда, баҳри расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иделогӣ, геополитикӣ ва имкониятҳои гуногуни тарҳрезӣшуда равона гардидааст. Муҳаққиқони соҳаи ҳуқуқшиносӣ терроризмро чунин маънидод менамоянд: «Терроризм ин содир намудани амалҳои мебошад, ки ба одамон хатари марг ба миён меоварад, истифодаи он мақсади ҷисмонӣ, бартараф кардани рақибони сиёсӣ, вайрон кардани беҳатарии ҷамъиятӣ, тарсонидани аҳоли ё расонидани таъсир барои аз тарафи ҳокимият қабул кардани қарорҳои мебошад» [8. С. 42]. Терроризм ин куштор, аҳли ҷомеаро ба эҳсоси доимии тарсу ҳарос гузоштан барин падидаҳо бошад, экстремизм ин даъват ба нооромӣ, даъват ба ғасби ҳокимият аст.

Экстремизм (ифротгароӣ) ва шакли ниҳонии он – терроризм (даҳшатафканӣ) ҳам барои ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҳам барои ҷомеаи мо хатари ҷиддӣ воқеӣ доранд. Дар таърихи тамаддуни инсонӣ охири асри XX-ум ва ибтидои асри XXI шояд давраи пурғамтарин аз нуқтаи назари қисмати одамон, халқҳо, миллатҳо, системаҳои иҷтимоӣ ва тамаддун бошад [3]. Чунки вазъи кунунии ҷаҳони муосир ва паҳншавии босуръати зухуротҳои басо мураккаб ва барои ҷомеаи башарӣ даҳшатовари ифротгароии динӣ мазҳабӣ, экстремизм ва терроризми сиёсӣ миллатгароёна тамоми давлатҳои ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш овардааст. Имрӯз терроризм ва экстремизм ҳамчун вабои аср ба амнияти ҷаҳон ва ҳар сокини сайёра таҳдид карда, барои башарият хатари на камтар аз силоҳи ядроиро ба миён овардааст. Тули даҳсолаҳои охир ин зухуротҳо торафт авҷ гирифта, ба муаммои муҳимми на танҳо кишвари мо, балки ҷомеаи ҷаҳонӣ табдил ёфта истодааст [5].

Қайд кардан зарур аст, ки терроризм ва экстремизм боиси ба миён омадани оқибатҳои нохуш – таҳдид ё истифодаи зӯроварӣ, расонидани зарари вазнин, бенизомӣ, тағйири сохти конституционӣ дар мамлакат, ғасби ҳокимият ва аз он худ кардани ваколатҳои он, барангехтани низои миллӣ, иҷтимоӣ ва динӣ мебошад. Пеш аз он, ки сабабҳои пайдоиши ин зухуротҳои номатлубро муайян намоем сараввал мехостем оид ба моҳияти онҳо чанд сухан гӯем. Экстремизм (аз забони лотинӣ (extremes) гирифта шуда, маънои охири, канораро дорад) – фаъолияти сиёсӣ, ки барои амалӣ гардидани мақсадҳои авантюристӣ,

мочарочӯии худ, зуровари ҷисмонӣ, услубҳои ҳарбӣ террор ва фитнаро истифода мебарад. Ҳоло ҳеч кас гуфта наметавонад, ки аввалин амали террористӣ кай, дар кучо ва бо кадом мақсад сар задааст. Маълум аст, ки падидаҳои хатарафзо инсониятро дар ҳама давраҳо ҳамроҳӣ намуда, рӯз то рӯз шаклу шеваҳои навро касб кардааст.

Сабабҳои шомилшавии ҷавононро ба ҳаракатҳои терроризму экстремизм муҳаққиқону коршиносон гуногун шарҳ медиҳанд: – сатҳи пасти дониши динӣ ва дунявӣ; – сатҳи пасти маърифати ҳуқуқӣ; – моддӣ; – идеологӣ; – хоҳиши табодулот ва норозигӣ аз вазъи воқеӣ; – пайдо намудани шавқ ба фаъолияти нав; – чой доштани камбудихо дар тарбияи оилавӣ; – коҳиш ёфтани сатҳи зиндагӣ; – хусумати шахсии роҳбарони ҳизбҳои сиёсӣ, байни шахсиятҳои сиёсӣ; – поймол намудани ҳуқуқҳои динӣ ва этникӣ; – дар сатҳи паст қарор доштани фарҳанги иттилоотӣ; – фаъолияти динӣ муболиғони хоричӣ [2. С. 71] ва ғайраҳо. Таҳлили сарчашмаҳо нишон медиҳанд, ки бештар ҳадафи асосии гурӯҳҳои террористию экстремистӣ ҷавонон, ки яке аз кишрҳои осебпазири ҷомеа мебошанд, қарор мегиранд. Яке аз омилҳои асосии ҷалби ҷавонон ба гурӯҳҳои мазкур муҳоҷирати меҳнатӣ дар хориҷи кишвар ва наёфтани чойи аниқӣ корӣ, сатҳи пасти маърифатнокӣ, носолимии муҳити оила, бепарвоӣ зоҳир кардани волидан ба тақдири фарзандон, истифодаи васеи сомонаҳои интернетӣ ва ғайраҳо мебошанд [8. С. 76].

Омилҳои муайянкардашуда дар самти шомилшавии ҷавонон ба гурӯҳҳои экстремистиву террористӣ нишон дод, ки ин, пеш аз ҳама, зиёдаравӣ, ҳисси бегонапарастии онҳо аст. Баъзе ҷавонон аз бетарафии ҷомеа истифода бурда, дар хориҷи кишвар таҳсил карда, узви ягон ҳизб ва ё равияи динӣ шуда баргашта, ба вайрон кардани мафкураи ҷавонон машғул мешаванд. Барои пешгирии ин вабои аср аҳли ҷомеаи моро зарур аст, ки рафтори ҷавононро дар хориҷи кишвар низ зери назорат гирад.

Бо мақсади пешгирӣ намудани терроризму экстремизм, махсусан пешгирии шомилшавии ҷавонон ба гурӯҳҳои мазкур давлатро мебояд чораҳои зеринро дар ҷомеа фароҳам оварад. Баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ, некуахлоқии халқ, дастгирии кишрҳои мухталиф ва таъмини имтиёзҳо ба ниёзмандон; ба низом даровардани муҳоҷирати меҳнатӣ, ба тадриҷ коҳиш додани сатҳи болоравии он ва дар дохили ҷумҳурӣ бо кор таъмин намудани шаҳрвандони кишвар; баланд бардоштани маърифат ва фарҳанги сиёсиву ҳуқуқии кишвар, баҳусус, наврасону ҷавонон; ҳалли масъалаи муносибати дурусти давлат ба дин, озодии виҷдон ва эҳтироми арзишҳои динӣ [1. С. 46].

Муқаррар намудани чойгоҳи дин дар ҷомеа, дур сохтани он аз масъалаҳои сиёсӣ, яъне дин бояд бовару эътиқоди шахсӣ арзёбӣ шуда, бештар фарогирандаи масъалаи ахлоқӣ баррасӣ карда шавад. Инчунин, ба андешаи мо, хуб мешавад, ки дар асоси барномаҳои махсус бо ҷавонон ва наврасон дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олӣ, ҷорабиниҳо ва вохӯриҳо, маҳфилҳо, мизҳои мудаввар бо иштироки намоёндагони мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва кормандони ҷомеаи шаҳрвандӣ гузаронида шаванд. Дар ин робита, мувофиқи мақсад шуморида мешавад, ки амалҳо оид ба паст намудани зухуроти экстремистӣ дар муҳити ҷавонон ба самтҳои зерин равона карда шаванд: – ба муносибгардонӣ ва бехтар намудани муҳити иҷтимоии ҷавонон, дар он ташкил намудани фазои мусоид барои ҳамкорихои созанда, тарғиби эҳсосоти мусбат аз иштирок дар амалишавии лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва ҳавасманд гардонидани ҷавонон аз натиҷаи ба дастовардаи он, инчунин аз таҷрибаи ҳалли масоили насли ҷавон; – ташаккули механизмҳои таҳлили ифротгароии ҷавонон, коркард намудани усулҳо барои нест кардани он ва дар ҷои он ташкил намудани соҳаҳои иҷтимоии созанда; – ба вучуд овардани механизмҳои пурмаҳсули таъсир ба раванди иҷтимоикунонии ҷавонон ва ворид намудани онҳо ба фазои иҷтимоӣ-фарҳангии ҷомеа; – баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар оила, мактаб ва муассисаҳои олӣ; – ба чойи кор ва музди хуб таъмин кардани ҷавонон; – баланд бардоштани ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ бо ҷавонон; – таъсис додани марказҳои ёрии равонӣ ба ҷавононе, ки бо мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд; – баланд бардоштани нақши ҷавонон дар ҷомеаи шаҳрвандӣ [6. С. 67].

Самара ва натиҷаи ин кор бояд ҷунин бошад: ташаккули шахсияти таҳаммулпазир, пурмасъул, бомуваффақият, ки ба пос доштани арзишҳои миллӣ, шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ нигаронида шудааст; рушди корҳои равонӣ, ки барои пешгирии хушунат равона карда

шудааст, ташаккули маҳорати ҳамгирии иҷтимоӣ, малакаи таҳаммулпазирии рафтор, баромадан аз пайравӣ ба динҳо ва созмонҳои харобиовар; баланд бардоштани таъсири шуури иҷтимоии зиёиёни пешқадам, боистеъдод, асарҳои бадеӣ ва мустанад, ки моҳияти одамбозии табиати экстремизм (ифротгарӣ)-ро ошкор сохта, барои ташаккули муносибатҳои дӯстона ба муҳити сермиллат таъсири мусбат мерасонанд; танзими сиёсӣ-ҳуқуқӣ ва татбиқи ҳамаҷонибаи чораҳои пешгирикунанда, бо усулҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ, идеологӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маъмурий дар ҳамбастагии мураккаби онҳо; маҳдудияти иҷтимоии гурӯҳҳои террористӣ, маҳрум намудани онҳо аз дастгириҳои дохилӣ ва берунӣ, ошкор ва нест кардани онҳо аз сарчашмаҳои маблағгузорӣ, аз ҷумла даромадҳои қонунӣ ва ҷиноятии террористон ҳам дар дохил ва ҳам хориҷи кишвар, аз ҷумла, маҳдуд кардани террористон аз манбаъҳои пурра кардани силоҳ ва воситаҳои техникӣ, воридот ва фурӯши яроқ; ошкор ва бартараф намудани сабабҳо ва шароитҳои пайдоиши терроризм, рушди сиёсати давлатии мубориза бо терроризм ҳамчун падидаи иҷтимоӣ сиёсӣ, ҳамоҳангсозии қувваҳои сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, идоракунии марказонидашуда оид ба тамоми фаъолият барои пешгирӣ ва мубориза бар зидди терроризм, инчунин дастгирии ҳамаҷонибаи амалишавии чорабиниҳои ҳарбӣ, махсус ва идеологӣ [7. С. 94].

Мо, аҳли ҷомеа набояд ба он роҳ диҳем, ки мафкураи кӯдакон бо иттилооти нолозим пур карда шавад, балки омӯзгорон, волидон, сохторҳои маориф, фарҳанг тадбирҳои мушаххас андешем, чорабиниҳои ҷолиб доир кунем, ки бачагон ба он ҷалб гардида, дар майнашон ақидаву афкори солим ҷо гардад. Алалхусус, дар деҳоти дурдаст ба касбомӯзӣ, ба маҳфилҳои гуногун ҷалб намудани бачагон эътибори ҷиддӣ диҳем. Вазъи имрӯзаи бамиеномада тақозо мекунад, ки ҳар яки мо зиракии сиёсиро аз даст навода, баҳри ҳифзи сулҳу суботи ҷомеа, оромиву осудагии кишвар қорҳои мушаххасро дида бароем [4. С. 224].

Ҳамин тариқ, ба таври хулоса қайд кардан зарур аст, ки ҳар амали хушунатомези дорой мақсадҳои сиёсӣ ва мазҳабие, ки миёни халқ даҳшат меафканад ва боиси бесуботӣ ва беэътимодии мардум мегардад, амали террористӣ мебошад. Аз ин рӯ, аҳли ҷомеаи моро зарур аст, бори дигар ба қори таълиму тарбия, пурсамар гузаштани вақти бачагон, ҷалби онҳо ба маҳфилҳои хунаромӯзӣ ҷиддӣ назар кунем. Дар чунин вазъият ҳар як фарди соҳибмаърифат ва хосатан падару модарро масъулияти азим мебояд, зеро аҳамияти ҷиддӣ зоҳир намудан дар тарбияи насли наврас ва ҷавонон яке аз омилҳои мубориза бар зидди падидаи нанговари ҷомеаи имрӯза терроризм ва ифротгарӣ маҳсуб меёбад.

АДАБИЁТ

1. Маҳмадизода, Н.Д. Мубориза бо камбизоатӣ ҳамчун омилҳои муҳими пешгирии ифротгарӣ ва терроризм [Матн] / Н.Д. Маҳмадизода // Конференсия байналмилалии илмӣ амалии «ташаккули қори иҷтимоӣ ҳамчун касб дар Тоҷикистон: вазъи имрӯза, дастовардҳо ва дурнамои рушди соҳа. – Душанбе, 2018. – С. 44-50.
2. Маҳмадизода, Н.Д. Ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон – омилҳои муҳими пешгирии ифротгарӣ дар ҷомеа [Матн] / Н.Д. Маҳмадизода // Нақши ниҳодҳои сиёсӣ дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ. – Душанбе, 2018. – С.69-78.
3. Ринат, Абу Аҳмед. Как победить терроризм? Часть 3-я. Бедность и нерешенность социальных проблем: [Захираи электронӣ]. - Манбаи дастрасӣ: <https://islam-today.ru> (санаи мурочиат 03.10.2022)
4. Сатторзода С. Н. Нақши институти маориф дар пешгирии низоми динӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон Маводи конференсияи илмӣ – назариявии ҷумҳуриявӣ. Душанбе – 2022. С.221-229.
5. Тоҷикистон ба гурӯҳи кишварҳои дорой сатҳи пасти нуфузи терроризм шомил шуд. [Захираи электронӣ]. - Манбаи дастрасӣ: <http://millat.tj/news/4811-to-ikiston-ba-gur-i-kishvar-oi-doroi-sat-i-pastinufuzi-terrorizm-vorid-shud.html> (рӯзи мурочиат 06.10.2022)
6. Хидирзода, М. Роҳҳои пешгирӣ ва муқовимат бо равияҳои ифротӣ [Матн] /М. Хидирзода // Терроризм ва ифротгарӣ – роҳҳои пешгирии он., Душанбе «Маориф», 2015.-С.31-41.
7. Шарипова М.Ё., Джурабоев Дж.М. Терроризм как фактор дестабилизирующий социально – психологический климат общества. Душанбе «Нушбод», 2022.-С.91-98.
8. Экстремизму отпор! Материалы первого Молодежного форума Привольжеского федерального округа (г.Пенза,25-26октябр 2012г) [Текст] /под. ред. д-ра. юрид. наук, доцент Г.В. Синцова.-Пенза: изд-во ТГУ, 2012.- 68 с.
9. Юнусова, Н. Ҷанбаҳои психологии терроризм [Матн] / Н.Юнусова // Терроризм ва ифротгарӣ – роҳҳои пешгирии он., Душанбе «Маориф», 2015.-С.69-80.

ЗУҲУРОТИ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМ ДАР БАЙНИ ҶАВОНОН

Дар мақолаи мазкур омилҳои бавучудой ва пахншавии зуҳуротҳои экстремизм, терроризм дар байни ҷавонон ва роҳҳои пешгирии он мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳамчунин, муаллиф қайд намудааст, ки омилҳои муайянкардашуда дар самти шомилшавии ҷавонон ба гурӯҳҳои экстремистиву террористӣ ин пеш аз ҳама, зиёдаравӣ, ҳисси бегонапарастии онҳо аст. Баъзе ҷавонон аз бетарафии ҷомеа истифода бурда, дар хориҷи кишвар таҳсил карда, узви ягон ҳизб ва ё равияи динӣ шуда баргашта, ба вайрон кардани мафкураи дигарон машғул мешаванд. Барои пешгирии ин вабои аср аҳли ҷомеаи моро зарур аст, ки рафтори ҷавонро дар хориҷи кишвар низ зери назорат гирад.

КАЛИДВОЖАҲО: терроризм, экстремизм, зуҳурот, зиёдаравӣ, бегонапарастӣ, идеология, ярок, гумроҳ, интернет, маърифатнокӣ, зиракӣ.

ПРОЯВЛЕНИЕ ЭКСТРЕМИЗМА И ТЕРРОРИЗМА СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

В данной статье изучены и рассмотрены факторы возникновения и распространения проявлений экстремизма, терроризма среди молодежи и пути их предупреждения. Автор отмечает, что определяющими факторами в направлении молодежи на вступление в экстремистские и террористические группировки являются, прежде всего, их преувеличение, чувство отчужденности. Некоторые молодые люди пользуются нейтральностью общества, учатся за границей, становятся членами партии или религиозного движения и возвращаются, чтобы уничтожить идеологию остальных. Чтобы предотвратить эту эпидемию века, нашему обществу необходимо контролировать поведение молодежи за границей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: терроризм, экстремизм, проявления, преувеличение, ксенофобия, идеология, оружие, дезориентация, интернет, просвещение, хитрость.

MANIFESTATIONS OF EXTREMISM AND TERRORISM AMONG YOUTH

In this article, the factors of the emergence and spread of manifestations of extremism, terrorism among young people and ways to prevent them are studied and considered. The author also notes that the determining factors in directing young people to join extremist and terrorist groups are, first of all, their exaggeration, a sense of alienation. Some young people take advantage of society's neutrality, study abroad, become members of a party or a religious movement, and come back to destroy the other's ideology. To prevent this epidemic of the century, our society needs to control the behavior of young people abroad.

KEYWORDS: terrorism, extremism, manifestations, exaggeration, xenophobia, ideology, weapons, disorientation, internet, education, cunning.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сатторов Шарифхон Наҷмуддинович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси психология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **918279947**.

Сведения об авторе: *Сатторов Шарифхон Наджмуддинович* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности психологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **918279947**.

Information about the author: *Sattorov Sharifkhon Nadzhmuddinovich* – Tajik National University, second-year master's student in psychology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **918279947**.

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА – ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

ЖАНРОВОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ПОВЕСТИ “ПРИЗРАКИ” ТУРГЕНЕВА

Тахминаи Д.

Таджикский национальный университет

Литература XIX века все реже использовала жестко регламентированные жанровые структуры, — тенденция, которая продолжилась и в XX веке. Писатели стремились синтезировать различные формы повествования, в результате чего стала наблюдаться так называемая атрофия жанров. «Призраки» — наиболее сложное произведение Тургенева среди всех его «таинственных» повестей. Жанр произведения с трудом поддается определению и вызывает множество вопросов и споров у литературоведов. Учитывая этот факт, правильной было бы, с нашей точки зрения, определить «Призраки» не как произведение какого-то одного конкретного жанра, а как синтез разных жанров. Сам Тургенев колебался в определении жанра вещи, которую он создает. В письмах писатель именуется «Призраки» то «прескверной повестью», то «фантазией» (в окончательном варианте рукописи в подзаголовке стоит именно слово «фантазия»).

Внутреннее состояние Тургенева в это время оставляет желать лучшего, он не верит в себя, не верит, что способен создавать большие серьезные вещи и признается в одном из писем, что теперь может писать только «сказки», «личные, как бы лирические шутки, вроде «Первой любви». Показательно, что в эпиграфе к повести появляется обозначение ее жанра как сказки: “Миг один, и нет волшебной сказки — И душа опять полна возможным.” [3. С. 543]

И в самом деле, читателя на протяжении всего повествования не покидает ощущение невероятности происходящего. «Сказка» находится на грани реальности и вымысла, и точно так же в повести, как и в сказке, нет рационального объяснения полетам героя с призраком. Казалось бы, это все сон, но дворовая Марфа опровергает «сновидческую» версию: «...в сумеречки из дома вышел, а в спальне каблучищами-то за полночь стучал», и значит, «летанье не подлежит сомнению». [2, с.56]

В произведении присутствуют романтические настроения: романтический герой, обращение к фантастической, экзотической образности, идея самоценности человеческой личности. Эти романтические оттенки и нюансы в повести заставляют вспомнить о творчестве романтика Жуковского. Тургенева и Жуковского сближает интерес к психологии человека в так называемых пограничных состояниях, а также использование такого приема, как мотив сна. У Тургенева происходит «расширение пространства» (Англия, Франция, Германия, Италия, Россия) и исчезают временные рамки (Цезарь с его легионами, эпоха Степана Разина). «Призраки» сближаются также с романтическими элегиями Жуковского, что позволяет отметить присутствие элегического начала в повести.

Тот факт, что череда картин в повести вводится через мотив путешествия главного героя по различным временам и пространствам, позволяет говорить об использовании черт жанра путешествия. Основа жанра путешествия — описание героем-путешественником точных фактов, касающихся тех странах, которые он посетил.

Документальность, художественность и фольклор объединяются в повести образом рассказчика, что также характерно для литературы путешествий и конкретно для жанра путевых записок или очерков. И там, и там герой выступает с позиции наблюдателя — он пристально наблюдает за чужим миром с его характерными особенностями. Формообразующим фактором жанра путешествия всегда является противостояние «своего» и «чужого» миров. К такой форме повествования, как путевые очерки, близки такие жанровые образования, как автобиографический, исторический и философский очерк. Г.Н. Поспелов отличает очерк от

других эпических форм в силу отсутствия в нем единого конфликта и высокой степени описательности [1, с.78]. Сам Тургенев отмечал, что основную цель в его повести составляют именно картины, описания. «Я кончил недавно небольшую вещь — и представьте — фантастическую! — скорее описательную», — сообщал он Е.Е. Ламберт. Очерк обладает большим познавательно-информационным спектром, однако не затрагивает проблемы становления личности, конфликта человека с обществом. Социолог М.М. Ковалевский, знакомый Тургеневу и поклонник его таланта, воспринимал «Призраки» как исторический очерк. Задачей Тургенева, по его мнению, было описать не конкретные исторические события или же лица, а проиллюстрировать психологию читателей. В этой повести, по мнению Ковалевского, Тургенев развернул панораму всей истории человечества в ее переломные моменты. Идеолог народничества П.Л. Лавров усматривал за мистическими образами повести размышления автора над историей человечества и ее перспективами.

Тургенев считал, что гармонию человек находит в чистой красоте природы, окружающего мира, возвышенного искусства. И автор, и герой повести верят в вечную ценность Красоты, в ее спасительную функцию. Грязный, смрадный Париж, его женщин с букетами «ярких поддельных цветов» и «выскребленными ногтями вроде когтей», страшных своей искусственностью и некой хищностью, его мужчин, грубых, «бегущих дрянной припрыжкой за продажной куклой», подражающих «лучшим» манерам гарсонов Вефура, подбострастничающих, выслуживающихся, писатель противопоставляет прекрасному Шварцвальду в Германии. Где-то недалеко виднеется восхитительный замок рококо, лебедь спит на одном из прудов, «горят алмазами» светлячки. Вся природа будто утопает в ласковом лунном свете. Описание пространства, противопоставленного чаду Парижа, дополняется статуями сатиров, нимф, как бы расширяя его и мифологизируя. В этом месте повести сон и реальность соприкасаются, образуя причудливый синтетичный мир (бродят сны). Герою здесь «легко и как-то возвышенно спокойно и грустно», гармония царит в этом месте. Оказавшись над кишачим людьми муравейником Парижа, герой умоляет Эллис унести его из этого ужасного места, его охватывает паника, отвращение и страх. Лишь попадая в «страну легенд», герой обретает покой. Такое противопоставление позволяет Тургеневу наглядно показать свое отношение к искусственности, грязи и ничтожности человеческого городского мира того времени. Вся повесть пронизана ощущением ничтожности человечества («чувство омерзения охватило меня»). Сомнения, отчаяние и неуверенность героя вместе с его желанием объяснить происходящее, одолеть неведомые хаотичные силы выходят на первый план в повести, формируя философскую, а также эстетическую концепцию произведения. Эстетическая концепция, предполагающая противопоставление ничтожного мира людей и гармонического мира природы и искусства, заявляет о наличии в повести жанра эстетического манифеста. В «Призраках» совершенно явно отразились и философские взгляды Тургенева. Его философия, основывающаяся на учении Шопенгауэра и других философов, образует призму, через которую писатель смотрит на события, описываемые в повести.

Повесть «Призраки» является одним из ярких примеров, иллюстрирующих философские воззрения писателя, что дополнительно позволяет увидеть в произведении элементы жанра философского очерка.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Поспелов Г.Н Теория литературы / Г.Н. Поспелов. - М., 1978,- 231
- 2.И.С. Тургенев Полн, собр. соч в 30 т.т.7 / И.С. Тургенев. - М., 1983-321с.
- 3.Фет А.А. Вечерние огни. Серия «Литературные памятники» / А.А. Фет. – М., 1979, – С. 543, 621.

ХУСУСИЯТҲОИ ЖАНРИИ ДОСТОНИ «АРВОҲ»-И И.С.ТУРГЕНЕВ

Дар мақола мо кӯшиш намудем, ки жанри повестро муайян кунем, зеро ин дар танқид нуқтаҳои назари гуногун дар таърифи ин асар ба назар мерасанд. «Арвоҳ» дар байни тамоми достонҳои «асроромез»-и Тургенев мураккабтарин асараш мебошад. Бо назардошти ин далел, аз нуқтаи назари мо, «Арвоҳ»-ро на ҳамчун асари ягон жанри алоҳида, балки ҳамчун синтези жанрҳои гуногун муайян кардан дурусттар мебуд. Худи Тургенев дар муайян кардани жанри ин достони эҷодкардааш дудилағӣ мекард. Нависанда дар мактубҳои «Арвоҳ»-ро ё «киссаи бад» ё «хаёл» меномад (дар нусхаи ниҳоии дастнавис калимаи «хаёл» дар зермавузаш овардааст).

КАЛИДВОЖАҲО: қаҳрамони романтикӣ, хикоя, очерк, ёддоштҳои сафар, жанр, тасаввуф, фантазия.

ЖАНРОВОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ПОВЕСТИ "ПРИЗРАКИ" ТУРГЕНЕВА

В статье мы попытались определить жанр повести так как в критике существуют различные точки зрения в определении этого произведения. «Призраки» — наиболее сложное произведение Тургенева среди всех его «таинственных» повестей. Учитывая этот факт, правильнее было бы, с нашей точки зрения, определить «Призраки» не как произведение какого-то одного конкретного жанра, а как синтез разных жанров. Сам Тургенев колебался в определении жанра вещи, которую он создает. В письмах писатель именуется «Призраки» то «прескверной повестью», то «фантазией» (в окончательном варианте рукописи в подзаголовке стоит именно слово «фантазия»).

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: романтический герой, повесть, очерк, путевые записки, жанр, мистика, фантазия.

GENRE ORIGINALITY OF THE STORY "GHOSTS" BY TURGENEV

In the article we tried to define the genre of the story, so in criticism there are different points of view in the definition of this work. "Ghosts" is the most complex work of Turgenev among all his "mysterious" stories. Given this fact, it would be more correct, from our point of view, to define "Ghosts" not as a work of any one particular genre, but as a synthesis of different genres. Turgenev himself hesitated in defining the genre of the story he wrote. In his letters, the writer calls the «Ghosts» either a "bad story" or a "fantasy" (in the final version of the manuscript, the word "fantasy" is in the subtitle).

KEYWORDS: romantic hero, story, essay, travel notes, genre, mysticism, fantasy.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тахминаи Чалолиддин* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Тахминаи Джалолоддин* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Takhminai Jaloliddin* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ЛЕКСИКА, ОТРАЖАЮЩАЯ «КРАСОТУ» ЧЕЛОВЕКА В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

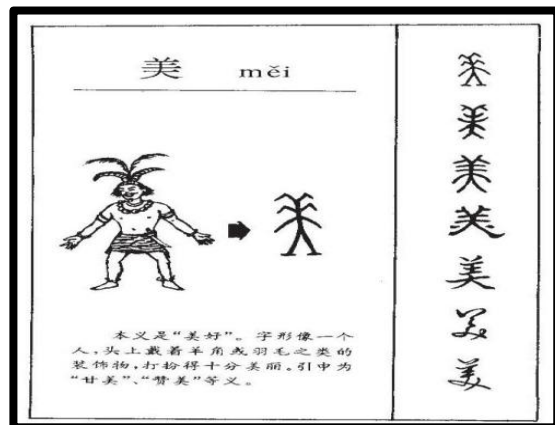
Сун Ядзие

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Слово "красота" происходит от племён цзянов и цзянов, которые традиционно занимались скотоводством. Цзяны проникли на Центральную равнину Китая с северо-запада, и при взаимодействии с древними племенами востока, запада, севера и юга, самоназвание Цзянов была интегрирована в китайский язык.

Если рассматривать содержание слова "красота", то оно вытекает из общих ритуалов народа цянцзян, включая ритуалы украшенного бараном человека (красота фигуры вождя шаманского типа на рисунке 1 ниже), украшенного бараном утварь (красота формы утвари и резьбы ритуального утварь), образ ягненка (пища ритуального подношения), а также все архитектурные формы, связанные с ритуалами.

Рисунок №.1

На форме (начертания, строения) иероглифа, слово "красота", составлена из овцы и формы (начертания, строения) иероглифа, в основе ритуалов народа цян-цзян идея "красота" сформировалась благодаря "овце" и "людям", индивидуальные части называются красивыми благодаря красоте целого. В ритуальной целостности народа цян-цзян красота неразрывно связана с «истиной» и «добром», это также является причиной того, что после модернизации рационализации китайского мышления, когда говорят о доброте, можно сказать, что "красота и доброта сходятся" – из «Происхождение китайских иероглифов».

После переплетения культур Цян Цзяна с культурой Среднего царства красота их ритуалов в целом взаимодействовала с различными народностями, например, красота украшений из перьев, красота ношения корон, красота ношения нефрита и т.д., в соперничестве о красоте окончательно победила красота, которая включала в себя красоту овец, но при этом не ограничивалась красотой овец, а обладала универсальным значением красоты.

Преобразование значения слова красота - это не просто преобразование одного слова, а всех групп слов, которые несут в себе происхождение овцы и имеют смысловое морфологическое значение. Например, китайский иероглиф "добрый" “善shan {ШАН}” стал не только омофоном "овца" “羊yang {ЯНГ}”, но и более общим значением "хороший" “好hao {ХАО}”, которое ассоциируется с овцами.

В ходе эволюции китайской культуры разнообразная красота различных этнических родов была улучшена до Хуася (*древнее название Китая*) с чувством единства, особенно в период великого объединения династий Цинь и Хань в Китае, этот эстетический ряд, объединил всю культуру, в центре которого находится «красота императорского двора» центральной династии (включая: головные уборы, одежда и украшения, Дворцовая архитектура, Королевские гробницы, Знамя, транспортные средства с помощью лошадей, культура питания, поэтическая проза и т.д.), и которую дополняет «разнообразная красота» местного фольклора (включая: Северная степь, сельское хозяйство Центральных равнин, прибрежные территории, Южная часть горной местности, разные места Западного края и т.д.).

В период династий Вэй-Цзинь (220-420 г. н. э.), с появлением поэзии, каллиграфии, живописи и частных садов, наблюдалось сочетание эстетической интеграции с двором и относительно независимого культурного эстетического сознания.

К эпохе династий Сун (X—XIII вв.), Юань, Мин (1368-1644) и Цин (1616-1911) в Китае сформировалась эстетическая серия народных романов, опер и гравюр, основанная на романах династий до Цинь (*период до 221 г. до н.э.*), Хань (206 г. до н.э. — 8 г. н.э.; *поздняя 25 г. — 220 г. н.э.*), Шести династий (229—589 г.г.), Суй (581-617) и Тан (618-907), сотне различных опер, легенд о привидениях, легенд о боевых искусствах и адаптации священного писания. Три основных ряда социальных, исторических и культурных конвергенций и переплетений составляют обширную и глубокую систему китайской эстетики.

Понятие "красота", согласно «Словарю Синьхуа», имеет шесть подтверждений:

1. "хороший", "добрый" (например, словарь: прекрасное качество |благожелательность |привлекательный |прекрасный вид (пейзаж));
2. "восхвалять", "похвала" (например, словарь: эвфемизм |красивые слова);
3. использование красоты, красивый (ая) (например, словарь: косметология |уход за волосами);
4. довольный, весёлый (например, словарь: очень довольный ; например, в предложение : Он получил отличную оценку, посмотрите, как он доволен!);
5. означает Северную и Южную Америку, Включая североамериканские штаты и Южную Америку, Семь континентов земного шара;
6. означает Соединенные Штаты [4,189].

В «Современном китайском словаре» приводится пример лексической природы слова "красота":

1. красивый, красивый (в отличие от уродливого);
2. Сделать красиво;
3. Удовлетворение;

4. самодовольно сиять;

5. Фамилия [3,512].

Разделите части речи слова «красота» на категории

1. Прилагательный, примеры:

- ① прекрасный — красивый "противоположный уродливому";
- ② восхитительный — прекрасный и удивительный;
- ③ великолепный — красивый и полный;
- ④ прелестный — красивая и сияющая;
- ⑤ упитанный (полный\толстый);
- ⑥ бодибилдинг — здоровая и красивая;
- ⑦ мягкий и красивый — нежный;
- ⑧ нежный и красивый — Нежная и красивый;
- ⑨ эlegantный — красивая внешность человеческого характера;
- ⑩ сладкий — приятный;
- ⑪ идеальный — полный и красивый, без недостатков;
- ⑫ свежий — 'угощение, фрукты, овощи, ягоды' приятный вкус.

2. Существительное, пример:

- ① обозначает вкусную еду — превосходная пища;
- ② легкая работа — обозначает хорошую работу;
- ③ красивое название — хорошее имя;
- ④ высокая нравственность — чудесный качество\поступок\поведение;
- ⑤ эстетическое чувство — чувства и переживания красоты;
- ⑥ художественный реквизит — кино и телевидение, опер, сценический дизайн и постановка для оперной сцены;
- ⑦ прекрасный вид (пейзаж) — красивый пейзаж;
- ⑧ доллар — доллар;
- ⑨ красивая наружность — красивая внешность;
- ⑩ обозначает красивую фантазию — розовые мечты;
- ⑪ красавица — красивые девушки;
- ⑫ бельканто — эстрадный итальянский вокал;
- ⑬ деликатес — изысканная кухня;
- ⑭ хорошие поступки — добро действие;
- ⑮ живопись — пластические искусства в их числе - скульптура, живопись и т.д.;
- ⑯ выставка изобразительного искусства — выставка произведений изобразительного искусства.

3. Глагол, пример:

- ① отбеливать — используют для красивой светлой кожи;
- ② уход за волосами — расчесывание, завивка и уход за волосами;
- ③ эстетизировать — добавление декора или украшений;
- ④ маникюр — подстриженные и украшенные ногти;
- ⑤ косметология — способ для улучшения и поддержания красоты;
- ⑥ шейпинг — способы сделать свое тело красивым;
- ⑦ говорит за кого-то похвала — Compliment другому человеку перед людьми;
- ⑧ сравнить красотой — сравнения более красивой степени;
- ⑨ чрезмерная похвала — чересчур хвалить;
- ⑩ восхвалять — расхваливать, хвалить;
- ⑪ благоприятствовать — добро, которое делает людей лучше, для использования в негативе;
- ⑫ конкурс красоты — красоток выбирают по физическим и качественным показателям.

4. Наречие, пример:

прекрасный — радостно, испытывать большое удовольствие
А также значение "красота" в «Море слов»:

1. запах, цвет, звук, облик, хороший. (например: вкусный |прелестный |чудное время и место)
2. хорошего характера или качества. (например: прекрасное качество)
3. доброе дело; благо.
4. восхвалять; хвалить.
5. нравиться; приходится по душе —исполнения задуманного.
6. придавать красоту.
7. Америка, краткое название Америки [2].

В словаре «Море слов» также объясняется абстрактное понятие "красота", включающий (эстетика, эстетическое восприятие, природная красота, общественная красота, красота искусства, внешняя красота, комедия, трагический, возвышенный).

В целом, все три словаря дают общее толкование понятия "красота", которое включает в себя: добро и доброта, похвала, красота, запах, цвет, звук, облик, хороший, и добродетельный или хорошего качества, удовлетворительный, Фамилия, совершение добра, радость и сердечное удовлетворение, а также Америка и Американскому континенту.

Ниже предлагается семантический и композиционный анализ различных лексических форм слова "красота" в классических китайских "литературных текстах".

1. прилагательное

(1) «Книга песен - Безымянный ветер - Тихая леди»: "У Тонг Гуана есть Вэй, и он утверждает, что Бонни прекрасна".

Перевод: несмотря на то, что цвет травы красной трубы сияет, мужчина любит женщин, которые красивее красной травы. (В этом контексте "красота" означает прекрасную; хорошую внешность "в противоположность "уродливой" ").

(2) «Аналекты Конфуция - Юн И»: "Не бывает Чжу Туо без подхалимажа, а бывает красавица династии Сун."

Перевод: Без такого красноречивого человека как Жу Туо и такой красавицы, как герцог Сонг, в этом мире вряд ли можно было бы рассчитывать на успех. (В данном контексте слово "красиво" означает прекрасный; привлекательный.)

(3) «Менций - Под сердцем»: "спросил Гунсунь Чжоу: 'Что лучше - рубленое мясо или баранина с финиками?'"

Перевод: спросил Гунсунь Чжоу: "Что лучше: жареный свиной фарш или хурма?" (В данном контексте красота — это описание еды; деликатес).

4) «Гексаграмма И-Цзина Кунь»: «Роскошь в четырёх ветвях, берет свое начало в карьере, а красота — это предел».

Перевод: для того, чтобы беспрепятственно иметь возможность удовлетворить четыре части света, вести работу по оказанию помощи нуждающемуся народу наивысшее благодать. (Здесь красота описывается как удовлетворённость, любезность и добросердечность.)

5) «Диалект» самодовольных. «Мир пробуждающие Духи падших героев Маданг, посланные в Павильон Тенгванг»: «Все сидящие люди увидели юного Ван Бо, его лицо было незнакомым, сердце некрасивым».

Перевод: Многие гости видели, Ван Бо был очень молод и не знаком, и в душе чувствовали уверенность, что презирают его (Здесь прелесть красоты описывает их самодовольства и радость).

2. Существительное

(1) «Книга песен*Тан Фэн*Гэ Шэн»: «Если бы Ю Мэй умерла здесь, кто бы жил в одиночестве!»

Перевод: Дикие раскидистые стебли кудзу обвиты и покрыты колючими кустами, и они как влюблённые, но главный герой в поэме одинок. Одиночество есть выражение скорби и ностальгии по умершему супругу. (Здесь красота подразумевает чудесного человека или вещь).

2) «Аналекты Конфуция, Ян Юань»: «Джентльменство — это красота взрослого человека и зло незрелого».

Перевод: Джентльмен всегда исходит из добрых или благотворных желаний и беззаветно побуждает других осуществлять положительные стремления и справедливые требования и не станет смотреть на мир холодным взглядом. Не подпитывает чужое несчастье и неудачи, ошибки или боль. (Здесь красоту подчёркивает - добрые намерения).

3) «Ли Сао» Цюй Юаня (китайская классическая поэма): «Красота Вэй Цзюэ настолько вульгарна, что несправедливо привлекает всех людей».

Перевод: отказаться от собственных добродетелей и следовать мирскому выбору, как можно осмелиться идти одним потоком с мирской пошлостью. (Здесь красота указывает на моральное качество как добропорядочность и проявление).

3. Глагол

1) "Книга стихов · Чжоунань · Предисловие к Гуань Цзю": «Красота воспитывается, но меняются обычаи».

Перевод: Воспитывайте людей, чтобы сделать их добродетельными, а затем измените их обычаи. (Здесь красота относится к тому, чтобы улучшить явление и предметы превращая их в прекрасное).

(2) "Ключевые навыки Ци Мина · Вспашка полей": "Там, где красивое поле, преобладают бобы мунг, за ними следуют мелкие бобы и потом лен.

Перевод: Способ повышения плодородия и улучшения полей - это первоначально посадить бобы мунг, затем мелкие бобы и только уж в конце лен. (Здесь красота инструктирует улучшение полей).

Вышеупомянутые литературные произведения используют определение «Красота» в словаре, чтобы показать объем значения слова «Красота». Это отражает то, что стремление древних людей к «Красоте» также охватывало множество измерений, и стремление наших предков к красоте никогда не прекращалось, это также отражает то, что люди и общество с древних времён с надеждой и верой стремились к хорошим вещам.

Благодаря анализу параметров корпусной лингвистики мы можем прямо и глубоко задуматься над тем, на какие аспекты понятия «Красота» ориентированы в современной жизни. Обратимся к словарю Китайского корпуса ВСС где приведен лингвистический корпус синонимов для понятия «Красота» [1]:

1. Общая частотность слова «Красота» — 1 743 741.

2. Синонимы к слову «Красота», «Доброта» и «Превосходство»: (Благодать 93602, Полноценность 5501, Благожелательность 1006, Белоснежность 883, Роскошность 479, Дружелюбие 21816, Восхитительность 12624, Идеальность 58718)

3. Противоположными синонимами «Красоты» и «Уродства» являются: (Очеровательность 106153, Привлекательность 8531, Привлекательная женщина 59282, Обольстительность 2330, Прелестность 2770, Великолепность 2792, Здоровая красота 6532, Обаятельность 1275, Изумительность 156, Элегантность 3845, Волшебность 197, Нежность 2945, Обворожительность 3440, Изысканность 18524).

4. Синонимами «Красота» и «Хвала» являются следующие слова: (Имидж 489, Престиж 1480, Красноречие 425, Авторитет 3269, Восхваляемость 12161)

5. Слова, синонимичные созданию красоты в «Красоте», следующие: (Осветление 5126, Парикмахерское искусство 3675, Эстетизация 8976, Маникюр 2422, Косметология 18903, Прекрасное тело 1221, Благоприятствие 488).

6. Слова в «Красоте», которые являются синонимами радости и сердечного счастья: (Довольствующийся 851).

7. Слова «красоты» которые являются синонимами названия Соединенных Штатов и Америки: (Соединенные Штаты: 534092, Америка 8271, Южная Америка 1721, Северная Америка 844).

8. Слова в слове «красота», которые являются синонимами удовлетворения: (Эстетическое чувство 6004, Превосходная должность 283, Заманчивая должность 24, Отрадное событие 777)

9. Слова в «Красоте», которые являются синонимами добродетели или моральные качества: (Высокая нравственность 9933) "Красота" синонимичны хорошему вкусу, цвету, звуку и выражению: (превосходная пища 517, прекрасный пейзаж 8234, отличное вино 3795, дивные

звуки 925, вкусная еда 24059, излюбленный сюжет 404, лакомство 584, совершенный 190 чистый и приятный 32, изящный 14053, исключительно сладкий 13881, эстетика 5713, свежий 3107, чарующая красота 348, величественный 1273).

В словаре другие слова и значения, вытекающие из "красоты", следующие: (художество 1171, живопись 24298, эстетичность 11205, эстетическое воспитание 3835, выставка искусства 568, западня 592, канна цветочная 169, лакомка 608, мультипликационный фильм 124, фигурный шрифт 115, степень положительной узнаваемости 443, ритмичная гимнастика 2698, мак самосейка 382, хвалебный гимн 92, панегирик 520, сравнение красоты 1988, самолюбование 2873, плодородный 690, приписывать себе (чужое достижение) 50, прекрасный 14189, соперничать (напр., в красоте) 4013, эстетическое восприятие 24709, сценическое искусство 18656, гармоничность 114, конкурс красоты 1352, славословить 477, пользоваться исключительной славой 116, вероломный муж 388, доллар США 5666, Американский доллар 162467, Доллар 106, Американская система (мер) 451, Американский страус 34)

Слова, связанные с красотой, которые чаще всего встречаются в лингвистическом корпусе: Соединенные Штаты.

Анализ показывает, что, хотя частота слова в лингвистическом корпусе - США, это не является основным определением «красоты». Красота, благодать, женский шарм доброта и превосходство — это преобладающее значение, которое согласуется с основным определением «красоты» в словаре.

Высшие — эстетика, изящные искусства, изысканная пища, гармония, косметология, грациозность, прекрасность, изысканность, сладость, чудесность, восхищение, эстетичность, добродетель;

Слова рядовой частотности: эстетизация, Америка(континент), пейзаж;

Из значений слов с высокой частотностью это в определенной степени отражает, что в современной китайской социальной культуре востребованы вещи, связанные с «красотой»: мышление и развитие эстетики, богатые блюда и еда, Стремление к гармонии и полноте жизни, заложенное в традиционной культуре. Стремление к совершенству, стремление к совершенствованию внешности, любовь к тонким и нежным, прекрасным и неповторимым вещам, превосходному моральному качеству и характеру.

Слова, относящиеся к ниже рядовой частотности: эстетическое чувство, эстетичность, доллары США, великолепие, осветление, сопоставимость, эстетическое образование;

Слова сравнительно низкой частотности: элегантность, отличное вино, обворожительность, известность, вкусный, нежность, самовосхваление, ритмичная гимнастика, великолепность, привлекательность, нейл-арт, женская красота, сравнительная красота, искусство сцены, Южная Америка, слава, прекрасное название, конкурс красоты, впечатляющий, очаровательный, красивое и здоровое тело, благожелательность;

Слова очень низкой частоты: бельканто, чистая красота, самодовольность, Северная Америка, отрадное событие, дородный, гурман, обвораживать красотой, лакомство, художественная выставка, хор восторженной похвалы, превосходная пища, благоприятствие, славословить, роскошность, американская система (мер), степень положительной узнаваемости, похвала, излюбленный сюжет, вероломный муж, мак самосейка, чарующая красота, превосходная должность, совершенная красота, волшебность, канна цветочная, изумительность, мультипликационный фильм, пользоваться исключительной славой, фигурный шрифт, гармоничность, хвалебный гимн, приписывать себе (чужое достижение), Американский страус, совершенный. Слова, достигающие самой низкой частоты: заманчивая должность. (Приведенный выше порядок отсортирован по значению частоты от высокого к низкому).

ЛИТЕРАТУРА

1. Китайский корпус ВСС [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://bcc.blcu.edu.cn/la ng/zh> (дата обращения: 01.11.2022г.)
2. Официальный сайт Guangming Daily [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://theory.gmw.cn/> (дата обращения: 01.11.2022г.)
3. Словарь современного китайского языка. Версия 5. - Пекин. Бизнес издательство. - 2005. - 1958 с.

4. Yao Naiqiang. Толковый словарь иероглифов Синьхуа с переводом на английский / Xinhua Dictionary with English Translation (Chinese Edition) Изд: Commercial Press International Co., Ltd. 2000. – 398с.

ЛЕКСИКА И ФОДАГАРИ МАФХУМИ «ЗЕБОЙ»- И ИНСОН ДАР ЗАБОНИ ЧИНӢ

Ин мақола асосан ба мафхуми "зебой" "美 mei {MEI}" тамаркуз мекунад. «Зебой» мафхуми абстрактӣ ва васеъ буда, таҳқиқи зебой бошад, аз ҷониби дигар, таҳлили концептуалии «зебой» тавассути далелу ашёи мушаххас аст. Дар ин мақола мафхуми «зебой» мувофиқи луғати чинӣ таҳлил карда мешавад: этимология, категорияҳо, синонимҳо ва мундариҷаи семантикӣ. Бо истифода аз номбар кардани этимологияи «зебой», фарқияти категорияҳои феълии «зебой», муқоисаи морфемаи калимаи «зебо», умумӣ ва таҳлили синонимҳо, таҳлили сохтори маъноии «зебой», мафхуми "зебой" дар забони чинӣ таҳия шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: калидӣ: таҳлили луғат, сохтори доираи семантикӣ, мафхуми «зебой», фарҳанги иҷтимоӣ.

ЛЕКСИКА, ОТРАЖАЮЩАЯ «КРАСОТУ» ЧЕЛОВЕКА В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья сфокусирована в основном на концепции "красота" "美 mei {МЭЙ}". "Красота" — это абстрактный и обширный концепт, а исследование красоты, с другой стороны, представляет собой концептуальный анализ "красоты" через конкретные факты и предметы. В данной статье будет проанализировано понятие "красота" в соответствии с китайским словарем: этимология, категории, синонимы и семантическое содержание. С помощью перечисления этимологии "красоты", различия словесных категорий "красоты", сравнения морфемы слова "красота", обобщения и анализа синонимов, анализа семантической структуры "красоты" было разработано понятие "красоты" в китайском языке.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: словарный анализ, структура семантического диапазона, понятие "красота", общественная культура.

VOCABULARY REFLECTING THE "BEAUTY" OF A HUMAN IN THE CHINESE LANGUAGE

This article focuses mainly on the concept of "beauty" "美 mei {MEI}". "Beauty" is an abstract and vast concept, and the study of beauty, on the other hand, is a conceptual analysis of "beauty" through concrete facts and objects. This article will analyze the concept of "beauty" in accordance with the Chinese dictionary: etymology, categories, synonyms and semantic content. Using the enumeration of the etymology of "beauty", the difference in the verbal categories of "beauty", the comparison of the morpheme of the word "beauty", the generalization and analysis of synonyms, the analysis of the semantic structure of "beauty", the concept of "beauty" in the Chinese language was developed.

KEYWORDS: vocabulary analysis, structure of the semantic range, concept of "beauty", social culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сун Ядзие* – Донишгоҳи (славянии) Русияву Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети забонҳои хориҷӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Мирзо Турсунзода, 30. E-mail: 1376001564@qq.com

Сведения об авторе: *Сун Ядзие* – Российско – Таджикский (Славянский) университет, магистрант второго курса факультета иностранных языков. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, у. Мирзо Турсунзаде, 30. E-mail: 1376001564@qq.com

Information about the author: *Sun Yadzie* - Russian - Tajik (Slavonic) University, second-year master's student of the Faculty of Foreign Languages. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzade, 30. E-mail: 1376001564@qq.com

УСУЛҲОИ САҲИФАБАНДИИ МУОСИРИ МАТБУОТИ ЧОПӢ

Абунасрзода А. М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барои тарҳрезии саҳифаи нашрия мо бояд донем, ки чӣ гуна маводи аз ҷиҳати мундариҷа гуногунро интихоб кунем ва чӣ тарз онро дар саҳифаи нашрия ҷобачо гузорем. Тавре маълум аст, нашрия ва ё матбуоти чопӣ аз ду қисм - «шакл» ва «муҳтаво» иборат аст. Шакл шеваи пешниҳоди матолиби нашрияро меноманд, муҳтаво маълумотеро дар бар мегирад, ки идораи нашрия мақсади ба аудитория расонидани онро дорад.

Имрӯз дар тарҳрезӣ ё саҳифабандии матбуоти чопӣ бояд унсурҳои графикаи гуногун ва ҷолиб, ки барои ҷалби тавачҷуҳи хонанда мусоидат мекунанд, истифода шаванд, зеро бидуни корбурди усулҳои муосири тарҳрезии нашрия матолиби он барои мутолиа ҷолиб нахоҳад буд.

Дар замони муосир дар тархрезии матбуоти чопӣ ва соҳаи таъбу нашр стандартҳо ва барномаҳои мушаххас вучуд доранд. Масъалаҳои назариявии таъбу нашр, саҳифабандии анъанавӣ ва муосир то имрӯз аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик кам мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муҳаққиқи соҳаи рӯзноманигорӣ, профессор Асадулло Саъдуллоев аз аввалин нафаронест, ки ин масъаларо мавриди баррасӣ қарор дода, вобаста ба таъбу нашри матбуоти чопӣ аз унсурҳои хурдтарин оғоз карда, то ҳуруфи матну сарлавҳа, тасвир, рақаму суратҳо, ҷойгирсозии рекламаву истифодаи маводи ороишӣ ва дигар унсурҳои таҳассусии банду бастро омӯзиш ва пажӯҳиш намудааст. А. Саъдуллоев дар китоби «Саҳифабандӣ ва чопи газета» доир ба нашри рӯзнома чунин навиштааст: «ҳар як шумораи ҷарида ё маҷалла аз ҷузъҳои доимӣ иборат аст. Ба онҳо паспорти газета (унвон), саҳифаи шумора (сутунҳои пайҳам ё ҳадафнок таҳияшуда), матни мавод, сарлавҳаи хабару мақолаҳо ва тасвирҳо шомил мешаванд» [3, с. 13]. Аммо имрӯз ин унсурҳо то андозае тағйир намуда, дар соҳаи таъбу нашр талаботи нав ба вучуд омадааст.

Евгений Сергеев дар китоби “Технологияи матбуоти чопӣ ва воситаҳои ахбори оммаи электронӣ” (с. 2019) тархрезии матбуоти чопиро чунин тавсиф кардааст: “Ташкил ва эҷоди муносибатҳои мантиқӣ ва мунтазам байни унсурҳои хатгӣ (сарлавҳа, субтитр, матн ва ғайра), унсурҳои визуалӣ (тасвирҳо, тарҳҳо, аксҳо, шаклҳо, диаграммаҳо ва ғайра) ва ҷойҳои ҳолӣ (аз ҷумла, сафед) барои дар саҳифаҳои муқобил ҷой намудани матолиб, ки зебӣ, қолибият, осонии мутолиа ва шавқу ҳавасро дар хонанда ба вучуд меорад, тархрезии саҳифаи (саҳифабандии) нашрия номида мешавад” [4, с. 36].

Аз ин рӯ, вобаста ба навӣ мундариҷае, ки бояд дар нашрия пешниҳод шавад, тасвирҳои мувофиқ ва тарҳҳои рангаи босифат ба назар гирифта шаванд, то намуди зоҳирии он хушк ва сода набошад. Барои он ки нашрияро аз ҷиҳати ороиш зебо чоп карда тавонем, бояд мундариҷаи он маводеро, ки дар саҳифаҳои гуногун пешниҳод мешавад, муайян намуда, саҳифаҳоро вобаста ба мазмуну муҳтавои матолиб тақсим намудан лозим аст. Зеро хонанда баъди мутолиаи чанд шумораи нашрия мумкин аст, саҳифаеро писандад ва дар нашрҳои оянда онро мунтазир шавад. Аз ин лиҳоз, ҳар як маводи саҳифаи рӯзномаву маҷаллаҳо бояд вобаста ба муҳтаво ҷой, рубрика ва тарҳи муайян дошта бошанд. Мазмуни матолиби нашрия ҳар қадар ки мурағаб ва мутобиқ ба завқи хонанда ҷойгир шуда бошад, ҳамон қадар шавқу ҳаваси аудитория ба он зиёд мегардад ва нашрия дар бозори матбуот доираи васеи муштарийро пайдо мекунад.

Дар аксари давлатҳои дунё шахсе бо номи арт-директор дар идораҳои воситаҳои ахбори оммаи ҷопии сатҳи байналмилалӣ фаъолият мекунад, ки вазифаи асосии он беҳтар гардонидани сифати ҷопи нашрия мебошад. Арт-директор кӯшиш мекунад барои саҳифабандии қолиби нашрия мутахассисони ҷирфаиро ҷалб намояд ва кори онҳоро вобаста ба талаботи бозори матбуоти ҷопӣ назорат кунад.

Фаъолияти арт-директор имрӯз бештар дар театр, синамо, телевизион, мӯд, тичорат назаррас аст. Мутаассифона, дар бештари идораҳои воситаҳои ахбори оммаи ҷопии Тоҷикистон фаъолияти чунин мутахассисон ба назар намерасад. Аз ҳамин лиҳоз, бештари рӯзномаву маҷаллаҳои мо бо тарҳҳои кӯҳна ва ғайрикасбӣ омода ва нашр мешаванд, ки ин ба доираи фарогирии хонандаи матбуоти ҷопӣ дар мамлакат бетаъсир намерасад.

Пайдоиши фаъолияти арт-директор ҳамчун кори расмӣ бори аввал дар агентҳои таблиғотии Амрико дида мешуд. Вазифаи ин директорон муайян кардани мундариҷаи таблиғот, ҷузъиёти иҷроӣ қорҳои таблиғотӣ ва истифода бурдани техникаи муосир, роҳҳои муассири ороиш, ҷобачогузориҳои матолиб ва дигар ҷузъиёти ба ин монанд буд.

Муҳимтарин ҷанбаи қолибияти нашрияҳои ҷопӣ графика ва тарҳбандии саҳифаҳои он, инчунин метавон гуфт, ки усулҳои графикаи нашрияҳо шабеҳи мусаввараҳои расом аст. Зеро вақте ки дар рӯи мизҳои дӯконҳои рӯзномафурӯшӣ рӯзномаву маҷаллаҳои ороиши зебодошта қарор доранд, маҳз ҳамин вижагӣ муштариро ҷалб мекунад ва нашрияҳо фурӯхта мешаванд. Ҳатто муштарийн нашрияҳоеро, ки бо тарҳҳои зебо ва замонавӣ чоп шудаанд, барои ороиши муҳити зиндагӣ ва ҷойи кори худ истифода мебаранд. Ин барои муассисони нашрияҳои ҷопӣ таблиғи роғони фаъолияти онҳо мебошад.

Ин аст, ки тарҳи саҳифа ва тарҳи маҷалла низ як навъ усули таблиғотӣ аст ва тарроҳони графикаи матбуоти чопӣ бояд дар ин замина таҷриба ва дониши кофӣ дошта бошанд. Умуман, ҳадаф аз тарҳрезии саҳифаи матбуоти чопӣ ҳавасмандгардонии хонданда ба матолиби он ва тарбия намудани завқи зебоипарастӣ дар тафаккури онҳо мебошад. Ҳарчанд тарҳи матбуоти чопӣ аз завқ ва маҳорат вобаста аст, аммо он қоидаву дастурҳои мушаххас дорад. Табиист, ки дар паси ҳар кадоми ин дастурҳо далелҳои мантиқӣ ва эмпирикӣ истодаанд.

Муҳаққиқи рус А.Ю. Тишетская дар мақолае бо номи “Дизайни замонавии нашрия, усулҳои нави тарроҳӣ ва корбурди он” (Паёми Донишгоҳи давлатии Томск, 2012) тарҳрезӣ ва саҳифабандии матбуоти чопиро ба се бахш тақсим намудааст, ки ин тарҳи умумии сохтор, саҳифаҳо ва ороиши саҳифаи аввал (дар рӯзномаҳо “шиноснома ва ё унвон” ва дар маҷаллаҳо бештар “муқова”)-ро дар бар мегирад [5].

Муҳаққиқон пешниҳод мекунанд, ки пеш аз ҳама навъ ва ҷойгиршавии унсурҳои, ки матро ташкил медиҳанд, муайян кунем. Тарзи ҷойгиркунии аксҳо, тасвирҳо, унсурҳои графикӣ, рангҳо саҳифаро “зинда” ва ҳангоми мутолиаи хонанда эҳсоси мусбати эмотсионалӣ эҷод мекунанд.

Дар айни замон, коршиносон ва пажӯҳишгарони соҳа таъкид мекунанд, ки дар саҳифабандӣ аз истифодаи рангҳои аз ҳад зиёд худдорӣ намоем, зеро низоми саҳифаро барҳам мезананд ва дарёфтӣ хондани иттилооти матниро мушкил мекунанд.

Муҳаққиқи эронӣ Афшор Муҳочир дар китоби “Асосҳо ва усулҳои саҳифабандӣ” (2014) менависад: “Таносуби фазои муайян дар кори саҳифабандӣ хеле муҳим аст. Дар вақти ҷобачогузории мавод дар саҳифа диққат додан лозим, зеро тартиби ҷойгиршавии иттилоот барои зуд расонидани он ба хонанда яке аз вазифаҳои асосӣ дар ҷараёни саҳифабандӣ ба ҳисоб меравад” [1, с. 29].

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки ҳангоми тарҳрезии сохтори умумии матбуоти чопӣ, пеш аз ҳама намуд ва усули ҷойгиркунии унсурҳои хаттӣ ва визуалӣ муайян карда мешавад.

Барои нашрияҳое, ки соҳавӣ нестанд, аз ҷиҳати мавзӯ, мазмун ва аудитория гуногун будани онҳо зарур аст, чунки ин барои ороиш ва тарҳрезии ҳар як саҳифаи он аҳамиятнок аст. Ин омилҳо метавонанд дар саҳифабандии нашрия гуногунрангиро ба вуҷуд оранд ва доираи хонандагони зиёдро вобаста ба соҳаҳои ҷомеа фаро гиранд.

Муқова ва ё саҳифаи аввали матбуоти чопӣ муҳимтарин ҷузъи он аст. Тарҳрезии ҷолиби он барои ба вуҷуд овардани иртибот байни хонанда ва мундариҷаи нашрия мусоидат мекунад ва яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи саҳифабанд ва ё амсиласоз ба ҳисоб меравад. Хонанда аз муқова ҳамчун роҳнамо ба мундариҷаи нашрия истифода мебарад. Аз ин рӯ, тарҳи махсус ва зебо шартӣ асосии ҷалби тавачҷуҳи хонандагон мебошад. Аксар вақт сохтори муқоваи нашрия бояд тавре тарҳрезӣ шавад, ки аломати фарқкунандаи худро дошта бошад ва дар зехни хонанда сабт шавад, то он дар байни даҳҳо нашрия рӯзномаи дилхоҳашро ба осонӣ пайдо кунад. Ин вижагиро метавон бо усулҳои корбурди рангҳо, ҷойгир намудани аксҳо, ҳуруфи хос, тарзи сарлавҳагузорӣ ва монанди инҳо соҳиб гардид. Аксар хонандагон ба тарзи истифодаи рангҳо, аксҳо, тасвирҳо, графикҳо, ҳарфҳо ва дигар унсурҳои ҷолибсозии маводи матбуоти чопӣ аҳамият медиҳанд ва вобаста ба ҳамин хусусиятҳо нашрияҳоро интихоб мекунанд. Дар ин самт ба назар гирифтани синну соли хонандагон аз ҷониби идораҳои воситаҳои ахбори омма хеле муҳим аст. Бояд бо усулҳо ва унсурҳои нашрияро саҳифабандӣ намуд, ки ба руҳияи синнусолии хонандаи он мувофиқ бошад.

Дар кори саҳифабандии матбуоти чопӣ бояд ҳарфҳои истифода шаванд, ки хондани онҳо осонтаранд. Истифодаи ҳарфҳои, ки хонданашон душвор аст хуб нест. Инчунин, намудҳои гуногуни ҳарфҳоро дар як саҳифа истифода бурдан хонандаро дилгир мекунад. Аслан, шрифтҳоро барои қисмҳои гуногуни матн, аз қабилӣ матни аслий, унвонҳо, субтитрҳо ва сарлавҳаҳо истифода бурдан мумкин аст.

Тасвирҳоро то ҳадди имкон бо матн мувофиқ сохтан, ҷойгир кардани сарлавҳаҳо дар мобайни сугун ва интихоби ҳарф низ матро хуб нишон медиҳад. Ба ин маънӣ, А. Саъдуллоев чунин навиштааст: «Дар газетасозии муосир ба ҳуруфи сарлавҳа эътибори

хосса медиханд. Бе муболиға гуфтан мумкин аст, ки шрифти симои газетаро муайян мекунад» [3, с. 42].

Тавре муҳаққиқи ҷавони тоҷик Ҳ. Сафаров навиштааст: «дарачаи мутолиаи рӯзнома аз техникаи дизайн, сарлавҳа ва гузоштани он дар саҳифаи рӯзнома вобаста аст» [2, с. 18].

Ҳамзамон, фазои ҳолӣ дар саҳифа муҳим аст. Дар тарроҳии рӯзнома ҷойгиркунии дурусти фазои сафед метавонад маводи рӯзномаро барҷаста, зебо, диққатҷалбкунанда ва хонданибобгар гардонад.

Аз ин лиҳоз, таваҷҷуҳ ба тафовути ранг миёни аксҳо (тасвир) ва матн, ҷолибияти аксҳои истифодашуда ва хонданибоб будани матнҳои дар муқова (ё шиноснома)-и нашрия овардашуда аз нуктаҳои муҳими тарҳрезии матбуоти ҷопӣ мебошанд.

Логотип ва ё нишони нашрия ҳамчун унсуре, ки одатан ҳамеша дар он боқӣ мемонад ва дар зехни хонанда сабт мешавад, аҳамияти хоса дорад. Логотипҳои матбуоти ҷопӣ одатан бо ҳарфҳои ҷопӣ ва шакли графикӣ ва зебо тарҳрезӣ мешаванд, ки онро мутахассисони хос омода месозанд. Дар тарҳрезии логотип дар баробари зебоӣ ва ҷаззобӣ, ба содаву фаҳмо будани он низ таваҷҷуҳ бояд кард.

Ҳангоми номгузории нашрия дар хотир бояд дошт, ки ҳама рӯзномаи шуморо бо ин ном хоҳанд шинохт. Аз ин рӯ, коршиносон тавсия медиҳанд, ки барои номгузории нашрия айни замон ном ё тамғаи молиро истифода бурдан хуб аст.

Номи нашрия бояд дар муқова ва дар тарафи ростии он ҷойгир бошад, зеро хонанда аз назари аввал ба ин ном менигарад. Бинобар ин, бештари таҳқиқгарони соҳа пешниҳод мекунанд, ки барои номгузории матбуоти ҷопӣ эффектҳои визуалӣ ё логотипи зеборо истифода барем ва таъсири эстетикиро риоя кунем, то хонанда ҳангоми дидани шиноснома ва ё муқоваи нашрия ба мутолиаи мазмуни он ҷалб шавад.

АДАБИЁТ

1. Мухочир А. Асосҳо ва усулҳои саҳифабандӣ / А. Мухочир. – Техрон, 2014.
2. Сафаров Ҳ. Стилистические особенности заголовка в газете / Ҳ. Сафаров. – Душанбе: Пойтахт, 2017.
3. Саъдуллоев А. Саҳифабандӣ ва ҷопи газета (нашри дуҷум) / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2007.
4. Сергеев Е. Технологияи матбуоти ҷопӣ ва воситаҳои ахбори оммаи электронӣ / Е. Сергеев. – Москва: Юрайт, 2019.
5. Тишетская А. Дизайни замонавии нашрия, услҳои нави тарроҳӣ ва корбурди он // Паёми Донишгоҳи давлатии Томск. – Томск. – 2012. - №2 (18).

УСУЛҲОИ САҲИФАБАНДИИ МУОСИРИ МАТБУОТИ ҶОПӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф таҳаввулот дар сифати ҷоп ва технологияи коркарди маводи матбуоти даврӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додааст. Дар он методҳои муосири саҳифабандӣ, нақши арт-директор дар қори тарҳрезии маводи матбуоти ҷопӣ дар Тоҷикистон ва дигар усулҳои саҳифабандии мувофиқ ба талаботи замони баррасӣ гардидааст.

КАЛИДВОЖАҲО: таҳаввулот, сифати ҷоп, матбуоти ҷопӣ, арт-директор, саҳифабандӣ, тарҳрезӣ.

МЕТОДЫ СОВРЕМЕННОЙ ПАГИНАЦИИ ПЕЧАТНОЙ ПРЕССЫ

В данной статье автор изучил и исследовал процесс качественного преобразования печати и технологии обработки периодических изданий. В ней обсуждаются современные методы пагинации, роль арт-директора в оформлении печатных материалов СМИ Таджикистана и другие способы пагинации, соответствующие потребностям времени.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: преобразование, качество печати, печатное издание, арт-директор, пагинация, дизайн.

MODERN METHODS OF PAGINATION OF THE PRINTED PRESS

In this article, the author studied and researched developments in the quality of printing and processing technology of periodicals. Modern methods of pagination, the role of the art director in the design of printed media materials in Tajikistan and other methods of pagination appropriate to the needs of the time are discussed in it.

KEYWORDS: development, print quality, print media, art director, pagination, design.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абунасрзода Абдурузиқ Мардонӣ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 934833636.

Сведения об авторе: *Абунасрзода Абдурозик Мардони* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **934833636**.

Information about the author: *Abunasrzoda Abduroziq Mardoni* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **934833636**.

УСТАРЕВШАЯ ЛЕКСИКА В СОСТАВЕ ПАССИВНОГО СЛОВАРЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

Юлдашева М.

Таджикский национальный университет

В составе пассивной лексики русского языка традиционно выделяют устаревшие слова и неологизмы [Современный русский язык 2004: 96; Валгина 2002: 185].

Неологизмами называют новые слова, которые еще не стали привычными и повседневными наименованиями соответствующих предметов, понятий [Фомина 2004: 84]. Возникший вместе с новым предметом, вещью, понятием неологизм не сразу входит в активный состав словаря. Новизна подобных слов ощущается говорящими. Но слово очень быстро перестает быть неологизмом, если понятие актуально, а называющее его слово хорошо связано с другими словами.

После того как новое слово становится общеупотребительным, общедоступным, оно перестает быть неологизмом. Такой путь прошли многие слова, например: *советский, коллективизация, метростроевец, целник, космонавт, совхоз* и др. С течением времени часть подобных слов устаревают и переходят в пассив языка.

В современной лексикологии используются термины устаревшие и устаревающие слова, которыми обозначают те слова, которые перешли или переходят в пассивный запас лексики из-за редкого использования в языке [Валгина 2002: 185]. Устаревающими называют и грамматические формы, и особенностям произношения в том случае, если они, употребительные в прошлом, функционируют реже, чем другие соотносительные с ними варианты [Валгина 2002: 186]. К устаревающим в современном русском языке можно отнести, например, формы множественного числа: от *директора* — *директоры*, от *тополя* — *тополи*, употребление слова *контральто* в мужском роде (*красивый контральто*) ...». Устаревающими современными лингвистами рассматриваются и некоторые группы этнографизмов: *ушат, бадья, полати, лапоть, зипун, соха* и т.п. Непрерывность исторического развития лексического состава языка отражается в изменении характеристик лексем с точки зрения их употребления: многие слова, еще в XIX в. воспринимавшиеся как неологизмы с отвлеченным значением (например: *беллетристика, вольность, действительность, гражданственность, гуманизм – гуманность, идея*), в современном языке входят в состав активного запаса словаря. Другие же слова, возникнув сравнительно недавно (*коллективизация, непман, продрозверстка* и т.д.), перешли в разряд устаревшей лексики.

Процесс архаизации лексем протекает постепенно: в составе устаревших слов есть такие, которые вышли из употребления сравнительно давно (например, *благоденственный, государев, душегрейка, институтка, лабаз, почто*); а есть и другие – выведенные из состава лексики современного русского языка, так как принадлежат древнерусскому периоду его развития (например, *чадо, ворог, рече, червленый, посему, сей*). Иные слова устаревают за самый незначительный срок, возникнув в языке и исчезнув уже в новейший период; сравним: *ваучер*, активно употреблявшееся в 90-е годы XX века, *зарука* — поддержка. Такие номинации не всегда имеют соответствующие пометы в толковых словарях, поскольку процесс архаизации того или иного слова может осознаваться как еще не заверченный [Емельянова 2003: 43].

Устаревание лексики происходит по разным причинам: внеязыковым (экстралингвистическим), если отказ от употребления слова связан с социальными преобразованиями в жизни общества; и собственно лингвистическими законами, например, в

случае архаизации производящих основ могут уйти из активного употребления и производные [Лесных 2002: 16]. Так, наречие *ошую* «слева» исчезло из активного словаря, потому что архаизовалось производящее существительное *шуйца* — «левая рука». Решающую роль в этом случае сыграли системные отношения лексических единиц: так как вышло из употребления слово *шуйца*, распалась и смысловая связь слов, объединенных этим историческим корнем (например, слово *шульга* не удержалось в языке в значении 'левша' и осталось лишь как фамилия, восходящая к прозвищу). Разрушились антонимические пары (*шуйца* — *десница* — «правая рука»), синонимические связи (*ошуюю* - *слева*). Слово *ошуюю* уже в XIX веке могло употребляться лишь в сатирическом контексте: *Ошуюю здесь сидит со мной осьмое чудо света* (Батюшков) [Розенталь 2002: 165].

Состав устаревшая лексика с точки зрения происхождения неоднороден: здесь немало исконно русских слов (*льзя*, *невесть*, *ушат*, *семот*), старославянизмов (*глад*, *лобзать*, *чресла*), заимствований из других языков (*фунт* — старинная мера веса, *камердинер* — «личный слуга», *политес* — «вежливость»).

Существует несколько классификаций устаревшей лексики. Однако, как пишет О.Н. Емельянова, все эти классификации не бесспорны [Емельянова 2004]. На это же указывает в работе «Очерки по стилистике русского языка» А.Н. Гвоздев: «Нет четкости в установлении исторических границ, которые необходимо иметь в виду при отнесении слов к архаизмам, т.е. остается неустановленным, относить ли к архаизмам слова, вышедшие из употребления, например, только в XX в., или в XIX, со времени Пушкина, или с какого-либо более раннего периода. Также не выясняется, следует ли относить к архаизмам слова, переставшие употребляться, но встречающиеся в классической литературе, которая имеет до сих пор массового читателя, или употреблявшиеся и в произведениях, ставших достоянием истории» [Цит. по: Емельянова 2004]. Устаревшая лексика характеризуется всеми лингвистами как пассивный запас русского языка. При этом при определении места устаревших слов в современном русском языке в лексикологии единого мнения нет: различаются концепции, которые мотивируются разным пониманием объема понятия — «современный русский язык» [Хайнжамц 2007: 10]. Одни ученые, рассматривая современный русский язык как общелитературный язык, для устаревшей лексики используют понятие «пассивный запас», что обусловлено фактором употребительности устаревших слов в речевой практике. Функционирование некоторых из них в общелитературном языке ставит вопрос о степени устарелости таких лексем и о понятности современному носителю русского языка их лексического значения. Возвращение же устаревшего слова в активное употребление обуславливает вопрос об объеме его лексического значения, о стилистической маркированности такой лексемы и в целом о характере системных отношений такого слова (возможности синонимических связей, развитие омонимии и т.п.).

Другая концепция, основывающаяся на понимании современного русского языка как литературного языка, включающего различные функциональные единства, рассматривает функции устаревших слов в исторической науке (научный стиль), в художественной речи. В рамках данной концепции основной функцией историзмов в научном стиле является номинативная функция, тогда как основной функцией устаревших слов в художественной литературе является функция воздействия в эстетической подфункции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ковалева, Е.В. Устаревшая лексика в системе современного русского языка и в художественных текстах XIX века [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук / Е.В. Ковалева. — М, 2016. — 26 с.
2. Кончакова, Е.В. Историческая лексика как средство создания хронотопа художественной прозы А.С.Пушкина [Текст]: Автореф. дис ... канд.филол. наук / Е.В.Кончакова. — Воронеж, 2008. — 23 с.
3. Кожин А.Н. Возрождение устаревшей лексики [Текст] / А.Н. Кожин // Русский язык в школе. — 2015. - № 3. - С. 102-111.
4. Куркина, Л.В. Лексические архаизмы архангельских говоров [Текст] / Л.В. Куркина // Языковая система и ее развитие во времени и пространстве: Сборник научных статей к 80-летию профессора К.В. Горшковой. — М.: Изд-во МГУ, 2001. — С. 131–138.
5. Лесных, Е.В. Архаизация лексики русского языка XX века [Текст]: Автореф. дис канд.филол. наук / Е.В. Лесных. — Липец. гос.пед.ун-т.-Елец, 2002. —26 с.

ЛЕСИКАИ КУХНАШУДА ДАР ЛУГАТИ ҒАЙРИҒАЪОЛИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола гуфта мешавад, ки дар забони русӣ ба архаизмҳо одатан калимаҳои мансубанд, ки воқеиятҳои мавҷударо меноманд, аммо бо ягон сабаб аз истифодаи вохидҳои синонимӣ хориҷ карда шудаанд. Дар лексикологияи муосир ягон меъёри ягонаи қабулшуда вуҷуд надорад, ки ин ё он калимаро ба категорияи архаизм дохил кунад. Баъзе забоншиносон архаизмро ҳамма гуна лугатҳои кухна меноманд, ки ба полсемияи истилоҳи "архаизм" оварда мерасонад, ки ҳам калимаи кӯҳна ва ҳам таърихизм ва намудҳои гуногуни архаизмро ифода мекунанд.

КАЛИДВОЖАҲО: лугати кӯҳна, архаизм, таърихизм, синоним, омоним, антоним, вохидҳои лексикӣ.

УСТАРЕВШАЯ ЛЕКСИКА В СОСТАВЕ ПАССИВНОГО СЛОВАРЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

В статье говорится о том, что в русском языкознании к архаизмам традиционно относят слова, называющие существующие реалии, но вытесненные по каким-либо причинам из употребления синонимическими единицами. В современной лексикологии не существует единого, общепринятого критерия, позволяющего однозначно включить то или иное слово в разряд архаизмов. Некоторые лингвисты называют архаизмами все виды устаревшей лексики, что приводит к многозначности термина «архаизм», который обозначает и устаревшее слово вообще, и историзм, и разные виды архаизмов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: устаревшая лексика, архаизм, историзм, синоним, омоним, антоним, лексические единицы.

OBSELETE VOCABULARY IN THE PASSIVE DICTIONARY OF THE RUSSIAN LANGUAGE

The article says that in Russian linguistics archaisms traditionally include words that name existing realities, but for some reason forced out of use by synonymous units. In modern lexicology, there is no single, generally accepted criterion that allows one or another word to be unambiguously included in the category of archaisms. Some linguists call all types of obsolete vocabulary archaisms, which leads to the ambiguity of the term "archaism", which means both an obsolete word in general, and historicism, and various types of archaisms.

KEYWORDS: obsolete vocabulary, archaism, historicism, synonym, homonym, antonym, lexical units.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Юлдошева Мафтунахон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Юлдошева Мафтунахон* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Yuldosheva Maftunakhon* - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ЗЕЛЕНЫЙ ЦВЕТ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ НОСИТЕЛЕЙ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА

Чэн Пэйянь
РТСУ

Лингвокультурология как современное направление в лингвистике, появившееся на стыке культурологии и лингвистики, объясняет многие проблемы языковой картины носителей языка, что сложно усмотреть только через сам язык. Знаковая система не перестает обновляться и все время совершенствуется, обогащаясь новыми знаками. И чем шире информационное пространство, тем больше знаков появляется в знаковой системе. Знак выражает «закон соответствия между планом выражения и планом содержания знака; кодом задается значимость знака, а интерпретатор эту значимость определяет, расшифровывает» [Гудков, Ковшова 2007: 7]. Знак за пределами чисто лингвистического значения включает еще и социокультурный смысл, через который и происходит влияние на сознание и восприятие мира.

Слова, называющие цвет, долго не были в поле зрения лингвистов, в том числе и китайских, хотя символика цвета всегда присутствовала в жизни китайцев. В современной китайской лингвистической традиции оживление интереса к данной проблеме связана с осознанием связи лексики, в том числе цветообозначений, со стилистическими явлениями языка, с проблемы семасиологии, в частности проблемами лексических систем и семантических полей.

Предметом анализа данной статьи является анализ зеленого цвета в цветовой гамме, представленной в китайском языке. Следует отметить, что в китайском языке их не так уж и много - зеленый или синий, красный, белый, черный и желтый. Все они соотносятся с временами года, стихией, предметом, стороной света, планетой и животными. Зеленый цвет в этой парадигме имеет следующие ассоциации: весна, дерево, восток, юпитер, дракон. Символические значения содержат национально-культурные коннотации. С каждым цветом связаны определенные ассоциации, представления о нравственных ценностях. Имея такую разветвленную систему представлений о цвете в китайской культуре, цветовой символизм как социокультурное явление в жизни китайцев представляется очень значимым. Как ни в одном другом языке данные китайского языка показывают тесную связь цветового кода с кодом культуры.

В древнекитайском языке «и синие, и зеленые оттенки обозначались одним иероглифом 青, который позднее приобрел также значение черного цвета. Подобную диффузность китайские ученые объясняют отсутствием практического значения разделения 青 на несколько имен цвета. В сущности, считают они, в цвете индиго есть черный, в свою очередь, черный цвет, так или иначе, отливает зеленью или синевою» [Карпенко, Шевчук, 2020:155]. В словарях китайского языка зеленый рассматривается как результат смешения синей и желтой красок: «用蓝色和黄色颜料混合而成 (青中带黄的颜色)» и соотносится с цветом травы и листвы: «形容颜色像正在生长的草和树叶一样». Выражение «зеленой солнце» - 青阳 в высоком стиле употребляется как синоним весны, а выражение «зеленый император» в китайской мифологии означает Бога весны.

Зелёный цвет в китайском языке символизирует два достаточно противоположных явления «натуральный» и «неверный, что для не знающего китайскую культуру может показаться достаточно абсурдным. Совершенно непонятным для носителей других культур представляется, например, то, что мужчине нельзя носить зеленый головной убор (绿帽子), так как он будет указывать на то, что у носящего такой головной убор неверная жена. «Кроме того, с зеленым цветом у китайцев связана ассоциация с неверностью и изменой, обусловленная историческими фактами: в конце XIII века был издан закон, предписывавший главам семей, в которых женщины являлись певичками или куртизанками, в знак позора повязывать голову зеленым платком. Со временем выражение 戴上绿头巾 носить зеленый головной платок трансформировалось в выражение 戴绿帽 быть обманутым мужем, носить рога (досл.: носить зеленую шапку). В следующем примере присутствуют уже известное нам словосочетание с цветообозначением 蓝 – 蓝颜知己, и прилагательное 绿, которое употреблено именно в этом значении: 不要让你的女友有蓝颜知己, 蓝着蓝着你就绿了。 Незачем разрешать своей девушке иметь близкого друга, их чистая дружба рано или поздно увенчает тебя рогами» [Карпенко, Шевчук, 2020:159]. Упадническое настроение определяется выражением «зеленая скука», 或 托斯卡- 难熬的寂寞: «Идёт дождь. Катки закрыты. Прямо неизвестно, что делать... Дома скука зелёная - 下着雨, 溜冰场又不开. 简直不知道做什么. ... 在家里真闷死了». Негативная коннотация «зеленого» цвета проявляется также в составе фразеологизма «酒绿灯红 – погрязнуть в наслаждениях» и «灯红酒绿 - разгульный образ жизни». При описании внешности человека в китайской лингвокультуре зеленый цвет лица символизирует испуг, волнение или злость: «他气得脸都绿了- Его лицо позеленело от злости».

В китайском языке зеленый цвет тесно связан с растительной сферой. Такие выражения, как «绿色食物 - зелёные продукты», «绿色蔬菜 - зелёные овощи», «绿色农业 · 绿色建筑 - зелёное хозяйство и зелёное сознание» имеют положительную коннотацию и связаны с

ассоциациями натуральности, чистоты. Выражение «绿色食品 - зеленые продукты питания» имеют значение

экологически чистых продуктов. У иероглифа 绿 сема «луга», «поля» наблюдается в составе таких лексических комплексов, как 绿茵 зеленые просторы «草地润湿的绿茵 – сочная зелень лугов», «绿野 зеленые луга». Слово 绿茵 также в переносном значении означает футбольное поле. Китайский лингвист Чэнь Си отмечает, что «красный и зеленый являются самыми насыщенными цветами спектра, поэтому их сочетание ассоциируется с яркостью и красочностью и вызывает радостные ощущения» [Чэнь Си, 1992:50].

Зеленый употребляется и в значении несовершенный, молодой «зелёный юнец 没有生活经验的年轻人», «зеленая молодёжь 幼稚的青年», «зеленая девчонка 黄毛小丫头», «зелёный работник 缺少经验的工作人员». «Ты ещё зелен рассуждать о философии - 谈哲理你还太嫩, 不够资格». «Ха, зелёный ты ещё. Во многих профессиях, чтобы сохранить тайну клиентов, многие разговаривают шифром - 哼·这你就有所不知了·很多行当都有说「黑话」的讲究·目的就是为了保障客户的隐私·».

Как заимствование следует рассматривать понятие «зеленая партия», которая борется за экологию окружающей среды: «"Зелёные"- партия, выступающая в защиту окружающей среды 绿(色)党"是主张保护环境的一派». Особое значение имеет выражение «зеленая волна» - отсутствие препятствий: «Машина попала в "зелёную волну" и мчалась без остановок - 汽车一路上遇到绿灯, 不停地飞驰着». Из-за сложных отношений с исламским миром в китайском языке появилось слово 绿绿 с пренебрежительным оттенком значения, служившее как обозначение мусульманина.

Таким образом, зелёный цвет в китайском языке ассоциируется как с физическим и душевным расстройством, так и позитивными чувствами.

Зеленый цвет в китайском языке обладает широким спектром значений, особенно в переносном смысле. Перечисленные переносные значения тесно связаны с национально-культурной спецификой китайцев, отражая восточную культуру и менталитет. Семантика зеленого цвета обусловлена его прототипическим значением и непосредственно соотносится с темой растительности (дерево) и с самим цветом, а также включает семы, соотносящиеся с культурой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белоусов П.В. Теоретические основы китайской медицины / П.В. Белоусов. - Алматы: «Популярная литература», 2004.
2. Гудков Д.Б., Ковшова М.Л. Телесный код русской культуры / Д.Б. Гудкова., М.Л. Ковшова. - М.: «Гнозис», 2007.
3. Евгеньева А.П. Малый академический словарь. М.: Институт русского языка Академии наук СССР, 1957–1984. URL: <http://www.enc-dic.com/academic/Zhlt-4631/>
4. Карпенко С.Ю., Шевчук О. П. Семантические особенности цветообозначений «синий» и «зелёный» в китайском и английском языках // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. № 10, 2020. С. 155-161.
5. Карпенко С.Ю., Шевчук О. П. Семантические особенности цветовосприятия в китайском и английском языках на примере красного, белого и чёрного цветов // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. 2019. Т. 38. № 4. С. 540–550.
6. Красных В.В. Грамматика лингвокультуры, или что держит языковую картину мира?// Экология языка и коммуникативная практика. М., 2013. № 1. С. 122–130.
7. Красных В.В. Психолингвокультурология как новое направление научных исследований // Русский язык: исторические судьбы и современность, V Международный конгресс исследователей русского языка. М., 2014. С. 15–16.
8. Чэнь Си. Цветовая символика в китайском языке // Вестник Московского университета. Серия «Филология». 1992. № 1. С. 48–53.

9. Чубинец А. А. Проблемы перевода основных цветовых обозначений с китайского языка на русский / А. А. Чубинец, У. В. Хоречко, Е. С. Суван-оол, Л. М. Болсуновская // Молодой ученый. 2015. № 8 (88). С. 1194–1197.
10. 色彩描写词典/章银泉编著 (Словарь цветообозначений / сост. Чжан Иньцюань) 。宁夏人民出版社, 1988 年。464页。

РАНГИ САБЗ ДАР ТАСВИРИ ЗАБОНИИ ЧИНИЗАБОНОН

Мақола ба таҳлили семантикаи ранги сабз дар тасвири забони чинӣ бахшида шудааст. Аҳамияти мавзӯ дар он аст, ки сарфи назар аз таҳқиқоти сершумор оид ба омӯзиши номгузорию рангҳо дар забони чинӣ, омӯзиши лингвокултураи ин мушкилот чанбаҳои нав мекушояд. Ранги сабзро аз нуктаи назари маъноҳои фарҳангии худ баррасӣ намуда, муаллиф кӯшиш кардааст, ки рамзи ранг ҳамчун падидаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар ҳаёти мардуми чиниро муайян кунад.

КАЛИДВОЖАҲО: тасвири лингвистии ҷаҳон, семантика, маънои рамзӣ, тобишҳои миллий-фарҳангӣ.

ЗЕЛЕНЫЙ ЦВЕТ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ НОСИТЕЛЕЙ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена анализу семантики зеленого цвета в китайской языковой картине мира. Актуальность темы состоит в том, что, несмотря на многочисленные работы по исследованию цветообозначения в китайском языке, лингвокультурологическое исследование данной проблемы открывает все новые аспекты. Зеленый цвет рассматривается с точки зрения его культурноносных смыслов, предпринята попытка определить цветовой символизм как социокультурное явление в жизни носителей китайского языка. Одной из задач является описание репрезентации прямых и переносных значений зеленого цвета в китайском языке.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: языковая картина мира, семантика, переносные значения, национально-культурные коннотации.

GREEN COLOR IN THE LANGUAGE PICTURE OF CHINESE SPEAKERS

The article is devoted to the analysis of the semantics of green in the Chinese language picture of the world. The relevance of the topic lies in the fact that, despite numerous works on the study of color designation in the Chinese language, the linguoculturological study of this problem opens up new aspects. The green color is considered from the point of view of its cultural meanings, an attempt is made to define color symbolism as a socio-cultural phenomenon in the life of native Chinese speakers. One of the tasks is to describe the representation of direct and figurative meanings of green in Chinese.

KEYWORDS: linguistic picture of the world, semantics, figurative meanings, national-cultural connotations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Чэн Пэйян* – Донишгоҳи (славянии) Русияву Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети забонҳои хориҷӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Мирзо Турсунзода, 30.

Сведения об авторе: *Чэн Пэйян* – Российско – Таджикский (Славянский) университет, магистрант второго курса факультета иностранных языков. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, у. Мирзо Турсунзаде, 30.

Information about the author: *Chen Peiyan* - Russian - Tajik (Slavonic) University, second-year master`s student of the Faculty of Foreign Languages. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzade, 30.

НИГОҲЕ БА ЗИНДАГИНОМАИ ШАЙХ ҚОСИМИ АНВОР

Искандаров М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таърихи адабиёти Эрон дар домони худ шоирони бузургро парваронидааст, ки ҳар яке бо нури зеҳну истеъдоди хеш раванди адабиёти тоҷикро камол бахшидаанд. Яке аз онҳо Шайх Қосими Анвор мебошад. Номи аслии ӯ Саид Алӣ ибни Наср ибни Ҳорун ибни Абулқосим Ҳусайнӣ ё Мусавии Табрзӣ буда, мутахаллис ба Қосим ва машҳур ба Қосимӣ ва Шох Қосим ва Қосими Анвор аст, ки соли 1379 дар Сарооби Табрз дида ба ҷаҳон кушодааст ва дар он ҷо таҳсил кардааст. [2;3]

Тибқи иттилои сарчашмаҳо мавсуф ба забонҳои форсӣ, туркӣ ва гилакӣ шеър суруда ва дар бештар шеърҳо худро Қосим, Қосимӣ ва гоҳе Қосими Анвор тахаллус кардааст. Анвор дар ҳалқаи муридони Шайх Садриддин Мусо фарзанд ва ҷонишини Шайх Сафиуддин Ардабилӣ даромада, баъдҳо мавриди эъзоз ва тақрими машоихи фуруқи суфияи асри темирӣ, монанди Нақшбандия, Неъматуллоҳ ва Ҳуруфия қарор гирифтааст.

Перомуни истеъдоду ҷаҳони андешаи Шайх Қосим иттилооти муҳолиғаомезу гайриоддие мавҷуд аст, ки воқеият надорад. Аз ҷумла, хотирнишон шуда, ки дар сесолағӣ

вайро кашф ва каромоте даст дода ва шигифтар он ки бархеро аз ин пас бениёз аз дониш андӯзи донистанд. Асли масъала ба қарори зайл аст:

Маро илми азал дар сина доданд,
Аҷаб илме, вале дарсе надоданд.
Маро се ҳол ҳоле гашт маълум,
Ки шайхи чиларо дарсе надоданд. [4, 28]

«Аслан ҳадафи вай аз ин қитъа ин аст, ки он чи фаро гирифта ва омӯхтаам аз роҳи кашф ва шухуд ва ба ҳукми азал дар синаи ман ҷой гирифтааст ва ин донише нест, ки дурус гирифта бошад. Акнун се ҳол маро маълум шуд, ки ҳар шахсе агар се сол дар чила бинишинад ўро фароҳам намешавад». Муаллифи «Маҷолис-уш-ушук» мисраи савумро (маро сесола ҳоле гашт маълум) хонда ва пиндоштааст, ки маънои он ин аст, ки дар сесолагӣ ҳоле бар ў маълум шудааст. Муаллифи «Маҷолис-ул-муъминин» бо он ки ҳамин нуктаро такрор карда (сола)-ро (ҳола) хондааст. Муаллифи китоби «Ал-қунӣ вал-алқоб» низ ҳамин суҳанро бозгӯ карда ва пас аз ў муаллифи «Риҳонат-ул-адаб» ҳам муқаррар кардааст. Агар ҳам дар мисраи савуми ин қитъа (се ҳол)-ро (сесола) бихонем, тоза маънои он ин нест, ки дар сесолагӣ ин ҳол рӯй дода бошад, балки мақсуд он аст, ки дар зарфи се сол ва дар муддати се сол ончиро, ки шайхе дар се соли чиланишинӣ ба даст меоварад, фароҳам кардааст ва дар ҳар сурат маҳол аст, ки касе дар сесолагӣ ба ҳадди камол дар илм ё дар маърифат ва сулук расида бошад ва бо ин ҳама каромот ва хавориқ одоте, ки қарнҳо дар бораи дигарон такрор кардаанд ин каромотро дигар дар бораи касе наёвардаанд [4, 32].

Дар даврони ҷавонӣ аз Озарбойҷон ба Хуросон сафар кард ва дар Хуросон шухрате фарогир ёфт. Дар миёни шогирдону пайравони вай шуморе аз амирзодагони дарбори Ҷирот низ вучуд доштанд. Шухрати Қосими Анвор дар Ҷирот ва афзоиши рӯзафзунӣ пайравони ў сабабгори ҳароси соҳиб мансубони ин диёр ба вижа Бойсунгур Мирзо шуд. То он ки дар соли 1452 ба сабаби тухмати иртибот бо Аҳмади Лур, қотили Шоҳрух Мирзо, маҷбур ба тарки Ҷирот шуд ва дар Самарқанд суқунат ёфт ва сипас ба Ҷарҷурди Ҷом рафт ва дар он ҷо хонақоҳеро дуруст кард. Бинобар ин бояд зиндагӣ ва аҳволи Қосими Анворро ривояте равшан аз таноқузоти низоми хонақоҳии асри теуриён ба шумор овард. Муаллифи «Матлаъ-ус-саъдайн», ки дар шумори муаррихони муосири Қосими Анвор аст, ўро муртазои аъзам ва муқтадои муқарраи Қосими Табрзӣ хондааст [3, 170].

Ин матлаб хулосатарин ва омтарин шарҳи аҳволи Қосими Анвор аст, аммо барои шарҳ ва иттилооти комилтар дар хусуси зиндагиномаи ин шоири номдор, метавон ба осори дигаре чун китоби «Риҳонат-ул-адаб» ишора кард.

Муҳаммад Али Табрзӣ дар китоби «Риҳонат-ул-адаб» дар бораи Қосими Анвор чунин мегӯяд: «Қосими Анвор, орифест фозил ва шоири моҳире буд...». Аз дигар афроде, ки ба шарҳи зиндагонӣ ва саргузашти Қосими Анвор таворихи адабӣ ва сиёсии Эрон пардохтаанд, метавон ба Сайид Нафисӣ ишора кард, ки дар муқаддимаи китоби «Куллиёти Қосими Анвор» дар 112 саҳифа ба таври комил баён дошта ва муҳимтарин аснодро дар бораи вай аз 33 китоби маъруф оварда ба нақду баррасӣ пардохтааст. Ҷамҷунин, дар «Нафаҳот-ул-унс»-и Ҷомӣ ва «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ва дар китоби «Таърихи адабиёти Эрон» асари ховаршиноси маъруфи англисӣ Эдвард Браун дар бораи Қосими Анвор, иттилооти арзандае вучуд дорад. Эдвард Браун, Қосими Анворро дувумин шоири асри Амири Темур, ки мавриди тавачҷуҳи ҳамагон будааст, медонад. Китоби «Шоҳ Қосими Анвор баррасии аҳвол ва осор», навиштаи Ҷасан Насирии Ҷомӣ, манбаи дигаре ба шумор меравад, ки ба таҳлил дар хусуси осори ин шоир мепардозад. Ин асарро интишороти «Мавло» дар соли 2015 ба ҷоп расонд. Ин китоб аз ҷумлаи осори ҷадиде ба шумор меравад, ки ба баррасии аҳвол ва осори Қосими Анвор ихтисос ёфтааст. Нигоранда дар ин асар ба шарҳи ном, валодат, кӯдакӣ, хонавода, таҳаллус ва алқоб, мазҳаб сафарҳо, вафот, оромгоҳ, муосирон, муридон, осор, сабк ва аҳволи Анвор мепардозад.

Мероси шоир. Бояд гуфт, ки Қосими Анвор дар таърихи адабиёти форси тоҷикӣ, дар асри XIV-ум ҷойгоҳи маънавӣ ва ирфонӣ хосе дошта ва осори арзишманде дар риштаҳои гуногун таълиф намудааст. Яке аз арзандатарин осори барҷоймонда аз Қосими Анвор,

маснави «Анис-ул-орифин» ва «Сад мақом» ҳастанд, ки дар баёни истилоҳоти ирфон ва тасаввуф суруда шудаанд. Қосими Анвор рисолае дар баёни «Илм» ва рисолаи «Суолу ҷавоб»-ро бо насри сода навиштааст. Аз вай девони ашор ва куллиёте ба ёдгор монда, ки шомили теъдоди ғазал, қитъа, рубой ва чанд маснавӣ аст. Ин куллиёт якбор ба ҳиммати Саид Нафисӣ дар Техрон ба соли 1959 мунташир гаштааст. Муҳимтарин бахши куллиёти шоир ғазалиёти ӯ аст, ки маонии ирфониро дарбар мегирад ва бештар таъсирпазир аз ғазалҳои Мавлавӣ аст. Аз дигар осори Қосими Анвор метавон ба «Зикрат-ул-авлиё» ё «Мақомот-ул-орифин» ишора кард. Рисолаи шоир «Хуроия» яке аз машҳуртарин ва баҳсбарангестарин рубоӣёти таърихи адаби форсӣ ба шумор меравад, чаро ки бархе онро ба Шайх Абусаид Абулхайр нисбат додаанд. Ҳамчунин, маснави «Анис-ул-орифин» ба инзимом панҷ рисолаи Қосими Анвор («Хуроия», «Мақомот-ул-орифин», «Баёни илм» «Суолу ҷавоб», «Баёни воқеа») ба тасҳеҳ ва тавзеҳи Ҳасан Насирии Ҷомӣ аз тарафи нашри «Мавло» мунташир гаштааст.

Хусусиятҳои ашъори Қосими Анвор. Қосими Анвор дар ашъораш ба баёни афкори баланди ҳақимона ва орифонаи худ пардохта ва яке аз муҳимтарин вижагиҳои ашъори вай ин аст, ки монанди Мавлоно Ҷалолуддин саршори таъбироти бузургони тасаввуф аст. ӯ дар девони худ аз орифон ва суфиёни бузург ба некӣ ва эҳтиром ёд мекунад ва бештар андешаҳои волои ононро меситояд. Қосими Анвор пойбанд ба масоили ахлоқӣ аст. Қосими Анвор дорои завқӣ саршор ва руҳия ирфонӣ буд ва ҳолоти ирфонии худро дар қолаби шеър ва манзума ба назм мекашид. Ба гунае, ки ашъори орифонаи ӯ дар соли 1682 дар Ҳинд тадрис мешуд ва мавриди таваҷҷуҳи ҳамагон буд. Ҳамчунин, забони шеъри Қосими Анвор бо таваҷҷуҳ ба сабки асри XIV-XV, ҳамон забони ирфонӣ ва орифонаи роиҷ дар «сабки ироқӣ» аст ва девони шеърашро бештар дар мавриди ваҳдати вучуд ва истилоҳоти ирфонӣ суруда ва дар сурудаҳояш ба шоирони ориф чун Мавлоно, Ҳофиз ва Саной бештарин гиройиш доштааст.

Ин шоири номдори давраи теуриён тавонист бо истифода аз шигардҳои гуногуни мусиқии дарунӣ, бо коргирии авзони гуногуну хушоҳанг, интиҳоби вожаҳои зебо ва дилнишин, эҷоди таносуб, такрор, ҳамоҳангии овози вочҳо ва истифода аз анвои ихом ва дигар ороҳҳои бадеъ бар руҳи муҳотаб асар бигзорад ва ашъори худро дилнишину дилангез чилва диҳад. Ҳамчунин, маснавиҳои Қосими Анвор сода ва ҳамроҳ бо тамсил ва зикри ҳикоёт муносиби мақом аст. Мавсуф бо нигориши муламмаоти гилакӣ тавонист бисёре аз калимот ва таъбироти як лаҳҷаи маҳаллии эрониро зинда нигоҳ дорад.

Як нусхаи хаттии он бо замимаи девони Ҳофиз ба шумора 202 ва як нусхаи дигар, ки илова бар ғазалиёт ва қатаот ва рубоӣёти ӯ шомили ду маснави мазкур ҳам ҳаст ва дар хошияи девони Камоли Хуҷандӣ аз аввал то охир навишта шудаанд, ба шумора 266 дар китобхонаи «Мадрасаи сипаҳсолори чадид»-и Техрон мавҷуд аст.

Қосими Анвор соли 1459 дида аз ҷаҳон фуру бааст ва дар рустои Лангар турбати Ҷом ба хок супурда шуд. Баъдҳо дар авоҳири қарни 15 Амир Алишер Навоӣ фармон дод, то иморате диданӣ барои қабри эшон бисозанд.

Меъмории оромгоҳи Қосими Анвор. Оромгоҳи Қосими Анвор яке аз маконҳои таърихӣ ва диданӣ дар Шаҳристони турбати Ҷом махсуб мешавад, ки афроди зиёде ба ин макон сар мезананд. Сохтмони ин оромгоҳ тавре ки дар боло ишора шуд, бо фармони Амир Алишер Навоӣ дар рустои Лангар, дар 24 километрии шимолу ғарби турбати Ҷом сохта шуд ва дорои катибаҳое аз даврони сафавия аст. Дар айвони кунҷи ҷанубии он катибаи бисёр зебо ба хатти настаълиқ вучуд дорад, ки замони он ба соли 1668 бармегардад. Қидмати оромгоҳи Шоҳ Қосими Анворро авоили давраи Қочор медонанд ва дар соли 1976 ба унвони осори миллӣ Эрон ба сабт расид. Меъмории ин бино ба сурати мустатил дорои 2 айвон, дар қисматҳои шимолу шарқӣ ва ҷанубу ғарбӣ воқеъ шудааст ва ҳуҷраҳое дар тарафайни айвон шимолу шарқӣ ва кунҷи шимолӣ дорад.

Дар поён номуносиб нест, чанд намунае аз ашъори Қосими Анвор нақл гардад:

Наметавон хабаре додан аз ҳақиқати дӯст,
Вале зи рӯйи ҳақиқат, ҳақиқат ҳама ӯст.
Сухан баланд шуд, акнун баланд мегӯям,

Ки, хотирам ба ҳавои баланд болоест.
Ба ними шаб, ки ҳама масти хоби хуш бошанд,
Ману хаёли туву нолаҳои дардолуд.

Буд як парвонаи шурида ҳол,
Ҷони ширин карда бар оташ вубол.
Дид шамъеро, ки бо сад сӯзу дард,
Ашки гулгун меравад бар рӯи зард.
Ғайраташ бигирифт доман, мардвор,
Чарх мезад гирди оташ бекарор.

Бандаи он чашми махмурам, ки аз мастиву ноз,
Дар миёни шаҳр, дар ҳар гушае ғавғои ўст.

Қазо шахсест панҷ ангушт дорад,
Чу хоҳад к-аз касе коме бигирад.
Ду бар чашмаш ниҳад, ду низ бар гӯш,
Яке бар лаб ниҳад, гӯяд, ки: хомӯш!

Рӯи ту агар на дар муқобил будӣ,
Корам зи ғами фироқ мушкил будӣ.
Дил бо туву дида аз ҷамолат маҳрум,
Эй кош, ки дида низ бо дил будӣ.

Раҳ биёбонасту шаб торику поям дар гил аст,
Ишқу бемориву ғурбат мушкил андар мушкил аст.
Носеҳ аз дарди дили мо кай хабар дорад, ки мо,
Дар миёни мавҷи дарёму ў дар соҳил аст.

Бадандеш ҳам дар сар шар шавад,
Чу каждум, ки бо хона камтар шавад.

Қосим, сухан қӯтоҳ кун, барҳезу азми роҳ кун,
Шакар бар тӯти фиған, мурдор пеши каргасон. [4]

АДАБИЁТ

1. Кمال الدين عبدالرزاق سمرقندى. مجمع بحرين. چاپ لاهور 1946. ج. 1. - 310 ص.
2. عبدالرحمان جامى نفعات الانس. چاپ کلکته 1809. - 689-693 ص.
3. دولت شاه سمرقندى. تذکره الشعراء. چاپ ليدن 1317. - 346 ص.
4. قاسم انوار. کلیات قاسم انوار. تهران 1337. - 419 ص.

НИГОҶЕ БА ЗИНДАГИНОМАИ ШАЙХ ҚОСИМИ АНВОР

Мақолаи мазкур ба таҳлилу баррасии зиндагӣ ва роҳи эҷодии шоир ва орифи асри XIV адабиёти форсӣ Шайх Қосими Анвор бахшида шудааст. Перомунӣ ҷойгоҳи Қосими Анвор дар адабиёти классикии форсӣ шоирону муҳаққиқони номдоре мисли Давлатшоҳи Самарқандӣ дар «Тазкират-уш-шуаро», Ҷомӣ дар китоби «Нафаҳот –ул- унс», олими англис Эдвард Браун дар китоби «Таърихи адабиёти Эрон» маълумот додаанд.

КАЛИДВОЖАҶО: адабиёт, шоир, ирфон, эҷодиёт, форсӣ, таърих, адабиётшинос.

ВЗГЛЯД НА ЖИЗНЬ ШЕЙХА КАСИМА АНВАРА

Данная статья посвящена анализу и обзору жизненного и творческого пути поэта и исследователя персидской литературы XIV века шейха Касима Анвара. Известные поэты и исследователи, такие как Давлатшахи Самарқанди в «Тазкират-уш-шуаро», Джамии в книге «Нафахот-уль-унс», английский ученый Эдвард Браун в книге «История иранской литературы» привели информации о жизни и творчестве Касима Анвара.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: литература, поэт, мистика, творчество, персидский язык, история, литературовед.

A LOOK AT THE LIFE OF SHEIKH QASIM ANWAR

This article is devoted to the analysis and review of the life and creative path of the poet and researcher of Persian literature of the XIV century, Sheikh Qasim Anwar. Famous poets and researchers, such as Davlatshahi Samarkandi in "Tazkirat-ush-shuaro", Jami in the book "Nafahot-ul-uns", the English scholar Edward Brown in the book "History of Iranian Literature" provided information about the life and work of Qasim Anwar.

KEYWORDS: literature, poet, mysticism, creativity, Persian language, history, literary critic.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Искандаров Мирзошоҳрух* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **93339163**.

Сведения об авторе: *Искандаров Мирзошоҳрух* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **93339163**.

Information about the author: *Iskandarov Mirzoshohrukh* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **93339163**.

ТЕМА ОДИНОЧЕСТВА И СМЕРТИ В ПОЭЗИИ ДМИТРИЯ МЕРЕЖКОВСКОГО

Давлатбекова М.

Таджикский национальный университет

Тема одиночества была востребована во все времена и неотвратимо проявлялась на уровнях литературы, которая само по себе есть итог одиночества фигур, их представляющих. Она со времен романтизма [2] сформировала в русской лирике особое сочетание, освоение которого еще только начинается.

Дмитрий Сергеевич Мережковский – один из основателей русского символизма, феноменальный эссеист и литературный критик, не однажды номинированный на Нобелевскую премию по литературе, в жизни и творчестве тяготел к состоянию одиночества, оставаясь закрытым даже для самого близкого круга людей. «Он был не то что скрытен, – писала З. Гиппиус, – но как-то безусловно закрыт в себе, и даже для меня то, что лежало у него на огромной глубине, приоткрывалось лишь в редчайшие моменты» [5, с.115]. С ранних лет, как отмечает Ю. Зобнин, одиночество «...обживалось им в качестве единственно удобной формы существования».

В поэзии поэта земная жизнь оборачивается бедой, трагедией, где всё безвыходно и необратимо, везде веет «тёмный ангел одиночества» («Тёмный ангел»). Цикл стихотворений поэта об одиночестве дополняют друг друга («Тёмный ангел», «Одиночество», «Одиночество в любви», «Голубой небосвод» и др.). Лирическому герою тяжело среди людей:

Сердцу ближе друзей –
Звёзды, небо, холодная синяя даль,
И лесов, и пустыни немая печаль...
(«И хочу, но не в силах любить я людей»)

Также можно подметить, что особенно знаменательное место в данном ряду занимает стихотворение 1890 года под наименованием «Одиночество». Композиционная система стихотворения состоит из таких лирических категорий: в его центре собственно лирический герой, обращающийся к некоторому собеседнику (другу, товарищу, родственной душе). Первая строфа, напоминая по стилю послание, на что указывают глаголы повелительного наклонения: «поверь», «знай». Такой строй лирического повествования вызывает устойчивые ассоциации с лермонтовскими автобиографическими взываниями к музе, другу:

Я не хочу, чтоб свет узнал
Мою таинственную повесть;
Как я любил, за что страдал,
Тому судья лишь бог да совесть!..

Или:

Не смейся над моей пророческой тоскою;
Я знал: удар судьбы меня не обойдет;
Я знал, что голова, любимая тобою,
С твоей груди на плаху перейдет...

Вторая строфа стихотворения поэта составляется из незначительных деталей, всякая из которых представляет собой узнаваемый мотив либо символ. Так, к примеру, сопоставление души с сосудом («Как полон влагою сосуд...») вызывает ассоциации с библейскими мотивами («Молением о чаше»).

Данный трагический мотив, перенесенный на жизнь простого человека, усиливается биографическими обстоятельствами: он написал стихотворение в двадцать пять лет, пережив гибель друга, молодого писателя С.Я.Надсона и также матери – В.В.Мережковской. К тому же в 1886 году Мережковский перенес тяжелую болезнь, и это произвело на него мощное ощущение, послужив одной из основных причин «поворота к вере».

Стихотворение «Одиночество» можно назвать автобиографическим: писатель будто пытается уговорить читателя в том, что его душа будет постоянно оставаться для окружающих «закрытой книгой», так как содержание её не может быть осознано никем. Данное учение подтверждает высказывания современников о самом авторе, о его закрытости от мира людей: друзей у него, по свидетельству З. Гиппиус, не было, да и с супругой отношения строились не на романтических чувствах, а скорее – на духовном и умственном совместной работе. Мотив души-чаши в стихотворении усилен романтическими ассоциациями. Обычно считается, что одиночество есть обязательная черта романтического героя. Согласно мнению П.А. Васиневой: «Специфика романтического одиночества состоит в том, что герой в самом начале пути своего улучшения пытается одолеть его и все же, как итог, возвращается к этому методу существования. Впрочем, это два различных онтологических аспекта романтического сознания. Первое – одиночество как состояние: появляется от чувства неуместности, от ощущения себя "лишним" человеком. Второе – одиночество как цель: оно является итогом внутреннего развития человека, когда, познав несовершенство мира, романтическое сознание тяготеет замкнуться в себе и уже там искать связь с идеалом, с Абсолютом». [3, с.94]

Бесспорно, это не попросту итог метаний изломанной души, либо «детскости» сердца, но и понимание серьёзных философских вопросов, занимавших не только Мережковского, но и других писателей. Философ И.А. Ильин, взвешивая ценность человеческой жизни после гибели своего родителя, пришёл к больше приемлемой и обычной для русской культуры позиции: «У меня есть вопрос: не гибнет человек вообще тем безболезненнее, чем больше дух его при жизни очистился и созрел для умного священного бесстрастия? Вечером, поздно, в день его (родителя. – И.Г.) кончины, я лёг спать и долго, скучая, ворочался; после зажёл лампу и стал читать. Меня посетила минута малодушия: я думал с завистью о нём ушедшем; жизнь стала так безгранично ужасней и противоестественнее гибели, что гибель изредка кажется освобождающим покоем. Я никогда не думаю о самоубийстве и считаю его позорным бегством; но в минуту малодушия душа изредка просит: «Отзови! Освободи!». И вот мне попало стихотворение Хомякова «Труженик», которое я прочёл первый раз, и оно поразило меня своим результатом». Дальше Ильин полностью приводит это стихотворение и делает итог: «О, да! Если бы не любовь к родине, не чувство призвания и не жена моя – я давным-давно разорвался бы от горя и омерзения» [3, 258].

У Мережковского же читаем:
Невыносимым оскорбленьем

Вся жизнь мне кажется порой.
Хочу простить её, но знаю,
Уродства жизни не прощу.
(«Скука»)

И если там, где буду я,
Господь меня, как здесь накажет, –
То будет смерть, как жизнь моя,
И смерть мне нового не скажет.

(«Так жизнь ничтожеством страшна»)

Человек и мир прокляты, оставлены Богом, одиноки, жизнь бессмысленна:

Обман – свобода, и любовь, и жалость.

В душе – бесцельный жизни след –

Одна тяжёлая усталость.

(«Усталость»)

Всё обман; и вещи, по сути, заключающие высокий толк, придающие ценность и осмысленность человеческой жизни, – любовь, гибель, вера, – неверно воспринятые и истолкованные, оборачиваются губительными, хитрыми миражами, которые остаются со своими создателями.

Отдельного упоминания требует феномен молчания(безмолвия). Следом за Ф.И. Тютчевым, написавшим в одна тысяча восемьсот тридцатом г. Известное «Silentium», поэт пишет своё «Молчание» («Безмолвие»). Тема одиночества встаёт в особенности остро, когда писатель пытается выразить бессилие слов в любви:

Как часто выразить любовь мою хочу,
Но ничего сказать я не умею.
(«Молчание»)

«И всё священное объемлет тишина», – в этой мысли поэта слышится отголосок непостижимого – не первобытного, доречевого периода, а мимолётное веяние того времени, которое наступает, когда кончаются все слова:

И оба поняли давно,
Как речь бессильна и мертва.
(«Одиночество в любви»)

Тишина помогает писателю ощутить Бога и услышать такие «не явленные» звуки, как «разговор звёзд», «шёпот ангела», «зов и абсурд» «общей души». Слышится в лирике и «трубный глас» (в одноимённом стихотворении) перед Ужасным Судом, и «вечерний звон колоколов», и «многошумный, постоянный // Хохот многочисленных валов» на Чёрном море, и т.д., впрочем, тот самый «Другой» так и остаётся за пределами диалога, делая иллюзорным приближение к целостному бытию. Тема слова и молчания вообще очень важна для русской культуры.

Восприятие поэтом времён года абсолютно соответствует «убийственной» философии автора. Конец зимы, весна, приход осени, даже уходящий день писатель истолковывает как напоминание о смерти (гибели). Везде владеет её очарование. Это некое угрюмое таинство дано природой в качестве примера смирения, покоя:

У неё, наставницы божественной,
Научитесь, люди, умирать.
(«Это смерть, – но без борьбы мучительной»)

По Мережковскому, много или как немного принесли человеку уходящие день либо миг, пускай они ничтожны в человеческом масштабе, всё равно природа отдаёт свой наилучший дар

– гибель – каждому явлению, награждая его блистающей красотой. Всё вопиет: помни о смерти! Таковы «похоронные песни» ветра, оксюморон «печальная ясность последних цветов», «больной и тёмный лёд, // Утомленный, талый снег», «успокоенные Тени, Тучи, Думы». Гибель царит в мире природы, как считает писатель. Мысль эта ужасна сама по себе, но по отношению к кругу бытия она не завершена. Всевышний – это постоянно жизнь, гибель же – лишь невыносимое отхождение от Него.

Таким образом, Мережковский как словно бы не доходит до того момента, где гибель, перейдя через самоё себя, обращается в жизнь, постоянное и постоянное существование Всевышнего-Творца. Пессимизм, безысходность, потеря смысла жизни – вот следствие понимания автором мира. Несложно сделать итог, что ставшее склонностью символистское (и шире – модернистское) отрицание целостного бытия, Всевышнего как организующего творческого и вездесущего начала приводит к уничтожению «Я» – основы человека. Такое изменение целостности порождает неудачи и терзания, и агрессия против Бога и бытия оборачивается агрессией против себя, так как нереально, убив себя, остаться при этом в живых – в нашем сознании постоянно присутствует «Другой». А реализоваться существование «Я» может через любовь и созидание, через преодоление разъединённости одиночества, обретение целостности бытия, как постоянно происходило и происходит в наилучших примерах русской словесности, ибо в чувстве любви нам открываются вечность и бесконечность, попирающие смерти, и только шаг к понятному, самовыражающемуся бытию возвращает человеку самого себя, только перевоплощение одиночества в созидание делает его любовью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Васинева П.А. Проблема одиночества в духовном измерении романтизма // Научно-технические Ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Гуманитарные и общественные науки. 2015. №4 (232). С.93–98.
2. Гиппиус-Мережковская З. Дмитрий Мережковский / З. Гиппиус. - Париж, 1951.
3. Зобнин Ю. Дмитрий Мережковский: Жизнь и деяния / Ю. Зобнин. - М.: «Молодая Гвардия», 2008.
4. Лермонтов М. Ю. Собр. соч.: В 4 т. / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом). Изд. 2-е, испр. и доп. Л.: Наука. Ленингр. Отд-ние, 1979. Т. 1. Стихотворения, 1828–1841.
5. Мережковский Д.С. Собр. соч.: В 4 т / Д.С. Мережковский. - М.: «Правда», 1990. Т.4.

МАВЗУИ ТАНҲОӢ ВА МАРГ ДАР АШӢОРИ ДМИТРИЙ МЕРЕЖКОВСКИЙ

Дар ин мақола мафҳумҳои танҳой ва марг мавриди баррасӣ қарор гирифта, муаллиф онҳоро ҳамчун як падидаи адабӣ ошкор кардааст. Дар ибтидои асри 20 бисёр шоирони рус, аз ҷумла Д.Мережковский ин мавзӯро дар лирикаи худ истифода кардааст. Онҳо оид ба марг шеър эҷод намуда, ноумедӣ ва танҳои дарднокро тасвир мекарданд. АшӢори ин шоирон бештар ин андешаҳо дар осори худ инъикос кардааст.

КАЛИДВОЖАҲО: танҳой, зиндагӣ ва мамот, хомӯшӣ, осори Д.Мережковский, ишқ, эътиқод, рамзӣ, модернизм, бегонагӣ, бухрони руҳӣ.

ТЕМА ОДИНОЧЕСТВА И СМЕРТИ В ПОЭЗИИ ДМИТРИЯ МЕРЕЖКОВСКОГО

В данной статье рассматриваются понятия одиночества и смерти, и автор раскрывает их как литературный феномен. В начале XX века многие русские поэты, включая Д. Мережковского, трагически запечатлели эти темы в своей лирике. Они воспевали смерть, рисовали безнадёжность и мучительное одиночество. Трагическая судьба этих поэтов во многом отразило эти идеи в произведениях.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: одиночество, жизнь и смерть, молчание, творчество Д.Мережковского, любовь, вера, символизм, модернизм, отчуждение, духовный кризис.

THE THEME OF LONELINESS AND DEATH IN THE POETRY OF DMITRY MEREZHKOVSKY

This article discusses the concepts of loneliness and death and the author reveals them as a literary phenomenon. At the beginning of the 20th century, many Russian poets, including D. Merezhkovsky, tragically captured these themes in their lyrics. They sang of death, painted hopelessness and painful loneliness. The tragic fate of these poets largely reflected these ideas in their works.

KEYWORDS: loneliness, life and death, silence, D. Merezhkovsky's work, love, faith, symbolism, modernism, alienation, spiritual crisis.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатбекова Музилла* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуоми факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **000066910**.

Сведения об авторе: *Давлатбекова Мунзила* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **000066910**.

Information about the author: *Davlatbekova Munzila* - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **000066910**.

ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛИ МАТБУОТИ ДАВРИИ ТОЧИК ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Муродалиева Б.Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пайдоиш ва инкишофи журналистика ба пайдоиш ва инкишофи мафкураи сиёсии инсон вобаста аст. Вакте гурӯҳҳои иҷтимоӣ пайдо шудаанд, зарурат ба ахбори иҷтимоӣ ба амал омад, талошҳои гурӯҳҳои одамон ё шахсиятҳо барои давлату давлатдорӣ пайдо шуд, эҳтиёҷ ба журналистика ва воситаҳои он низ ба вучуд омад. Ҳар чиз зодаи замони худ аст. Дар замони ташкилшавии аввалин давлатдориҳо санъати нутқ ва санъати шеър чун ҷузъҳои таблиғи сиёсӣ пайдо шудаанд. Яъне журналистика қабл аз журналистӣ ба вучуд омада, пас аз ихтирои дастгоҳи чопӣ журналистикаи воқеӣ ба вучуд омад ва сол то сол воситаҳои гуногуни баёни он аз рӯзнома то Интернет пайдо шуд.

Журналистика ҳақиқатан дар фаъолияти иҷтимоии ҷомеа нақши бузург дорад. Вай эҳтиёҷи ҷомеаро аз фарди алоҳида сар карда, то гурӯҳҳои калони он ба тарзи фаврӣ ва ҳамаҷониба ба ахбори хосияти иҷтимоӣ сиёсӣ дошта таъмин мекунад, тавассути иттилооташ ба мафкураи одамон таъсир мерасонад, ақидаи онҳоро бедор мекунад. Таъсири иҷтимоии журналистика дар маркази афкори ҷомеа қарор дорад.

Муҳаққиқ Иброҳим Усмонов дар қисми 3-юми китоби “Журналистика”-и худ журналистикаро чунин таъриф додааст: “Журналистика шакли эҷод не, мафҳуми эҷод ҳам не, балки дастгоҳе мебошад, ки тавассути он маҳсули эҷод пахш карда мешавад ва шахсе, ки аз нигоҳи эҷодӣ дар ин дастгоҳ кор мекунад, маҳсули эҷоди худ ва маҳсули эҷоди дигаронро тавассути ин дастгоҳ пахш мекунад журналистика номида мешавад” [5;4].

Журналистикаро ҳар кас ҳар гуна қабул дорад. Баъзеҳо ба матбуот тавачҷухдоранд, баъзеи дигар радиоро бештар гӯш ва телевизионро тамошо мекунанд.

Матбуоти тоҷик низ тули 111 – соли фаъолияти худ ҳамчун воситаи собиқадори ахбори омма дар муқоиса бо расонаҳои дигар умри тулонӣ ва таҷрибаи ғанӣ дорад, ки бо вучуди пайдоиш ва рушди васоити ахбори электронӣ мавқеи худро аз даст навода, балки ба тақозои замон мувофиқ шуда, инкишоф меёбад. Матбуот дар тарбияи маърифати иҷтимоии мардум, рушди ҷомеаи муосир, таҳкими хувияти миллии, зиндагии осуда ва некуаҳволии халқ нақши созгор дорад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суханрониҳояш чунин қайд намуд: «Матбуот чашму гӯши халқ, муҳимтарин рукни ҷомеаи демократӣ мебошад ва ҷамъиятро аз бисёр ноқомӣҳо ва падидаҳои зараровар раҳо карда метавонад» [13].

Матбуот дар баррасии масоили муҳими сиёсӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ нақши бориз дорад. Мардум ба ВАО ҳамчун равшанӣ ба ҳаққи ҳақиқат ва ба сухани он бовар мекунанд ва ин ба шуури омма бетаъсир намеронад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи тантанавӣ ба ифтихори 100-солагии матбуоти тоҷик чунин таъкид намуда буданд: “Дар ҳақиқат, матбуот ва воситаҳои ахбори омма ба ташаккули афкори ҷомеа таъсири муқтадир ва муассир мерасонанд. Онҳо, хусусан дар замони таҳаввулот ва тағйирёбии самтҳои рушди ҷомеа, бадалшавии идеологияҳо ва ташаккули диди нави иҷтимоӣ аҳамияти хосса пайдо мекунанд. Ҳама гуна ҷомеаи демократӣ, алалхусус ҷомеаи кишварҳое, ки нав ба ин ҷода қадам гузоштаанд, ба воситаҳои ахбори омма ва фаъолияти пурсамари онҳо ниёзманд мебошанд”. [16]

Оғози матбуоти тоҷик бо чараёни маорифпарварӣ алоқаи ноғусастанӣ дорад. “Бухорои Шариф” аввалин матбуоти тоҷикии Осиёи Миёна аст. “Бухорои Шариф” аввалин рӯзномае аст, ки дар Бухоро барои мардуми маҳаллии Осиёи Миёна чоп шудааст. Шумораи якуми рӯзномаи “Бухорои Шариф” 11 март соли 1912 чоп шуд. Рӯзнома дар ҳаҷми А2 мунтазам ба забони форсии ба шеваи адабии Бухоро нашр мешуд. Рӯзнома ҳамагӣ як сол чоп шуд. Аввал рӯзнома ҳафтае панҷ бор чоп мешуд. Баъдан ба хулосае омаданд, ки бо чоп кардани “Бухорои Шариф” кор пеш намеравад, ду шумораи онро кам карда ба чор шумора расонданд. Ҳафтае ду шумора рӯзномаи “Тӯрон” - ро ба забони туркӣ ба сифати иловаи “Бухорои Шариф” нашр намуданд. Ба ҳамин шакл то охири сол 152 шумораи “Бухорои Шариф” чоп шуд ва охири сол аз амир супориш омад, ки рӯзнома баста шавад. Моҳи январӣ соли 1913 рӯзномаи “Бухорои Шариф” фаъолиятро қатъ кард. Ин давраи матбуоти даврии тоҷик бо ҳафтаномаи “Шуълаи инқилоб” ба поён мерасад. Баъдтар тули солҳои гуногун дар низоми матбуоти даврии тоҷик нашрияҳои дигар ба монанди “Маориф ва маданият”, “Сухан”, “Наврӯзи ватан”, “Сомон”, “Варзиш”, “Баҳори аҷам”, “Андоз”, маҷаллаҳои “Инқилоби маданӣ”, “Барои адабиёти сотсиалистӣ”, “Тоҷикистон”, “Журналист”, “Фарҳанг” ва ғайра рӯйи чоп омада, низоми мабуоти Тоҷикистонро рангоранг гардонид. Давраи дуҷуми матбуоти даврии тоҷик дар Душанбе ибтидо гирифта, баъдан дар сар то сари Тоҷикистон доман густурд. Дар ин давра матбуоти тоҷик ҳамчун системаи том шакл гирифт ва рушд ёфт.

Як хусусияти умдаи матбуоти даврӣ, дар он аст, ки онҳо вобаста ба руҳияи ҷомеа ва ғояи иҷтимоии замон тағйири ном карда, мақсаду маром ва вазифаҳои худро ба сиёсати ҳукумати давлати вақт мувофиқ мегардонанд.

Рисолати матбуоти даврӣ дар замони Истиқлол боз ҳам васеътар гардид. Чунончи, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудааст: “Дар замони соҳибистиқлолӣ дар мамлакати мо барои пешрафт ва фаъолияти озодонаи воситаҳои ахбори омма тамоми заминаҳои ҳуқуқӣ фароҳам оварда шудаанд ва пайваста такмил дода мешаванд. Ҳоло фаъолияти воситаҳои ахбори омма тавассути қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма”, “Дар бораи телевизион ва радиошунавонӣ”, “Дар бораи таъбу нашр”, “Дар бораи иттилоотонӣ”, “Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот”, “Дар бораи ҳифзи иттилоот”, “Дар бораи реклама” ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим карда мешавад” [13].

Дар замони истиқлолият барои пешрафт ва фаъолияти озодонаи воситаҳои ахбори омма, пеш аз ҳама, заминаҳои ҳуқуқӣ фароҳам оварда шуданд, ки пайваста такмил дода, мешаванд. Имрӯз, фаъолияти воситаҳои ахбори омма тавассути қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма” (14 декабри соли 1990, бо як қатор иловаҳо ва 19 март соли 2013 дар таҳрири нав), “Дар бораи таъбу нашр” (27 декабри соли 1993), “Дар бораи телевизион ва радиошунавонӣ” (14 декабри соли 1996, бо чанде тағйири иловаҳо), “Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он” (13 ноябри соли 1998), “Дар бораи иттилоотонӣ” (6 августи соли 2001), “Дар бораи иттилоот” (2 декабри соли 2002), “Дар бораи реклама” (1 августи соли 2003), “Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот” (18 июни соли 2008) ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешаванд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи реклама” нашри рекламоро барои матбуоти давлатӣ 25% ва барои матбуоти мустақил 40% муайян кардааст. Ин имкон медиҳад, то нашрияҳо маблағи хуб ба даст оваранд. Ба ғайр аз ин нашрияҳои сирф рекламавӣ пайдо шуданд.

Матбуоти замони Истиқлол дар доираи илми публитсистикашиносӣ ба таҳқиқи рисолавӣ кашида нашудааст. Аммо муҳаққиқон ҷо-ҷо дар мавридҳои гуногун ба ин масъала таваҷҷуҳ намуданд. Аз ҷумла, муҳаққиқон И.Усмонов ва Д.Давронов дар китоби “Таърихи журналистикаи тоҷик” таҳти сарлавҳаи “ВАО-и Тоҷикистони соҳибистиқлол” баъзе омилҳои ҳуқуқии таъсиси ВАО, хусусият мундариҷа ва таъйиноти расонаҳои даҳсолаи аввали замони Истиқлолро баррасӣ намуда, нашрияҳои навтаъсисро мухтасаран муаррифӣ намудаанд.

Нақши воситаҳои ахбори омма дар замони муосир хеле муассир аст ва ҳар давлати мустақил, бахусус давлатҳои абарқудрат аз он чун воситаи асосии таҳвилдиҳии

идеологияҳо ва татбиқи мақсадҳои худ моҳирона истифода менамояд. Дар Тоҷикистони мустақил низ аён гардида, ки рӯзномаву маҷаллаҳо ва телевизиону радио чун яке аз воситаҳои асосии таъсиррасонӣ ба афкори ҷомеа ва воситаи муҳимми ошкоркунандаи мушкилоти ҷомеа саҳми назаррас гузоштааст. Матбуоти тоҷик аз нахустин рӯзномаи мустақили миллии он “Бухорои шариф”, ки бо ташаббуси Мирзо Муҳиддин Мансурзода ва Мирзо Сирочи Ҳаким таъсис ёфт, оғоз мешавад ва он чун пойдевори мустаҳкаме барои ба вучуд омадани дигар нашрияҳои миллии тоҷикӣ асос гузошт. Ба қавли устод Садриддин Айни: “Бухорои Шариф” дар торикистони таърих ҷароғе буд, ки мардумро бо рӯшноияш ба роҳи саводу маърифат ва оғаҳию худшиносӣ бурд” ва ба вучуд омадани нашрияҳои баъдинаи тоҷикӣ, ба монанди “Шуълаи инқилоб”, “Овози тоҷик” ва дигар рӯзномаву маҷаллаҳо самарайи ин нашрия мебошад.

Муҳаққиқони дигар ба монанди Асадулло Саъдуллоев ва Қироншоҳ Шарифзода дар ҷанд нигоштаҳои худ матбуоти даврии замони Истиқлолро ба риштаи пажӯҳиш кашидаанд. Аз ин таҳқиқот бармеояд, ки матбуоти тоҷик дар замони Истиқлол рисолати анъанавияшро давом дода, аз ҳар ҷиҳат рушд намудааст.

Ҳамчунин, дар тули даҳсолаҳои зиёд нашрияҳои ҷопӣ, телевизион ва радио ВАО-и анъанавӣ ба шумор мерафтанд. Пайдоиши Интернет дар охири асри XX ва густариши васеи он дар интиқоли маълумот инқилоби технологиро ба вучуд овард. Хусусиятҳои фарқкунандаи қорбари Интернет ҳамчун ВАО на танҳо қорбари муқаррарӣ будан, балки ҳамгирӣ, имконияти ба таври оммавӣ ва ғайрӣ шарҳ додани ахбор гардид. Зиёда аз ин ба миён омадани шабакаҳои иҷтимоӣ, блог-платформҳо, торнамоҳо барои шумораи бузурги одамони муқаррарӣ барои нашр кардани андешаҳо, мушоҳидаҳо, эҷодкориҳо, муҳтавои ҷандрасонаӣ бо рӯ овардан ба аудиторияи дилхоҳ шароит фароҳам оварданд. Дар замони муосир бо дастрасӣ ба Интернет ҳар кас метавонад саҳифаи шахсӣ ё шабакаи худро дар Youtube, Telegram, Instagram офарад ва аз фосолаи дур ба аудиторияи миллионнафарӣ онҳоро паҳн карда, дар айни замон бе мусаллаҳшавӣ бо донишҳои махсуси техникӣ, амалан соҳиби расонаи хусусии худ шавад. Пайдоиши телефонҳои хушманд бо дастгоҳҳои суратгирию видео ва дастрасӣ ба Интернет, дастрасии таъмини барномавӣ монеаҳои воридшавӣ ба бозори ВАО-ро комилан аз байн бурданд. Ҳамин тариқ, ба шарофати навоариҳои технологияи солҳои охир босуръат ғайриоммавӣ шудани ВАО ва табдилшавии онҳо ба ВМО ба амал меояд.

ВАО дар Тоҷикистон, ба монанди ҳамаи расонаҳо дар хориҷа, дар ҳолати шакливазқунӣ қарор доранд. Омилҳои шакливазқунӣ талаботи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, технологӣ ва фарҳангии аудитория ҳастанд.

Омили аз ҳама муҳимми ташаккули ҳар соҳа аз хуб будани вазъи иқтисодии он вобаста аст.

Дар замони муосир аз нигоҳи фарогирии воқеияти соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ, озодии андешаву баён, ифшои камбудӣ ва муносибати интиқодӣ ба амалҳои номатлуб матбуоти даврӣ имконоти бештар пайдо карда, дар сафи пеши расонаҳои хабарӣ қарор дорад. “Ба тариқи расмӣ поягузори матбуоти ин давра нашрияи “Ҷумҳурият” мебошад, ки тули 98 сол дар фазои иттилоотии кишвар бетаннафуз таъсир мегузорад”. [8; с.47]

Рӯзномаи “Ҷумҳурият” дар тули фаъолияти 98 солаи худ шеби фарози зиёдро аз сар гузарондааст. Аввалин бор ин нашрия бо номи “Иди тоҷик” моҳи март соли 1925 ҷоп шудааст. Дар шумораи дуюм рӯзнома номи “Бедории тоҷик”-ро гирифт, ки моҳи апрели соли 1925 рӯйи ҷоп омада буд. Баъдан дар соли 1928 бо номи “Тоҷикистони сурх”, соли 1955 бо номи “Тоҷикистони советӣ” 1 январи соли 1990 бо номи “Тоҷикистони шуравӣ” ва аз 9 сентябри соли 1991, яъне аз аввалин рӯзи баъди истиқлолият бо номи имрӯзааш “Ҷумҳурият” нашр мешавад. Агар ба фаъолияти даҳсолаи аввали истиқлолият назар афканем, мебинем, ки он солҳо нашрия имкони ҷопи мунтазамро надошт ва наметавонист ба масъалаҳои гуногун даҳлат кунад ва ё доираи мавзӯҳоиашро васеъ ва рангоранг гардонад.

Аммо, бо вучуди ин ҳама рӯзномаи “Ҷумҳурият” тавонист фаъолиятшро давом дода, муҳимтарин масоили рӯзро инъикосу баррасӣ намояд. Соли 2014 аввалан, ҷопи нашрия аз 3 ба 5 рӯзи ҳафта табдил ёфт, ки он хусусияти рӯзнома будани онро аз нав эҳё намуд.

Айни замон дар ҷумхури нахрияҳои зиёде нашр мешаванд. Тибқи маълумоти Вазорати фарҳанги ҚТ, дар соли 2022 дар ҷумхури рӯзномаву маҷаллаҳо ва оҷонсиҳои иттилоӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки 376 рӯзнома аз ин 112 – тояш давлатӣ ва 264 – тояш ғайридавлатӣ, 245 маҷалла аз ин 114 – тояш давлатӣ ва 131 – тояш ғайридавлатӣ ва 11 оҷонсии иттилоотӣ аз ин 1 – тояш давлатӣ ва 10 – тояш ғайридавлатӣ мебошад.

Хулоса, Истиқлоли давлатӣ дар рушди матбуоти даврӣ заминаҳои устувори сиёсӣ ва иқтисодӣ ва ҳуқуқиву иҷтимоиро фароҳам овард, фазои иттилоотии мамлакатро аз якрангӣ раҳонид ва шароити хуби омӯзиши фаъолияти рӯзноманигориро бо техника ва технологияи муосир таъмин намуд.

АДАБИЁТ

1. Бекасов Д.Г. Корреспонденция и статья – жанры публицистики/ Бекасов Д.Г. – М.1972.
2. Усмонов И.К. Жанрҳои публицистика / И. К. Усмонов. - Душанбе, 2009
3. Усмонов И.К. Рӯзномаро доништан мехоҳам / И. К. Усмонов. - Душанбе, 1989
4. Усмонов И.К. Журналистика, қисми 1/ И. К. Усмонов. - Душанбе, 2005
5. Усмонов И.К. Журналистика, қисми 3/ И. К. Усмонов. - Душанбе, 2009
6. Усмонов И. Давронов Д. Таърихи журналистикаи тоҷик / Усмонов И. Давронов Д. - Душанбе, 2008
7. Муродов М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / М. Муродов. - Душанбе - 2014
8. Муродов М. Истиқлолият ва рушди матбуоти даврӣ/ М. Муродов. - Душанбе, 2017
9. Муродӣ М.Салимзода О. Асосҳои эҷоди рӯзноманигорӣ / Муродӣ М.Салимзода О.-Душанбе, 2022
10. Нуралӣев А. Жанрҳои ахбории матбуот/ А. Нуралӣев. - Душанбе, Деваштич, 2004
11. Саъдуллоев А.Гулмуродзода П. Жанрҳои таҳлилии матбуот/ Саъдуллоев А. Гулмуродзода П.- Душанбе, 1994
12. Шарифзода Қ. Газета (Рӯзнома) / Қ. Шарифзода. - Душанбе, 2016
13. Чашни фархундаи матбуот – Душанбе, 2012
14. Рӯзномаи “Ҷумҳурият”
15. Jumhuriyat. tj
16. Суханронии Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 100-солагии матбуоти тоҷик, ш. Душанбе, 10 март соли 2012 // [Захираи электронӣ] [https://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=8933] (санаи мурочиат 11.01.2023)

ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛИ МАТБУОТИ ДАВРИИ ТОҶИК ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Журналистика дар фаъолияти иҷтимоии ҷомеа нақши бузург дорад. Вай эҳтиҷи ҷомеаро аз фарди алоҳида сар карда, то гурӯҳҳои калони он ба тарзи фаврӣ ва ҳамҷониба ба ахбори ҳосияти иҷтимоӣ сиёсӣ дошта таъмин мекунад, тавассути иттилооташ ба мафкураи одамон таъсир мерасонад, ақидаи онҳоро бедор мекунад. Таъсири иҷтимоии журналистика дар маркази афкори ҷомеа қарор дорад. Яъне яке аз ҷойгоҳи иҷтимоии ҷомеа аст, аз сӯйи дигар фаъолияти иҷтимоӣ мебошад, ки ба таблиғи иттилооти оммавӣ иҷтимоии ҷомеа таборӯз менамояд.

КАЛИДВОЖАҲО: журналистика, эҷод, матбуот, Интернет, жанрҳои публицистика, ташаккули матбуот, иттилоот, муҳаккик, факт.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТАДЖИКСКОЙ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Журналистика играет большую роль для функционирования общества. Она обеспечивает потребности общества, начиная от отдельного человека, до больших групп людей, сиюминутными и всесторонне продуманными социальными и политическими новостями. Через свою информацию воздействует на мышление людей и пробуждает их мысли. Социальное воздействие журналистики находится в центре общественного мнения, т. е., с одной стороны, это социальное место общества, с другой стороны, это социальная деятельность, которая способствует продвижению социальной информации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: журналистика, творчество, пресса, Интернет, журналистские жанры, формирование печати, информация, исследователь, факт.

FACTORS FOR THE FORMATION OF THE TAJIK PERIODICAL PRESS IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

Journalism plays an important role in the functioning of society. It provides the needs of society, from an individual to large groups of people, with momentary and comprehensively thought-out social and political news. Through its information, it influences the thinking of people and awakens their thoughts. The social impact of journalism is at the center of public opinion, i.e., on the one hand, it is a social place of society, on the other hand, it is a social activity that contributes to the promotion of social information.

KEYWORDS: journalism, creativity, press, Internet, journalistic genres, press formation, information, researcher, fact.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муродалиева Бибиноз Додалиевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон магистранти факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 935190997. E-mail: bibinoz_97@mail.ru

Сведения об авторе: *Муродалиева Бибиноз Додалиевна* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 935190997. E-mail: bibinoz_97@mail.ru

Information about the author: *Murodalieva Bibinoz Dodalievna* - Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 935190997. E-mail: bibinoz_97@mail.ru

ДОИР БА СУБСТАНТИВАТСИЯ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Расулӣ Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар забоншиносии муосир таваҷҷуҳи олимон ба моҳият ва фаъолияти дигаргунсозӣ (трансформатсия) ва нақши он дар системаи забон зиёд шудааст. Дикқати махсус ба равандҳои (протсессҳои) транспозитсия (интиқол), ки яке аз онҳо субстантиватсия – ба исми гузаштани калимаҳои ҳиссаҳои гуногуни нутқ аст, ҷалб карда мешавад,

Агар сухан дар бораи аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ гузаштани калима бошад, пас ба морфология дахл доштани ин мафҳум фаҳмида мешавад. Вале мафҳумҳои субстантиватсия, адвербализатсия ва адъективатсия дар илми забоншиносӣ, махсусан дар забоншиносии тоҷик истилоҳҳои нав ба ҳисоб мераванд. Аз ин нуқтаи назар истилоҳҳои мазкур дар илми забоншиносӣ низ мушаххасан ба таври бояду шояд муайян карда нашудаанд, зеро ин ҳодисаҳо ҳам ба морфология ва ҳам ба лексикология робита доранд.

Субстантиватсия характери компрессия (фишурдагӣ)-ро дошта, бо тамоюли сарфаи захираҳои забонӣ алоқаманд аст. Вай яке аз усулҳои аз ҳама мубрамтарини калимасозӣ барои забонҳои муосир аст, ки бо имкониятҳои бойтарин дар ифодаи зарфиятҳои забонӣ, ифодаи симои суханвар дар матн фаро гирифта шудааст. Таваҷҷуҳ ба субстантиватсия бештар ба табиати зиндаи ин раванд, интиҳоби доимии шахсияти забонии калимаи субстантиватсияшуда барои ифодаи маъноҳои муосир, номинатсияи (номгузори) ҳодисаҳо ва реалияҳои нав вобаста аст. Бо мурури замон дар забон калимаҳои нав бо усулҳои гуногуни калимасозӣ сохта мешаванд. Дар байни дигар роҳи усулҳои гузариши калимаҳоро аз як ҳиссаи нутқ ба дигараш низ мавриди тавҷҷуҳ қарор гирифтаанд. Ин падидаҳо аз нуқтаи назари гуногун дидан мумкин аст: ҳамчун калимасозӣ, ҳамчун падидаи семантикӣ, морфологӣ, синтаксисӣ. Нуқтаи назари маъмултарин аз як ҳиссаи нутқ ба дигараш гузаштани калимаҳо аз нуқтаи назари грамматика мебошад.

Мансубияти худро аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ иваз кардани калимаро синкретикӣ ё гузаранда меноманд ва протсессҳои гузариш бошад транспозитсия аст. Дар забон аслан калимаҳои синкретикӣ чунин ҳиссаҳои нутқ, ба монанди шумора, зарф, ҷонишин, калимаҳои категорияи ҳолатро дар бар мегиранд. Ҳамин тариқ, транспозитсия дар тамоми таърихи забон ба бою ганӣ гардидани грамматикаи он хизмат мекунад.

Яке аз аввалинҳо шуда ба нуқтаҳои асосии назарияи транспозитсия забоншиносии барҷастаи швейцарӣ Шарл Балли поя гузошт ва аз ҷумла дар қатори дигар хусусиятҳои хусусияти семантикии ин падидаи забониро қайд намуд [Ван Ян 2017, 26-27]. **Транспозитсия** аз калимаи латинии *transpositio* гирифта шуда, маънояш гузариш, кӯчиш буда, истифодашавии як воҳиди забон ба вазифаи дигар воҳиди забон, аз он ҷумла дар гузариши калима аз як категорияи лексикӣ - грамматикӣ ба дигар ҳиссаи нутқро мефаҳмонад. Яке аз намудҳои маъмултарини транспозитсия ин **субстантиватсия** мебошад.

Субстантиватсия дар луғати истилоҳоти лингвистии забоншинос О.А. Ахманова чунин шарҳ дода шудааст: “Субстантиватсия аз калимаи латинии *substuntivum* (исм) гирифта шуда, маънояш гузаштани ҳиссаҳои дигари нутқ ба категорияи исми мебошад.” [Ахманова 1966, 451]

Калимаҳоеро, ки аз дигар ҳиссаҳои нутқ ба гурӯҳи исмҳо гузаштаанд ва ё ин ки дар ҳолатҳои гуногун ба сифати исм истифода мешаванд, субстантиватсия меноманд [Рустамов 1972, 12].

Дар “Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ”-и Ш. Бобомуродов, З. Мухторов роҷеъ ба субстантиватсия чунин омадааст: “Субстантиватсия (аз лот. *substantivum* – исм), исмшавии ҳиссаҳои дигари нутқ. Дар забони тоҷикӣ бештар сифат ва сифати феълӣ ба исм гузаштаанд:

Бо бадон бад бошу бо некон накӯ (Саъдӣ).

Аз навиштаҳои ӯ фоидае нест (С.Айнӣ).

Дар растаҳо ояндагон ва равандагон ҳам кам буданд (С.Айнӣ).

Шумора, феъл ва дигар ҳиссаҳои нутқ низ бо роҳи субстантиватсия ба исм мегузаранд: даромади корхона, якеро сад магӯ, садро яке гӯй.

Субстантиватсия 3 хел мешавад:

1) ин ё он калима аз ҳиссаҳои дигари нутқ пурра ба исм гузашта, танҳо ҳамчун исм истифода мешавад (беқасаб, шохӣ, ришта, парранда);

2) нопурра – калима аз ҳиссаи дигари нутқ пурра ба исм нагузашта, ҳамчун исм истифода шавад ҳам, гоҳо ба вазифаи асосии худ меояд (гадо, камбағал, ронанда, намоянда).

3) окказионалӣ - имкони ба сифати исм танҳо дар ҳолати мушаххас ё мазмуни мушаххас қор фармудани калима истифодабарӣ, масалан: гӯянда, суханвар, қабрида, гуфтагӣ.

Баъзе шумораҳои асли, тартибӣ ва қасрӣ ба исм мегузаранд:

Яке ба ман чойи гарми хуштаъм дароз мекард, дуввум яқоб.

Пас аз бисту чил ...масъалаи таракаи мерос ба миён омад.

Асоси замони гузаштаи феълҳо бо тағйири чойи зада ба исм мегузарад: кӯфти роҳ, даромади корхона, дӯхти либос.

Масдарҳо низ бо ду роҳ бевосита ба исм мегузаранд ё морфемаҳои категорияи морфологияи исро қабул намуда, ба исм мегузаранд:

Ман аз беқадри хори сари девор дониستم,

Ки нокас қас намегардад аз ин боло давиданҳо [Бобомуродов 2016, 288-289].

Дар “Полный англо-русский русско-английский словарь” “Фарҳанги пурраи англисӣ-русӣ, русӣ-англисӣ”-и Мюллер калимаи субстантиватсия чунин шарҳ ёфтааст: *substantival* – употребляемый как существительное; относящийся к существительному (*substantival* - ҳамчун исм истифода мешавад; марбут ба исм) [Мюллер 2013, 796].

Дар “Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ”-и А. Мамадназаров калимаи *substantive* чунин оварда шудааст: *substantive* [sAbstsntiv] п грам. исм [Мамадназаров 2013, 796].

Субстантиватсия шудани дигар ҳиссаҳои нутқ ба калимасозии морфологӣ- синтаксисӣ дохил мешавад. Ин тарзи калимасозӣ ҳодисаи ба вазифаи исм истифода шудани дигар ҳиссаҳои нутқро дар бар мегирад. Ба исм гузаштани дигар ҳиссаҳои нутқ бо ду роҳ ба амал меояд: исмшавии таърихӣ ва исмшавии матнӣ. Бисёр калимаҳо дар давраи дурударози инкишофи забон аз категорияҳои дигар ба категорияҳои исм гузаштаанд ва дар ҳар ду забон чун исм истифода бурда мешаванд. Чунин исмҳо ба субстантиватсияи таърихӣ дохил шудаанд. Аммо калимаҳои ҳастанд, ки дар забон ҳамчун сифат, сифати феълӣ, феъл ва ғайра истифода мешаванд, дар матн баъзан ҳамчун исм истеъмол меёбанд ва категорияҳои исро қабул менамоянд. Дар ҳолати субстантиватсияи калимаи ба исм гузаранда на якбора, балки тадриҷан дар натиҷаи иваз кардани вазифаи синтаксисии худ пайдо мешавад.

Дар масъалаи транспозитсияи сифат ва сифатҳои феълӣ ба категорияи исмҳо ва субстантиватсияи шудани онҳо дар забони англисӣ олимону муҳаққиқон қорҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд, вале дар забони тоҷикӣ бошад, ин масъала ба таври қофӣ қоркард нашудааст. Танҳо рисолаи илмӣ Х.Ф. Атаева таҳти роҳбарии профессор А. Мамадназаров “Субстантивация в английском и таджикском языках: сопоставительный анализ” ба ин мавзӯ бахшида шуда, таҳлил ёфтааст ва оид ба субстантиватсия дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ то ҳол дигар ягон қори илмӣ рӯйи қор наомадааст.

Падидаи субстантиватсия асосан дар сифатҳо ва феълҳо дида мешаванд, вале дар баъзе ҳолатҳо исмшавии калимаҳо аз дигар исмҳо ва зарфҳо, ки вазифаи қисми номии

хабари таркибии исми омада метавонанд. Субстантиватсия ба тайирёбии шакли калима ё бо илова кардани пасвандҳои муайян ба решаи калима, яъне бо роҳи тайирёбии морфологӣ ё сарфии шакли калима шуда метавонад: **the deaf (одамони қар)**, **the rich (бойҳо)**, **the British (британиҳо)**, **the seen (дидагӣ)**, **the wounded (заҳмдорон)**.

Бо пасвандҳо субстантиватсия шудани сифатҳо ва феълҳо роҳи маъмултарини он мебошад. Яқинд пасвандҳои ҳастанд, ки ба субстантиватсия шудани сифатҳо ва феълҳо ёрӣ медиҳанд. Пасвандҳои маъмултарине, ки бо воситаи онҳо ҳодисаи субстантиватсия рӯй медиҳад, инҳоянд:

V+er/or – V+ent/ant – иҷрокунандаи амал ё ашӯе, ки бо воситаи он амал иҷро мешавад, paint – painter, write – writer, vend – vendor;

V+ing - раванди иҷрошавии амал: reading, running, walking, playing;

V+ancy/ency – ҳолати қор,

V+ee – шахсе, ки дар худ ягон амалро ҳис мекунад: lease – lessee, employ – employee

V+ure/ture/sure - ҳолат, хусусият ё процесс ё раванд: fail – failure

V+al - амал дар раванди иҷрошавӣ: refuse – refusal

V/N+age - далел ё натиҷаи иҷрои амал: patron – patronage

V+ment - раванд, натиҷаи иҷрои амал: develop – development

V+ion – раванд, ҳолати абстраксии амал: operate – operation

V+tion – факт ё натиҷаи иҷрои амал: demonstrate – demonstration

Adj+ness – хусусият, сифати объект: happy – happiness

Adj/N+cy/acy – ҳолат: democratic – democracy ва ғайраҳо.

Вале гуфта наметавонем, ки ин ҳамаи он пасвандҳои ҳастанд, ки бо воситаи онҳо субстантиватсия ба амал меояд, чунки пасвандҳои, ки ба инҳо наздиканд, хеле зиёданд. Пасвандҳои асоситаринро дар хотир нигоҳ доштан мувофиқи мақсад мебуд, то ки маънои ҳиссаи нутқи субстантиватсияшуда аз рӯйи матни додашуда фаҳмида шавад.

Шаклҳои содаи герундий, ки бо ҳамроҳ намудани пасванди **-ing** ба асоси феълӣ сохта шудаанд, бо исми аз феъл сохташуда монанд ҳастанд. Худуди истифодаи герундий ва исми аз феъл сохташуда хеле наздиканд ва бо ҳамин сабаб герундийро яке аз намудҳои феълӣ субстантиватсияшуда ҳисоб намудан мумкин аст: **to read – reading, to jog – jogging, to travel – travelling**.

Дар забони англисӣ шакли феъл ё сифт дар бисёр ҳолатҳо бо шакли исми мувофиқат мекунад, бинобар ҳамин илова намудани ягон пасванд барои сохтани исми зарурат надорад: to call – a call: Tom **called** her at 3 o'clock. His **call** was a surprise for her. To love – love: He **loves** her. His **love** isn't real. To answer – an answer.

The young should help **the old**. – **Ҷавонон** бояд ба **солхӯрдагон** ёрӣ расонанд.

In what country do **the English** live? – Дар кадом кишвар **англисҳо** зиндагӣ мекунанд?

49 percent of **the asked** had television as its first source for news. – Барои 49 фисад **пурсидашудагон**, телевизион сарчашмаи асосии хабарҳо аст.

Субстантивҳои дар боло овардашуда намунаи субстантиватсияи нопурра мебошанд, субстантиватсияи пурра бошад чунин аломатҳои исми ба монанди ҳисобшавандагӣ - ҳисобнашавандагӣ, яъне қобилияти сохтани шумораи чамъ ё гирифтани артикли номуайяно доро мебошад. Дар ин гуна мавридҳо дар бораи ба исми табдил ёфтани сифат ё сифати феълӣ сухан меравад:

criminal / a criminal / criminals (чиноятӣ / чиноятқор / чиноятқорон)

saving / a savings / savings (наҷотдиҳанда / наҷотёбӣ; пасандоз / пасандозҳо)

Истифодаи пасванд барои сохтани исми комили ҳақиқат нест. Исми аз феъл ё сифат бидуни тағйир додани шакли онҳо сохтан мумкин аст.

I **hope (Verb)** she is happy. Умедворам (феъл) вай хушбахт аст. – His **hope (Noun)** was firm. Умедаи ӯ (исми) устувор буд.

He **answered (Verb)** the call. Ӯ ба занг ҷавоб дод (феъл). – Her **answer (Noun)** was negative. Ҷавоби ӯ (исми) манфӣ буд.

Сифатҳои субстантиватсияшуда гуфта сифатҳоеро меноманд, ки аз ҷиҳати маъно, вазифаҳои синтаксисӣ ва хусусиятҳои морфологии худ ба исм наздиканд. Ҳамин тариқ, бисёре аз сифатҳои забони англисӣ шакли танҳо ва ё чамъ доранд ва метавонанд бо артикл истифода шаванд.

Вобаста ба маъно ва хусусиятҳо, ки сифатҳои субстантиватсияшудаи англисиро ба исм наздик мекунад, онҳоро ба чанд гурӯҳ тақсим карда метавонем:

I. Сифатҳои субстантиватсияшуда дар шумораи танҳо.

1) Ба гурӯҳи якум сифатҳои субстантивие дохил мешаванд, ки мафҳумҳои умумӣ ё абстрактиро ифода мекунад.

Масалан:

the fabulous – ғайриодӣ, афсонавӣ, the unreal – ғайривоқеӣ, the invisible – ноаёнӣ, the unexpected – ғайричашмдошт, the good – хуб, the bad – бад, the useful – ғоиданок, the variable – тағйирёбанда, the unknown – ношинос, номаълум.

The invisible is sometimes frightening. – Ноаёнӣ баъзан воҳиманок аст.

There are many unknowns. – Бисёр ношиносҳо ҳастанд. Ношиносҳои бисёре ҳастанд.

Чун қоида, сифатҳои субстантивишудаи ин гурӯҳ дар шумораи танҳо ва бо артикли **the** истифода мешаванд, вале ба таври қатъӣ гуфта наметавонем, ки қоидае ҳаст, ки бидуни артикл ва дар шакли чамъ истифода шудани онҳоро рад кунад.

2) Гурӯҳи дигари сифатҳои субстантивишуда дар шумораи танҳо калимаҳои ифодакунандаи номи забонҳоро ифода мекунад:

Spanish – испанӣ (забон)

Japanese – японӣ (забон)

English – англисӣ (забон)

My Japanese is very poor. Забони японии ман хеле бад аст.

Ин гуна сифатҳо фақат дар шумораи танҳо ва бе артикл истифода мешаванд.

3) Ба гурӯҳи сеюм сифатҳои субстантивишудае дохил мешаванд, ки гурӯҳҳои одамонро ифода мекунад. Ин сифатҳо ҳамеша бо артикли **the** истифода мешаванд ва дар шумораи танҳо меоянд, аммо ҳамчун исмҳои чамъ фаҳмида мешаванд: the old – пиронсолон, солхӯрдагон, the elderly – солхӯрдагон, the young – ҷавонон, the deaf – қар, одамони шунавоиашон паст, the poor – камбағалон, the rich – бойҳо, the blind – қорихо, нобиноён, the dumb – гунгҳо, the mute – гунгҳо, the eminent – бузургон.

The poor were robbed of their lands. Камбағалонро дар замини худ ғорат карданд. Замин аз камбағалон дузида шуд.

II. Сифатҳои субстантивишуда дар шумораи чамъ.

Сифатҳои субстантивишуда, ки ба гурӯҳи зерин дохил мешаванд, танҳо дар шакли чамъ истифода мешаванд:

1) сифатҳо, ки намудҳои гуногуни имтиҳонҳоро ифода мекунад. Онҳо бе артикл истифода мешаванд: classics – имтиҳони классикӣ, finals – имтиҳони ниҳой, midsessionals – сессияҳои миёна.

Finals were approaching. – Имтиҳонҳои ниҳой наздик мешаванд.

2) сифатҳои субстантивишуда, ки чамъи ашҳо ё гурӯҳи ашҳоро ифода мекунад:

chemicals – химикатҳо, movables – моликияти шахсӣ, necessaries – чизҳои зарурӣ, молҳои ниёзи аввал, valuables – арзишҳо, eatables – озуқаворӣ, greens – кабудиҳо, bitters – доруворӣ.

Ба он диққат додан лозим аст, ки калимаи **bitters** – доруворӣ, ҳарчанд шумораи чамъ истифода шудааст, вале бо феъл дар шакли танҳо мувофиқат кардааст:

3) сифатҳои субстантивишуда, ки қисмҳои бадан, узвҳо, бофтаҳоро ифода мекунад:

the vitals – узвҳои ҳаётан муҳим, the whites – сафедаҳои чашм.

III. Сифатҳои субстантивишуда, ки ҳам дар шумораи танҳо ва ҳам чамъ истифода мешаванд.

Гурӯҳи дигари сифатҳои субстантивишуда аз ҳама зиёд ҳастанд. Ба ин дохил мешаванд:

1) **сифатҳои ифодакунандаи сатҳи иҷтимоӣ ё маҷзеи иҷтимоӣ:**

(the) nobles – бузургворон, ашрофон, ашроф

(the) equals – дар мақом баробарон

(the) superiors – дар мақом болотарон, бартаридорон

(the) inferiors – зердастон

(the) natives – таҳҷойҳо

2) **сифатҳои ифодакунандаи рутба ё мансаби ҳарбӣ:**

(the) regulars — хизматчиёни артиши доимоамалкунанда

(the) ordinaries – одӣ (афсар)

(the) privates – одӣ (афсар)

(the) marines – хизматчиёни флоти баҳрӣ

3) **сифатҳои ифодакунандаи мансубияти динӣ:**

(the) Christians — насронӣён

4) **сифатҳои ифодакунандаи наҷод:**

(the) blacks – сиёҳпӯстон, негрҳо, афро-америкониҳо

(the) whites — сафедпӯстон

5) **сифатҳои ифодакунандаи мансубияти замонӣ:**

(the) ancients – одамони қадим

(the) moderns – муосирон

(the) contemporaries – муосирон

6) **сифатҳои ифодакунандаи мансубияти ҳизбӣ:**

(the) liberals – либералҳо

(the) conservatives – консерваторҳо

Ин сифатҳо метавонанд дар шакли чамъ барои ишора ба гурӯҳи одамон ё ба як шахс дар шумораи танҳо барои ишора ба як шахс истифода шаванд. Истифодаи артикли **the** дар шумораи чамъ ихтиёрӣ аст. Дар шумораи танҳо сифатҳо артикли **a**-ро мегиранд.

They are (the) Christians. Онҳо насронӣён ҳастанд.

He is a Christian. Вай насронӣ аст.

Дар забони англисӣ калимаҳои **youth (ҷавон)** ва **youths (ҷавонон)** – исм мебошанд, вале тарҷумаи ин мисолҳо нишон медиҳанд, ки калимаҳои **youth (ҷавон)** ва **youths (ҷавонон)** баъзан дар забони англисӣ субстантиватсия мешаванд ва баъзан ҳамчун **young man - ҷавон** ё **young people – ҷавонон** тарҷума мешаванд. Аз асари С. Айнӣ мисол меорем:

Дар рӯ ба рӯи созандагон – дар поёни суфа **ҷавони** баландқомате, ки миёнаш аз рӯй бастагӣ буд, дар ду дасти худ ду чуфт қайроқча гирифта онҳоро бо ҳам зада, аз онҳо мувофиқи оҳанги доира ва нақора садо мебаровард ва рақс мекард [Айнӣ 1990, 15].

Across from the musicians at the end of the sufa a tall **young man**, his tunic tucked up into his waistband, was clapping to the music with a pair of whetstones in each hand as he danced. [Perry 1998, 38].

Ба гурӯҳи сифатҳои пурра субстантивишудаи забони тоҷикӣ ҳамчунин калимаи кампир, баққол, ошпаз ятим ва дигарон низ шомил шудаанд.

Ман бо маслиҳати **кампирон** ва **мӯйсафедон** мурғонро ба онҳо хӯрондам [Айнӣ 1990, 150].

On the advice of **the older people** in the village I fed them chicken soup [Perry 1998, 170].

Дар забони англисӣ муроди сифатҳои субстантивишудаи забони тоҷикӣ **кампирон** ва **мӯйсафедон - the older people** омадааст, вале калимаи **кампирон** дар забони англисӣ бояд **old women** ва калимаи **мӯйсафедон** бошад бояд **old men** тарҷума мешуд. Тарҷумаи таҳтуллафзии **old women** занони пир ё пиразанҳо ва **old men – пирамардон, мӯйсафедон** мебошад.

Мисоли дигарро аз асари дар боло зикршуда таҳлил менамоем. Бояд қайд намоем, ки дар забони тоҷикӣ сифатҳо субстантиватсия шуда, тамоми хусусиятҳои худро гум намекунанд. Ин дар семантикаи онҳо, дар сохти морфологии онҳо ва дар алоқаи онҳо бо дигар калимаҳо намоён мешаванд. Бисёр сифатҳои забони тоҷикӣ ба категорияи исми тавассути пасвандҳо гузаштаанд, ки ба аломатҳои грамматикӣ онҳо ишора мекунад:

Ятими доно ва бои фиребгари нодон [Айнӣ (1), 40].

The clever Orphan and the Wicked Landlord [Perry 1998, 62].

Калонони деҳа ба деҳаи ҳамсоя барои тӯй рафта буданд [Айнӣ 1990, 27].

All the **grownups** had gone to a neighboring village for a celebration [Perry 1998, 21].

Қассоб гӯсфанд мекушт, **ошпазҳо** оши палаву кабоб ва нонвойҳо фатири равғанӣ мепухтанд [Айнӣ 1990, 69].

Butchers were slaughtering sheep, **cooks** were preparing rice and mutton stew, bakers were turning out thick loaves of flat bread [Perry 1998, 90].

Дар ин мисол сифати субстантивишудаи забони тоҷикӣ **ошпаз** ба забони англисӣ **cook** тарҷума шудааст ва ба категорияи исм дохил мешавад.

Ҳамин тариқ, ба забони тоҷикӣ ва ҳам англисӣ падидаи ба исм гузаштани сифат яке аз маъмултарин роҳҳои калимасозӣ ба шумор меравад. Дар забонҳои муқоисашаванда сифатҳо метавонанд ба таври пурра, қисман ва окказионалӣ субстантиватсия шаванд. Аз рӯйи маъно ва хусусиятҳо, ки сифатҳои субстантиватсияшудаи англисиро ба исм наздик мекунанд, онҳоро ба чанд гурӯҳ тақсим карда метавонем: сифатҳои субстантиватсияшуда дар шумораи танҳо; сифатҳои субстантивишуда дар шумораи чамъ ва сифатҳои субстантивишуда, ки ҳам дар шумораи танҳо ва ҳам чамъ истифода мешаванд. Ин гурӯҳҳои сифатҳои субстантивишуда боз ба якчанд зергурӯҳҳо тақсим мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо, қисми 1, 2 / С. Айнӣ. - Душанбе: Адиб, 1990. - 352 с.
2. Аракин, В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков / В.Д. Аракин. - М.: Просвещение, 1989. - 256 с.
3. Атаева Х.Г. Субстантивация в английском и таджикском языках: сопоставительный анализ. Дисс. ... канд. филол. наук. / Х.Г. Атаева. - Душанбе, 2020. - 166 с.
4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. - М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1966. - 608 с.
5. Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ / Ш. Бобомуродов, З.Мухторов. - Душанбе, 2016. - 428 с.
6. Ван Ян. Субстантивация как способ языковой компрессии: функциональный аспект. Дисс. ... канд. филол. наук. / Ван Ян. - М., 2017. - 216 с.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (ГЗАҲТ). Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. - 356 с.
8. Забони адабии ҳозираи тоҷик (ЗАҲТ). Лексикология, фонетика ва морфология. Қ. 1. - Душанбе: Ирфон, 1983. - 450 с.
9. Мюллер В. К. Полный англо-русский русско-английский словарь. 300 000 слов и выражений. [Текст] // В.К. Мюллер. - М.: Эксмо, 2013. - 1328 с. - (Библиотека словарей Мюллера).
10. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. - Душанбе: Эр-граф, 2013. - 1015 с.
11. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. - Душанбе: Дониш, 1972. - 77 с.
12. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ (Standard English-Tajik Dictionary). - Душанбе «ЭР-граф» 2015. - 1025 с.
13. Perry J., Rachel L. The sands of Oxus (Reminiscences). [Text] // J. Perry., L. Rachel. - California: Mazda publisher, Costa Mesa, 1998. - 275 p.

ДОИР БА СУБСТАНТИВАТСИЯ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ гузаштани калима ба морфология дахл доштани ин мафҳумро мефаҳмонад. Мафҳумҳои субстантиватсия, адвербализатсия ва адъективатсия дар илми забоншиносӣ, махсусан дар забоншиносии тоҷик ба гурӯҳи истилоҳҳои нав шомиланд. Субстантиватсия ин исмшавии ҳиссаҳои дигари нутқ буда, бештар сифат, феъл, масдар ва сифати феълӣ ба категорияи исм гузаштаанд. Субстантиватсия шудани дигар ҳиссаҳои нутқ ба калимасозии морфологӣ - синтаксисӣ дохил мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: забоншиносӣ, ҳиссаи нутқ, феъл, масдар, субстантиватсия, исм, забони тоҷикӣ, забони англисӣ.

О СУБСТАНТИВАЦИИ В ТАДЖИККОМ И АНГЛИЙКОМ ЯЗЫКАХ

Переход слова из одной части речи в другую часть речи объясняет актуальность этого понятия для морфологии. Понятия субстантивации, адвербиализации и адъективации входят в группу новых терминов в языкознании, особенно в таджикском языкознании. Обоснование заключается в назывании других частей речи, в основном прилагательных, глаголов, инфинитивов и причастий настоящего времени перешли в разряд существительных. Субстантивация других частей речи включается в морфологически-синтаксическое словообразование.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: языкознание, часть речи, глагол, инфинитив, существительное, существительное, таджикский язык, английский язык.

ABOUT SUBSTANTIATION IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The transition of a word from one part of speech to another part of speech explains the relevance of this concept for morphology. The concepts of substantiation, adverbialization and adjectivation are included in the group of new terms in linguistics, especially in Tajik linguistics. The justification lies in the naming of other parts of speech, mainly adjectives, verbs, infinitives and participles of the present tense have passed into the category of nouns. The substantiation of other parts of speech is included in the morphological-syntactic word formation.

KEYWORDS: linguistics, part of speech, verb, infinitive, noun, noun, Tajik language, English language.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Расулӣ Фарзона* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **938387555**.

Сведение об авторе: *Расули Фарзона* – Таджикский национальный университет, магистр факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **938387555**.

Information about the author: *Rasuli Farzona* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **938387555**.

МАХСУСИЯТҲОИ ЛИНГВИСТИКИИ ЭВФЕМИЗМҲО ДАР ЗАБОНҲОИ МУҚОИСАШАВАНДА

Юсунова Ш. Ҳ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Як навъи (periphrasis), ба таври дигар баёнкунии фикр вучуд дорад, ки мо онро эвфемизм ном мебарем. Эвфемизм, чи тавре ки маълум аст, калима ва ё ибораеаст, ки барои ҷойиваз кардани калимаи нохуш ва ё дигар ифодаи умумии қобили қабул истифода мебарем. Мисол, калимаи “мурдан” эвфемизмҳои зеринро ба самар меорад: *вафот кардан, ба охир расидан, вучуд надоштан, равон шудан, бо аксарият пайвастан, сатилро лағат задан, ба арвоҳ таслим шудан, ба гарб рафтан*. Яъне, эвфемизмҳо ин муродифҳои онро ки мақсадашон тавлид кардани таъсири нарми бошууроааст. [8, 9].

Мафҳуми асосии эвфемизм, равшан ошкор кардани мақсади сохтор аст, ё ин ки суҳбати хуб (аз калимаи Юнонии–eu =хуб +фем = суҳбат). Дар фарҳанги ҳар як забон муродифҳои ёфт шуда метавонанд, ки ақидаҳои ногувор ё аз ҷиҳати дигар зиштро нарм кунанд. Эвфемизм баъзан вақт ба таври маҷозӣ “сохтори сафедкунӣ” ном бурда мешавад. Хусусиятҳои забоншиносии эвфемизм аз он иборат аст, ки ҳар як эвфемизм бояд дар хоҳири хонанда ё шунаванда муродифи муайяноро пайдо кунад. Муродифҳои эвфемистӣ маъноии забонро ифода мекунанд ва дар ҳамаи фарҳангҳо хуб ёфтшаванда мебошанд.

Сабаби истифодаи эвфемизмҳо на танҳо ҷойиваз кардани калима ва вожаҳои қабех аст, балки бо истифода аз онҳо метавон нутқи худро боз ҳам латифтар гардонд. Масалан, ба ҷойи калимаи *Lawyer* метавон калимаи *attorney - ро истифода бурд, ки аз калимаи lawyer* дида хубтар садо медиҳад. Аслан гурез аз сухани қабех ба касе, сабаби асосии истифодаи эвфемизмҳо нест. Ба ақидаи мо одамон эвфемизмҳоро барои сару кор гирифтани бо табуҳои ҷамъиятӣ, ки хоси ҳар як фарҳанг аст, истифода мебаранд. Табуҳои иҷтимоӣ калимаҳои ба вучуд меоранд, ки қобили қабули мардум мегарданд ва бисёри онҳо ба дин вобастагӣ доранд. Яъне, номҳои Худо бо чунин калимаҳо ҷойиваз карда мешаванд: *Lord, the King of Glory, the All- Powerful*. Мувофиқ ба гуфтаҳои олими англис Ҳолдер, ваҳми шайтон одамонро маҷбур месозад, ки ўро бо чунин сифатҳо ном баранд: *Black Lad, Prince of the Darkness* ё *Bad Man*. Ҳолдер, инчунин, эвфемизмҳоро аз нуқтаи назари семантикӣ тавсиф кардааст. Ў изҳор мекунад, ки эвфемизмҳо маъноии пешинаи худро доранд, ки дар асоси муттаҳидшавӣ ҳамчун эвфемизм эътироф шудаанд. Мисол, метафораҳо ба монанди *to sleep-вафот кардан, to go under-the-таги хок шудан, to leave the land- бо ҳаёт надруд гуфтан* [6,17].

Эвфемизмҳо метавонанд ҳам дар шакли нави шева ва ҳам дар шакли гуфтугӯи истифода бурда шаванд. Аслан қисми бештари эвфемизмҳои забони англисӣ ба забони гуфтугӯӣ рост меоянд, чунки шакли хаттии забон бо сленг ва луғатҳои қабех сару кор

надорад. Қайд намудан лозим аст, ки калимаҳои дағал дар матн танҳо ба эвфемизмҳо ифода мешаванд.

Эвфемизмҳо аз рӯи мавқеи истифода ба якчанд гурӯҳ тақсим мешаванд. Аз ҳама маъруфтаринашон инҳоянд: динӣ, ахлоқӣ, тиббӣ ва парламентӣ.

Аз баъзе сарчашмаҳо маълум мешавад, ки эвфемизмҳо камистеъмоланд. Эҳтимол меравад, ки онҳо бо мурури замон ба калимаҳои иқтибосӣ мубаддал мегарданд [5, 19].

Гурӯҳбандии лексикӣ- семантикии эвфемизмҳо дар забони тоҷикӣ аз якчанд банд иборат аст. Дар зери мафҳуми гурӯҳбандии лексикиву семантикии эвфемизмҳо гурӯҳбандии воҳидҳои эвфемизмӣ дар забоншиносии муосир фаҳмида мешавад. Ин масъала ҳанӯз дар аввалҳои асри 19-ум мавриди таҳқиқу тадқиқ қарор гирифта буд. Табу ва эвфемизми халқҳои гуногунро аз Гренландия то Мадагаскар таҳқиқ карда, муҳаққиқ О. Есперсен ба ақидае омад, ки табуи забонӣ ва эвфемизмро на танҳо дар нақшаи замонӣ, балки маконӣ низ бояд аз назар гузаронд. Аммо дар лексикалогия (луғатшиносӣ) гурӯҳбандии муҳталифи онҳо мушоҳида мешавад. Дар забоншиносии тоҷик муҳаққиқон М. Муҳаммадиев ва Х. Мачидов ба масъалаи эвфемизм нуқтаи назар карданд. Тафрикаи семантикии эвфемизмҳо асоси тамоми тадқиқотҳои гурӯҳбандиро ташкил медиҳад. Дар баъзе ҳолатҳо эвфемизмҳо ҳамчун воҳидҳои мустақили лексикӣ баромад мекунанд, дар дигар ҳолат ҳамчун ивазшавии калима ва дар сеюм ҳамчун падидаи синонимӣ. Аз рӯи махсусиятҳои маъноӣ эвфемизмҳо гуногуншакланд ва калимаҳои ҷанбаҳои гуногунро иваз мекунанд. [8,375]. Эвфемизмҳо – субститути фаҳмиши кудратҳои фавқуттабианд. Муқаррароти иҷтимоии ин гурӯҳи тематикӣ омилҳои динӣ аст. Асоси муосирии онро ҳиссиёти тарсе, ки аз боварии ба он доштан, ки агар номи Худо ва ё шайтон талафӯз карда шаванд ин ба ҳолатҳои ногузир оварда мерасонад. Дар давраи пешравии ҷамъияти бо сулҳшавии омилҳои динӣ дар забони гуфтугӯии одамон ивазкунондаҳои эвфемизми муносиби калимаҳои табу хеле васеъ истифода мешуданд. Аз рӯи қоидаҳои исломӣ дар вақти истифодабарии мафҳуми “Шайтон” (Азозил алайҳи лаънат) талафӯз кардани номи ӯ қор фармуда намешавад, он бо эвфемизмҳои: иблис, билис, шайтон, лаин ва ғайра иваз карда мешавад. Инчунин, номҳои “Ад” ҷаҳаннам, дузах; “рай” ҷаннат, биҳишт, ҷаннати нася, ҷаннати унс, ҷаннатулмаъво, ҷаннатқада, ҷаннатулфирдавс; “судный день” охират, қиёмат, растохез, маҳшар, рӯзи маҳшар, рӯзи ҳашр; “ангел” малак, малоик, малоика, фаришта; “ангел смрти” малакулмавт; «номҳои фариштаҳо»: Ҷабраил, Микоил, Исрофил, Азроил; «номҳои шайтон» чин, ачина, гӯл, дев ва ғайраҳо. [6,39].

Ба гурӯҳи эвфемизмҳои, ки мафҳуми марг ва навъҳои бемориҳоро ифода мекунанд, инчунин, таъсири омилҳои динӣ ва ахлоқӣ дохил мешаванд. Асоси эҳсосотро дар ин бештар тарс пеши марг ва қатори ҳолатҳо, эҳсоси зарба, пешгирикунандаи инсон агар сухан дар бораи наздиконаш равад. Зери мафҳуми “умереть” (мурдан) истифода бурда мешавад. Оқибати бемориҳо аз давраҳои қадим одамонро ба тарс меоварданд ва одамон ин бемориҳоро кушода номгузори карда наметавонистанд ва маҳз барои ҳамин онҳо номҳои ин бемориҳоро бо калимаҳои зерини эвфемизмӣ: гулсурхакон, чечак (красниха), бодсаратон (рак), дарди бедавао (рак), қанд - диабети қанд, гулузиндонак- ангина истифода мебарданд.

Дар номгузориҳои эвфемизмҳои, ки ба соҳаи нуқсонҳо дохил мешаванд, ки онҳо мафҳумҳои майзадагӣ, зинокорӣ, бироҳагӣ, дуруғгӯӣ ва ғайра: маёт “пьянство”- ширакайф, ҳавой, сархуш, вақтхуш, ҳуморӣ... маводҳои машруботи истифодабаранда – герчик, наркоман, гумроҳ, гулу гумроҳ ва ғайра.

АДАБИЁТ

1. Влахов С. Флорин С. Непереваемое в переводе. – 2-е изд., испр. и доп. / С. Влахов, С. Флорин. – Москва: Высш. шк., 1986.
2. Камолиддинов Б. Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1985.
3. Камолова Г. Воҳидҳои луғавии забони адабӣ дар «Маҷмӯъ-ат-таворих» // Армуғон. / Г. Камолова. - Ҷилди 2. – Душанбе: Дониш, 1971.
4. Мачидов Х. Оид ба баъзе майлонҳои номатлуб дар забони адабии муосири тоҷик // Оинаи забон. / Х. Мачидов. – Душанбе, 2003.
5. Турсунов Ф.М. Лексико-семантический анализ и особенности перевода пословиц и поговорок произведений Ф. Мухаммадиева / Ф.М. Турсунова. – Душанбе, 2006.

6. Фёдоров А. В. Основы общей теории перевода: (Лингвист. пробл.) – 4-е изд. перераб. и доп., / А.В. Фёдоров. - Высш. шк. 1983.
7. Мачидов Ҳ. Санъати нигориш ва интихоби калима // Маърифат. – 2002. –№1-2.
8. Ҳакимова Мавзуна Маҳмудҷонова// Диссертация- Лексико-сравнительный анализ эвфемизмов в таджикском и английском языках(Душанбе-2016).

МАХСУСИЯТҲОИ ЛИНГВИСТИКИИ ЭВФЕМИЗМҲО ДАР ЗАБОНҲОИ МУҚОИСАШАВАНДА

Дар ин мақола масъалаи хусусиятҳои забони эвфемизмҳо баррасӣ мешавад. Он ба мавзуи тавсифи эвфемизмҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Тавре муаллиф қайд мекунад, ҳар як забон микдори зиёди калима ва ибораҳои гуногунро дар бар мегирад, ки хусусияти сохтори грамматикӣ ва фонетикӣ забонро инъикос мекунад. Чунин ибораҳо барои дар асоси материалҳои конкретӣ бевосита омӯхтани хислатҳои миллии забон ва халқ шароит фароҳм меоваранд, ки ин ҳангоми аз як забон ба забони дигар тарҷума кардани асарҳои бадеӣ аҳамияти калон дорад.

КАЛИДВОЖАҲО: забоншиносӣ, хусусиятҳо, эвфемизмҳо, хусусиятҳои сохтори грамматикӣ ва фонетикӣ, тоҷикӣ ва англисӣ.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭВФЕМИЗМОВ В СОПОСТАВИМЫХ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается вопрос о лингвистическая характеристика эвфемизмов. Она посвящена теме характеристика эвфемизмов таджикского и английского языков. Как отмечает автор, в состав каждого языка входит большое количество различных фраз и выражений, отражающих особенности грамматической и фонетической структуры языка. Такие выражения создают условия для непосредственного изучения национального характера языка и народа на основе конкретных материалов, что имеет большое значение при переводе произведений искусства с одного языка на другой.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: лингвистика, характеристика, эвфемизмы, особенности грамматического и фонетического строения, таджикского и английского языков.

LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF EUPHEMISM IN COMPARABLE LANGUAGES

This article discusses the question of the linguistic characteristics of euphemisms. It is devoted to the characterization of euphemisms in Tajik and English. As the author notes, each language includes a large number of different phrases and expressions that reflect the features of the grammatical and phonetic structure of the language. Such expressions create conditions for the direct study of the national character of the language and people on the basis of specific materials, which is of great importance when translating works of art from one language to another.

KEYWORDS: linguistics, characteristics, euphemisms, features of the grammatical and phonetic structure, Tajik and English.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Юсунова Шахноза Ҳошимовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 905400034.

Сведения об авторе: *Юсунова Шахноза Ҳошимовна* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** 905400034.

Information about the author: *Yusupova Shakhnoza Khoshimovna* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** 905400034.

ПОНЯТИЕ КРАСОТА В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Сун Ядзие

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Людей на протяжении тысячелетий привлекала загадочная природа красоты. Многие ученые умы и философы пытались постичь её тайну, понять, в чем кроится её притягательная сила.

Красота – это всё то, что вызывает эстетическое удовольствие у её созерцателя. Существуют объективные признаки красоты: органическая целостность, пропорциональность, симметрия, ритм, динамическая напряженность и другие. Зачастую то, что является красивым

для одного поколения, народа или социальной группы, для других может таковым не являться.

Изучение лингвокультурных концептов помогает понять особенности мировоззрения представителей другой культуры, избежать ошибок в коммуникации и, следовательно, является чрезвычайно важным в современных лингвистических исследованиях.

В древнем Китае существовало глубокое убеждение, что между телом и душой существует тесная связь. Поэтому по-настоящему привлекательной считалась женщина, которая, помимо красивого лица и тщательно «ухоженной» фигуры, разбиралась бы в живописи и поэзии, могла бы поддержать разговор в присутствии своего мужа или господина. Нанесенная на лицо густым слоем рисовая пудра, яркие румяна на щеках, блестящие алые губы, резко контрастирующие с белыми зубами, подведенные сурьмой брови, иссиня-черные волосы, убранные в высокие прически или заплетенные в косы и украшенные разноцветными лентами и цветами – вот портрет китайской девушки или молодой женщины, практически не менявшийся на протяжении столетий вплоть до начала XX века. Критериями женской красоты в Китае всегда считались круглое лицо («как луна»), маленький нос, большие яркие губы, изящная стройная фигура [5].

«Красота требует жертв» – такой девиз могли смело написать на своих знаменах китайские женщины. И наиболее ярким примером этому может служить бинтование женских ног. Ни один уважающий себя состоятельный китаец не женился на девушке, у которой были обычные ноги. В начале X в. император Ли Ю приказал одной из своих наложниц перевязать свои ноги серебряными лентами и танцевать на туфлях сделанных в форме золотых цветков лотоса. С тех пор в Китае женская красота связана с золотыми цветами лотосами. Изначально перевязывание стоп бинтами практиковалось среди женщин императорского двора, а затем стало распространяться и среди девочек из других слоев общества. Это являлось признаком изысканности, красоты и привлекательности [6].

В современном Китае под влиянием Западной культуры многие традиционные представления о красоте ушли в прошлое. Сегодня косметический бизнес – одна из процветающих отраслей экономики, салоны красоты в китайских городах расположены на каждом шагу. Женщины стали прибегать к пластическим операциям. Большинство родителей поддерживают своих дочерей в стремлении стать красивыми, полагая, что привлекательная внешность принесет больше возможностей для развития и, что особенно важно, трудоустройства.

Исследование концепта «Красота» в китайском языке мы начали с рассмотрения этимологии иероглифа «美». Он состоит из двух графем: «коза» и «большой» [4]. Большой козел в древнем Китае воспринимался как объект красоты благодаря приятному вкусу его мяса. В этимологических комментариях слово *красивый* выступает синонимом к слову *вкусный*, и не случайно в современном языке употребляются выражения 美食 (красивая еда в значении «деликатесы»), 美酒 (красивое вино в значении «отличное вино»), 美味 (красивая еда в значении «хороший вкус»). Китайцы часто восклицают: «Красота!», наслаждаясь деликатесами.

Проведя анализ лексикографических источников, мы выявили следующие признаки концепта «美»:

1. прекрасное, изящное (美人 красавица/красавец, 美女 красавица, 审美 эстетика);
2. доброта, милость, добро (美好, 美妙 чудесный/прекрасный, 美德 добродетель, 物美价廉 хорошее соотношение цены и качества);
3. сладкий, вкусный (美酒 отличное вино, 美食 вкусная еда/лакомство);
4. красивый, хороший человек или предмет (成人之美 сделать доброе дело, 美不胜收 не налюбуешься);
5. нравственность, мораль;
6. одобрять, восхвалять, одобрять;
7. идеал, мечта (美选 удачный выбор, 美迁 перемещение на службе на

хорошую должность);

8. создавать красивое, прекрасное, наводить красоту (美容 косметика, украшать, наносить макияж);

9. радостный, веселый, удача, добиться цели;

10. аббревиатура США;

11. относится к материку Америка (北美 Северная Америка, 南美 Южная Америка).

Из перечисленных значений можно выделить в качестве ядра концепта – значение «внешность, эстетика», так как оно часто встречалось во всех рассмотренных лексикографических источниках под первыми пунктами. Периферией можно считать остальные перечисленные значения, которую можно разделить на две составляющих компонента, к первому из которых будут относиться значения, наиболее связанные со значением «красота» и совпадающие в перечисленных словарях – «успех, нравственность, качество, вкусовые рецепторы, атрибуты красоты». К периферии второго ранга целесообразно отнести следующие значения: «США, Америка, доллар».

Можно сделать вывод, что китайское слово «красота/прекрасное» вышло за пределы сенсорно-вкусовой оценки и в современном языке часто употребляется для обозначения, прежде всего, эстетического удовольствия, будь то внешность, поэзия, произведение искусства. Также этот иероглиф входит в состав лексем, означающих моральные качества, такие как «добродетель», «нравственность», «совершать доброе дело». Стоит отметить, что иероглиф 美 закрепился за Америкой («красивый континент»), США («красивое государство») и американской денежной системой 美元 («красивый юань», т.е. доллар) и выступает всего лишь в качестве транскрипции географических названий и никак не связан с его семантикой.

Проанализировав китайско-русский фразеологический словарь [3] 汉俄成语词典, мы пришли к выводу, что понятие «красота» в китайском языке ассоциируется с цветами, например, лотосом, цветами груши, цветами персика и т.д. Цветок является символом женской красоты в Китае. Например, 春葩丽藻 "красивые водоросли и весенние цветы" – красивая изысканная речь; 兰心蕙性 "сердце орхидеи, характерятрышника" – женщина прекрасная внутренне и внешне; 梨花带雨 «дождевые капли на цветах груши» – девичья краса; 出水芙蓉 "бутоны лотоса, появившийся из воды" – прелестная женщина (лотос в сознании китайцев – символ чистоты, красоты, добра, присущих женщине) [1].

Красота женщины также ассоциируется с луной. Луна для китайцев – святое и чистое пространство, где обязательно живет красивая фея. За луной закреплены некоторые образно-метафорические и символические значения [1]. Луна – символ красоты и нежности женщины, а также символ любви, тоски, вечности и бессмертия. Например, 花容月貌 «лицо – цветок, лицо – луна» – красивая женщина; 面如满月 «лицо – полная луна» – белокожее, чистое, белое лицо; 闭月羞花 «затмевать луну, пристыжать цветы» – краше белого света, красавица, перед которой никто не может устоять. Здесь 'луна' и 'цветы' выступают как символ красоты, тем не менее, даже они уступают красоте женщины.

Еще одной метафорой, которая используется при описании внешности и красоты, является нефрит [1]. Китайцы считают, что нефрит – символ благодарности, драгоценности, чистоты. Например: 冰肌玉骨 «кожа льда и кости нефрита» – красивый человек; 美如冠玉 «прекрасен, как нефрит в короне» – красавец-мужчина; 犀角玉颊 «висок носорога, щеки нефрита» – мужчина, имеющий красивый, необычный облик; 如花似玉 «словно цветок, яшме подобен» – необычная женская красота.

Особое место в описании внешности китайцы отводят глазам и бровям, так как считается, что если глаза и брови красивы, то и человек обязательно красив. Например, 剑眉星目 «брови – мечи, глаза – звёзды» – красивый человек; 河目海口 «глаза озера, рот моря» – мужчина, имеющий красивый вид (с большими глазами и большим ртом); 柳叶弯眉没 «брови дугой –

ивовые листья» – красавица; 齿白唇红 «зубы белы, губы алы» – красивая внешность; 皓齿蛾眉 «белые зубы, тонкие брови» – красавица; 朗目疏眉 «чистые глаза, ровные брови» – правильные и красивые черты лица [2].

В некоторых фразеологизмах используются метафоры, уподобляющие красоту человека образам тигра, леопарда, ласточки, а также образам мифологических существ: дракона, феникса. Например, 龙眉凤目 «брови дракона и глаза феникса» – о человеке, имеющий красивый и необычный вид; 龙眉豹颈 «брови дракона и шея леопарда» – человек, имеющий необычный облик; 燕颌虎颈 «зоб ласточки, шея тигра» – величественный внешний вид (о мужчине) [2].

В иерархии китайских божеств дракон занимал третье место после неба и земли. Он является символом китайского императорского дома, ума, силы, энергии и способностей. Тигр для китайцев – царь зверей, повелитель всех обитающих на суше животных. В мифах и легендах тигр олицетворял силу, властолюбие, суровость, отвагу и свирепость. Самой красивой и самой почитаемой среди пернатых была причудливая мифическая птица феникс, которая символизирует пять добродетелей: человеколюбие, долг, пристойность, знание обрядов, верность. Поэтому эти метафорические образы животных используются в китайских фразеологизмах для сравнения с красивым человеком.

В китайском языке также имеются фразеологизмы, обозначающие некрасивую или уродливую внешность человека. Чаще всего для передачи уродливости обращаются к образам отвратительных животных, у которых маленькие головы или узкие, маленькие глаза, что в сознании китайцев представляется неприятным и некрасивым. Например, 獐头鼠目 «глаза крысы, голова водяного оленя» – уродливый человек; 鹰头雀脑 «голова орла и голова воробья» – человек, имеющий уродливый облик и хитрый вид; 贼眉鼠眼 «брови вора и глаза крысы» – человек, имеющий некрасивый и плутоватый вид [1].

Итак, китайские фразеологизмы часто основаны на метафорах, отражающих наиболее значимые черты внешности. Красота человека рассматривается как его внешность и физические данные. Большая часть фразеологизмов соотносится с объектами живой и неживой природы. В качестве сравнения выступают названия животных, растений, веществ и материалов, природных явлений, а также некоторых мифологических существ. Некоторые используемые наименования имеют не только метафорическое, но и символическое значение, например, цветы, луна, нефрит. Предметы, ими обозначаемые, являются символами красоты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Боровикова Н.А. Метафора в китайских фразеологизмах, обозначающих внешность человека / Н.А. Боровикова, Вэньлу Ли // Русский язык и лингвокультура в сопоставительном аспекте: материалы ежегодной международной конференции. – Екатеринбург: [УрФУ], 2015. – С. 12-20.
2. Готлиб О. М. Китайско-русский фразеологический словарь / О. М. Готлиб, Му Хаун. – М.: Восток-Запад, 2007-597 с.
3. Китайский толковый словарь. – Ухань: Изд-во «chong wen shu ju», 2007 – 1218 с.
4. Хуа Ли Китайская красота и русское прекрасное / Хуа Ли – М. Наука, 2006 – с. 74-80
5. Поговорим о Китае. Красота по-китайски [Электронный ресурс]. URL: <http://russian.cri.cn/1281/2009/08/31/1s304941.htm>
6. Идеал красоты [Электронный ресурс]. URL: <http://victoria.gorod.tomsk.ru/index-1351493742.php>

МАФХУМИ ЗЕБОЙ ДАР ЗАБОНИ ХИТОЙ

Ин мақола асосан ба мафхуми "зебой" "美 mei {MEI}" тамаркуз мекунад. «Зебой» мафхуми абстрактӣ ва васеъ буда, таҳқиқи зебой бошад, аз ҷониби дигар, таҳлили концептуалии «зебой» тавассути далелу ашёи мушаххас аст. Дар ин мақола мафхуми «зебой» мувофиқи луғати чинӣ таҳлил карда мешавад: этимология, категорияҳо, синонимҳо ва мундариҷаи семантикӣ. Бо истифода аз номбар кардани этимологияи «зебой», фарқияти категорияҳои феълии «зебой», муқоисаи морфемаи калимаи «зебо», умумӣ ва таҳлили синонимҳо, таҳлили сохтори маъноии «зебой», мафхуми "зебой" дар забони чинӣ таҳия шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: зебой, забони хитой, категория, анализ, гулҳо, моҳтоб, фразеологизм.

ПОНЯТИЕ КРАСОТА В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена в основном концепции "красота" “美 mei {МЭЙ}”. "Красота" — это абстрактный и обширный концепт, а исследование красоты, с другой стороны, представляет собой концептуальный анализ "красоты" через конкретные факты и предметы. В данной статье будет проанализировано понятие "красота" в соответствии с китайским словарем: этимология, категории, синонимы и семантическое содержание. С помощью перечисления этимологии "красоты", различия словесных категорий "красоты", сравнения морфемы слова "красота", обобщения и анализа синонимов, анализа семантической структуры "красоты" было разработано понятие "красоты" в китайском языке.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: красота, китайский язык, категория, анализ, цветы, луна, фразеологизм.

THE CONCEPT OF BEAUTY IN CHINESE

This article focuses mainly on the concept of "beauty" "美 mei {MEI}". "Beauty" is an abstract and vast concept, and the study of beauty, on the other hand, is a conceptual analysis of "beauty" through concrete facts and objects. This article will analyze the concept of "beauty" in accordance with the Chinese dictionary: etymology, categories, synonyms and semantic content. Using the enumeration of the etymology of "beauty", the difference in the verbal categories of "beauty", the comparison of the morpheme of the word "beauty", the generalization and analysis of synonyms, the analysis of the semantic structure of "beauty", the concept of "beauty" in the Chinese language was developed.

KEYWORDS: beauty, Chinese language, category, analysis, flowers, moon, phraseology.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сун Ядзие* – Донишгоҳи (славянии) Русияву Тоҷикистон, магистранти курси дуоми факултети забонҳои хориҷӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Мирзо Турсунзода, 30. E-mail: 1376001564@qq.com

Сведения об авторе: *Сун Ядзие* – Российско – Таджикский (Славянский) университет, магистрант второго курса факультета иностранных языков. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, у. Мирзо Турсунзаде, 30. E-mail: 1376001564@qq.com

Information about the author: *Sun Yadzie* - Russian - Tajik (Slavonic) University, second-year master`s student of the Faculty of Foreign Languages. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzade, 30. E-mail: 1376001564@qq.com

КРАСНЫЙ ЦВЕТ В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ И В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ НОСИТЕЛЕЙ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА

Чэн Пэйянь
РТСУ

Цвет является одним из самых важных для жизни человека аспектов восприятия объективного мира. Окружающий нас мир представлен достаточно широким спектром основных цветов и их оттенков, что не оставляет быть безучастным человека в мире красок. Как ответ на разнообразие цветов и их оттенков, так и репрезентация их в языке представляют огромный и значимый пласт как в жизни носителей языка, так и в лексико-семантической и фразеологической системе самого языка.

Исследование цвета как символизма является одной из важных проблем многих современных наук, в том числе и лингвистики как с точки происхождения цветового символа, так и с позиции его внутреннего содержания и отношения явлениям объективной действительности. В связи с ограниченностью самих цветовых репрезентаций ограничено и количество символов. В языках мира встречается от трех до двенадцати цветов, однако в роли символов используются основные цвета - белый, черный, красный, синий, зеленый, желтый и фиолетовый. Как количество цветов, так и количество символов меняется от культуры к культуре. Но основных три цвета - белый, черный и красный – представляют символы во всех известных культурах с момента своего возникновения цветового символизма. На первом этапе эти символы были тесно связаны с магией и религией. Легко объяснимо деление магии на «белую» и «черную», что связано с темными и светлыми силами. «Существует мнение о том, что развитие цветового символизма основано на степени сакральности содержания, выражаемого посредством цвета. В соответствии с этим выделяются следующие этапы:

1. Космологический этап. Цвет как символ главных мировых сил и начал. Датируется от начала использования цвета как символа до Античности, которая рассматривается как

«переходное время» ко второму этапу.

2. Богословский (религиозный) этап. Цвет как символ отдельных качеств высших сил, стихий, явлений. Цвет перестает полностью отождествляться с определенной силой или стихией. Ему отдается роль визуальной формы определенных качеств той или иной силы, формы, несомненно, большей, чем та, в которых она себя проявляет.

3. Социально-психологический этап. Цвет становится символом социально-политических структур и самого человека, включая его отдельные свойства и качества» [Базыма, 2005: 9].

Способность человека к цветному восприятию в целом не отличается, но значение слов, обозначающих цвета, в разных языках варьируется. Так, например, в Древнем Китае, как и во многих других известных античных традициях, цвет рассматривался как символ важнейших природных сил и стихий. Существовало три ряда символов: оттенки цветов, составные и природные элементы, чувства и реакции. Базыма Б.А. приводит из «Книги перемен» («И цзин») «следующую систему цветовой символики, исходящую из принципов теории соответствий.

Цвет	Время года	Стихия, предмет	Сторона света	Планета	Животное
Зеленый или синий	Весна	Дерево	Восток	Юпитер	Дракон
Красный	Лето	Огонь	Юг	Марс	Феникс
Белый	Осень	Металл	Запад	Венера	Тигр
Черный	Зима	Вода	Север	Меркурий	Черепаха и змея
Желтый	Конец лета	Земля	Центр	Сатурн	

К списку «основных» цветов в Древнем Китае добавились синий (зеленый) и желтый. Л.Н. Миронова (1984) указывает, что у древних китайцев понятия синего и зеленого были взаимозаменяемы, а четкого различия в цветовых обозначениях этих двух цветов не было, возможно, потому, что зеленый рассматривался как порождение синего» [Базыма, 2005: 27].

Китайцы связывали символичность цветов с теорией пяти первоэлементов, которые они воспринимали как основа всего сущего. Первоэлементы были связаны с определенными жизненными процессами. Символика не случайна, она тесно переплетается с философией и историей Древнего Китая. Как видно из приведенной таблицы, в античности цвет и символизируемая им стихия были достаточно жестко взаимосвязаны. Каждый цвет был «связан» со временем года, стихией или предметом, стороной света, планетой и животным миром. Жаркий юг олицетворяет огонь и красный цвет — цвет радости и счастья. Красный цвет являлся символом лета, огня, юга, марса, феникса. «В китайской символике цвет выражал социальный статус: каждой социальной группе соответствовал свой цвет. Например, желтый считался священной привилегией императорской фамилии. Цвета делились на «благородные» и для простого народа, как об этом говорится в «книге песен» («Ши цзин»)» [Базыма, 2005: 28]. Слова, обозначающие цвета, отражает не только цветовой спектр объекта, но и определяют его восприятие на психологическом уровне. Они в той или иной степени отражают этические представления, в какой-то мере определяют моральные ориентиры и эстетические оценки. В них могут содержаться различительные признаки, такие как неполноценность, уничижительность, добро и зло, красота и уродство, то есть отражать определенные социокультурные коннотации.

В последние годы изучение слов, обозначающих цвета в китайском языке, привлекает все больше внимания как китайских лингвистов, так и многих других исследователей, занимающихся китайским языком, культурой и философией, например, исследование г-на Ву Типина о переносных значениях слов, обозначающих цвета; ассоциативные значения указанной лексики отражено в работах Чжан Ванша, который достаточно полно раскрывает всю глубину сложного значения. Некоторые ученые обращают внимание на траекторию развития значения, так, например, в «Обзоре теории основных слов, обозначающих цвета» Яо Сяопина отмечается несоответствие между основными цветовыми теориями Болина и Кая и эволюцией основных слов, обозначающих цвета в китайском языке, а также приводится история эволюции этих слов в китайском языке, начиная с династий Чжоу Цинь и Хань Вэй, династий Тан Сун, Мин Цин и до новой эпохи. В «Анализе оттенков «красного» в китайском языке» Руайхайцина

характеризуются оттенки красного цвета. В работе «Синоним Линь» Мэй Цзяцю и «Словаре цветоописания» Чжан Иньцюань предприняты попытки систематизации и классификации слов, обозначающих цвета. «Цель разных классификаций лексикона заключается не только и не столько в упорядочении лексики, сколько в воздействии этих классификаций на сами процессы наречения реалий действительности, а, следовательно, на подведение обозначаемого в этом процессе под одну из рубрик имеющихся классификаций. Категоризация словарного состава имеет тем самым хотя и опосредованное, но от этого не менее важное отношение к восприятию мира через призму устоявшихся категорий и понятий» [Кубрякова, 1988:149]. На основе изучения результатов исследований предшественников и руководствуясь теорией общей лингвистики, семасиологии, лингвокультурологии и сравнительной лингвистики в данной статье планируется провести анализ внутреннего содержания слова «красный» в китайском языке с точки зрения лингвистики и культурологии. Основным источником словоупотребления послужит Национальный корпус китайского языка и параллельный русско-китайский корпус в Национальном корпусе русского языка, надеясь при этом получить объективную характеристику комплекса значений, который в большей степени соответствует языковым фактам.

Красный цвет у китайцев ассоциируется со всем радостным и благополучным, отсюда его широкое применения на всех празднествах, от семейных до государственных. По мнению многих китаеведов источником этой символики послужил даосизм, одно из трех религий Китая, хотя символ красного был представлен еще в канонической «Книге перемен», которая датируется VIII-VII вв. до н.э. В период господства даосизма значение символа могло расширяться. Красный цвет во многих языках и культурах оставался символом жизненно важных реалий окружающей действительности, цвет, создающий образы всего яркого и светлого. «Символические значения красного определяются «видом» крови:

1. Кровь животных;
2. Кровь последа (роженицы);
3. Кровь всех женщин (менструальная кровь);
4. Кровь процедуры обрезания крайней плоти;
5. Кровь убийства;
6. Кровь колдовства и ведовства (связанная с некрофагией).

Все «красные вещи» разделяются на две категории, в зависимости от того, приносят они добро или зло. Но, независимо от своей валентности, все «красные вещи» обладают силой, т.к. кровь — сила, без нее человек умирает» [Базыма, 2005: 6].

Установлено, что цветовой термин «красный» (наравне с «черным» и «белым») входит в классический треугольник словесных цветовых терминов и цветовых символов ритуалов и мифологии разных народов. Самым первым стеблем, который на древнекитайском языке расшифровывался как «красный», был 齐 [qí] ци, означающий «цвет огня, цвет солнца». Позже появился стебель 朱 [zhū] чжу, расшифровывающийся как «ярко-красный», и 丹 [dān] дан, трансформировавшийся из своего первоначального значения «киноварь». Количество синонимов увеличилось за счет развития ремесел и открытия красителей. В «красной» группе появились новые цветовые термины, которые первый китайский словарь «Егуа» впоследствии поместил в соответствии с его уровнем интенсивности от того, что сегодня можно определить как «оранжевый», до «фиолетово-красного» и даже «черного». Но 齐 ци по-прежнему была основным цветовым термином в красной части спектра. Термин 粉红色 хонг, который расшифровывается как «красный» в современном китайском языке, изначально означал «розовый». Слово трансформировалось в цветовой термин от существительного, которое обозначало красящее растение. Будучи «нечистым» в конфуцианстве из-за своего цвета, хун оставался неосновным цветовым термином вплоть до династии Тан, когда он начал часто использоваться танскими поэтами. Именно в то время семантика 粉红色 хонг расширилась. Постепенно хун вытеснил ци, чжу и дань и стал основным цветовым термином в красной части спектра. Тем не менее, в современном китайском языке существует синонимическая

последовательность «красной» группы, где оригинальный стебель 齐 ци смещается в сторону коричневой части спектра, 朱 чжу является абсолютным синонимом в ярко-красной части спектра, 丹 дан тяготеет к светло-красной части спектра.

В графике иероглифа нет элементов, которые указывали бы на красный цвет. По словарю 汉语大字典 «Словарю китайского языка» иероглифический знак 红 ‘красный’ имеет следующие значения:

1. «像鲜血的颜色:~色。~叶。~灯。~尘。~包。~烧。~润。~艳艳。~口白牙。~绳系足(旧指男女前生注定的姻缘)» [Словарь китайского языка, 1988: 678] «Как цвет крови: красный цвет, красный лист, красный свет. Внешний блеск (напр. о верхушке общества); мирская суета, ярко-красный.
2. «象征顺利或受人宠信:~人。~运。~角(jué)儿(受观众欢迎的演员)。走~。» [Словарь китайского языка, 1988:678] - Символизировать успех или оказывать доверие
3. «喜庆:~媒(媒人)。~蛋。~白喜事(结婚和喜丧合称)» [Словарь китайского языка, 1988:678] - Праздничныйсвадьбы и похороны (большие события).
4. «象征革命:~军。~色根据地,~色政权»。 [Словарь китайского языка, 1988:679] - Символизировать революцию: красная армия, красная революционная база, красная власть.
5. «指营业的纯利润:~利。分~。» [Словарь китайского языка, 1988:679] - Чистая прибыль в бизнесе, дивиденды.
6. «特指对中国古典文学名著《红楼梦》[14]的研究:~学。» [Словарь китайского языка, 1988:679] - Красноведение (раздел литературоведения, посвященный изучению романа “Сон в красном тереме”).

Семантика красного отражена в словосочетании 红事 «хунши» (красное событие, свадьба), 红楼 «хунлоу» (красная башня) и 红衣 «хун’и» (красное платье) – означающие образные названия женских покоев и женского свадебного наряда. В выражениях 红女 «хунньюй» (красная женщина, девица краса), 红颜 «хуньянь» (внешность красавицы) Метафорическое значение связано с солнцем, культом плодородия и женской красотой.

Совсем иная ассоциативная цепочка связана с государственной символикой. 鲜血 «сяньсюе» в Древнем Китае символизировал императорскую власть и ранговый цвет знати, а в современном Китае красный цвет является неотъемлемой частью всей государственной атрибутики, как символ революции: 红旗 «хунци» красный флаг; 红军 «хунцзюнь» красная армия; 红色政权 «хунсы чжэнцюань» красная власть.

В китайском языке также отмечено образование топонима с включением иероглифа 红 ‘красный’: «春秋时鲁国地名。在今山东省境内» [Hong] - Название местности царства Лу в период Чуньцю.

Таким образом, несмотря на то, что, на протяжении истории содержание цветовых символов претерпело немалые изменения практически во всех языках, в том числе и в китайском, ядро цветовой символики оставалось неизменным. Содержания цветового символа зависят от культурных традиций носителей языка. Цветовая гамма вызывает определенные ассоциации в психическом состоянии человека, формирующиеся впечатлениями от цвета. Как указывает А.Ф. Лосев (1991): «никто, никогда не воспринимает цвет без этих и подобных впечатлений... красный цвет вызывает возбуждение, именно он, а не мы сами. Возбужденность — его объективное свойство» (Лосев, 1991:56).

ЛИТЕРАТУРА

1. Базыма Б.А. Психология цвета: теория и практика / Б.А. Базыма. - СПб., 2005. 147 с.
2. Бахилина Н. Б. История цветообозначений в русском языке / Н. Б. Бахилина. – Москва: Наука, 1975. – 367 с.

3. Берлин, Б. Основные цвета: их универсальность и видоизменения / Б. Берлин, П. Кей. Москва: Наука, 1969. – 520 с.
4. Бондарчук А. И. Семантика цвета в аспекте межкультурных визуальных коммуникаций / А. И. Бондарчук // Молодой ученый. – 2014. – № 39 (IX). – С. 1081-1085.
5. Дворецкий И. В., Васильева Т. М. Цвет одежды / И. В. Дворецкий, Т. М. Васильева // Цвет в нашей жизни: Хрестоматия по психологии (из серии «Познать человека») / Сост. А. А. Криулина. – Курск, 1993. – 76 с.
6. Завьялова Н. А. Фразеологизмы с компонентом цветообозначения как отражение японской, английской и русской языковых картин мира / Н. А. Завьялова. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к. филол. н. – Екатеринбург, 2007. – 24 с.
7. Красина Е. А., Перфильева Н. В. Семантические параметры количественных единиц в разноструктурных языках / Е. А. Красина, Н. В. Перфильева // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2018. – № 1 (54) – С. 126-136.
8. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира - М: Наука, 1988 - С 149.
9. Кульпина В. Г. Лингвистика цвета: термины цвета в польском и русском языках / В. Г. Кульпина. – Москва : Московский лицей, 2001. – 407 с.
10. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. М., 1991. – 312 с.
11. Рахилина Е. В. О семантике прилагательных цвета / Е. В. Рахилина // Наименования цвета в индоевропейских языках. Системный и исторический анализ. – Москва, 2007. С. 36-37.
12. Ушаков Д. Н. Толковый словарь русского языка / Д. Н. Ушаков. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=25771> (дата обращения: 13.10.2019).
13. «汉语大字典», 汉语大字典编辑委员会 · 1988.

РАНГИ СУРХ ДАР ЗАБОНИ ЧИНӢ ВА ДАР ШУУРИ ЗАБОНИИ ЧИНИЗВБОНОН

Рангҳои ҳар як забон дорои анъанаҳои махсуси фарҳангӣ мебошанд, ки хусусиятҳои фарҳанги миллиро дар тасвири забони як гурӯҳи қавмӣ инъикос мекунад. Калимаи ифодакунандаи ранги муайян на танҳо ҳосияти моддии предмети муайяно ифода мекунад, балки даркро бо тобиши маъно, ки маҳз бо ранг муайян карда шудааст, муайян мекунад. Схемаи ранг ҳамчун инъикоси бисёр ҷанбаҳои дарки ҷаҳони атроф, аз эътиқоди динӣ то коннотатсияҳои эстетикӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ хизмат мекунад. Дар мақола муаллиф кӯшиш мекунад, ки заминаи таърихӣ аҳамияти ранги сурхро барои рамзи фарҳангии зодаи забони чинӣ равшан созад ва баъзе андешаҳо дар бораи таҳаввулоти мухтавои фарҳангии ранги сурх дар зехни забони чиниро низ зикр созад.

КАЛИДВОЖАҲО: чинӣ, сурх, расми забонӣ, тасвири ранг, рамз.

КРАСНЫЙ ЦВЕТ В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ И В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ НОСИТЕЛЕЙ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА

Цветовая гамма любого языка имеет особые культурные традиции, отражающие в языковой картине конкретного этноса особенности национальной культуры. Слово, репрезентирующее определенный цвет, не только отражает материальное свойство определенного объекта, но и определяет восприятие с оттенком в значении, определяемое именно цветом. Цветовая гамма служит отражением многих аспектов восприятия окружающего мира, от религиозных воззрений, до эстетических и социально-культурных коннотаций. В данной статье предпринята попытка осветить исторический контекст значимости красного цвета для культурной символики носителей китайского языка, приведены отдельные мысли по эволюции культурного содержания красного цвета в сознании носителей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: китайский язык, красный, языковая картина, репрезентация цвета, символ.

RED COLOR IN THE CHINESE LANGUAGE AND IN THE LINGUISTIC CONSCIOUSNESS OF CHINESE SPEAKERS

The color scheme of any language has special cultural traditions that reflect the features of national culture in the language picture of a particular ethnic group. A word representing a certain color not only reflects the material property of a certain object, but also defines a perception with a shade in the meaning, determined precisely by the color. The color scheme serves as a reflection of many aspects of the perception of the surrounding world, from religious beliefs to aesthetic and socio-cultural connotations. This article attempts to highlight the historical context of the significance of the red color for the cultural symbolism of native speakers of the Chinese language, some thoughts are given on the evolution of the cultural content of the red color in the minds of native speakers.

KEYWORDS: Chinese, red, language picture, color representation, symbol.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Чэн Пэйян* – Донишгоҳи (славянии) Русияву Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети забонҳои хориҷӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Мирзо Турсунзода, 30.

Сведения об авторе: *Чэн Пэйян* – Российско – Таджикский (Славянский) университет, магистрант второго курса факультета иностранных языков. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, у. Мирзо Турсунзаде, 30.

ҶОЙГОҶИ ИСТИЛОҶОТ ДАР РЕКЛАМА

Мирзоаминов Б.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Реклама иртиботи маркетингӣ мебошад, ки дар он иттилоот паҳн карда мешавад, то таваҷҷуҳ ба объекти таблиғшаванда бо мақсади ташаккул додани маҳсулот нигоҳ дошта шавад. Вазифаи асосии реклама баланд бардоштани даромад аз фурӯши мол ё зери диққат қарор додани истеъмолкунандагон аст. Зеро менечери машҳури реклама Лео Бёрнетт таъкид менамояд: “Ҳамеша молатонро хуб реклама кунед ва пул худаш ба даст меояд”.

Аввалин қоидаи реклама аз ҷониби Ассотсиатсияи маркетинги Амрико пешниҳод шудааст, ки чунин аст: “Реклама – ин ҳама гуна намоиши ғайришаҳсӣ, интиқоли гоя ва ё хизматрасонӣ мебошад, ки аз номи сарпарастии машҳур дархост ва паҳн карда мешавад”.

Аҳамияти реклама дар шароити имрӯза хеле назаррас буда, он воситаи асосии ба мардум дастрас намудани маълумот дар бораи маҳсулот ва тарғиби қору фаъолияти корхонаю муассисаҳо ба шумор меравад. Рӯзгори имрӯзаро бе реклама тасаввур кардан душвор аст, зеро он дар бозорҳои мол, меҳнат, хизматрасонӣ, ҳамчунин дар телевизиону радио ва нашрияҳо мақоми хосеро касб намудааст. Дар барномаҳои мустақими радиову телевизион барои чораҳои эҳтиётиро андешидан ва ногаҳон қатъ шудани эфир рекламоро паҳн намудан мумкин аст, ба шарте, ки он ба мундариҷаи барнома халал нарасонад.

Рекламаҳои матбуот низ дар баробари дигар намудҳои реклама муҳимтарин навъи таблиғотанд, зеро дар тули солҳо рӯзномаҳои таблиғотӣ яке аз роҳҳои бозғамии паҳн кардани иттилоот дар бораи маҳсулот буданд ва нисбат ба рекламаҳои телевизион, радио ва интернет бартарӣ доштанд. Яке аз хусусиятҳои асосии фарқкунандаи рекламаҳои матбуот низ дар ин аст, ки метавон рӯзномаро дар ҷойи ба худ дилхоҳ мутолиа намуд ва дар зарурат ба маводи ошношуда баргашт.

Чуноне ки ба мушоҳида мерасад, имрӯзҳо на ҳар афроде вақт дорад, ки соатҳо дар назди телевизор нишаста, маълумоти хариду фурӯширо тамошо кунад, аммо рӯзномаҳои иттилоотӣ ва таблиғотӣ ба мо имкон медиҳанд, ки маълумоти заруриро зудтар пайдо намоем. Рӯзномаҳое, ки ба ҷопи эълону реклама машғуланд, барои харидан, фурӯхтан ё ҳалли бисёр мушкилот ба ҷомеа хизмат мекунанд. Масалан, ба монанди ёфтани ҷойи кор, иҷораи манзил, усто барои таъмири хона ё тахфиф дар мағоза.

Рекламаҳои ҷопӣ аввалин ва муҳимтарин навъи реклама мебошанд, зеро таърих инро гувоҳӣ медиҳад. Арзиши матн дар реклама хеле баланд аст. Муваффақияти эълонҳои рекламавӣ ҳам дар навиштани матн қоидахоро риоя намудан, инчунин эътимоднокиро ба назар гирифтани лозим мебошад. Ҳамчунон, ба назар бояд гирифт, ки матн то чи андоза ба тасвир мувофиқат мекунад ё не. Ҳам рекламаҳои радио ва ҳам аз телевизион бардошт аз намунаҳои рекламаҳои ҷопӣ ҳастанд ва бучети асосии матбуот ҳам аз ҳисоби эълону реклама аст. Дар ҳақиқат тасвирҳои рекламавӣ диққати истеъмолкунандагонро ба худ ҷалб мекунанд ва нуқтаҳои асосии маҳсулотро нишон медиҳанд. Ғайр аз ин, ҳамаи тасвирҳои рекламавӣ фазои маҳсулот (мол, ашё)-ро пурра фаро гирифта наметавонанд. Ошноӣ бо қисмҳои боқимонда аз сифати маҳсулот вобаста аст. Масалан, дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” (панҷшанбе, 31 декабри соли 2020. №252) рекламае бо ин тарз ба ҷоп дода шудааст:

ҶДММ “Мухрсоз”

Соҳтани муҳру сиккаҳои босифат

Бо матни кӯтоҳ ва ақсои молҳои истеҳсолшаванда. Ҳамчунин суроғи ҶДММ “Мухрсоз” дар реклама пурра оварда шудааст. Бояд қайд кард, ки молҳое, ки арзишашон гарон нест, ба тавзеҳоти мукамал ниёз надоранд. Рекламаи болозикр ҳам дар ин шакл оварда шудааст. Зеро чи гуна соҳтану аз кадом навъи маҳсулот (чӯб, оҳан, пластмасса) тайёр намудани муҳро номаълум аст ва боз шарт нест, ки дар рекламаи маҳсулоте, ки қимати ночиздоранд, ҳамаи ҷузъҳо бошанд. Лекин, рекламаи молҳои қиматбаҳо ба тавзеҳоти

муфассал ниёз дорад, зеро дар ин ҳолат истеъмолкунандагон маълумоти бештарро меҷӯянд, то аз хариди маҳсулот афсӯс нахӯранд. Агар реклама ба воситаи расонаҳои гуногун пешкаши омма гардад, боварии мардумро бештар ба даст меорад. Мисоли зерин гуфтаи моро пурра мекунад: “**ARZON.TJ**” сайти эълонҳои бепул. (**Тоҷикистон / №3 (1410) 2021, сах.12**) Ин рекламоро имрӯзҳо дар ҳамаи қисмҳои ВАО (матбуот, радио, телевизион) бо тарзҳои гуногун вохӯрдан мумкин аст ва ин боварии мардумро ба ин “сомона” афзун мекунад. Дар ин масъала ақидаи Лео Бёрнетт ҳам мувофиқи матлаб аст: “Ҳар қадар реклама бисёр бошад, боварӣ ба он зиёд мешавад”.

Вожаҳои истилоҳ ё истилоҳот ифодакунандаи як мафҳум буда, дар асл калимаҳои арабианд. Инчунин, дар баъзе мавридҳо калимаҳои мусталаҳ ё мусталаҳот-ро ба ҷойи вожаи истилоҳ корбаст менамоянд. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ”, маънои вожаи истилоҳ чунин омадааст: *а. اصطلاح* калима ё иборае, ки дар ҳавзаи амалкарди ягон соҳаи илму фан маънои мушаххасро ифода мекунад, мебошад. Ҳамин тавр, истилоҳҳо калимаву ибораҳои мебошанд, ки дар ягон соҳаи илм ё касбу кор истифода мешаванд ва маънои ба худ хосро дороянд. Масалан, дар соҳаи рӯзноманигорӣ калимаҳои ба монанди: жанр, радио, реклама, редаксия, брифинг, газета (рӯзнома), мақола, лид, шапка, магнитофон, кадр ҳукми истилоҳро доранд. Дар илми география бошад калимаҳои: хок, иқлим, релйеф, биосфера, атмосфера, харита, кӯл, дарё, пирих ва ғайра ҳукми истилоҳро доранд. Хулас, ҳар соҳаи илму фан: забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, таърих, фалсафа, иқтисодиёт, кимиё, биология, тиб, варзиш, дин, ҳуқуқ, маориф, давлатдорӣ, мусиқӣ ва ҳоказо дорои истилоҳ мебошанд. Бештарини ин истилоҳот аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос шудаанд.

“Месазад, ки олимони соҳаҳои гуногуни илм таърихи истилоҳоти соҳаи худашонро омӯхта... бо Кумитаи истилоҳот мувофиқа карда, қобили қабулшавиро аз онҳо интихоб намуда, дар соҳаи худашон имрӯз истифода баранд, зеро дар қадим ҳам истилоҳоти ихчаму мушаххаси зиёде мавҷуд буд”.

Имрӯз қариб дар ҳамаи соҳаҳо китобҳои луғату истилоҳот мавҷуд аст ва олимони вобаста ба соҳаҳои худ онҳоро тартиб дода, ба истифодабарандагон пешниҳод намудаанд. Баъзе аз ин истилоҳот дар заминаи забони тоҷикӣ инчунин, бо забонҳои хориҷӣ (русӣ ва англисӣ) низ таълиф шудаанд. Нуров П. “Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмии тоҷикӣ” (2006) китобест саропо ба масъалаву вазифа ва хусусиятҳои луғавии истилоҳоти муосир дар илмҳои дақиқ ва техникӣ бахшида шудааст ва дастури хубест барои истилоҳсозӣ дар илмҳои болозикр. Китоби Қосимова М.Н. бошад “Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ” (2007) дарбаргирандаи истилоҳоти соҳаҳои гуногун ба монанди: забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, мусиқӣ, идорӣ ва давлатдорӣ, маориф, тиб ва дин буда, ҳамчун дастури таълимӣ метавонад дар ин соҳаҳо истифода намоянд. Инчунин, дар ҳар як соҳа истилоҳоти алоҳида низ таълиф шудааст, ки ҳамчун калид барои ворид шудан ба олами касбӣ хизмат менамоянд. Масалан, дар соҳаи иқтисодиёт “Луғати истилоҳоти иқтисодӣ”, “Вожаҳои менечмет ва маркетинг”, “Луғати тафсирии Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ”, журналистика “Вожаҳои русӣ ба тоҷикии соҳаи радио ва телевизион”, “Луғати мухтасари истилоҳот ва мафҳумҳои рӯзноманигорӣ”, варзиш “Истилоҳоти варзиш дар забони тоҷикӣ”, “Луғати мухтасари истилоҳоти соҳаи варзиш”, бонқдорӣ “Луғати мухтасари истилоҳоти бонқдорӣ” ва ғайра рӯйи ҷоп омадаанд ва дар истифодаи умум мебошанд.

Бояд зикр кард, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон (Дар бораи реклама) оиди хусусиятҳои реклама дар матбуоти даврӣ чунин омадааст: “Дар матбуоти даврии давлатӣ, ки барои ахбор ва маводи хусусияти рекламавӣ дошта махсус гардонида нашудаанд, реклама набояд аз 25 фоизи ҳаҷми як шумораи нашрияти матбуоти даврӣ ва дар матбуоти даврии ғайриҳукумати ин ҳаҷм набояд аз 40 фоиз зиёд бошад”. Аммо, ин қисмати Қонун ба нашриётҳои махсус барои реклама ташкил шудаанд дахл надорад. “Дар воситаҳои ахбори оммае, ки барои реклама махсус гардонида шудаанд, маҳдудият гузошта намешавад”.

Доир ба истифодаи истилоҳот дар реклама рӯ меорем ба ВАО:

Пул – истилоҳоти бонқдорӣ

“ARZON.TJ” сайти эълонҳои бепул.

Гум кардам;

Хонаамро мефурӯшам;

Эътибор надорад;

Кор меҷӯям. (Тоҷикистон / №8 (1415) 2021. сах.12)

Калимаи “пул” дар соҳаи бонкдорӣ васеъ истифода шуда, маъноӣ ба худ хосро дорад. Дар ин ҷумла бо пешванди “бе” сохта шуда, маъноӣ пулнадошта, камбағал, нодор, бемуз, муфт ва ғайраро гирифтааст. Аммо, дар рекламаи болозикр калимаи “бепул” асосан ба маъноӣ “ройгон” омадааст. Агар дар ин реклама вожаи “бепул”-ро бо калимаи “ройгон” иваз намоем ба матлаб наздиктар мешавад, зеро истилоҳи “пул” дар ҷойи дигар бо маъноӣ “кӯпрук” ё “гузаргоҳи болои дарё” низ меояд.

Худи “пул” калимаи юнонӣ буда, маъноӣ: филизи сикказадашуда ё коғазҳои ба рӯяшон арзиши муайян нақшёрфтаи давлатӣ, ки вақти хариду фурӯш меёри арзиш мебошад, дорад.

Маъноӣ мушаххаси “пул” дар китоби “Луғати мухтасари истилоҳоти бонкдорӣ” чунин омадааст: “Пул, асёр (деньги) – пул моли универсалии (ҳамабоби) намуди махсус буда, ба сифати муодили умумӣ хизмат мекунад ва тавассути он арзиши тамоми дигар молҳо муайян карда мешавад. Пул чунин моле мебошад, ки вазифаҳои воситаи муомилот, пардохт, ченаки арзиш, андӯхт, пули ҷаҳониرو иҷро мекунад. Умуман пул моли ҳама молҳо мебошад. Ин моли аз ҳама ғаёб ва тез ба фурӯшраванда аст”.

Эълони рекламавӣ

СЕРТИФИКАТ

Сертификати ҳуқуқи истифодаи замин дараҷаи А таҳти №0085819 бо суроғи ноҳияи Рӯдакӣ, ҷамоати Сарикиштӣ, деҳаи Чортути Поён, ки ба Нодиров Бахтиёр тааллуқ дорад, бинобар сабаби гум шудани эътибор надорад. (Қавонони Тоҷикистон / №49 (9683) 2020. сах.16)

Истилоҳи “сертификат” универсалӣ (умумӣ) буда, дар бисёре аз соҳаҳои истифода мешавад. Махсусан дар бораи қонунӣ намудани амвол. Дар ин эълон “сертификат” ба маъноӣ қонунӣ намудани истифодаи замин омадааст. Инчунин дар соҳаи савдо низ васеъ истифода мешавад.

Дар китоби “Луғати истилоҳоти иқтисодӣ” маъноӣ “сертификат” чунин шарҳ дода шудааст: “Сертификат – тасдиқномаи мутобиқат, коғазӣ қурбдор, сертификати мутобиқат; шаҳодатномаи пулӣ (барои он ҳуҷҷати боваринок ва тасдиқкунандаи зарурӣ ҳисобида мешавад, ки он бевосита метавонад ҳаммонандии мувофиқи маҳсулотро бо стандартҳои мушаххас ё худ дигар ҳуҷҷатҳои меёрӣ, комилан ҷавобгӯӣ он бошад”.

Вожаи “сертификат” дар забони тоҷикӣ маъноӣ шаҳодатномаро медиҳад, аммо бо вучуди он ки калимаи иқтибосшудаи русӣ аст, қариб дар ҳамаи соҳаҳои истилоҳи умумиаш истифода мешавад. Бидуни мувофиқа дар эълони зикршуда истилоҳи “сертификат” дурусту бамаврид истифода шудааст.

Инчунин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҷопи рекламаи молҳое, ки бояд сертификатсия карда шаванд, вале сертификати мутобиқат надоранд, роҳ дода намешавад. “Рекламаи молҳое, ки сертификатсияи ҳатмиро талаб менамоянд, бояд қайд (ҳатман сертификатсия кунонида шаванд) дошта бошанд” (ҚҶТ “Дар бораи реклама”).

Паҳн кардани реклама дар шаҳрҳо, ноҳияҳо, шаҳракҳо, деҳот ва дигар мавзеоҳо метавонад дар шакли плакатҳо (овезаҳо), стендҳо, номалавҳаҳои мунаввар, дигар воситаҳои техникаи устувори ҷойгиронии мавзео амалӣ гардад, (ҚҶТ “Дар бораи реклама”).

Плакатҳо, эълон, аломат ва аксҳои махсусгардонидашудаи дорои хусусияти рекламавӣ, ки дар саркӯча, роҳҳои автомобилгард ва дар баъзе деворҳои биноҳои тичоратӣ бо мақсади ҷалби диққат ва машҳургардонии мол бунёд карда мешаванд. Вобаста аз ҳаҷм плакатҳо гуногун мешаванд, аммо яке аз маъмултариини плакатҳо ин дар чорҷӯбаҳои ҳаҷми 3 ба 6 м эълон паҳннамоя ба ҳисоб меравад.

Маълум шуд, ки ба ғайр аз рекламаҳои соҳаи ВАО дигар навъи реклама низ мавҷуд аст, ки онро рекламаҳои берунӣ, сариҷӯӣ ё рекламаҳои плакатҳо меноманд. Ин навъи

рекламаҳо дар Тоҷикистон ва қариб дар ҳамаи кишварҳои ҷаҳон истифода мешавад. Онҳо дар кӯча, назди бино, пахлуи роҳҳои мошингард ва умуман дар ҳавои кушод гузошта мешаванд. Рекламаҳои беруниро рекламаҳои иҷтимоӣ низ мегӯянд, зеро ба ҳамагон ва онҳое, ки ба ВАО дастрасӣ надоранд, пешниҳод шудааст. Инчунин рекламаҳои иҷтимоӣ, ки аз онҳо маблағ ба даст намеояд маҳз дар плакатҳо интишор мешаванд.

АВРАНГ

Ҳозир бихар

баъдан пардохт кун

НАСИЯ 0с : 0%

Нишонӣ: к. Ҷ. Расулов 9 / х. Рудакӣ 10, МС Садбарг, 2-юм ошона тел: 48 888-22-22 / avrang.tj

Насия ё нася калимаҳои арабӣ буда, дар бештари маврид онҳоро аз забони тоҷирон мешунавем. Ин вожаҳо дар соҳаи бонкдорӣ бо калимаи қарз (кредит) иваз кардаанд. Яъне, маблағ ё чизе, ки ба муҳлати муайян аз касе гирифта мешавад. Маънои асосии “насия” дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” чунин зикр ёфтааст: Насия//нася – хариду фуруши мол, ки пули он нақдан дода нашуда, пас аз чанде пардохта мешавад; **насия додан (молеро), насия фурӯхтан, ба насия гирифтан, ба насия харидан.**

Қарз низ муродифи калимаи “насия” буда, маънои “пул ё чизе, ки ба шартӣ дар муддати муайян гардонда додан аз касе гирифта мешавад” фаҳмида мешавад. (ФТЗТ) Истифодаи онҳо дар ҷойҳои якдигар маънои асосиро тағйир намедихад.

Ҳаммаънои вожаи “насия” “қарз” (кредит) мебошад, ки тасреҳи он дар “Луғати мухтасари истилоҳоти бонкдорӣ” чунин шарҳ дода шудааст: “Кредит (кредит) – аз як тараф бонк ё ташкилоти дигари кредитӣ (кредитор) уҳдадор мешавад ба тарафи дигар (қарзгиранда) тибқи андоза ва шартҳои пешбиниамудаи шартнома маблағҳои пулӣ (кредит) диҳад ва қарзгиранда бошад, уҳдадор мешавад маблағи пулии гирифтаашро дар муҳлати муайяншуда баргардонад ва барои он фоиз супорад”.

Доир ба аҳдофи рекламаҳои иҷтимоӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон (Дар бораи реклама) моддаи алоҳида (Моддаи 19) ҷудо шудааст ва шарҳи рекламаи иҷтимоиро чунин баён доштааст: “Рекламаи иҷтимоӣ манфиатҳои ҷамъиятӣ ва давлатиро ифода намуда, барои расидан ба мақсадҳои хайриявӣ нигаронида шудааст”.

-Рекламаи иҷтимоӣ – рекламаи ғайритижоратӣ, ки дар он тарзи ҳаёти солим, ҳифзи саломатӣ, ҳифзи муҳити зист, амнияти аҳоли, пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ва дигар масъалаҳои иҷтимоӣ ифода шудааст.

Мисолҳо доир ба рекламаи иҷтимоӣ:

Гӯсфанди Марко Поло

ҳайвони нодири

баландкӯҳҳои

Тоҷикистон

КУМИТАИ ҲИФЗИ МУҲИТИ ЗИСТИ НАЗДИ ҲУКУМАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мисоли дигар:

ЭЙ СОРБОН

ОҲИСТА РОН...

Доир ба назорати реклама дар ҳудуди Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи реклама”, аз 1 августи соли 2003, тахти рақами №8 қабул гардида, амал мекунад. Қонуни мазкур ҳама гуна таблиғоти рекламавино, ки дар қаламрави ҷумҳурӣ нашр мешаванд, (ба истиснои рекламаи сиёсӣ) ба танзим дароварда, рекламаҳои бевичдонона ва номуносибе, ки ба саломатии истифодабарандагон зарар мерасонанд, пешгирӣ ва манъ менамояд. Мақсади асосии Қонуни болозикр назорат ва танзими фаъолияти реклама дар қаламрави Тоҷикистон буда, навҳои зерини рекламоро манъ намудааст:

Рекламаи бевичдонона;

Рекламаи нодуруст;

Рекламаи беодобона;

Рекламаи бардурӯғ;

Рекламаи пинҳонӣ;

Хулас, имрӯзо реклама дар ВАО ва интернету плакатҳо (эълони калони суратдор) васеъ истифода шуда, барои тезонидани суръати хариду фурӯш онро истифода мебаранд. Ҳамчунин, ба қавли профессор Ҷовид Муқим "...рекламаро дар ВАО метавон ҳамчун тарғибгари муносибати иҷтимоӣ, ахлоқӣ, гендерӣ ва ғайра истифода кард".

Қисми зиёди истеъмолкунандагон рекламаро ҳамчун хабари мақсаднок дар бораи намуди маҳсулот, ширкат, шахс ё техника қабул намуда, онро бо ҳадафҳои гуногун мефаҳманд. Талабот ба эълонҳои рекламавидошта рӯз то рӯз афзун шуда, барои самаранок баромадани реклама дар давраҳои тараққиёти ҷамъият дониши илмӣ – назариявӣ лозим мебошад. Дар шароити кунунӣ хабарҳои рекламавӣ муҳим буда, аз тарафи истифодабарандагон хуб пазируфта шуда, барои интихоби молҳои босифат шароитро муҳайё месозад. Зеро воридоти маҳсулот ба Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд буда, интихобро мураккаб мекунад ва бе истифодаи реклама фаъолияти тоҷирону чудо кардани молҳои дилхоҳ аз тарафи истифодабарандагон ғайриимкон мегардад.

Барои ҳолибу муассир баромадани реклама истеҳсолкунандагони он (рекламадихандагон) бояд ба мутахассисони соҳа муроҷиат кунанд, то рекламаи онҳо ҳому бемаънӣ набарояд. Инчунин, нафароне, ки ба паҳнкунии реклама сару кордоранд, бояд талаботҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон (Дар бораи реклама)-ро ҳаматарафа риоя намоянд.

АДАБИЁТ

1. Ёров М.Р., Каримов М.И. Асосҳои реклама (воситаи таълимӣ) / М.Р. Ёров, М.И. Каримов. - Душанбе, "Ирфон", 2012. 142 саҳ.
2. Қосимова М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар) / М.Н. Қосимова. - Душанбе, "Сино", 2007. 172 саҳ.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи реклама". Душанбе, 2003.
4. Мурод Муродов. Луғати мухтасари истилоҳот ва мафҳумҳои рӯзноманигорӣ / Мурод Муродов. - Душанбе, "Шуҷоён", 2011. 146 саҳ.
5. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. Душанбе, 2008.
6. Ҳабибов С., Фақеров Ҳ., Ҷамшедов М. Луғати истилоҳоти иқтисодӣ (рус - тоҷикӣ). Нашри 2-м баъзе тағйиру иловаҳо / С. Ҳабибов, Ҳ. Фақеров, М. Ҷамшедов. - Душанбе, "Ирфон", 2010. 323 саҳ.
7. Ҷовид Муқим. Гендер ва журналистика (дастури таълимӣ) / Ҷовид Муқим. - Душанбе, Деваштич, 2006. 150 саҳ.
8. Шарифов Ф.Н. Луғати мухтасари истилоҳоти бонкдорӣ / Ф.Н. Шарифов. - Душанбе, "ЭР-граф", 2012. 384 саҳ.
9. Матбуоти даврӣ
10. Плакатҳои сариҳӣ: ш. Душанбе

ҶОЙГОҲИ ИСТИЛОҲОТ ДАР РЕКЛАМА

Дар мақола мавзӯи аҳамияти реклама дар ҷомеаи имрӯза ва саҳми он дар муаррифии молҳои ниёзи мардум, инчунин таҳлили истилоҳоти баъзе аз вожаҳо бо тавзеҳи пурра оварда шудааст. Вазифаи асосии реклама баланд бардоштани даромад аз фурӯши мол ё зери диққат қарор додани истеъмолкунандагон аст. Аҳамияти рекламаҳои ҷопӣ низ аз матни пурраву содабаёнӣ маншаъ мегаранд, зеро ҳам рекламаҳои радио ва ҳам аз телевизион бардошт аз намунаҳои рекламаҳои ҷопӣ ҳастанд ва бучети асосии матбуот ҳам аз ҳисоби эълону реклама аст. Рекламаро натавонанд дар факултаҳои журналистика балки дар соҳаи иқтисоду бозоргонӣ низ меомӯзанд, зеро интихоби молҳои арзишнокро осон мекунад вақтро сарфа.

КАЛИДВОЖАҲО: реклама, истилоҳ, матбуот, маҳсулот, плакат, вожа

МЕСТО ТЕРМИНОВ В РЕКЛАМЕ

В статье рассматривается значение рекламы в современном обществе и ее вклад в представление товаров народного потребления, а также анализ терминологии некоторых слов с полным пояснением. Основной задачей рекламы является увеличение доходов от продажи товаров или привлечение внимания потребителей. Важность печатной рекламы также проистекает из полного и простого текста, потому что и радио, и телевизионная реклама являются примерами печатной рекламы, а основной бюджет прессы приходится на рекламу и рекламу. Рекламу изучают не только на факультетах журналистики, но и в сфере экономики и маркетинга, поскольку она облегчает выбор ценных товаров и экономит время.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: реклама, термин, пресса, продукт, плакат, слово.

PLACE OF TERMS IN ADVERTISING

The article discusses the importance of advertising in modern society and its contribution to the presentation of consumer goods, as well as an analysis of the terminology of some words with a full explanation. The main objective of advertising is to increase revenue from the sale of goods or to attract the attention of consumers. The importance of print advertising also stems from full and plain text, because both radio and television advertising are examples of print advertising, and the bulk of the press budget is for advertising and publicity. Advertising is studied not only in the faculties of journalism, but also in the field of economics and marketing, as it facilitates the selection of valuable goods and saves time.

KEYWORDS: advertising, term, press, product, poster, word.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоаминов Бахтиёр Шовдраҳимович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **989-145-990**. E-mail: **mirzoaminovbakhtiyor98@gmail.com**

Сведения об авторе: *Мирзоаминов Бахтиёр Шовдраҳимович* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **989-145-990**. E-mail: **mirzoaminovbakhtiyor98@gmail.com**

Information about the author: *Mirzoaminov Bakhtiyor Shovdrahimovich* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **989-145-990**. E-mail: **mirzoaminovbakhtiyor98@gmail.com**

ПУБЛИТСИСТИКА - СОҶАИ ХОСИ ЭҶОД

Азизова С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Публицистика ҳамқадами замон буда, зиндагии воқеии иҷтимоиро бо буди бош, бурду бохт, шодию сурур, ғаму андуҳ инъикосу тасвир мекунад. Мавҷудияти руҳи иҷтимоӣ дар осори намоёндоғони адабиёти классики тоҷику форс ва ба публицистика гаравидани адибони муосир нишонҳои он аст, ки дар ҳар даври замон даҳолат ба воқеиёти муҳимми рӯз ва маърифати иҷтимоии онҳо барои равшанфикрон маҳаки асосӣ ба ҳисоб меравад.

Муҳаққиқони публицист бештар ба ҷанбаҳои маърифатӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ сиёсии масъалаҳо эътибор додаанд. Дар публицистика бо вучуди ба назар расидани баҳси масъалаҳои гуногун, инъикоси мавзӯҳои таърихиву сиёсӣ ва худшиносии миллии бартарӣ дорад. Дар инъикосу тасвир ва ба баҳс кашидани ин ва амсоли ин масоил нақши нави адибон-публицистон низ барҷаста аст. Ба ин насл метавон Фоттеҳ Абдулло, Зиё Абдулло, Султони Ҳамад, Зафар Мирзоев, Нуралӣ Давлат, Хуршеди Атовулло, Салими Аюбзод, Ҳуринисо Ализода ва ҷанде дигарро дохил намуд.

Дар осори публицистии насли нав ҷиҳати интиҳоби мавзӯи муносибат ба предмети инъикос, таҳлилу баррасӣ ва баёни фикр хусусиятҳои умумӣ ва хосро мушоҳида кардан мумкин аст. Хуллас, публицистикаи имрӯзаи тоҷик ҳарчанд дар заминаи публицистикаи гузашта инкишоф меёбад, он аз навъҳои эҷодӣ ва жанрӣ бебаҳра нест. Дар шаклирии хусусиятҳои тоза, аз як тараф, муҳити демократикунонии ҷомеа таъсир расонда аз ҷониби дигар, қобилияти маҳорат, масъулиятхоҳиву масъулиятшиносӣ ва масъулияти иҷтимоиву касбии публицистони алоҳида мусоидат мекунад, ки лоиқ ба омӯзишу баррасии алоҳида аст.

Владимир Илич Ленин доир ба публицистика чунин гуфтааст: «Мо бояд кори доимии публицистиро ба ҷо оварем таърихи замони ҳозираро нависем ва ба чунин навиштани он кӯшиш намоем, ки ин таърихнависи мо бо иштирокчиёни бевосита ҳаракат ва пролетарҳои қаҳрамон дар он ҷо, дар маҳалли амалиёт ба қадри имкон ёрӣ расонда, тавре нависем, ки бо вусъат ёфтани ҳаракат, бошуурона интиҳоб намудани воситаҳо, усулҳо ва методҳои мубориза мададе расонад, то ин қувва камтар сарф шаванд натиҷаҳои бисёртар ва эътимодноктар ҳосил шаванд».

Аз гуфтаҳои Ленин ба хулосае омадан мумкин аст, ки публицистика ин таърихи замонро навиштан аст. Аммо публицистика аз таърих бо он фарқ мекунад, ки дар публицистика таҳлил дида мешавад, дар таърих бошад ин ба назар намерасад.

Вазифае, ки Ленин дар назди публитсистон гузоштааст – воқеиятро навиштан ва тавре навиштан, ки ба иштирокчиёни он таъсир кунад, онҳоро ба ҳаракат орад, аслан ба тамоми интеллигенсияи эҷодӣ мувофиқ меояд.

Муҳаққиқи дигари соҳаи журналистика Прохоров Е. публитсистикаро чунин шарҳ медиҳад: «Зухуроти мураккаби иҷтимоӣ чун як шоҳаи мустақил ва ҳамзамон ба он нигоҳи махсусият инкишофи ҷомеа вобаста доништа мешавад».

Дар ҳақиқат ҳам иштирокчиёни воқеаҳои публитсистика зиёдтар аз соҳаҳои дигари эҷод тасвири амиқу саривақтӣ мерасонад.

Муҳаққиқони тоҷик низ дар ин соҳа фикру ақидаҳои худро пешниҳод кардаанд. Профессор Асадулло Саъдуллоев гоҳо онро ба сифати соҳаи эҷод гоҳо ба сифати жанр ёдоварӣ мекунад ва истилоҳи бо номи «Насри мустанад»-ро истифода мебарад.

Лекин муҳаққиқон Иброҳим Усмонов, Пайванд Гулмуродзода, Абдусаттор Нуралиев, Аъзамҷон Азимов ин истилоҳро қабул надоранд. Ба фикри инҳо «Насри мустанад» фаҳмиши адабиётшиносӣ мебошад. Публитсистика ва осори адабӣ таърихӣ аст ба илми журналистика камтар иртибот дорад. Мо он ақидаеро пайгирӣ мекунем, ки публитсистика дар давраи равнаку инкишофи худ махсусан, дар давоми чанд садсолаи охир исбот намудааст, ки соҳаи мустақили эҷод буда, дар ҷомеа нақши арзандае дорад ва онро сарфи назар ҳам карда наметавонад.

Мавқеъ ва манзалати публитсистика дар бедор намудани аҳли ҷомеа баҳри дарки масъалаҳои доғи рӯз ва ҳаллу ҷасли бомақсаду саривақтии онҳо дар ҳама давру замон ва махсусан имрӯз дар асри 21, ки онро асри иттилоот ҳам мегӯянд, хеле ва хело боло рафтааст. Вазифаи публитсист имрӯз дар он зухур мегардад, ки идеяи худро бо дарку таҳлили вазъи ҷомеа перомони умдатарин масоили шавқовару мушаххас ва жарфу хотирмон ба миён гузорад. Ҳамаи ин амал публитсистро бо иштироки фаъолона дар пирумони рӯзгори мардум бо хонанда ба воситаи мушоҳидаҳои худзиракона даст медиҳад. Ба ибораи дигар, публитсист шахсест, ки «Таърихи замони хеш»-ро меофарад, онро чун ойнаи давр рӯи коғаз меоварад ва аз ҳама муҳим мебояд ин ба завқу шавқу майлу хоҳиши офариниши ҷомеа ҷавобгӯю созгор бошад.

Мақсади публитсистика баён доштани ҳақиқати гуногун бо мақсади амиқ ва ба таҳрик овардани афкори омма барои дигаргунии авзои рӯз аст. Вазифаи мазкур дар гузашта нисбатан норавшану номукамал ва онро дар асоси асарҳои бунёдшуда бо шакли мухтасар-хидматгузорӣ ба ҷомеа меномиданд. Маънии боло имрӯз низ мавриди қарор дорад ва маълум аст, ки тавассути нақлҳои гуногуни васоити иттилоотӣ ин хидматгузорӣ анҷом дода мешавад. Ин дастовези баҳри хидматгузориҳо маълум-мафҳумҳои ахбор ва афкор мебошад, ки мавзӯи баҳсҳои доманадори дигаранд. Ихтилофҳои назарии дигаре дар ин маврид ҷой доранд, ки гуё вазифаи таъсиргузорӣ ба афкор танҳо ҳоси публитсистика ҳасту илмҳои фаровони дигар низ дар таъсиррасонӣ нақши сазовору густурда доранд. Публитсистика бошад, ҳамчун илму соҳаи муайян дар асоси илмҳои гуногуну зиёд ба вучуд омадааст ва ба ин минвол ба омма ба таври фаррох наздик шудан меҷӯяд. Яъне, дар публитсистика хусусияти илмҳои дигар тақрор мешаванд.

Публитсистика дар роҳи нерумандии худ, ҳам аз адабиёту санъат, ва ҳам аз фалсафаву фарҳанг, ҳам аз сотсиологияву психология ва ҳам аз таъриху сиёсатшиносӣ бисёр илмҳои дигар як унсуреро шакл сохта ба худ гирифтааст.

Публитсистика дар шароити имрӯза соҳаи эҷодест, ки ба масоили мубрам ва зухуроти иҷтимоии замон сарикор дорад. Дар асри ҷаҳонишавӣ нақши бузурги идеологияву сиёсиро ҳамчун воситаи ба вучуд оварда ипюризми дар олами афкори омма мавқеи амиқтарро пайдо намуда, чун як силоҳи муктадире эътироф шудааст.

Як бартарии публитсистика он аст, ки дар ихтиёри он дар маҷмӯъ як шабакаи тавонову воситаи расонанда-ВАО қарор дорад. Матбуоти давриву хусусӣ, радио ва телевизион ва дигар шаклҳои нави васоити электронии ахбор чунин як ҷараёни фарогирро ба вучуд овардаанд, ки дар асоси он «таърихи муосир» навишта мешавад. Ба ин восита публитсистика вазифадор аст, ки ба ҳар фарди ҷомеа авзои ҳақиқиро бозгӯ намояд, аз руҳдодӣ нави реалӣ огаҳ созад ва ояндаро дар қолаби муайян пешгӯӣ намояд. Вақте онро «ахборотчиӣ иҷтимоӣ» мегӯянд, бояд дар назар дошт, ки ба воситаи хулосаҳои мантиқӣ аз

ҷониби фарде масъалаи мушаххасе баррасӣ мегардад, ки шояд дар иҷрои ин вазифа на ҳар касеро қудрат вучуд дошта бошад: «Публицистика шакли дарки сиёсӣ ва инъикоси воқеият дар шаклу намудҳои гуногун доништа шуда, публицист шахсе шуморида мешавад, ки рӯйросту қушода мегӯяд».

Дар ин ҷо метавон дар бораи забони публицистика, ё маҳорати публицист низ ёдовар гашт. «...Забони ақл ва забони адабии образнок...» номидани публицистика ба он вачҳ аст, ки бояд публицист вазифаи маълуми ба тафаккур таъсиррасонро дарк намояд. Ҳамин аст, ки содагӯиву фаҳмобаён намудани матлаб яке аз хусусиятҳои муҳимми публицистика мебошад. Дуруст аст, ки «публицистика сухани рӯз аст...» ва дар гуфтани расонидани он феврият зарур аст. Дар баробари ин воқеият ва факту аснод ҳеҷ гоҳе муҳтоҷи обуранги бадеӣ набуда, онро дар перохани нақшину ношаффоф гунҷонидан асли мақсадро зери парда қарор медиҳад. Масалан, Носири Хусрав дар замони худ мушоҳида, хулоса, нуктаи назар, танқид, танз, баҳогузорӣ ва дигар арқому асноду оҳангҳои иҷтимоиро на дар «Ҷомеъ-ул-Ҳикматайн», «Қушоиш ва раҳоиш», «Рӯшноинома», «Саодатнома», балки дар «Сафарнома» ҷо додаст. Ҳол он ки асарҳои пурқимати адабиву фалсафиаш ба ӯ бештар шуҳрату номи ҷовидонӣ бахшидаанд.

Публицистика руҳи замон аст ва авзои рӯзро бо паҳлӯҳои фарогир ифода кардан меҳаҳад. Андешаи «...нуктаи назари публицист нуктаи назари ҷомеааст» ба ҳукми боло тавъмаст. Ҳанӯз солҳои ҳафтодуми асри гузашта, муҳаққиқ Е.Прохоров вобаста ба нақши сиёсии публицистика чунин таъкид кардабуд: «Публицистика масъалаҳои сиёсиро ҳал мекунад ва яке аз омилҳои тарбияи сиёсии ҷомеа ҳам башумор меравад.

Аз замоне, ки сухан падида омадааст, самту ҳадаф доштани он низ ба миён омадааст. Сухан ҳамчун маҳсули тафаккур самтҳои фарогир буд ва ҳаст. Ҷи дар гузашта ва ҳамин рӯз ин самту ҳадафҳои соҳаҳои муайяни эҷод мушаххас месозад. Адабиёт, санъат, илм ва умуман ҳар соҳаи ба эҷод тавъам, самти ҳарфу суханро ҳар лаҳза дигар карда метавонанд. Мақсад ва ҳадаф дар сухан дар ҳамаи пайроҳаҳо бо гунаҳои мухталиф матраҳ мешаванд. Соҳаҳои таъсир бахшидан ба афкор хеле гуногун мебошад. Санъат, адабиёт, фалсафа, мусиқӣ, театр, кино, ва амсоли он ҳатман як ғановати таърихро соҳибанд, Публицистика низ дар ин радиф истисно намебошад ва хоҳуно хоҳ соҳиби таърихи тавлиди худ аст.

Мавриди таъкид аст, ки муҳаққиқони публицистикаи тоҷик нисбат ба гузаштаи публицистикаи тоҷик назари амиқтар доранд: «Публицистикаи тоҷик, ки таърихи беш аз 1000 солро дорост, давра ба давра осори бою рангинеро ба сахнаи таърих ҷо додаст». Вобаста ба ин андеша метавон гуфт, ки публицистикаи тоҷикро дар домани офаридаҳои шифоҳиву фолклорӣ дарёфт намудан мумкин аст. Ин таърих метавонад, ки қабл аз ҳучуми арабҳои низ фаро гирад. Зеро осори намунаҳои адабиёти суғдиву бохтарӣ дар сабтномаҳои таърихӣ вучуд доранд, ки дар онҳо ҷанбаҳои воқеият ба назар мерасанд. Ин ҷо метавон ба «воситаи таъсиррасонӣ»-осори бозмонда ишора кард, ки хосияти замонҳои то ҳаде бозгӯи менамоянд. Ба таври нисбатан мушаххас таърихи қадимии публицистикаи тоҷикро муҳаққиқон чунин ишора менамоянд: «Таърихи инкишофи публицистикаи тоҷик аз давраҳои хеле қадим об меҳӯрад. Оғози онро аз асарҳои адибони мумтоз «Сафарнома»-и НосириХусрав, «Ахлоқ-ул-ашроф»-и Убайди Зоконӣ, «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Зайниддини Восифӣ, «Анвори Сухайлӣ»-и Ҳусайн Маҳмуди Кошифӣ ва ғайра шуруъ қаран мумкин аст».

Дар вобастагӣ ба анешаҳои боло ба натиҷае расидан мумкин аст, ки публицистикаи тоҷик аз чанд давраи бузурги таърихӣ иборат мебошад. Оғози он гӯё нисбатан мушаххас мебошад: «...оҳанги публицистии осори адабии классикии тоҷик, ки аз «Авесто» то «Шоҳнома» ва аз «Калила ва Димна»-и Рӯдакӣ то ашъори Ҷайрат мавҷуд буд, ҳамеша ҳамчун қисмати таркибии адабиёти бадеӣ боқӣ монд...»

Муҳаққиқи соҳа М.Муродов дар заминаи даврабандии ташаккули публицистикаи тоҷик чунин ҳукм донад: «Публицистикаи тоҷик таърихи тулонӣ дошта, ташаккули он ҳанӯз қабл аз пайдоиши матбуоти даврӣ дар шаклҳои гуногун: таърихнигориву сафарноманависӣ ва амсоли ин сурат гирифта аст. Ба ин маънӣ осори дорои оҳанги публицистиро метавон аз ашъори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ то намояндагони феълӣи адабиёти муосир ҷӯё шуд». Агар асарҳои дар боло зикршуда аз адбиёти классикӣ

нисбатан қадимӣ руҳияи публитсистикаро нишон додан хоҳанд, пас дар асри 19 ва оғози асри 20 публитсистикаи ҳамқадами замонро дарёфт кардан мумкин аст, ки онро давоми анъанаҳои гузашта баҳогузори кардаанд: «Ин анъанаро дар адабиёти нисбатан нави тоҷик Аҳмади Дониш дар «Наводир-ул-вақоъ», Шамсиддини Шохин дар «Тӯҳфаи дӯстон», Мирзо Сирочи Ҳаким дар «Тӯҳафи аҳли Бухоро» ва ғайра давом додаанд».

Дар асри гузашта бошад, мо публитсистикаи навинро дарёфт карда метавонем, ки бо иллатҳои гуногун ҳам оҳангу ҳам қадами замон мебошад. Дар сарғаҳи публитсистикаи навин устод Садриддин Айни қарор дорад. Инкилоби Октябр дар публитсистикаи тоҷик талабот ва имконияти зиёдро ба миён овард. Шуруъ аз оғози солҳои сиюми асри гузашта М.Турсунзода, М.Миршакар, С.Улуғзода, А.Деҳотӣ, Ф.Муҳаммадиев, М.Наҷмиддинов, А.Шукӯҳӣ ва дигарон дар солҳои гуногун тавонистанд, ки бо сабку услуби хос ин соҳаи эҷодро такмил диҳанд. Бо вучуди фармоишӣ ва як навъ маҳдудияту қолабҳо ин публитсистика инкишоф ёфт ва тавонист, ки фарогирандаи оҳанги рӯз гардад: «Публитсистикаи муосир дар ҳаёти беш аз сад сол аз худ на танҳо ҳаматарафа эътироф гардид, балки инкишофу такомул ёфт ва тамоми паҳлӯҳои ҳаётро предмети омӯзишу баррасӣ қарор дод».

Бояд гуфт, ки публитсистика ин худ ҳазинаи сабти воқеот аст. Публитсистика дар гузаштаҳои дур таърихро месохт ва маълум, ки таърих чун як илм воқеиятро мепарастад. Муҳаққиқ В.Ученова «...таърихиятро муайянкунандаи сифати ҷаҳонбинии публитсистика» медонад. Публитсистика дар шароити феълӣ низ ба вучуд овардаи таърихи нав доништа мешавад, ки бо ин таърих дар бедор кардани эҳсоси омма барои ҳаракатҳои иҷтимоӣ қадам мегузорад. Моҳияту қимати публитсистикаро матбуоти даврӣ баланд бардоштааст, ки ин зиёда аз чорсад сол боз амал менамояд.

Таҳқиқи публитсистикаи тоҷик даврони тулониро фароғир нест. Ҳарчанд мавҷудияти ҳуди публитсистика ҳамчун як навъи таъсиррасонии саръ дар олами эҷоду адабиёти тоҷик таърихи домандорро соҳиб аст. Ҳанӯз публитсистика дар фазои эҷоду таҳқиқимо, махсусан таърихи он ба сифати як муаммо боқист. Муҳаққиқон дар тафсилу таҳқиқи публитсистика навқадам нестанд. Имрӯз агар муҳаққиқоне бо назарияи нисбатан наву замонавӣ ва фалсафии ин соҳаро кашф кардан хоҳанд, пас Асадулло Саъдуллоев барин муҳаққиқон бо тай кардани роҳҳои пурпечутобу таҳқиқи адабии замони шуравӣ тавонистанд, ки тамоми пайроҳаҳои таҳқиқи публитсистикаро муайян намояд. Дар бораи эҷоди публитсистӣ ва публитсистика заҳматҳои муҳаққиқи дақиқбин Иброҳим Усмоновро чун ягона пажӯҳишгари ҳамабин сарфи назар гашта наметавонад. Албатта мо низ аз таъкидоту ишораҳои гуногуни адабиётшиносону муҳаққиқони замони шуравӣ чун Х. Мирзозода, М. Шакурӣ, С. Табаров, А.Маниёзов, Р.Мусулмониён ва даҳҳои дигар ёд карда метавонем. Чун онҳо бо рисолати маълуми худ (адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ) танҳо аз паҳлӯи масъала нигоҳ андохтаанд, наметавон ба таври комил ба ҷуз аз асарҳои Иброҳим Усмонов, Асадулло Саъдуллоев, Мурод Муродов, асареву китоберо номбурд, ки мавзӯи рабт доштаро нисбатан амиқ шарҳ дода тавонанд. Азҷумла, муҳаққиқи соҳа А.Саъдуллоев дар шарҳи ин мафҳум роҳу пайроҳаву шохроҳҳои зиёдеро мушоҳидаву татбиқ намуда, дар китоби «Ҳосияти адабиёт» ба ин олам нахуст аз равшанӣ насри мустанада ворид гаштан мехоҳад.

Принсипи аслии шинохти услуби публитсистика имрӯз аслан бо қолаби матбуотии он марбут аст. Ҳарчанд дар ин самт асарҳои мухталифи публитсистӣ, қолабу васоити таълим маълум мебошанд, аммо чун гузаштаи таърихӣ ин услуб бо иллати набудани василаи иртиботӣ дар шаклҳои парешон вучуд дошт, ногузир барои шинохти қолаби матбуотии ин услуб бештар қабул гаштааст. Ҳукмҳо дар ин маврид гуногунанд. Вобаста ба ин эҷодиёте, ки дар гузашта ҳосияти амиқи иҷтимоӣ дошт, аз назари муҳаққиқ Иброҳим Усмонов «навиштаҳои дар паҳлӯи журналистика инкишоф ёфта мебошанд».

Услубу сабки публитсистӣ бо доштани ҷиҳатҳои хос омму ҳама мутаваҷҷеҳ менамояд. Махсусиятҳои забонӣ, воқеияти рӯйдод, пешниҳоди фаҳмо, манфиати умумӣ миллӣ, моҳияти фароғир ва дигар ҷузъиёти муҳим дар маҷмуъ услубро месозанд. Дар маҷмуи қолабҳои фасеҳу сода ҳақиқати рӯз ҷилва менамояд.

Сабку услуби публитсистӣ ин нишондиҳандаи сатҳи фаҳмишҳову бардоштҳои муаллиф аз зиндагӣ аст. Зехну фаросати муаллиф, ки дар партави як чизи нав барои хонанда ба таҷассум меояд, афзалияти сабки публитсистиро нишон дода метавонад. Дар ин маврид ҷаҳонбинии публитсист дар назар дошта мешавад, ки ӯ дар заминаи донишҳои хос андешаи қавиро соҳиб аст. Публитсист ҳам адибаст, аммо равзанаи нигоҳи ӯ дар пояи воқеият сурат мегирад. Ҷомеа дар симои публитсист олим, адиб, таҳқиқгар, сиёсатмадор ва носеҳро мебинад, ки дар ҳама мавзӯ ва ҳама қолаб чизе гуфтаву пешниҳод карда метавонад.

Услуби публитсистӣ ин дар навбати аввал мустанад будани матлаб аст. Аниқ ва мушахас будани ҳадаф таъминкунандаи як паҳлуи дигари ин сабк аст, ки дар меҳвари он санаду факт қарор гирифта аст. Ҳар матни публитсистие, ки аз қорбасти санаду хуччат оғоз меёбад, аввалин таъминкунандаи воқеияти нигошта ба шумор меравад. Масалан, насри мустанад дар адабиёти тоҷик доманаи фаррох дорад ва он шаклбахшандаи сабки муаллифони алоҳида аст, ки хосияти мондагорию пайдо менамояд. Ба андешаи муҳаққиқ А.Саъдулоев «насри мустанад бо замон якҷоя қадам мениҳад...» Ҳамқадами замон будан бошад, маънои сурату зоҳири фаҳмои худро намо дода аст. Қасбияту маҳорати таҷриба сабки публитсистиро ба миён меоранд. Баъзан эҷодкорони ҷавон ба муғлақбаёнӣ ва тақрору обшустагии матлаб дода мешаванд, ки асоси он маҳдуд будани таҷриба ва ноқомил будани мактаби маҳорати муаллиф мебошад. Сабки публитсистӣ марзҳои сабкҳои илмиву бадеӣ ва расмиву коргузорию убур менамояд ва барои худ аз ҳар қадам чизеро мегирад.

Жанр дар публитсистика моҳияту таъйиноти хоси худро соҳиб аст ва ҳар қадам жанр ҷойи худ, фазои худ ва матлабу нишони хоси худро дорад, ки ин ҷиҳат аз воқеият писандии ин соҳа гувоҳӣ медиҳад. Жанрҳо дар ҳолатҳои хос талаботи мушаххасро дар назди муаллиф ба вучуд меоранд: «...табиати жанрҳои ҳаҷвӣ-публитсистӣ масъалаи ҷолиботӣ ва таъсирнокӣро тақозо менамояд». Вобаста ба ин шинохта жанр моҳияти таърихӣ худро соҳиб аст. Масалан, жанрҳои публитсистӣ бо махсусиятҳои адабиёти бадеӣ қарор гирифта метавонанд. Аз инҷо маълум мешавад, ки майдони маълум қардани жанрҳои публитсистӣ танҳо маҷаллаҳову рӯзномаҳо ва саҳифаҳои ВЭА нестанд. Дар ин маврид мавқеи муҳаққиқони рус боиси таъкид аст, ки аз осори назмиву насрии Пушкину Лермонтов муаллифонеро меёбанд, ки публитсистони фаъоли замонаанд.

Дар маҷмуъ публитсистика аз нигоҳи баъзе муҳаққиқон соҳа ва аз нигоҳи баъзеи дигар ҳамчун жанр шинохта мешавад.

АДАБИЁТ

1. Гулмуродзода П. Маорифпарварӣ ва низоми нави ҷаҳон. / П. Гулмуродзода – Душанбе.– Ирфон, 2006.– 160 с.
2. Камолитдинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолитдинов. - Душанбе, 2001.-162с.
3. Кӯчарова Н. Публитсистикаи Абдулҳамиди Самад / Н. Кӯчарова. - Душанбе, 2016. -192 с.
4. Қудбиддинов Б. Воқеияти тасвир. / Б. Қудбиддинов – Душанбе, 2014.-124с.
5. Қудбиддинов Б. Хосияти публитсистика. / Б. Қудбиддинов – Душанбе, 2018.-164с.
6. Муродов М. Аз замон то замон (Нигоҳе ба публитсистикаи тоҷик) / М. Муродов – Душанбе, Шучоён, 2010. -248с.
7. Муродов М. Луғати муҳтасари истилоҳот ва мафҳумҳои рӯзноманигорӣ / М. Муродов – Душанбе, 2011. - 146 с
8. Муродов, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / М. Муродов. - Душанбе: Ирфон, 2014. - 255 с.
9. Муродов М. Аз се шоҳаи як илм. / М. Муродов – Душанбе, 2014. - 232 с.

ПУБЛИТСИСТИКА СОҲАИ ХОСИ ЭҶОД

Дар мақола маҳаки асосӣ публитсистика ва мавқеи он дар инъикосу тасвири воқеоти иҷтимоӣ, равшану возеҳ нишон дода шудааст. Инчунин, тафсири ҳуди публитсистика аз ҷониби олимони ба таври муфассал гирдоварӣ шудаанд. Муҳаққиқони публитсист воқеаҳои иҷтимоиро ба ҳамаи ҷанбаҳои он: маърифатӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, таърихӣ, ҳудудиносӣ милли ва баҳсӣ эътибор додаанд, ки ин аз фароҳ будани доираи публитсистика оғаҳӣ медиҳад. Ба ақидаи Уҷенова ва иддае аз муҳаққиқон эҷоди публитсистӣ як навъ эҷодӣ сиёсӣ, зеро публитсистика таърихи замони худро менависад. Танҳо фарқият дар он аст, ки дар нигоштаҳои публитсистӣ таҳлил дида мешавад, ки ин аз таърихнависӣ ҳам печидатар аст.

КАЛИДВОЖАҲО: публитсистика, муҳаққиқон, эҷод, жанр, адабиёт, иҷтимоӣ, таърих.

ПУБЛИЦИСТИКА – ОПРЕДЕЛЕННАЯ СФЕРА ТВОРЧЕСТВА

В статье наглядно показана суть публицистики и ее позиция в отражении и изображении общественных событий. Также учеными подробно собрана интерпретация самой публицистики. Исследователи-публицисты

обращали внимание на социальные явления во всех их аспектах: познавательном, культурном, социальном, политическом, историческом, национальном самосознании и дискуссионном, что свидетельствует о широком размахе публицистики. По мнению Учёнова и некоторых исследователей, творческая публицистика является разновидностью политического творчества, потому что публицистика пишет историю своего времени. Разница лишь в том, что на журналистских позициях есть анализ, который сложнее историографии.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: публицистика, исследователи, творчество, жанр, литература, общество, история.

JOURNALISM - A CERTAIN SPHERE OF CREATIVITY

The article clearly shows the essence of journalism and its position in the reflection and depiction of social events. Also, scientists have collected in detail the interpretation of the journalism itself. Researchers-publicists paid attention to social phenomena in all their aspects: cognitive, cultural, social, political, historical, national self-consciousness and debatable, which testifies to the wide scope of journalism. According to Uchenov and some researchers, creative journalism is a kind of political creativity, because journalism writes the history of its time. The only difference is that in journalistic positions there is an analysis that is more complicated than historiography.

KEYWORDS: journalism, researchers, creativity, genre, literature, society, history.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Азизова Сафина Маъруфҷоновна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуоми факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **900370302**.

Сведения об авторе: *Азизова Сафина Маъруфҷоновна* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **900370302**.

Information about the author: *Azizova Safina Maruffjonovna* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **900370302**.

ИҚТИСОД – ЭКОНОМИКА

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲЛИЛИ ХАРОҶОТҶО ДАР КОРҶОНА

Раҷабов Т. Б., Раҷабов П., Гулов Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шароити нави хоҷагидорӣ, ки ба муносибатҳои бозорӣ асос ёфтааст, масъалаҳои наватарини хоҷагидорӣ омӯзиши объектҳои ҳисобдорӣ истеҳсолотро барои мутахассисони соҳаи иқтисодиёт пешниҳод намуд. Баҳисобгирии истеҳсолоти замони Шуравӣ доираи маҳдуди омӯзиши истеҳсолотро, ки хоси иқтисодиёти соҳибмулки ягона ва яккаҳукмрон буд, дар бар мегирифт.

Иқтисодиёти бозорӣ барои вусъат ёфтани объектҳои нави ҳисобдорӣ шароит фароҳам овард. Дар ин замина нақши баҳисобгирии идоракунии, ки яке аз вазифаҳои асосиаш гурӯҳбандӣ, баҳисобгирӣ, назорат, банақшагирӣ ва таҳлили хароҷот мебошад, боло рафт.

Чараёни истеҳсолот дар фаъолияти корхонаҳо мавқеи намоёнро ишғол менамояд, ки дар худ маҷмуи амалиётҳои технологӣ бо ташкили маҳсулоти тайёр, қору хизмат ифода менамоянд.

Ба чараёни истеҳсолот се омил асосӣ–қувваи қорӣ, предмет меҳнат ва воситаҳои меҳнат таъсир мерасонад. Иштироки ин се омил боиси чунин хароҷотҳо мегардад; яқум-барои таъмини чараёни бетанаффуси истеҳсолот зарур аст, ки захираҳои масолеҳӣ харидоришуда ба хароҷотҳо дохил мегарданд; дуҷум, хароҷоти воситаҳои хоҷагӣ дар чараёни қорқарди масолеҳ –захираҳо барои тайёрнамоии маҳсулот, инчунин музди меҳнати қорқарони доираи истеҳсолот, арзиши предметҳои меҳнати барои истеҳсоли маҳсулот хароҷотшуда, хурдашавии воситаҳои асосӣ, хизматрасониҳои истеҳсолӣ ва идоракунии (музди меҳнати қорқарон ва маъмурияти қорқарон, арзиши предметҳои меҳнат, хароҷотҳои умумистеҳсолӣ ва умумихоҷагӣ, хурдашавии биноҳо ва рақами инвентарии сеҳо ва иншоотҳои умумихоҷагӣ ва ғайра.).

Таҳлили хароҷотҳои истеҳсолӣ дар асоси маълумотҳои амалиётҳои баҳисобгирӣ ба роҳ монда мешавад ва мавқеи муҳимро дар таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ қорқарон ишғол менамояд. Он яке аз самтҳои муҳим барои назорат аз болои самаранокии истифодаи захираҳои истеҳсолӣ ва самаранокии фаъолияти қорқарон мебошад.

Соҳтори банақшагирӣ, баҳисобгирӣ ва таҳлили хароҷоти истеҳсолот интиҳоби методҳои арзишмуайянкунии арзиши аслии маҳсулот (қор ва хизмат) аз хусусиятҳои соҳа, намуд ва шакли истеҳсолот, чараёни технологӣ ва ташкилии онҳо, намудҳои гуногуни қорқарди маҳсулот, иҷрои қор ва иҷрои хизматрасониҳо, ҳаҷми истеҳсолот, объекти арзишмуайянкунии, соҳтори ташкилот ва дигар шароитҳо вобаста аст.

Ташкили дурусти таҳлили тартиби арзишмуайянкуниҳо ба ҳамаи омилҳои хусусияти чи иқтисодӣ ва чи техникӣ ба ташкили арзиши аслии маҳсулот таъсир мерасонанд ва воситаи иҷрои таҳлили муқоисавии сатҳ ва соҳтори арзиши аслии маҳсулоти якҳела дар қорқаронҳои гуногун хизмат менамояд.

Ин барои ташкили рушди шаклҳои пешрафти меҳнат, мубодилаи пешрафтаи таҷриба бо мақсади тақмили истеҳсолот ва пастнамоии маҳсулоти тайёр мебошад. Тартибдиҳии арзишмуайянкунии ин воситаи ошқор намудани таҷрибаи пешрафта дар як қорқарон ва муайян намудани сабабҳои ақибмонӣ дар дигар қорқаронҳо мебошад.

Нишондиҳандаи арзиши аслии маҳсулот бояд хусусиятҳои ташкили арзиши аслиро дар ҳар соҳаи саноат, бо ҳисоби технологияҳо ва характери истеҳсолот, инчунин соҳтори ташкилии қорқарон объективона ва дуруст тавсиф намоянд,

Шарти асосии ҳалли дурусти масоил, пастнамоии арзиши аслии маҳсулот ин ташкил намудани таҳлили он мебошад. Аз ин рӯ, донишмандони хароҷот ба истеҳсолот, таҳлили саривақтӣ ба сифатнокии таҳлили ин хароҷотҳо ба танзими майлқунии чараёни истеҳсолот имқоният медиҳад.

Таҳлили арзиши аслии маҳсулот ба ошкорнамоии имкониятҳои баландбардории самаранок истифодабарии захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва пулӣ дар чараёни истехсолот, таъминот ва фурӯши маҳсулот равона шудааст. Омӯзиши арзиши аслии маҳсулот ба гузаронидани баҳодихии дурусти дараҷаи нишондихандаҳои фоида ва даромаднокии дар корхона ҳосилшударо имконият медиҳад.

Таҳлили хароҷотҳо, тайёрнамоии охборот барои ососнокии банақшаگیرӣ элементи муҳими вазифаи назорат мебошад. Дар низоми идоранамоии хароҷотҳо таҳлил давраи амалнамоиро анҳом медиҳад ва якбора оғози он мебошад.

Ба хароҷотҳо ҳам корхона ва ҳам қисматҳои истехсолӣ, элементҳои иқтисодии хароҷот ва моддаҳои арзишмуайянкунӣ, намуди ғайрифаъолият, воҳиди маҳсулот (қору хизмат), марҳилаҳои чараёни истехсолӣ ва дигар объектҳои ҳисобگیرӣ ба таҳлил гирифта мешаванд.

Дар корхонае, ки қисматҳои истехсолӣ, хизматрасонӣ ва иҷроию амалкунанда хароҷотҳои буҷавӣ ҳисоб ва муайян карда мешаванд, таҳлили иҷроиши онҳо аз рӯйи тамоми қисматҳои буҷавӣ ва элементҳои худогона таҳлил гузаронида мешавад.

Ҳамин тавр, дар гузаронидани таҳлил сатҳи ҳақиқии хароҷотҳои давраи ҳисоботӣ бо давраи гузашта ё нақшаи тартибдошуда муқоиса намуда, ошкор намудани ҳаҷм ва сабабҳои тағйирёбии хароҷотҳо аз рӯйи таркиб ва сохтор, муайян намудани омилҳои, ки боиси афзоиш ва камшавии хароҷотҳо шудаанд, ошкор намудани захираҳои эҳтимолии онҳо зарур аст.

Таҳлил тафтиши хароҷотҳо ба истехсолот ба фурӯши маҳсулот (қору хизмат) аз рӯйи намуди шакли асосии ғайрифаъолият дар доираи элементҳои иқтисодӣ тахмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Воронова Е.Ю. Основные подходы к классификации затрат в России и за рубежом // Финансовый бизнес. - 2000. - № 6. - С. 43-49.
2. Воронова Е.Ю. Системы управленческого учета и соотнесение затрат с объектами калькулирования: исследование зарубежного опыта // Управленческий учет. - 2009. - № 11. - С. 12-22.
3. Воронова Е.Ю. Дидактические аспекты обучения бухгалтерскому учету в высшей школе // Вестник МГИМО-Университета. - 2013. - № 5. - С. 270-275.

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲЛИЛИ ХАРОҶОТҲОИ КОРХОНА

Дар мақола чанбаҳои назариявии таҳлили хароҷотҳо дар корхона дида баромада шудааст. Таҳлили хароҷотҳои истехсолӣ дар асоси маълумотҳои амалиётҳои баҳисобگیرӣ ба роҳ монда мешавад ва мавқеи муҳимро дар таҳлили ғайрифаъолияти хоҷагидорӣ корхона ишғол менамояд. Он яке аз самтҳои муҳим барои назорат аз болои самаранокӣ истифодаи захираҳои истехсолӣ ва самаранокӣ ғайрифаъолияти корхона мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: таҳлил, хароҷоти истехсолот, таҳлили хароҷот.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА ЗАТРАТ НА ПРЕДПРИЯТИИ

В статье рассматриваются теоретические аспекты анализа затрат на предприятия. Анализ производственных затрат, основанный на данных оперативного учета, занимает одно из важнейших мест в анализе экономической деятельности предприятия, т.к. является основой для контроля за эффективностью деятельности предприятия и эффективностью использования производственных ресурсов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: анализ, себестоимость продукции, анализ себестоимости.

THEORETICAL ASPECTS OF COST ANALYSIS IN THE ENTERPRISE

The article deals with the theoretical aspects of cost analysis for enterprises. The analysis of production costs, based on operational accounting data, occupies one of the most important places in the analysis of the economic activity of an enterprise, because is the basis for monitoring the efficiency of the enterprise and the efficiency of the use of production resources.

KEYWORDS: analysis, production cost, cost analysis.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабов Т. Б.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.и., дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Раҷабов Парвиз – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми иқтисодии баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **949885555**.

Гулов Диловар – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми иқтисодии баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: *Раджабов Т. Б.* – Таджикский национальный университет, к.э.н., доцент кафедры бухгалтерского учета. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17.

Раджабов Парвиз – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса специальности бухгалтерского учета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **949885555**.

Гулов Диловар – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса специальности бухгалтерского учета. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17.

Information about the authors: *Radjabov T. B.* - Tajik National University, c.e.s., Associate Professor of the Department of Accounting. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17.

Radjabov Parviz - Tajik National University, second-year master`s student in accounting. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **949885555**.

Gulov Dilovar - Tajik National University, second-year master`s student in accounting. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17.

СОХТОРИ НИЗОМИ МОЛИЯВИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Раҳимова Л.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Молия ҳамчун мафҳуми илмӣ одатан бо он равандҳое алоқаманд аст, ки дар сатҳи ҳаёти иҷтимоӣ, дар шаклҳои гуногун пайдо мешаванд ва ҳатман бо ҳаракати нақдӣ ё ғайринақдӣ маблағҳо ҳамроҳ мешаванд. Сухан дар бораи тақсими ғоида ва ташаккули фондҳои дохилихоҷагӣ дар корхонаҳо меравад, ё ба бучети давлатӣ гузарондани пардохтҳои андоз, ё ба фондҳои мақсадноки давлатӣ ва ё хайриявӣ гузоштани маблағ, ки дар ҳамаи ин ва амалиёти молиявии шабех, ҳаракати маблағ вучуд дорад. Асоси моддиёти муносибатҳои молиявиро пул ташкил дода, шартҳои муҳимми ташаккули онро ҳаракати маблағҳои пулӣ ташкил медиҳанд, ки дар раванди он фондҳои маблағҳои пулии марказонидашуда ва ғайримарказонидашуда ба амал меоянд.

Проблемаҳои солидгардонии молиявӣ аҳли ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш овардааст. Чунки он чизе, ки ҳоло дар соҳаи амалияи молиявӣ руҳ медиҳад, ба некуаҳволии шахсии ҳар як фарди алоҳида низ таъсир мерасонад. Маблағи ғоида ва андоз, ҳиссачудокунӣ ба суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа, нархи сахмияву вомбаргҳо, шаклҳои маблағгузорӣ ба истехсолот, соҳаи иҷтимоӣ ва ғайра. Чунин масъалаҳо имрӯз на танҳо дар доираҳои давлатӣ муҳокима мешаванд, балки ҳар яке аз узви ҷомеаро ба ташвиш меандозанд.

Маҷмуи соҳаҳои гуногуни муносибатҳои молиявии дар кишвар мавҷудбуда низоми молиявӣ номида мешавад. Аҳамияти низоми молиявии мамлакатро ба таври дақиқ баҳогузорӣ намудан имконпазир аст, аммо ин баҳогузорӣ аз ҳад зиёд душвор аст, чунки он тамоми муносибатҳои молиявии мамлакатро дарбар мегирад, ба ғайр аз ин, маҷмуи маблағҳои фондҳо ва дастгоҳи молиявии идоракунӣ ҳам қисмҳои он мебошанд.

Мураккабият ва характери гуногунсоҳаи низоми молиявӣ алоқаҳои онро муайян мекунад, ки онҳо молияи субъектҳои хоҷагӣ, молияи хонавода ва молияи давлатиро дар бар мегиранд. Ҳар як звенои низоми молиявӣ вазифаҳои худро иҷро мекунанд, вале дар якҷоягӣ низоми ягонаи молиявии кишварро ташкил медиҳанд.

Низоми молиявӣ маҷмуи робитаҳои молиявие мебошад, ки барои таъмини иҷрои вазифаҳои сиёсӣ иқтисодии давлат таъин шуда, аз як тараф аз молияи давлатӣ ва аз тарафи дигар аз молияи корхонаҳои хусусӣ иборат аст.

Соҳтори низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Соҳтори низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз инҳо иборат аст:

- молияи давлатӣ;
- молияи корхонаҳо.

Молияи давлатӣ дар навбати худ аз се унсур иборат аст:

- бюҷети давлатӣ;
- қарзи давлатӣ;
- фондҳои мақсадноки давлатӣ.

Ба тӯфайли самти гуногуни вазифаронии ин звеноҳои молияи давлатӣ, давлат метавонад ба равандҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар ҷамъият ба амаломат таъсири ҳамаҷониба расонад ва ба ҳалли мақбули проблемаҳои соҳавӣ минтақавӣ ноил гардад.

Дар низоми молияи давлатӣ нақши муҳимтаринро бюҷети давлатӣ иҷро менамояд. Бо ёрии он захираҳои молиявӣ ба ихтиёри давлат сафарбар карда мешаванд. Аз ҳисоби онҳо барномаҳои мақсадноки давлатӣ маблағгузорӣ гардида, барои ба эътидол овардани вазъи иқтисодӣ, маблағгузориҳои соҳаи иҷтимоӣ, иҷрои уҳдадорӣ байналмилалӣ дохилӣ, таъмини иқтисодии мудофиавӣ кишвар, нигоҳдории қувваҳои мусаллаҳ ва идоракунии давлатӣ тадбирҳои андешида мешаванд [2;26].

Фондҳои мақсадноки давлатиро мақомоти давлатӣ идора мекунанд, вале аз ҷиҳати тақсими аз бюҷетҳо ҷудо буда, мустақилона амал мекунанд. Инҳо дар бар мегиранд:

✓ фондҳои мақсадноки давлатӣ барои мақсадҳои иҷтимоӣ, ки ҷиҳати татбиқи ҳуқуқҳои конституционӣ шаҳрвандон (фонди нафақа, ба ёрии ройгони тиббӣ ва ҳифзи саломатӣ, таъминоти иҷтимоӣ ҳангоми беморӣ, маъҷубӣ, бекорӣ, гум кардани саробон, таваллуд ва тарбия) ташкил карда мешаванд;

✓ дигар фондҳои мақсаднок (инноватсионӣ, экологӣ, рушди минтақавӣ ва ғайра) дар тобеияти вазорату идораҳо.

Қарзи давлатӣ имкон медиҳад, ки маблағҳои муваққатан озоди шахсонӣ ҳуқуқӣ ва воқеиро, ки дар асоси музднокӣ ва баргардонидан ба ихтиёри мақомоти давлатӣ барои маблағгузориҳои хароҷоте, ки аз ҳисоби даромади бюҷет таъмин карда намешаванд, гузошта шаванд (қарз гиранд). Қарзҳои давлатӣ бо роҳи фурӯши вомбаргҳо, векселҳои ҳазинавӣ ва дигар намудҳои қоғазҳои қиматноки давлатӣ дар бозорҳои молиявӣ берунӣ ва дохилӣ метавонанд амалӣ карда шаванд. Қарзи давлатӣ имкон медиҳад, ки норасоии бюҷет ба таври маданӣ пӯшонида шавад, ба аз муомилот баромадани пул мусоидат карда, шиддати проблемаҳои соҳаи муомилоти пулро сабук намояд.

Молияи корхона низоми муносибатҳои пулиест, ки дар ҷараёни тақсим ва аз нав тақсимкунии даромад ва ғайри субъекти хоҷагидор вобаста ба ташаккул, тақсим ва истифодаи даромад ва захираҳои молиявӣ бо мақсади қонеъ гардонидани манфиатҳо ва эҳтиёҷоти ҷамъият ба вуҷуд меояд.

Дар зери мафҳуми молияи корхонаҳо соҳаи нисбатан мустақили низоми молиявии мамлакат фаҳмида мешавад, ки доираи муносибатҳои иқтисодии бо ташкил, тақсим ва истифодаи захираҳои молиявии корхона алоқамандбударо дар асоси идоракунии чараҳои пулии он фаро мегирад.

Дар низоми молияи ғайримарказонидашуда молияи корхонаҳо нақши калидӣ дорад, зеро танҳо дар ин ҷо неъматҳои моддӣ сохта мешаванд, молҳо истеҳсол шуда, хизмат расонида мешавад ва ғайри ин ташаккул меёбад, ки манбаи асосии рушди истеҳсоли ва иҷтимоии ҷамъият мебошад.

Чи хеле ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад дар иқтисодиёти ҳақиқӣ нақши муҳимро ташкилотҳои тичоратӣ иҷро менамоянд, яъне мақсади фаъолияти асосии онҳо гирифтани ғайри ин мебошад. Алалхусус, маҳз ҳамин ташкилотҳо ба сфераи истеҳсолоти моддӣ хизмат мерасонанд, ки дар он ҷо маҷмуи маҳсулоти миллӣ ва даромади миллӣ ба вучуд меоянд, ки он сарчашмаи сарватҳои молиявӣ барои ташкили дигар узви низоми молиявӣ-бюҷетии давлатии зинаҳои гуногун, бюҷети хоҷагиҳои хонавода яъне аҳоли, бюҷетҳои шахсонӣ ҳуқуқӣ хизмат менамояд.

Молияи корхонаҳо ҳамчун асоси низоми молиявии кишвар хизмат мекунад. Вазъияти молиявии корхонаҳо ба вазъи молиявии тамоми мамлакат таъсири зиёд мерасонад.

Ҳамин тавр, молияи корхонаҳо дар соҳаи истеҳсолоти ҷамъиятӣ амал мекунад, ки дар он маҳсулоти умумӣ, неъматҳои моддӣ ғайримоддӣ, даромади миллӣ манбаи асосии захираҳои молиявӣ мебошанд. Аз ин ҷост, ки қобилияти қонеъ гардондани эҳтиёҷоти иҷтимоӣ ва беҳтар намудани вазъи молиявии мамлакат ба вазъи молиявии корхонаҳо вобаста аст. Натиҷаи фаъолияти низоми молияи давлатӣ, пеш аз ҳама, дар он аст, ки давлат нобаробарии иҷтимоӣ иқтисодиро, ки дар низоми бозор ба вучуд омадаанд ва меоянд, ба таври лозимӣ ислоҳ мекунад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, № 6, мод. 436; с. 2013, № 3, мод. 189, № 11, мод. 784; с. 2016, № 5, мод. 367)
2. Давлатшоев О.Х. Совершенствование механизма бюджетно-налогового регулирования экономики /О.Х. Давлатшоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2013. – №2/4 (114). –С.26-30.
3. Давлатшоев О.Х., Ҳикматов С. Молияи корхонаҳо: Воситаи таълимӣ. Душанбе, «Матбаа». С.2012
4. Худоиев М.Н., Наджмиддинов С.М. Бюджетный сектор: Учеб, пособие / М.Н. Худоиев. - Душанбе. «Ирфон». 2010г.

СОҲОРИ НИЗОМИ МОЛИЯВИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола соҳори низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Масоили солимгардонии молиявӣ аҳли ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш овардааст. Чунки он чизе, ки ҳоло дар соҳаи амалияи молиявӣ рух медиҳад, ба некуаҳволии шахсии ҳар як фарди алоҳида низ таъсир мерасонад. Маблағи ғайри ин ва андоз, ҳиссаҷудокунии ба суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа, нархи сахмияву вомбарғҳо, шаклҳои маблағгузорӣ ба истеҳсолот, соҳаи иҷтимоӣ ва ғайра. Чунин масъалаҳо имрӯз на танҳо дар доираҳои давлатӣ муҳокима мешаванд, балки ҳар яке аз узви ҷомеаро ба ташвиш меандозанд. Моҳияти низоми молиявии мамлакатро ба таври дақиқ шарҳ додан имконпазир аст, аммо ин баҳогузорӣ аз ҳад зиёд душвор буда, низоми молиявӣ тамоми муносибатҳои молиявии мамлакатро дарбар мегирад, ба ғайр аз ин, маҷмуи маблағҳои фондҳо ва дастгоҳи молиявии идоракунии ҳам қисмҳои он мебошанд.

КАЛИДВОЖАҲО: низоми молиявӣ, молияи давлатӣ, молияи корхонаҳо бюҷети давлатӣ, қарзи давлатӣ, фондҳои мақсадноки давлатӣ.

СТРУКТУРА ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье представлена структура финансовой системы Республики Таджикистан. Проблемы финансового оздоровления беспокоят общественность во всем мире. Потому что то, что происходит сейчас в сфере финансовой практики, также влияет на личное благополучие каждого человека. Размер прибыли и налогов, ассигнования на социальное и пенсионное страхование, цены акций и облигаций, формы финансирования производства, социальная сфера и др. Такие вопросы сегодня обсуждаются не только в государственных кругах, но и беспокоят каждого члена общества. Важность финансовой системы страны можно точно оценить, но эта оценка более чем сложна, поскольку она включает в себя все финансовые отношения страны, кроме того, совокупность средств фондов и финансовых аппаратов управления являются ее частями.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: финансовая система, государственные финансы, финансы предприятий, государственный бюджет, государственный долг, государственные целевые фонды.

STRUCTURE OF THE FINANCIAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article presents the structure of the financial system of the Republic of Tajikistan. The problems of financial recovery concern the public all over the world. Because what is happening now in the field of financial practice also affects the personal well-being of each individual. The amount of profit and taxes, allocations for social and pension insurance, stock and bond prices, forms of production financing, social sphere, etc. Such issues are being discussed today not only in government circles, but also concern every member of society. The importance of the country's financial system can be accurately assessed, but this assessment is more than complicated, since it includes all the financial relations of the country, in addition, the totality of funds and financial management apparatuses are its parts.

KEYWORDS: financial system, public finance, enterprise finance, state budget, public debt, state target funds.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳимова Лола* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми кафедраи идоракунии молияи давлатӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: safaroov002@Icloud.com. Телефон: (+992) 938860112.

Сведения об авторе: *Раҳимова Лола* – Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса кафедры управления государственными финансами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: safaroov002@Icloud.com. Телефон: (+992) 938860112.

Information about the author: *Rahimova Lola* – Tajik National University, second-year master's student of the Department of Public Finance Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: safaroov002@Icloud.com. Phone: (+992) 938860112.

БУҶЕТИКУНОӢ: БАНАҚШАГИРӢ ТАҲИЯ ВА НАЗОРАТИ ИҶРОИШИ ОН ДАР БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ

Ғаниев У.Ф., Норов А. А. Раҳимова С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, ки доираи фаъолияти истеҳсолии корхонаҳо қадам ба қадам рушд карда истодаанд, дорoi ҷанбаҳои гуногуни фаъолият мебошанд. Ҳамаи ин ҷанбаҳо идоракунии дурустро талаб менамоянд. Аслан яке функсияҳои идоракунии фаъолияти корхона - баҳисобгирии идоракунӣ ва яке аз унсурҳои асосии он бучетикунонӣ (банақшагирӣ) мебошад.

Баҳисобгирии идоракунӣ – ин низоми ҷамъоварӣ, ҷенкунӣ, коркард ва пешниҳоди иттилооти саҳеҳ ба роҳбарият (менечерони зинаҳои идоракунӣ) барои қабули қарорҳои идоракунӣ мебошад. Бучетикунонӣ бошад, чун унсури баҳисобгирии идоракунӣ – ин раванди банақшагирии равандҳои идоракунӣ бо мақсади расидан ба ҳадафҳои гузошташуда мебошад. Бучетикунонӣ – чун унсури асосии баҳисобгирии идоракунӣ барои банақшагирии фаъолият ва ҷузъҳои он дар корхонаҳо амалӣ карда мешавад. Бучетикунонӣ имконият медиҳад, ки нақшаҳои пешакӣ тартибдодашуда бо иҷроиши давраи ҷорӣ (ҳисоботӣ) муқоиса карда шавад. Дар ин асос омилҳои таъсиррасон муайян карда шуда, натиҷаи фаъолияти хоҷагидории корхона дуруст баҳогузори карда шавад.

Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва демократӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ дар назди соҳибмулкони корхонаҳо вазифаҳои нав ба нав ро мегузорад.

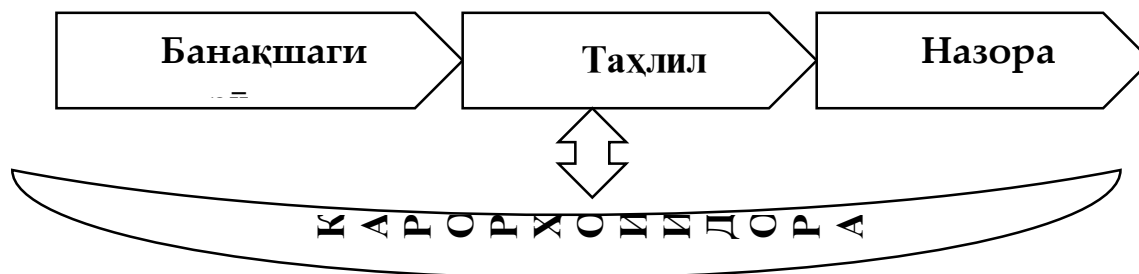
Барои ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ ворид шудани иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳосибон, иқтисодшиносон ва идорасозонро лозим аст, ки таҷрибаи байналхалқии баҳисобгирӣ ва стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявиро омӯзанд.

Дар тури якҷанд даҳсолаҳои охир, дар кишварҳои мутараққӣ, баҳисобгирии муҳосибиро ба баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ ҷудо мекунанд, ки инҳо аз якдигар бо баъзе хусусиятҳои фарқ мекунанд. Масалан, омода ва пешниҳоди ҳисобот, хусусан ҳисоботҳои беруна дар баҳисобгирии молиявӣ, қатъиян бо усули стандартҳо яъне типки стандартҳо ва талаботи қонунгузори таҳия ва пешниҳод карда мешавад. Таҳияи ҳисоботҳои дохилӣ бошад ба низоми ҳисобгирии идоракунӣ дахл дорад ва он стандарти ягона надорад.

Баҳисобгирии идоракунӣ – ин индентификатсия (ҳамгунсозӣ), андозагирӣ, чамъоварӣ, коркард, таҳлил, чобачогузорӣ, тафсир ва таҳвили маълумотест, ки барои идораи ин ё он объект зарур аст [3.c4].

Баррасии муаммоҳои баҳисобгирии идоракунӣ хусусиятҳои муайян ва зинаҳои мураккаби худро дорад. Аз ин рӯ, мо лозим донистем, ки мақолаи худро ба яке унсурҳои баҳисобгирии идоракунӣ - банақшагирӣ (бачетикунонӣ) бахшем.

Татбиқкунии баҳисобгирии идоракунӣ дар пояи ахбороти баҳисобгирӣ, назорат ва идоракунӣ амалӣ карда мешавад. Банақшагирӣ ва назорат, инчунин, қабули қарорҳои идоракунӣ вазифаҳои асосии баҳисобгирии идоракунӣ ба ҳисоб мераванд.

Расми 1. Алоқамандии банақшагирӣ, таҳлил, назорат бо қарорҳои идоракунӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт

Дар баҳисобгирии идоракунӣ мафҳуми бучетикунонӣ ба мафҳуми банақшагирӣ яканд. Таҳти мафҳуми бучетикунонӣ раванди банақшагирӣ фаҳмида мешавад [1.c43].

Мақсади баҳисобгирии идоракунӣ нафақат муайянкунии хароҷоти ҳақиқӣ балки пешгӯикунии фаъолияти корхона ва зерсохторҳои он барои давраҳои оянда мебошад, ки ин тавассути бучетикунонӣ ва таҳлил амалӣ карда мешавад. Аз ҳамин сабаб бучетикунонӣ (банақшагирӣ) ҳамчун раванди омода намудани сметаҳо, бучетҳо ва назорат чун унсурҳои ҷудонашаванда баҳисобгирии идоракунӣ мебошад. Раванди таҳия сохтани бучетҳои бучетикунонӣ меноманд.

Бучетикунонӣ низомро ифода мекунад, ки шоҳаи ҷудонашавандаи баҳисобгирии идоракунӣ ба ҳисоб рафта, барои таҳияи барномаи фаъолияти корхона дар давраи оянда таъин шуда, оmodасозии бучетҳои дарозмуддат ва кӯтоҳмудатро талаб мекунад [4.c231].

Қараёни банақшагирӣ барои расидан ба мақсадҳои гузашташуда фаъолияти корхона дар асоси стратегияи дарозмуддат пешгӯӣ мешавад.

Барномаи фаъолияти корхона, ки дар асоси мақсадҳои стратегияи корхона омода шудааст, сутуни асосӣ барои оmodасозии бучетҳои қорӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷо аён аст, ки ба воситаи бучет ҳадафҳои идоракунӣ то ба иҷроқунандаи он расонида мешавад.

Бучет омилест, ки дуруст мураббабсозии он барои ташкилотҳо (корхонаҳо) шартӣ зарурӣ мебошад. Бучет нақшаи амалиётҳои ояндаи корхонаро ифода карда, имконият медиҳад, ки банақшагирии ғоида ва зарар, инчунин даромад ва хароҷотҳои корхона тарҳрезӣ карда шавад [4.c232].

Байни бучети давлат ва бучети корхона фарқият низ ҷой дорад, ба монанди мундариҷаашон, моҳияташон, иштирокқунандагон ҳангоми тартибдиҳии бучет, нишондиҳандаҳои, ки ҳангоми бучетикунонӣ ба назар гирифта мешаванд ва ғайра. Бучети давлатӣ даромад ва хароҷоти давлатро ба таври умумӣ барои як сол дар бар гирифта, сарчашмаҳои даромад ва хароҷотро дар ҳудуди давлат нишон медиҳад. Бучети корхона танҳо дар сатҳи корхонаи алоҳида тартиб дода шуда, номгӯӣ намуди хароҷотҳо, захираҳо, даромад, ғоида, воситаҳои пулӣ, захираҳои молияи модӣ, тавозуни муҳосибӣ, ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ ва ғайраро дар бар гирифта, аз ҷониби идорақунандагон (менечерон ва мутахассисони дахлдор) ба нақша гирифта мешавад. Табиати бучет онро ифода мекунад, ки нишондиҳандаҳои зикрғардида ба нақша гирифта шуда, дар муҳлати муайяни ҳисоботӣ иҷроиши онҳо зери назорат гирифта мешавад. Муқоиса намудани нишондиҳандаҳои

ҳақиқӣ бо нақшавӣ имконият фароҳам меорад, ки омили таъсиррасон ба нишондиҳандаи натиҷавӣ муайян карда шавад ва натиҷаи фаъолият дуруст баҳогузорӣ гардад.

Банакшагирӣ – усули махсуси раванди қабули қарорҳои идоракунӣ аст, ки маҷмуи фаъолияти корхона ба он фаро гирифта мешавад. Раванди банакшагирӣ ба раванди назорат алоқамандии зич доранд. Ба ақидаи Егорова Л.И. банакшагирӣ ва назорат унсурҳои муҳимми идоракунӣ мебошанд, ки ба якдигар таъсири назаррас мегузоранд. Яъне, банакшагирӣ бидуни назорат ҳеҷ шумурда мешавад [1.с43].

Банакшагирӣ дар баробари назорат яке аз вазифаҳои идоракунӣ ба ҳисоб рафта, раванди муайянкунии падида ва равандҳоро, ки бояд амалӣ гарданд, инъикос менамояд. Аслан корхонаҳое, ки доираи фаъолиятшон васеъ аст, дар бозор рақобати устуворро соҳибанд, ба назорат ва банакшагирӣ эҳтиёҷшон зиёдтар аст. Пояи асосии банакшагирӣ ва назорат ин таҳлили маълумотҳои молиявӣ ва ғайримолиявӣ гузашта мебошад, ки самти муҳосибот онро тайёр ва коркард мекунад.

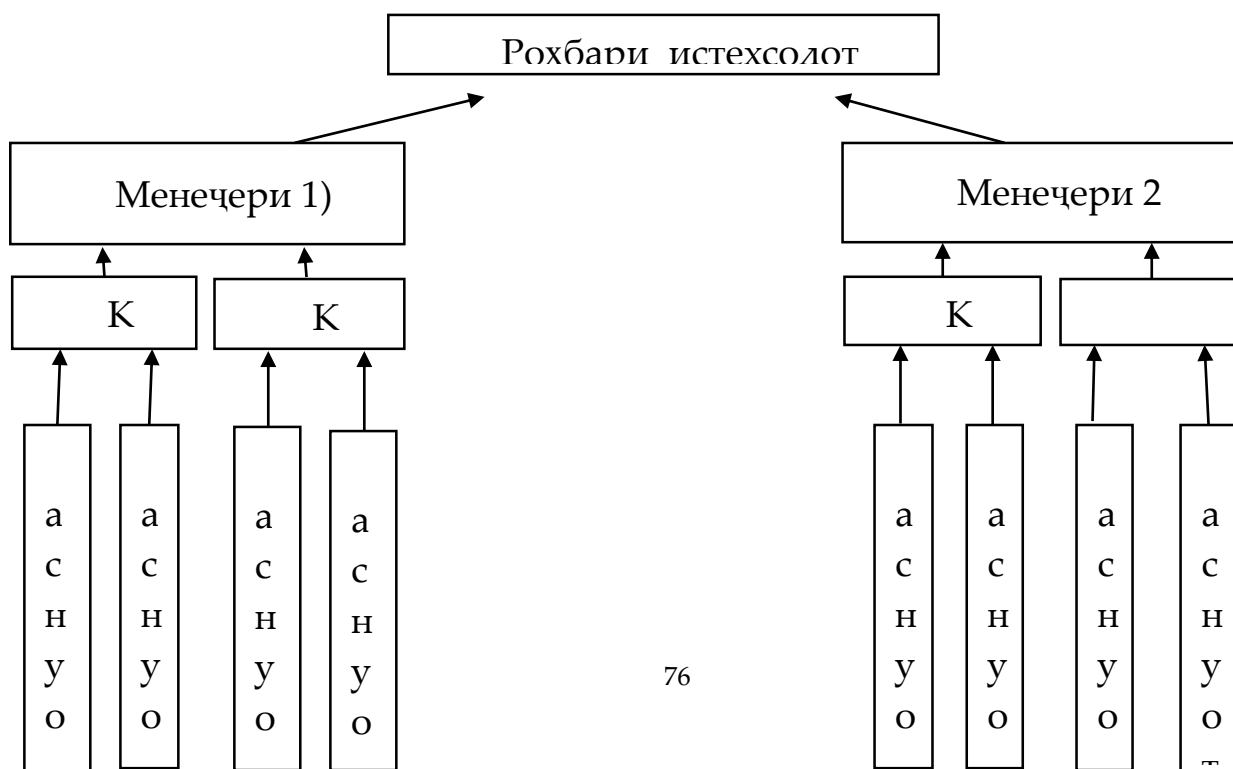
Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ҳаонгоми омӯзиши банакшагирии фаъолияти корхона диққати асосӣ ба бучетикунонии хароҷотҳо меравад.

Бучетикунонии хароҷотҳо - ин нақшаи стратегияи молиявӣ буда, давраи ҳисоботиро дар бар мегирад ва ин стратегияи амалиётҳои молиявӣ давраи ҳисоботӣ мебошад.

“Бучет ин шумораи зиёди нақшаҳо бо ифодаи пулӣ буда, ки то саршавии фаъолият тартиб дода мешаванд ва дар худ андозаи банакшагирӣ даромад, ки бояд ба даст ояд, хароҷот, ки бояд иҷро шавад ва сармояро, ки барои ноил гаштан ба ин мақсадҳо зарур аст, дар худ таҷассум менамояд” [6.с294].

Агар ба таҷриба назар афканем бучетро барои як сол тартиб медиҳанд, ки онро сметаи солона низ ном мебаранд. Бо назардошти ин гуфтаҳо бучетҳоро метавон вобаста ба вазъият дар давоми сол тағйир дод. Аз ҳамин сабаб мафҳуми бучети доимӣ ё тағйирёбанда ба миён меояд. Бучет ин нақшаи рушди фаъолият бо ададҳои мушаххас мебошад, ки аз ҷониби роҳбарият таҳия ва тасдиқ карда мешавад. Бучетҳоро метавонанд аз рӯи намудҳои алоҳидаи фаъолият таъминот, истехсол, фурӯш, намудҳои хароҷот (моддӣ, меҳнатӣ, молиявӣ) тартиб диҳанд. Бучетҳо аз тарафи шахсони идоракунанда ва масъулони марказҳои ҷавобгарӣ тартиб дода мешаванд. Одатан чараёни тарҳрезӣ ду тарафа мебошад, мақсад ва вазифаҳои стратегия расидан ба он аз боло ба поён, таҳияи бучетҳо аз поён ба боло, тасдиқ намудани сметаҳои таҳияшуда аз боло ба поён – аз роҳбарияти сатҳи болоӣ ба роҳбарони сохторҳо ҳаракат мекунад. (Расми 2).

Аз расми 2 мебинем, ки роҳбари коргоҳ бо назардошти талаботи таҳияи бучетҳо, ки аз ҷониби муҳосиботи идоракунӣ тартиб дода шудааст, бучети сохтори худро тарҳрезӣ намуда, бо роҳбарияти зинаҳои болоии идоракунӣ, ки аз рӯи коргоҳҳо ҷавобгар мебошад, пешниҳод менамояд.

Сарчашма: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт таҳия намудааст

Расми2. Ҷараёни тартибдиҳӣ ва ҳаракати буҷетҳо аз рӯйи иерархияи ташкилӣ

Шахси маъули зинаи болоӣ ин буҷетҳоро мувофиқи талабот мураттаб сохта, ба роҳбари худ барои баррасӣ ва тасдиқ пешниҳод менамояд. Роҳбари истеҳсоли буҷетҳои қитъаи 1 ва 2 – ро пас аз ҷамъбастаномӣ, ки барномаи истеҳсолиро дар бар мегирад, барои тасдиқ ба комиссияи буҷетӣ - молиявӣ пешниҳод менамояд.

Назорати иҷроии буҷетҳо – ин назорати молиявӣ иҷроии тамоми буҷетҳои аллакай таҳияшуда мебошад.

Аз омӯзиши адабиётҳои соҳавӣ ба ҳулосае омедем, ки тамоми иқтисодчиён дар назорати иҷроии буҷетҳо се нуқтаи назарро аз ҳамдигар фарқ менамоянд:

- таҳлили тағйирёбиҳо, ки ба тасҳеҳуниҳои буҷетҳои оянда нигаронида шудааст;
- таҳлили тағйирёбиҳо, ки барои қабули қарорҳои идоракунии дар оянда нигаронида шудааст;
- таҳлили тағйирёбиҳо дар шароити номуайяни.

Аз ин ҷо ҳулоса кардан мумкин аст, ки ҳар як нуқтаи назар ба таҳлили тағйирёбиҳои бузургии нишондиҳандаи натиҷавӣ объекти омӯзиш равона гардидааст.

Ҳамин тавр, раванди таҳия, тасдиқ ва назорати иҷроии буҷетҳо дар корхона аз ҷониби мутахассисоне амалӣ карда мешаванд, ки дар таҳия, таҳлил ва қабули қарорҳои идоракунии аз рӯйи натиҷаи назорати иҷроии буҷетҳо дар низоми баҳисобгирии идоракунии таҷрибаи бой доранд.

АДАБИЁТ

1. Егорова Л.И. Бухгалтерский управленческий учет / Московская финансово-промышленная академия. - М., 2004.
2. Шоймардонов С.Қ., Орзуев П. Ҷ., Барфиев Қ.Х., Бобиев И.А. Баҳисобгирии идоракунии: васоити таълимӣ барои мактабҳои олии / С.Қ. Шоймардонов, П.Ҷ. Орзуев, Қ.Х. Барфиев ва диг. -Душанбе.:”ИРФОН” - 2017.
3. Бобоев М. У. Баҳисобгирии идораи: масъалаҳои амалӣ ва ҳалли онҳо / М.У. Бобоев. – Душанбе: Ирфон-2012.
4. Баҳисобгирии идоракунии: китоби дарсӣ. С. Ф. Низомов, А.А Мирзоалиев, С.Х. Раҳимов. Душанбе: Ирфон, 2017.
5. К Друри. Управленческий и производственный. (Перевод с английского) Учебник. Москва. Юнити 2003.
6. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет: Учебник для вузов. 2 –е изд., доп. и пер. / М.А. Вахрушина. – М.:ИКФ Омега.

БУЌЕТИКУНОНӢ: БАНАҚШАГИРӢ ТАҲИЯ ВА НАЗОРАТИ ИҶРОИШИ ОН ДАР БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ

Дар мақола буҷетикунонӣ, таҳия ва назорати иҷроии он дар низоми баҳисобгирии идоракунии баррасӣ гардидааст. Инчунин, таҳияи он дар раванди идоракунии корхона аз ҷониби роҳбарияти зинаҳои идоракунии амалӣ гардидааст.

КАЛИДВОЖАҲО: банакшагирӣ, назорат, таҳлил, баҳисобгирии идоракунии.

БЮДЖЕТИРОВАНИЕ: ПЛАНИРОВАНИЕ, РАЗРАБОТКА И КОНТРОЛЬ ЕГО ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ В УПРАВЛЕНЧЕСКОМ УЧЕТЕ

В статье рассматривается бюджетирование, разработка и контроль его реализации в системе управленческого учета. Также его разработка осуществлялась в процессе управления предприятием руководством управленческих уровней.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: планирование, контроль, анализ, управленческий учет.

BUDGETING: PLANNING DEVELOPMENT AND CONTROL OF ITS IMPLEMENTATION IN MANAGEMENT ACCOUNTING

The article discusses budgeting, development and control of its implementation in the management accounting system. Also, its development was carried out in the process of enterprise management by management of management levels.

KEYWORDS: Planning, control, analysis, management accounting.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Ганиев Убайдулло Фаїзалиевич* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудит. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992-900204101021**. E-mail: **gutnu@mail.ru**

Норов Афроз Аббосович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992-93-523-00-74** E-mail: **anorov@nbt.tj**

Раҳимова Сарвиноз - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992-55522026**. E-mail: **Sulaimon04121991@gmail.com**

Сведения об авторах: *Ганиев Убайдулло Фаїзалиевич* – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры экономического анализа и аудита. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **+992-900204101021**. E-mail: **gutnu@mail.ru**

Норов Афроз Аббосович – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры бухгалтерского учета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **+992-93-523-00-74**. E-mail: **anorov@nbt.tj**

Рахимова Сарвиноз – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры бухгалтерского учета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **+992-55522026**. E-mail: **Sulaimon04121991@gmail.com**.

Information about the authors: *Ganiev Ubaydullo Faizalievich* – Tajik National University, assistant of the Department of Economic Analysis and Audit. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **+992-900204101021**. E-mail: **gutnu@mail.ru**

Norov Afroz Abbosovich - Tajik National University, master`s student of the Department of Accounting. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **+992-93-523-00-74**. E-mail: **anorov@nbt.tj**

Rakhimova Sarvinov - Tajik National University, master`s student of the Department of Accounting. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **+992-55522026**. E-mail: **Sulaimon04121991@gmail.com**.

МАБЛАҒҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ИНТИҚОЛИ ОНҲО

Давлатшоев О.Х., Забуров З.З.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муаллифони адабиёти илмӣ муосир ба шаклҳои анъанавӣ ҳисоббаробаркунии бонкӣ баҳои пурраю бисёрҷониба медиҳанд, намудҳо ва усулҳои пули нақд ва ғайринақдиро муфассал баён мекунанд. Аммо, зергурӯҳҳои пулҳои электронӣ, ки дар даҳсолаи охир тағйироти назаррасро аз сар гузаронидаанд, аксар вақт ба андозаи зарурӣ баррасӣ карда намешаванд.

Ба ном пулҳои виртуалӣ, асъори криптографӣ ва инчунин бисёр роҳҳои нави ҳисоббаробаркунии пулҳои электронӣ пайдо шуданд.

Таърихан ду шакли пул вучуд дошт: пурра ва нопурра. Ба пули пурра ҳама намуди пулҳои молӣ ва пулҳои металлӣ, аз қабилҳои слиткаҳо, тангаҳои нуқра ва тилло дохил мешуданд. Пулҳои нопурра бо ду шакли асосӣ пешниҳод карда мешаванд:

- 1) пулҳои қоғазӣ давлатӣ-чиптаҳои хазинадорӣ;
- 2) пулҳои қарзӣ (дар шакли нақд ва ғайринақдӣ).

Яке аз намудҳои нави пулҳои қарзӣ пулҳои электронӣ шуданд. Моҳияти пулҳои электронӣ то ҳол мавзӯи баҳс аст. Баъзе олимони майлдоранд, ки онҳоро ба пули нақд нисбат диҳанд. Дигарон мегӯянд, ки ин шакли нави пули нақд аст.

Хусусиятҳои интиқоли маблағҳои электронӣ дар он аст, ки танҳо таҳвилгари хизматрасонии пардохтӣ, ки ташкилоти қарзӣ мебошад, ҳуқуқи анҷом додани ин амалиётро дорад. Таҳвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ пеш аз оғози фаъолият оид ба интиқоли маблағҳои электронӣ Бонки миллии Тоҷикистонро ба таври хаттӣ огоҳ менамояд. Он уҳдадор аст қоидаҳои интиқоли маблағҳои электрониро муқаррар карда, мунтазамии интиқоли маблағҳои электрониро тибқи талаботи пешбининамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон таъмин намояд. Таҳвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ ҳуқуқ дорад бо ташкилотҳои дигар шартнома бандад, ки аз рӯи шартҳои он ташкилотҳои

мазкур метавонанд ба тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ ҳангоми интиқоли маблағҳои электронӣ хизматрасонии амалиётӣ ва ё клиринги пардохтиро пешниҳод намоянд.

Тахвилгар уҳдадор аст оид ба амалиёт бо маблағҳои электронӣ ва аҳду амалиёти шубҳанок бо тартиби муқаррарнамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба қонунгардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда ва маблағгузории терроризм» ба мақоми ваколатдори муқовимат ба қонунгардонии даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда ва маблағгузории терроризм маълумот пешниҳод намояд.

Барои амалӣ намудани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар шакли интиқоли маблағҳои электронӣ муштарӣ маблағхоро ба тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ тибқи шартномаи басташуда пешниҳод менамояд. Муштарӣ – шахси воқеӣ метавонад маблағхоро бо истифодаи суратҳисоби бонкии худ ё бе истифодаи он ба тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ пешниҳод намояд. Муштарӣ – шахси воқеӣ ҳуқуқ дорад маблағҳои электронии шахсии худро истифода барад ва оид ба ихтиёрдорӣ маблағҳои электронии худ танҳо бо истифодаи воситаҳои электронии алоқа (коммуникатсия) фармоишҳо диҳад. Маблағҳое, ки шахси воқеӣ ба тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ пешниҳод кардааст, бо роҳи ташаккулдиҳии сабти электронӣ, ки дар он андозаи уҳдадорӣ тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ дар назди шахси воқеӣ баробар ба маблағи супурдаи шахси воқеӣ бо назардошти асъор инъикос ёфтааст, ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ ҳуқуқи ҳисоб намудани фоиз ё пардохти ҳаққи хизматро ба бақияи маблағҳои электронӣ надорад. Маблағҳои электронӣ дар асоси фармоиши пардохткунанда ба ғайри маблағгиранда интиқол мегарданд. Дар ҳолатҳои пешбининамудаи шартномаи байни пардохткунанда ва тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ, байни пардохткунанда ва маблағгиранда, интиқоли маблағҳои электронӣ метавонад бо талаби маблағгиранда тибқи моддаи 6 Қонуни мазкур анҷом дода шавад. Маблағҳои электронӣ метавонанд байни пардохткунанда ва маблағгиранда, ки муштарӣ як ё чанд тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ мебошанд, интиқол дода шаванд.

Ҳангоми интиқоли маблағҳои электронӣ шахсони ҳуқуқӣ метавонанд танҳо маблағгиранда бошанд. Ба маблағҳои электронии ба суратҳисобҳои шахсони ҳуқуқӣ гузарондашаванда ҳангоми зарурат рӯйхат замима мегардад, ки дар он маблағи гузаронидаи ҳар як пардохткунанда нишон дода мешавад. Интиқоли маблағҳои электронӣ бо роҳи аз ҷониби тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ дар як вақт қабул намудани фармоиши муштарӣ, кам намудани бақияи маблағҳои электронии пардохткунанда ва зиёд намудани бақияи маблағҳои электронии маблағгиранда дар ҳаҷми интиқоли маблағҳои электронӣ амалӣ мегардад. Интиқоли маблағҳои электронӣ пас аз қабули фармоиши муштарӣ аз ҷониби тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ фавран амалӣ мегардад. Тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ пас аз иҷрои фармоиши муштарӣ дар бораи интиқоли маблағҳои электронӣ ба муштарӣ оид ба иҷро шудани фармоиш фавран тасдиқнома ирсол менамояд.

Тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ метавонад бо оператори алоқа, ки ҳуқуқи мустақилона пешниҳод намудани хизматрасонии вобаста ба алоқайи мутахаррики радиотелефониро (алоқайи сайёри мобилӣ) дорад, бо мақсади зиёд намудани бақияи маблағҳои электронии шахси воқеӣ – муштарӣ чунин оператори алоқа оид ба ҳамкории иттилоотӣ технологӣ шартнома бандад. Бақияи маблағҳои электронии муштарӣ аз ҳисоби маблағҳои ӯ, ки ҳамчун пешпардохти хизматрасониҳои алоқа мебошанд, зиёд карда мешавад. Оператори алоқа ҳуқуқ надорад ба шахси воқеӣ – муштарӣ бо мақсади аз ҷониби тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ зиёд намудани бақияи маблағҳои электронии муштарӣ маблағи пулӣ пешниҳод намояд. Бақияи маблағҳои электронии шахси воқеӣ – муштарӣ оператори алоқа дар асоси фармоиши ӯ, ки оператори алоқа онро ба тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ ирсол менамояд, тибқи шартномаи байни шахси воқеӣ – муштарӣ ва оператори алоқа зиёд карда мешавад.

Оператори алоқа уҳдадор аст маблағҳои пулии шахси воқеӣ – муштариро, ки ҳамчун пешпардохт барои хизматрасониҳои алоқа ворид намудааст, пас аз гирифтани тасдиқномаи

тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ оид ба зиёд намудани бақияи маблағҳои электрони шахси воқеӣ – муштарӣ фавран кам намояд. Аз лаҳзаи зиёдшавии бақияи маблағҳои электронӣ тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ ба андозаи маблағе, ки бақияи маблағҳои электронӣ зиёд гардид, дар назди шахси воқеӣ уҳдадор мегардад.

Агар оператори алоқа ва ё тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ аз шахси воқеӣ – муштарӣ барои зиёд намудани бақияи маблағҳои электронӣ ҳаққи хизмат гирад, он гоҳ оператори алоқа то супурдани фармоиши муштарӣ ба тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ ба шахси воқеӣ - муштарӣ барои даст кашидан аз супурдани фармоиш имконият диҳад ва маълумоти зеринро пешниҳод намояд:

- оид ба воситаи электрони пардохти шахси воқеӣ;
- оид ба ҳаҷми зиёд намудани бақияи маблағҳои электронӣ;
- оид ба ҳаҷми ҳаққи хизмате, ки шахси воқеӣ-муштарӣ пардохт мекунад, агар он гирифта шавад;
- оид ба сана ва вақти пешниҳоди иттилоот.

Оператори алоқа уҳдадор аст пас аз гирифтани иттилооти дахлдор аз тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ фавран ба шахси воқеӣ – муштарӣ ба воситаи алоқаи радиотелефонии сайёр оид ба зиёд гардидани бақияи маблағҳои электронӣ тасдиқнома равон кунад.

Оператори алоқа уҳдадор аст ҳисоббаробаркуниҳоро бо тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ дар ҳаҷми бақияи зиёдшудаи маблағҳои электронӣ на дертар аз рӯзи кории пас аз рӯзи зиёдшавии бақияи маблағҳои электронӣ амалӣ намояд. Дар сурати аз ҷониби оператори алоқа иҷро нагардидани уҳдадории мазкур тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ зиёд кардани бақияи маблағҳои электрониро то иҷрои ҷунин уҳдадорӣ аз ҷониби оператори алоқа бозмедорад.

Тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ, ки ба интиқоли маблағҳои электронӣ машғул аст, ба Бонки миллии Тоҷикистон оид ба маблағҳои электрони интиқолгардида дар шакли муайяннамудаи Бонки миллии Тоҷикистон ҳисобот пешниҳод намояд.

Ҳамин тариқ, дар асоси воқеиятҳои мавҷуда, ба назари мо, пулҳои электронӣ воситаи умедбахши пардохт мебошанд, ки потенциали он ҳанӯз ошкор нашудааст. Роҳҳои имконпазири рушди пулҳои электронӣ татбиқи васеи онҳо дар тичорати байналмилалӣ интернет мебошанд. Ин, дар навбати аввал, бо пардохтҳои хеле кам ё набудани онҳо барои интиқоли пулии байналмилалӣ ва дуҷум, бо имконияти муомилоти хурд, ки андозаи онҳо ҳиссаи як сент ё як дирам аст, алоқаманд аст. Ҳаҷми хеле ками комиссияҳо, бешубҳа, ба раванди ҷаҳонишавии иқтисодиёт мусоидат мекунанд. Имконияти ҷунин пардохтҳои хурд метавонад ҳамчун ҳавасмандгардонии эҷодиёти нависандагон, рассомон ё навозандагони навкор, ки асарҳояшон ҳанӯз ба сатҳи талабкардаи ноширон нарасидаанд, муфид бошад. Дар ҷунин ҳолатҳо, корбарон ҳангоми дидани мундариҷаи озодона метавонанд ба муаллифони маблағи комилан ночизро хайр кунанд, аммо аз сабаби шумораи зиёди (садҳо ҳазор ва ҳатто миллионҳо) тамошобинон, муаллифони метавонанд маблағи назаррасро ҳамчун мукофот ба даст оранд. Аммо, бартариҳои раднашавандаи пулҳои электронӣ, аз қабилӣ суръати баланди амалиёт, комиссияҳои паст ва сатҳи баланди ҳифзи пули нақд дар айни замон ба таври возеҳ намоёнанд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон”, аз 28. 06. 2011. № 722.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” аз соли 2009.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низомии пардохтӣ”, 24 феввали соли 2017, №1397.
4. Балабанов И.Т. Банки и банковское дело / И.Т. Балабанов. – М.: Проспект, 2003.
5. Шариф Раҳимзода. «Муомилоти пулӣ ва қарз» / Шариф Раҳимзода. – Душанбе: “Эрграф”, 2018. –516с.

МАБЛАҒҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ИНТИҚОЛИ ОНҲО

Дар мақола маблағҳои электронӣ ва хусусиятҳои интиқоли онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ шудааст. Барои амалӣ намудани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар шакли интиқоли маблағҳои электронӣ муштарӣ маблағҳоро ба тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ тибқи шартномаи басташуда пешниҳод менамояд. Маблағҳои электронӣ аз ҷониби тахвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ бе кушодани суратҳисоби бонкӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд. Баҳисобгирии маблағҳои ба тахвилгари хизматрасониҳои

пардохтӣ супурдаи муштарӣ дар суратҳисобҳои маҷмуии баҳисобгирии маблағҳои электронӣ, вобаста ба намуди асбоб, амалӣ мегардад. Таҳвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ ҳуқуқ надорад барои зиёд намудани бақияи маблағҳои электронии муштарӣ ба ӯ маблағ пешниҳод наояд.

КАЛИДВОЖАҲО: пардохтҳои электронӣ, пулҳои электронӣ, интиқоли маблағ, ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, оператори алоқа.

ЭЛЕКТРОННЫЕ ДЕНЬГИ И ХАРАКТЕРИСТИКА ИХ ПЕРЕВОДА

В статье исследуются электронные средства и особенности их банковских переводах в Республике Таджикистан. Для осуществления внебюджетных расчетов в виде денежных переводов клиент представляет средства поставщику платежных услуг в соответствии с заключенным договором. Электронные средства зачисляются поставщиком платежных услуг без открытия банковского счета. Учет средств, депонированных клиентами поставщику платежных услуг, осуществляется в комплексных расчетных счетах электронных средств в зависимости от типа валюты. Поставщик платежных услуг не вправе предоставлять ему средства для увеличения объема электронных средств клиента.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: электронные платежи, электронные деньги, денежные переводы, безналичные расчеты, оператор связи.

ELECTRONIC MONEY AND CHARACTERISTICS OF ITS TRANSFER

The article examines electronic means and the features of their bank transfers in the Republic of Tajikistan. In order to make non-operating payments in the form of money transfers, the client submits funds to the payment service provider in accordance with the concluded contract. Electronic funds are credited by the payment service provider without opening a bank account. Accounting of funds deposited by customers to a payment service provider is carried out in complex settlement accounts of electronic funds, depending on the type of currency. The payment service provider does not have the right to provide him with funds to increase the volume of the client's electronic funds.

KEYWORDS: electronic payments, electronic money, money transfers, non-cash payments, telecom operator.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатшоев Одиҷон Ҳазратшоевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи идоракунии молияи давлатӣ. E-mail: odavlatshoev@inbox.ru. Суроға: 734025, Чумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992)934455522.

Забуров Зафар Замонович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюм. Суроға: 734025, Чумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: zafarzamon123@mail.ru. Телефон: (+992)907446655.

Сведения об авторах: *Давлатшоев Одиҷон Ҳазратшоевич* – Таджикский национальный университет, доцент кафедры управления государственными финансами. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: odavlatshoev@inbox.ru. Телефон: (+992) 934455522.

Zaburov Zafar Zamonovich – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: zafarzamon123@mail.ru. Телефон: (+992)907446655.

Information about the authors: *Davlatshoev Odiljon Hazratshoevich* – Tajik National University, Associate Professor of the Department of Public Finance Management. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: odavlatshoev@inbox.ru. Phone: (+992)934455522.

Zaburov Zafar Zamonovich – Tajik National University, second-year master's student. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: zafarzamon123@mail.ru. Phone: (+992)907446655.

АҲАММИЯТ ВА ЗАРУРАТИ САРМОЯ ВА САРМОЯГУЗОРӢ

Файзуллоева Л.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар зери мафҳуми сармоягузорӣ арзишҳои молиявӣ, молӣ, маънавӣ, ки ба объекти фаъолияти соҳибкорӣ ва ё ин ки дигар намуди фаъолиятҳо бо мақсади ба даст овардани фоида, ё ин ки ноил гардидан ба ягон натиҷаи иҷтимоӣ-экологӣ гузошта шудааст, фаҳмида мешаванд.

Мафҳуми инвеститсия (аз лот. Investio – мепӯшонам, таъмин мекунам) маънои гузоштани сармоя ба соҳаҳои иқтисод дар дохили кишвар ва берун аз онро мефаҳмонад.

Як гардиши сармоя аз лаҳзаи гузориши он то гирифтани фоида, ё ин ки натиҷаи иҷтимоӣ даври инвеститсионӣ номида мешавад.

Маҷмуи амалиётҳои таҷрибавии шахсони ҳуқуқӣ, шаҳрвандон ва давлат доир ба амалигардонии сармоягузорӣ ҳамчун фаъолияти сармоягузорӣ тавсиф меёбад.

Бояд қайд намуд, ки мафҳуми «Маблағгузорӣ» ба мафҳуми «Сармоягузорӣ» қариб монанд буда, мафҳуми «Сармоягузорӣ» нисбат ба мафҳуми «Маблағгузорӣ» доираи васеътарро дар бар мегирад.

Маблағгузорӣ (Investments)-маблағҳои пулиро меноманд, ки мувофиқи қонун ба объекти фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар намуди фаъолият бо мақсади гирифтани фоида ва ё дигар нафъи даромад равона карда мешаванд.

Сармоягузорӣ (Investing or Investment)-бошад, на фақат таъминоти маблағӣ, балки метавонад, инчунин таъминнамоӣ бо таҷҳизоту технология бо дарназардошти риояи қонунҳои давлатӣ воридкунанда бошад. Дар Қонуни ҚТ «Дар бораи сармоягузорӣ» омадааст:

«Сармоягузорӣ – ҳама гуна шаклҳои ҳуқуқи молу мулкӣ (ба истисноии молу мулке, ки ба истифодабарии шахсӣ ва ё бо фаъолияти фуруши мол бе коркарди он алоқаманд аст), бо шумули маблағ, коғазҳои қиматнок, таҷҳизоти истеҳсолию-технологӣ ва натиҷаи фаъолияти зехнӣ, ки ба сармоягузор аз рӯи ҳуқуқи моликият мансубанд ва аз тарафи ӯ ба объектҳои фаъолияти сармоягузорӣ бо мақсади гирифтани фоида ва ё расидан ба натиҷаи дигари назарраси фойданок гузошта шудаанд».

Вобаста ба иштирок дар сармоягузорӣ, сармоягузориҳои мустақим ва ғайримустақимро ҷудо мекунанд.

Дар таҳти мафҳуми сармоягузориҳои мустақим иштироки бевоситаи сармоягузор, дар интиҳоби объекти сармоягузорӣ ва гузориши маблағҳо фаҳмида мешаванд. Сармоягузориҳои мустақимро асосан сармоягузориҳои тайёрии комилдошта, ки маълумоти дақиқро оид ба объекти сармоягузорӣ доранд, амалӣ мегарданд.

Дар зери мафҳуми сармоягузориҳои ғайримустақим, сармоягузорӣ ба воситаи шахсони дигар (миёнаравҳои инвестиционӣ ё молиявӣ) амалӣ карда мешаванд, фаҳмида мешавад.

Объекти фаъолияти сармоягузориҳо фондҳои асосии азнавташқилшуда ва модерниқунонидашуда, воситаҳои гардон, воситаҳои пулӣ, коғазҳои қиматнок, арзишҳои зехнӣ ва маҳсулоти илмӣ-техникӣ ташкил медиҳанд.

Ҳар як сармоягузор объекти ҳуқуқи моликият мебошад, он (объект) метавонад моликияти дигар давлат (давлати хориҷа) ва ё моликияти шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ (сармоягузориҳои хусусӣ) бошанд, ки қонунгузориҳои он давлат фаъолияти онро (сармоягузориҳо) дар онҳо манъ накардааст.

Муҳити сармоягузорӣ - ин маҷмуи соҳаҳои иқтисодиёт ва маҳсулот, ки нақши сармояро мебозад, фаҳмида мешавад. Ба муҳити сармоягузорӣ дохил мешаванд:

- муҳити сармоя ба сохтмони асосӣ, ки фаъолияти фармоишгарон ва таъмингаронро муттаҳид мекунанд;

- муҳити инвестиционӣ, ки маҳсулоти илмӣ-техникӣ арзишҳои зехнӣро ба вучуд меорад;

- муҳити ҷараёни сармояи молиявӣ;

- муҳити амалигардонии ҳуқуқҳои молу мулкӣи субъектон;

Ба сифати субъектони фаъолияти сармоягузорӣ сармоягузориҳои фармоишгарон), истифодабарандагони объект, таъминкунандагони арзишҳои моддӣ, бонкҳо, ширкатҳои инвестиционӣ, шаҳрвандони кишвар, шаҳрвандони хориҷа доништа мешаванд. Вобаста ба субъектон фаъолияти сармоягузорӣ тақсим мешавад:

- сармоягузориҳои давлатӣ (тариқи бучет, фондҳои ғайрибучетӣ, воситаҳои қарзӣ; ғайр аз он корхонаҳои давлатӣ, хусусӣ ва ташкилотҳои қарзӣ);

- сармоягузориҳои шаҳрвандон;

- сармоягузориҳои корхонаҳои ғайридавлатӣ;

- сармоягузориҳои хориҷӣ;

- сармоягузориҳои муштарак.

Фаъолияти сармоягузорӣ даромад ё фоида меорад. Бинобар он, созишномаҳои сармоягузориҳои байналхалқӣ дар баробари сармоягузорӣ ва даромад, махсусан, фоида ё

ҳиссаи фоида, дивидендҳо, фоизҳо, мукофотҳои литсензионӣ ва дигарҳо, пардохт барои ёриҳои техникӣ ва хизматҳои техникӣ ва ғайраҳо диққати махсус дода мешавад.

Мувофиқи моҳияти содироти сармояи хориҷӣ, сармояи хориҷиро ба сармояи қарзӣ ва соҳибкорӣ ҷудо мекунанд.

Сармояи қарзӣ - ин маблағҳое мебошанд, ки дар шакли қарзу кредитҳои давлатӣ пешниҳод карда мешаванд.

Сармояи соҳибкорӣ - бошад, ин маблағҳое мебошад, ки танҳо аз тарафи соҳибкорон пешниҳод карда мешавад ва мақсади асосии он ба даст овардани фоида аст.

Вобаста ба объектҳои гузориши маблағҳо, сармоягузориҳои ҳақиқӣ ва молиявӣ ва интеллектуалӣ (маънавӣ)-ро аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Сармоягузориҳои ҳақиқӣ-ин маблағгузориӣ ба дороиҳои воқеӣ (истеҳсолот) мебошад. Аз ҷумла, сармоягузориӣ ба саноат, хоҷагии қишлоқ, сохтмон, маориф, тандурустӣ ва ғайраҳо.

Сармоягузориҳои молиявӣ-ин маблағгузориӣ ба қоғазҳои қиматнок (аксияҳо, векселҳо, облигатсияҳо ва ғайра) маблағгузориҳои ҳадафноки бонкӣ, депозитҳо ва ғайра фаҳмидан мумкин аст.

Сармоягузориҳои интеллектуалӣ (маънавӣ)-ин гузориши маблағҳо ба потенциали эҷодии одамон ва гузориши объектҳои хусусии маънавӣ мебошад, ки мақсади ниҳоии он расидан ба натоиҷи пешбинишуда мебошад.

Сармоягузориҳо дар асоси лоиҳаҳо амалӣ гардонда мешаванд. Лоиҳаи сармоягузориӣ дар доираи худ нақшаи комплекси тадбирҳо, иқдомот дорои сохтмони асосӣ, хариди технология, хариди таҷҳизот, тайёрии кадрҳо ва ғайра, ки модерникунонӣ (васеъкунӣ)-и истеҳсолоти амалкунанда ва хизматрасониҳо бо мақсади гирифтани натиҷаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ мебошад, фаро мегирад.

Аз рӯйи характери иштирок дар сармоягузориӣ сармоягузориҳо ба мустақим, ғайримустақим ва партфелӣ ҷудо мекунанд.

Дар таҳти мафҳуми сармоягузориҳои мустақим иштироки бевоситаи сармоягузор дар интиҳоби объекти сармоягузориӣ ва гузориши маблағҳо фаҳмида мешавад. Сармоягузориҳои мустақимро асосан сармоягузориҳои тайёрии комилдошта, ки маълумоти дақиқро оид ба объекти сармоягузориӣ доранд, амалӣ мегардонанд. Сармоягузориҳои мустақим одатан сармоягузориӣ ба ягон навъи дороиҳои бозоргири моддӣ ба монанди замин, таҷҳизот, заводҳо равона карда мешавад, фаҳмида мешавад.

Дар зери мафҳуми сармоягузориҳои ғайримустақим, сармоягузориӣ ба воситаи шахсони дигар (миёнаравҳои инвеститсионӣ ё молиявӣ) амалӣ карда мешавад. Аксари миёнаравҳои инвеститсионӣ ё молиявӣ қоғазҳои қиматнок бароварда ба мизочони худ, ҳамчун сармоя пешниҳод менамоянд, ки на он қадар ба ҷомеа муфид аст. Дар навбати худ миёнаравҳо ин маблағҳоро ба объектҳои, ки самарани зиёд дода метавонанд, мегузоранд.

Сармоягузориҳои портфелӣ-ин гузориши сармоя ба қоғазҳои қиматнок мебошад. Маблағҳои барои барориши қоғазҳои қиматнок (сахмияҳо, вомбаргҳо ва ғайра) равонашудаи ширкатҳои хусусӣ ва давлатӣ, инчунин амонатҳои гузоштаи корхонаҳо дар бонкҳо сармоягузориӣ шуда метавонанд.

Сармоягузориҳо дар истеҳсолоти фондҳои асосӣ ин гузориши сармоя ба маънои маҳдуд фаҳмида мешавад, чунки ин танҳо яке аз намудҳои захираҳои инвеститсионии ба ташкилкунии нави мучаҳҳазгардонии техникӣ, таъмиру таҷдид ва васеъкунии муайяни фондҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолии амалкунанда (бино, таҷҳизот, дастгоҳ, воситаҳои нақлиёт, коммуникатсия ва ғайраҳо) мебошад. Сармоягузориҳо ба ғайр аз фондҳои асосӣ метавонанд ба фондҳои гардон, активҳои гуногуни молиявӣ ва намудҳои гуногуни активҳои ғайримоддӣ гузошта шаванд.

Гузориши сармоя аз рӯйи вазифа, соҳа ва аз рӯйи самт равонашуда характери истеҳсолӣ, сохтори технологӣ ва сарчашмаҳои молиявӣ ҷудо мешаванд. Вобаста аз рӯйи вазифа сармоягузориҳо ба объектҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ равонашуда ҷудо мекунанд.

Сохтори соҳавӣ аз рӯйи тақсими сармоягузориӣ байни соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат тавсиф меёбад. Он аҳамияти махсуси гузариш ба муносибатҳои бозориро дар

шароити мукамалгардони сохтори иқтисодӣ талаб мекунад. Сохтори худудӣ таносуби сармоягузори ба минтақаҳои кишвар тавсиф медиҳад.

Сохтори технологӣ ин таносуби гузориши сармоя ба корҳои сохтмону насбӣ, муҷаҳҳазгардонӣ, муҳайёсозӣ бо асбобу лавозимоти муассиса, корҳои ҷустуҷӯӣ-лоихавӣ ва хароҷотҳо барои корҳои мустақамнамоӣ мебошад.

Сохтори истехсолӣ тақсироти сармоягузори байни намудҳои гуногуни истехсолоти фондҳои асосии истехсолӣ барои таъмиру таҷдид васеъкунӣ, муҷаҳҳазгардони корхонаҳои амалкунанда, сохтмони нав тавсиф медиҳад.

Дар банақшагирии директивӣ ҳаҷм ва сохтори сармоягузорӣ аз марказ ташкил карда мешуд. Дар шароити бозорӣ идоракунондаи ҳаҷм ва сохтори сармоягузорӣ ин бозор мебошад. Дар навбати худ бояд қайд намуд, ки сармоягузорӣ дар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ ва доираҳои иҷтимоӣ (инфраструктура, илм, экология ва ғайра) аз тарафи давлат идора карда мешавад. Фаъолияти инвеститсионӣ маҷмуи амалҳои воқеии шаҳрвандон, шахсони ҳуқуқӣ ва давлатҳо дар мавриди фуруши инвеститсияҳои худ мебошанд.

Фаъолияти ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ, истехсолию хоҷагидории корхона ва ё ташкилоти алоҳида бо сармоягузорӣ саҳт алоқаманд аст ва вобастагии муҳим дорад.

Комилан равшан аст, ки интиҳоби роҳҳо ва тарзҳои истехсол намудани ҳар кадом мол ба пуррагӣ аз маблағгузориҳои сармоявӣ вобаста аст. Бо мақсади минбаъд афзун намудани маблағҳои пулӣ ва сармояҳои дигар ба амалигардони ҳаргуна лоихаҳои иқтисодӣ гузоштани онҳо сармоягузорӣ ва ҳуди маблағҳои гузоштро сармояҳо ном бурдан мумкин аст.

Шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ, аз ҷумла шахсони хориҷӣ, ҳамчунин давлатҳо ва ташкилотҳои байналхалқӣ, ки ба амал барорандаи маблағгузориҳои сармоявӣ ҳастанд ҳамчун *сармоягузор* баромад мекунонд.

Ба даст овардани даромад, фоидаи маблағҳо асоси иқтисодии сармоягузорӣ мебошад. Ба сармояҳо танҳо ҳамон маблағҳое дахл доранд, ки мақсадашон ба даст овардани фоида, афзун намудани ҳаҷмҳо ва маблағҳои асосӣ мебошад.

Мафҳуми «сармояҳо» бо мафҳуми «маблағгузориҳои асосӣ» монанд карда мешавад.

Маблағҳои асосӣ сарфи назар аз он, ки ҳангоми ташкил намудани корхонаҳои молистехсолкунанда қисми асосии, маблағгузориҳои сармоягузори ташкил кунанд ҳам, танҳо як қисми маблағгузориҳои сармоягузорӣ мебошанд.

Дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ миллӣ пеш аз ҳама фондҳои асосӣ ва воситаҳои гардон аз нав бавучудовардашудаю нав кардашудаи истехсолӣ ва ғайриистехсолӣ *объектҳои фаъолияти сармоягузорӣ* мебошанд. Қисми асосии сармояҳои маблағтаркибдихандаи иқтисодӣ миллӣ маҳз ба ҳамин ҷо сафарбар карда мешавад. Қайд кардан лозим аст, ки сармояҳои ҳақиқӣ дар иқтисодӣ кишвар нақши асосӣ мебозанд. Ин бо ҷи муайян карда мешавад? Баъзе ҷиҳатҳои иқтисодиро дида мебароем.

Барои истехсол кардани ҳар кадом мол хароҷоти пурраи меҳнат аз ду қисм иборат аст: арзиши асли ва маҳсулоти иловагӣ дар шакли фоида. Дар ҳар кадом раванди истехсолӣ хароҷоти меҳнати таҷассум кардашуда (ашё, маводҳо, сӯзишворӣ, энергия ва ғайра) ва зинда (музди меҳнат), ки дар арзиши аслии қисми асосии хароҷоти пурраи истехсоли маҳсулотро таркибдиханда, яъне арзиши аз нав офаридашуда ифодаи худро меёбанд, амалӣ карда мешаванд.

Дар таркиби арзиши аслии амалан ҳамаи молҳо, хусусан молҳои саноатӣ, фондҳои асосӣ ва воситаҳои гардон бештари хароҷотро ташкил мекунонд. Маҳз барои ҳамин афзоиши ҳаҷм ва самаранокии истифода намудани сармояҳои ҳақиқии таркибдихандаи маблағ, ки ба офаридану нав кардани фондҳои асосии амалкардаистода, ба сифатан бештар намудани воситаҳои гардон сафарбар карда шудаанд, иқтидори истехсолии иқтисодӣро афзун мекунонд ва асоси моддии ноил шудан ба сатҳи бештар баланди афзоиши иқтисодӣ мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Проблемы и перспективы реализации экспортного потенциала Республики Таджикистан через привлечение иностранных инвестиций: Монография/ Б.Г. сафаров, А.А. Солиев. -Д.: Ирфон 2006.

2. Саидмуродов Л.Х. Открытая экономика Республики Таджикистан: макроэкономическое равновесие в условиях внешнего инвестирования “ Б. М; Душанбе, 2004.
3. 20 соли истиклолат: сармоягузорӣ, хусусигардонӣ, соҳибкорӣ. Саидов Д.Ш., Эшонқулов А.С., Начмиддинов А.Ю., Раҳматбоев Ш.М. Душанбе, «Офсет», 2011.
4. Ашуров Н, Лалбеков И., Муомилоти пулӣ, қарз ва бонк. Душанбе: «Матбуот»-2006.
5. Инвестиционное право: Учебник/ Р.Б. Бозоров. -Д.: Матбуот,2008. -480с.
6. www.gki.tj
7. www.aims.gki.tj
8. www.amcu.gki.tj

АҲАММИЯТ ВА ЗАРУРАТИ САРМОЯ ВА САРМОЯГУЗОРӢ

Дар зери мафҳуми сармоягузорӣ арзишҳои молиявӣ, молӣ, маънавӣ, ки ба объекти фаъолияти соҳибкорӣ ва ё ин ки дигар намуди фаъолиятҳо бо мақсади ба даст овардани фоида, ё ин ки ноил гардидан ба ягон натиҷаи иҷтимоӣ-экологӣ гузошта шудааст, фаҳмида мешаванд. Мафҳуми инвеститсия (аз лот. Investio “ мепӯшонам, таъмин мекунам) маънои гузоштани сармоя ба соҳаҳои иқтисод дар дохили кишвар ва берун аз онро мефаҳмонад.

КАЛИДВОЖАҲО: сармоягузорӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ, сармоягузориҳои давлатӣ, сармоягузориҳои амалкунанда, ҳисоботи молиявӣ, асъори хориҷӣ, асъори миллий.

ВАЖНОСТЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ КАПИТАЛА И ИНВЕСТИЦИЙ

Инвестиции - это финансовые, материальные, моральные ценности, навязываемые объекту предпринимательской или иной деятельности с целью извлечения прибыли или достижения какого-либо социально-экологического результата. Понятие инвестиций (от лат. Investio “Я покрываю, предоставляю”) означает инвестирование в секторы экономики внутри страны и за ее пределами.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: инвестиции, иностранные инвестиции, государственные инвестиции, текущие инвестиции, финансовая отчетность, иностранная валюта, национальная валюта.

IMPORTANCE AND NEED FOR CAPITAL AND INVESTMENT

Investments are financial, material, moral values imposed on an object of entrepreneurial or other activity in order to make a profit or achieve any socio-ecological result. The concept of investment (from lat. Investio «I cover, I provide») means investing in sectors of the economy within the country and abroad.

KEYWORDS: investments, foreign investments, government investments, current investments, financial statements, foreign currency, national currency.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Файзуллоева Лайло* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси 25010410. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Файзуллоева Лайло* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса специальности 25010410. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Fayzulloeva Laylo* – Tajik National University, second-year master`s student of specialty 25010410. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ГУРӮҲБАНДӢ ВА ТАҲЛИЛИ САНДУҚИ ҚАРЗӢ АЗ ЧИҲАТИ ВАЗӢИЯТИ МОЛИЯВИИ ҚАРЗГИРҲО ДАР БОНК

Абдуллоев А. Х., Раҷабов И. Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барои гузаронидани таҳлили зерин, бонк бояд базаи маълумоти фаъолияткунандаро дар бораи сатҳи вазъияти молиявии қарзгирҳо дошта бошад (сатҳи вазъияти молиявӣ дар асоси методикаи дохилӣ, санҷиши вазъияти молиявии қарзгирҳо - шахсони ҳуқуқӣ, соҳибқорони шахсӣ, шахсони воқеӣ - муқаррар карда мешавад).

Зарурияти гузаронидани чунин таҳлил аз ошкор кардани миқдори диверсификатсияи сандуқи қарзӣ аз рӯи қарзгирҳои «хуб», «қаноатбахш» ва «ғайриқаноатбахш» иборат аст. Агар ба ҳиссаи қарзгирҳое, ки вазъияти молиявиашон «хуб» бошад - 80% ва зиёдтар аз ҳиссаи умумии қарзгирҳо рост биёяд умуман мумкин аст, ки сандуқи қарзии бонк мустаҳкам ва бо сифат аст. Агар ҳиссаи қарзгирҳои «ғайриқаноатбахш» дар чараён зиёд шавад, дар ин ҳолат бояд сиёсати қарзии бонк аз чихати ихтисоркунии қарзгирҳои зерин, аз нав дида баромада шавад.

Гуруҳбандӣ ва таҳлили қарзгирҳо аз ҷиҳати вусъати қарзҳои додашуда (қарзҳои калон) бо истифодабарии маълумоти «Ахборот дар бораи қарзҳои калон» гузаронида мешаванд. Дар ҳудуди ин бояд ба назар гирифт, ки вомгири калон шахсе ҳисоб меёбад, ки маҷмуи талаботҳои муштараки бонк бо ҳар яки онҳо аз 5%-и воситаҳои худии бонк зиёд бошад.

Гуруҳбандии сандуқи қарзӣ аз рӯи муҳлати пардохтҳои қарздориҳои муштарӣ.

Таҳлили сандуқи қарзӣ аз рӯи муҳлати пардохтҳо гузаронида мешавад:

- барои ошкоркунии самт ва мавқеи сиёсати қарзии умумии бонк- кӯтоҳмуддат (то 1 сол), миёнамуддат (аз 1 то 3 сол), дарозмуддат (аз 3 сол зиёд);

- барои ошкоркунии масъалаҳои умумӣ, ки бо ташкил кардани сандуқи қарзии бонк алоқаманд аст (асосан аз нуқтаи назари эҷод кардан ва афзоиши қарзҳои ба таъхирмонда).

Ҳамчун манбаи маълумотии таҳлили зерин ахбороти варақаи гардиши ҳисобҳо ё ин ки шакли дохилии ҳисоботи идоракунӣ «Ҷадвали пардохтуни қарздориҳои» баромад мекунад.

Барои гузаронидани таҳлили қарзҳо аз рӯи муҳлати додани маблағ дар асоси ахбороти варақаи гардиши ҳисобҳо тартибдиҳӣ ва пуркунии ҷадвали махсус мумкин аст. Таҳлили сандуқи қарзӣ аз рӯи муҳлати пардохти қарз дар ҷадвали 1= нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1

Таҳлили сандуқи қарзӣ аз рӯи муҳлати пардохт

Номгӯи банд	Ҳисоби тавозунӣ
1	2
Қарзҳои пешниҳодшуда, ҳамагӣ аз он ҷумла:	
«овердрафт» (қарзе, ки дар натиҷаи нарасидани маблағҳо дар счёти ҳисоббаробаркуни(чорӣ)пешниҳод карда мешаванд)	10909, 10913, 10905
муҳлат то 1-рӯз	10909
муҳлат аз 2 то 7 рӯз	10909
муҳлат аз 8 то 30 рӯз	10905, 10909, 10913
муҳлат аз 31 то 90 рӯз	10905, 10909, 10913
муҳлат аз 91 то 180 рӯз	10905, 10909, 10913
муҳлат аз 181 то 1 сол	10905, 10909, 10913
муҳлат аз 1 сол то 3 сол	10905, 10909, 10913
муҳлат аз 3 сол зиёд	10905, 10909, 10913
муҳлат то талаб кардан	10905, 10909, 10913

Сарчашма: муаллиф ҷадвалро дар асоси ҳисоботҳои солони БДА ҶТ Амонатбонк таҳия намудааст.

Камбудии истифодабарии ахбороти варақаи гардиши ҳисобҳо барои таҳлил аз рӯи «муҳлати пардохти қарзҳо» аз ҳамин иборат аст, ки таҳлилкунанда муҳлати муайяни сармоягузори қарздориҳо ошкор карда наметавонад. Гап дар он аст, ки хангоми бастанӣ шартнома бо мизоч ба муддати муайян (масалан 1 сол) барои ӯ ҳисоби махсус кушода мешавад (масалан 10905), ки рақамаш дар муддати ҳамоно муҳлати қарздиҳӣ иваз намешавад. Яъне, агар муҳлати баргардонидани қарз кам шудан гирад, дар ҳисобҳои варақаи гардишӣ маблағи боқимондаи қарз дар ҳисоби аввалин нишон дода мешавад (масалан ба итмом расидани шартнома 10 рӯз монд, вале қарз бе аҳамият дар ҳисобот ҳамчун қарзи 1 сола нишон дода мешавад).

Боз як меъёри санҷиши сандуқи қарзии бонкӣ - ин гуруҳбандии сандуқи қарзӣ аз рӯи асъори маблағгузори қарзҳо мебошад.

Таҳлили сандуқи қарзӣ аз рӯи асъори маблағгузории қарзҳо имкониятҳои зеринро медиҳад:

- зоҳир намудани таҳассуси бонк аз рӯи намуди қарзҳо, яъне афзалияти бонк бо қарзҳое, ки маблағгузориашон ба асъори милли ё хориҷӣ карда мешавад;
- ошкоркунии мавҷудияти бонк бо қарзгирҳои воридотӣ (содиротӣ);
- имконияти фикру мулоҳизаҳои таваккалияти аъсори дар сандуқи қарзии бонк доранд, ки натиҷаи пасту баландшавии аъсорӣ таъсири манфии худро ба ҳолати умумии сандуқи қарзии бонк расонида метавонад.

Барои гузаронидани таҳлили қарзҳо аз рӯи аъсори маблағгузории қарз дар асоси ахбороти варақаи гардишӣ, тартибдиҳӣ ва пуркунии чадвали таҳлилии махсус мумкин аст. Дар қатори «Номгӯи банд»-и чадвали 2 гурӯҳбандии ҳархела истифода бурда мешавад (аз рӯи қарзгирҳо, аз рӯи муҳлат, аз рӯи соҳа, аз рӯи минтақа, сатҳи таваккалияти қарзҳои додашуда ва ғайра).

Чадвали 2.

Таҳлили сандуқи қарзии бонк аз рӯи аъсорҳои пешниҳодшуда

Номгӯи банд	Ҳамаи қарзҳои додашуда (сом.+асъорӣ)	Аз он ҷумла қарзҳои додашуда			
		Бо сомонӣ		Бо аъсори хориҷӣ	
		Воҳид	Бо % дар ҷамъбаст	воҳид	Бо % дар ҷамъбаст
1	2	3	4	5	6
Дар сутуни номгӯи банд мета-вонанд гурӯҳҳои қарзҳои гуногуни додашудае (аз рӯи муҳлат, соҳа, минтақа, сатҳи таваккалияти қарзӣ ва ғ.), ки дар боло пешниҳод шуда, истифода мешаванд.	Дар ин катакҳо маҷмуи умумии нишондиҳандаҳои пулӣ қарзҳои пешниҳодшуда ба гу-руҳи қарзгирандаҳо инъикос мекунанд.	Дар ин ҷо нишондиҳандаҳои пулӣ қарзҳо аз тарафи гурӯҳи қарзгирандаҳо бо сомонӣ	Дар ин ҷо ҳиссаи қарзҳои бо сомонӣ д. ш.а. дар маблағи умумии қарзҳои додашуда бо % нишон дода мешаванд.	Дар ин ҷо нишондиҳандаҳои пулӣ қарзҳо аз тарафи гурӯҳи қарзгирандаҳо бо аъсори хориҷӣ додашуда инъикос мекунанд.	Дар ин катакҳо бошад ҳиссаи қарзҳои бо аъсори хориҷӣ д.ш.а. бо маблағи умумии қарзҳо, бо % нишон дода мешаванд.

Сарчашма: муаллиф чадвалро дар асоси ҳисоботҳои солонаи БДА ҚТ Амонатбонк таҳия намудааст.

«Қарзҳое, ки бо аъсори хориҷӣ гузошта шудаанд», таҳлил шуда, аз нуқтаи назари аъсор қарзҳо (қарзҳои бо доллар, бо евро ва ғ) ва инчунин аз рӯи маҷмуи умумии қарзҳое, ки бо аъсори хориҷӣ маблағ гузошта шудаанд, тафсил карда шаванд.

Инчунин, таҳлили сандуқи қарзӣ ба воситаи гурӯҳбандӣ аз рӯи меъёрҳои сифати қарздорӣ ва вомгирӣ ва дараҷаи таваккалият ҳам барои санҷиши пурзуркунии сифати ҳуди сандуқи қарзӣ ғайри муҳим аст.

Асоси гурӯҳбандии сандуқи қарзӣ аз рӯи дараҷаи таваккалият дар замони ҳозира ин талаботҳои умумӣ, ки мутобиқи қонунгузории БМТ вобастагии сандуқи қарзии қарзҳои панҷсифата (гурӯҳи таваккалиятҳо)-ро дар бар мегирад: стандартӣ, ғайристандартӣ, шубҳанок, хатарнок, безътимод. Ҳамчун маълумоти ибтидоӣ барои ташкили гурӯҳбандии зерин ин маълумоти баҳисобгирии таҳлилии бонк, инчунин маълумоти «Ахборот оид ба сифати қарзҳо» мебошад.

Таҳлили зерин имконияти баҳодиҳии хатарнокии сиёсати қарзии бонк ва ҳолати умумии сандуқи қарзиро аз нуқтаи назари сифати ӯ дар чадвали 3 чунин нишон дода шудааст.

Чадвали 3

Таҳлили уҳдадориҳои қарзии банк аз рӯи сифатнокӣ

Номгӯи банд	Маблағ хаз.сомонӣ		Сохтор бо %		Тағйирот дар давра (+/-)		Нишондиҳандаҳои динамикӣ, %	
	Давраи нақшавӣ	Давраи ҳисоботӣ	Давраи нақшавӣ	Давраи ҳисоботӣ	а	о	р	Т
1	2		3		5		7	
Уҳдадориҳои қарзӣ аз рӯи сифат (сах.16 ш.№115), ҳамагӣ, аз он ҷумла:	ин	нишондиҳандаҳои аввалин ва охиринав	ин	чо %-и нишондиҳандаҳои бо вазни қиёсии қарзҳои	ин	ин	ин	ин
Қарзҳои стандартӣ (гурӯҳи 1)	Дар катакҳо	Давраи ҳисоботӣ	Дар бошад,	Дар нишондиҳандаҳои бо вазни қиёсии қарзҳои	Дар катакҳо	Дар ин чо бошад вазни қиёсии %-ҳо	Дар катакҳо	Дар ин катакҳо
Қарзҳои ғайристандартӣ (гурӯҳи 2)	Дар катакҳо	Давраи ҳисоботӣ	Дар бошад,	Дар нишондиҳандаҳои бо вазни қиёсии қарзҳои	Дар катакҳо	Дар ин чо бошад вазни қиёсии %-ҳо	Дар катакҳо	Дар ин катакҳо
Қарзҳои шубҳанок (гурӯҳи 3)	Дар катакҳо	Давраи ҳисоботӣ	Дар бошад,	Дар нишондиҳандаҳои бо вазни қиёсии қарзҳои	Дар катакҳо	Дар ин чо бошад вазни қиёсии %-ҳо	Дар катакҳо	Дар ин катакҳо

Сарчашма: муаллиф чадвалро дар асоси ҳисоботҳои солони БДА ҚТ Амонатбанк таҳият намудааст.

Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳамчун сохти сифатии сандуқи қарзӣ он сохт ҳисоб мешавад, ки бо шартҳои зерин мувофиқ биёяд:

- қарзҳои қолабӣ (гурӯҳи 1) > 50% аз қарздориҳои умумӣ;
- қарзҳои ғайристандартӣ (гурӯҳи 2) > 40% аз қарздориҳои умумӣ;
- қарзҳои шубҳанок (гурӯҳи 3) ≤ 30% аз қарздориҳои умумӣ;
- қарзҳои хатарнок (гурӯҳи 4) ≤ 10% аз қарздориҳои умумӣ - 0% аз қарздориҳои умумӣ;
- қарзҳои безътимод (гурӯҳи 5) ≤ 1% - 0% аз қарздориҳои умумӣ;

Чадвали 4.

Кoeffициенти баҳодихии сифати сандуқи қарзӣ

Меъёри баҳодихӣ	Кoeffициентҳои пулӣ
1	2
Дарачаи таваккалияти қарзӣ	<p>Баҳодихии миқдори дарачаи таваккалияти қарзӣ.</p> <p>$K1 = \frac{\text{Маҷмуи таваккалиятҳои қарзии банк}}{\text{Маблағҳои умумии сандуқи қарзӣ}}$</p> <p>$K2 = \frac{\text{Маҷмуи таваккалиятҳои қарзии банк}}{\text{Сармоияи худӣ}}$</p>
	<p>Дарачаи муҳофизатии банк аз таваккалият</p> <p>$K3 = \frac{\text{Захираи ҳақиқӣ ба рӯйпуш намудани зарари қарзҳо}}{\text{Таркиби сандуқи қарзие, ки даромад надорад}}$</p> <p>$K4 = \frac{\text{Маблағҳои, ки аз ҳисоби захиравӣ соқит шуд}}{\text{Уҳдадориҳои қарзии боқимонда}}$</p> <p>$K5 = \frac{\text{Қарзҳои, ки муҳлаташон гузаштааст}}{\text{Уҳдадориҳои қарзии боқимонда}}$</p>

	<p>K6 = <u>Захираҳое, ки пурра ташкил нашудаанд</u> Қарзҳое, ки даромад намеоранд</p> <p>K7 = <u>Захираҳои ҳисоббаробаркунӣ</u> Захираҳои ҳисоббаробаркунӣ</p> <p>K8 = <u>Зараре, ки аз қарзҳо ба вучуд меояд</u> Ҳаҷми умумии қарзҳо</p> <p>K9 = <u>Захираҳои гумшуда аз қарзҳо</u> Ҳаҷми миёнаи уҳдадории қарзҳо-брутто</p> <p>K10 = <u>Активҳои қарзии ғайрифайол</u> Ҳаҷми сандуқи қарзӣ</p>
	<p>K11 = <u>Уҳдадорихои асосии қарзии муҳлаташ гузашта</u> Маҷмуи уҳдадорихои қарзии боқимонда</p>
Даромаднокии сандуқи қарзӣ	<p>K12 = <u>Ҷои гирифташуда – ҷои пардохтшуда</u> Уҳдадорихои қарзии боқимонда</p> <p>K13 = <u>Ҷои гирифташуда – ҷои пардохтшуда</u> Сармоияи оинномавӣ</p> <p>K14 = <u>Ҷои гирифташуда</u> Қарзҳои даромаднок</p> <p>K15 = <u>Ҷои гирифташуда – ҷои пардохтшуда</u> Қарзҳои даромаднок</p> <p>K16 = <u>Қарзҳои ғайридаромаднок</u> Активҳо</p>
Дарачаи бозоргии сандуқи қарзӣ	<p>K17 = <u>Уҳдадорихои қарзии боқимонда</u> Захираҳои амонатӣ</p> <p>K18 (H6) = <u>Маҷмуи маб.ҳое, ки аз қарз-да талаб карда мешавад – зах. ҳисоб=кунӣ</u> сармоя</p> <p>K19 (H7) = <u>Маҷмуи бузургии тавак.ҳои калони қарз-да-зах.ҳои ҳисоб=кунӣ</u> сармоя</p>

Сандуқи қарзӣ ба таври ҷузъӣ чунин таҳлил карда мешавад:

- аз рӯйи маҳсулоти қарзии пешниҳодшуда (қарзҳои якқарата, хатҳои қарзӣ, «овердрафт»);
- аз рӯйи мақсаднокии қарзҳо (аз нуқтаи назари бандҳои маблағгузории сармоя (сармоияи асосӣ ва сармоияи дар муомилотбуда), зарурияти муваққатӣ (пардохти муваққатии норасоии маблағ), мақсадҳои ғайра, аз он ҷумла мақсадҳои истеъмолкунанда);
- аз рӯйи усулҳои қарздиҳӣ;
- аз рӯйи хусусиятҳои бозгаштӣ (қарзҳои пардохткардашуда, қарзҳое, ки муҳлаташон гузаштааст, қарзҳои имтиёзнок, қарзҳои аз ҳисоб баровардашуда);
- аз рӯйи тартиби пардохт (пардохтнамоии даврагӣ, яквақта, бо гузашти муҳлати вақт ва шароитҳои муқарраршуда дар шартномаи қарзӣ);
- аз рӯйи хусусияти таъминкунӣ (қарзҳои таъминкардашуда (аз он ҷумла аз рӯйи намуди таъминкунӣ), қарзҳои нокифоягӣ). Дар доираи таҳлил намудани қарзҳои зерин дар вақти санҷиши сифати сандуқи қарзӣ масъалаи фоизи таъминкунии муомилотҳои қарзӣ ва муайян кардани ҳиссаи қарзҳо дар ҳаҷми умумии қарзҳо ба мақсад мувофиқ аст. Санҷиши

таъминкунии қарзҳои додасуда ба воситаи истифодабарии маълумоти ҳисоботи берунаи тавозунии бонк гузаронида мешавад;

- аз рӯи усулҳои пардохти фоизҳо (оддӣ, дисконтӣ(нигоҳ доштани фоизи қарз дар вақти додани қарз дар назар дорад));

- аз рӯи хусусияти миқдори фоизӣ (меъёрҳои собитшуда ё ин ки ҳаракаткунанда).

Инчунин, муҳим на фақат санҷиши таркиби сандуқи қарзӣ аст, балки санҷиши сифати сандуқи қарзӣ низ ҳаст.

Системаи санҷиши сифати сандуқи қарзӣ дар таркиби худ: интихоби меъёри санҷиш, усули сифати қисмҳо ва бандҳои сандуқи қарзӣ, муайянкунии усулҳои тавсифи қисмҳои сандуқ аз рӯи гурӯҳҳои сифатнокӣ (таваккалият), санҷиши сифати сандуқи қарзӣ дар асоси системаи коэффисиентҳои молиявӣ, санҷиши сифати сандуқи қарзиро дорад.

АДАБИЁТ

1. Банковское дело: учебник. О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонова, Н.И. Валенцева (и др.) под ред. О.И. Лаврушина – 8-е изд. М.: КНОРУС, 2009.
2. Бердиев Р.Б., Қаюмов С.Ш., Мирзоев С.С. Фаъолияти бонкӣ (васоити таълимӣ) / Р.Б. Бердиев. - Душанбе, «Эр-граф», 2017,- 465 саҳ.
3. Бердиев Р.Б., Қаюмов С.Ш., Савриев Р.О., Ғафоров М.Қ. Ҳисобдорӣ дар муассисаҳои қарзӣ (васоити таълимӣ) / Р.Б. Бердиев. - Душанбе, «Эр-граф», 2012,- 180 саҳ.
4. Е. Н. Егорова, Е. Ю. Логинова. Коммерческая деятельность / Е.Н. Егорова., Е.Ю. Логинова. - Издательство: Эксмо, 2008 г.; 160 стр.
5. Ниёзов М.А. Муомилоти пулӣ ва низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.А. Ниёзов. – Душанбе «Эр-граф», 2011-376с.
6. Памбухчиянц О.В. Организация и технология коммерческой деятельности: Учебник: – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2012. Ашӯров Н. Муомилоти пул ва қарз. Васоити таълимӣ – Душанбе: Матбуот, 2006.
7. Хотамов Н.Б. История банков и предпринимательство в Средней Азии (60-е годы XIX в. - 1917г.): Учебник / Н.Б. Хотамов. – Душанбе: Эр-граф - 2014.
8. Ҷӯраев Б.М., Тоиров М. Пул, қарз, бонк: Васоити таълимӣ / Б.М. Ҷӯраев. - Душанбе: Ирфон – 2013с.
9. Шарипов Б., Хонҷонов А. Асосҳои фаъолияти бонкӣ: Васоити таълимӣ / Б. Шарипов., А. Хонҷонов. - Душанбе: Эр-граф – 2013.
10. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз: Китоби дарсӣ / Шариф Раҳимзода. - Душанбе: Эр-граф, 2008.

ГУРҶҲБАНДӢ ВА ТАҲЛИЛИ САНДУҚИ ҚАРЗӢ АЗ ЧИҲАТИ ВАЗӢЯТИ МОЛИЯВИИ ҚАРЗГИРҲО ДАР БОНК

Таҳлили сармоягузориҳои қарзии бонк ошкоркунии хусусиятҳои умумии сиёсати қарзии бонк, аз он ҷумла, самти он, яъне нуқтаи назари мизочони асосиро дар назар дорад. Бинобар ин, барои ақсарияти бонкҳои муосир тамоюли мусбати инкишофи фаъолияти қарзӣ ин тамоюли бартарӣ пайдо кардан дар таркиб ва афзоиши минбаъдаи ҳиссаи қарзҳои шахсони ҳуқуқӣ, ки асосан, дар соҳаи кишоварзӣ фаъолият доранд. Дар ин ҳолат, сиёсати қарзии бонк на фақат инкишофи дохилии бонк ба роҳ мондан аст, балки инкишофи минтақавӣ ва миллий, хусусан ба воситаи маблағгузориҳои сектори ҳақиқӣ дар назар аст.

КАЛИДВОЖАҲО: сармоягузориҳои қарзии бонк, бонкҳои муосир, фаъолияти қарзӣ, қарзҳои шахсони ҳуқуқӣ, маблағгузориҳои сектори ҳақиқӣ, гурӯҳбандӣ ва таҳлили қарзгирҳо, сиёсати қарзии бонк, таҳлили қарзгирҳои калон.

КЛАССИФИКАЦИЯ И АНАЛИЗ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ С УЧЕТОМ ФИНАНСОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ ЗАЕМЩИКОВ В БАНКЕ.

Анализ кредитных вложений банка позволяет выявить общие характеристики кредитной политики банка, в том числе ее направленность, т. е. точку зрения ключевых клиентов. Поэтому для большинства современных банков положительной тенденцией развития кредитной деятельности является тенденция к получению преимущества в составе и дальнейшему увеличению доли кредитов юридических лиц, преимущественно работающих в аграрной сфере. При этом кредитная политика банка направлена не только на внутреннее развитие банка, но и на региональное и национальное развитие, особенно за счет финансирования реального сектора.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: банковские кредитные вложения, современные банки, кредитная деятельность, кредиты юридических лиц, финансирование реального сектора, классификация и анализ заемщиков, кредитная политика банка, анализ крупных заемщиков.

CLASSIFICATION AND ANALYSIS OF THE LOAN PORTFOLIO TAKING INTO ACCOUNT THE FINANCIAL STATUS OF THE BORROWERS IN THE BANK.

Analysis of the bank's credit investments makes it possible to identify the general characteristics of the bank's credit policy, including its focus, i.e., the point of view of key customers. Therefore, for most modern banks, a positive trend in the development of lending activities is a tendency to gain an advantage in the composition and further increase the share of

loans to legal entities, mainly working in the agricultural sector. At the same time, the bank's credit policy is aimed not only at the internal development of the bank, but also at regional and national development, especially through financing the real sector.

KEYWORDS: bank lending investments, modern banks, lending activities, loans to legal entities, financing of the real sector, classification and analysis of borrowers, bank credit policy, analysis of large borrowers.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллоев Абдурасул Халифаевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и. иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва сугурта. **Суроға:** 734025, Чумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Раҷабов Идибек Хайруллоевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми ихтисоси 25010410. **Суроға:** 734025, Чумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **985471889**.

Сведения об авторах: *Абдуллоев Абдурасул Халифаевич* – Таджикский национальный университет, к.э.н., доцент кафедры финансов и страхования **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Раҷабов Идибек Хайруллоевич – Таджикский национальный университет, магистрант специальности 25010410. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **985471889**.

Information about the authors: *Abdulloev Abdurasul Khalifaevich* – Tajik National University, c.e.s., Associate Professor of the Department of Finance and Insurance. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

Radjabov Idibek Khairulloevich – Tajik National University, second-year master's student of specialty 25010410. Phone: **985471889**. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ПРОБЛЕМЫ АУДИТ ЭФФЕКТИВНОСТИ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ

Орзуев П.Дж., Муллоев Б.А.
Таджикский национальный Университет

Начало использования термина «аудит» относят к XII веку, когда в парламенте Англии были назначены специальные служащие для контроля за использованием государственной казны. В современном значении аудит (от английского audit) -это проверка, ревизия бухгалтерских книг, документов и отчетности, конечный документ по итогам ревизии, а также подробное, тщательное расследование.

При самом общем подходе, признанном на мировом уровне, понятие «аудит» сводится к проводимой проверке бухгалтерского (финансового) учета и отчетности. Аудит представляет собой финансовый анализ, бухгалтерский контроль, ревизию финансово-хозяйственной деятельности предприятий, организаций, фирм, акционерных обществ, проводимые квалифицированными специалистами, как правило, независимых служб (аудиторскими службами, аудиторами) В ходе аудита анализируется в основном бухгалтерская отчетность.

Согласно Лимской декларации руководящих принципов контроля (аудита) (The Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts), принятой на Конгрессе ИНТОСАИ (международная организация высших органов финансового контроля) в 1977 году, аудит (контроль) – это «неотъемлемая часть системы регулирования, целью которой является вскрытие отклонений от принятых стандартов и нарушений принципов законности, эффективности и экономии расходования материальных ресурсов».

Согласно Стандартам аудита (Auditing Standards), принятым ИНТОСАИ, государственный аудит включает в себя regularity audit – аудит правильности (по сути – аудит в его традиционном понимании) и performance audit - аудит эффективности.

Аудит правильности включает в себя традиционный финансовый аудит, а также аудит систем внутреннего контроля и аудит и честности и правильности административных решений, принимаемых в проверяемой организации или программе.

Согласно Стандартам аудита ИНТОСАИ, аудит эффективности занимается проверкой экономичности (economy), эффективности (efficiency) и результативности (effectiveness) деятельности программы или организации.

В развитых странах государственный аудит нашел широкое применение в деятельности государственных органов контроля. Осуществление счетными палатами финансового аудита закреплено в ст. 4 Лимской декларации, предусматривающей необходимость проведения «аудита

законности и правильности распределения финансовых средств и ведения бухгалтерских счетов». Принципы организации и проведения финансового контроля, изложенные в Лимской декларации, учитываются контрольно-счетными органами всех стран, входящих в ИНТОСАИ. В настоящее время финансовый аудит осуществляется всеми без исключения органами государственного аудита и является одной из наиболее отработанных форм государственного аудита.

В 2011 году в соответствии с Конституцией РТ был принят закон № 749 от 28.06.2011 г. «О Счетной палате Республики Таджикистан», что послужило началом формирования современной системы государственного финансового контроля.

Государственный аудит способствует решению поставленных Правительством Республики Таджикистан задач, в том числе по преодолению кризисных явлений и скорейшей структурной модернизации нашей экономики. Это объясняется тем, что названные актуальные проблемы требуют серьезного повышения эффективности всей системы государственного управления с одновременным повышением качества действующего государственного контроля и внедрением новых типов государственного аудита, соответствующих современным реалиям.

Отечественные ученые Ураков Д.У., Хушвакзода К.Х., Низомов С.Ф., Исматов А.Х., Мирзоалиев А.А., и др. в своих научных трудах приводятся следующие понятия государственный аудит: «Государственный аудит - система внешнего, независимого публичного аудита деятельности органов государственной власти по управлению общественными ресурсами (финансовыми, материальными, интеллектуальными) -- является одним из современных институтов социального контроля, который возникает в условиях распространения идей гуманизма и свободы как институциональный отклик на изменение представлений людей об иерархии взаимоотношений между государством, обществом и человеком»

Следовательно, важнейшая задача государственного аудита как части системы общественного контроля заключается в обнаружении отступлений от принятых стандартов и нарушений принципов законности, эффективности, результативности и экономичности управления национальными ресурсами, включая бюджет, государственную собственность и интеллектуальные ресурсы.

Институт аудита непрерывно развивается, расширяются области его применения. Наиболее интенсивно развивается сравнительно новый подход к финансовому контролю – проверка эффективности расходования бюджетных средств в РТ.

В Лимской декларации 1977 года осуществлению аудита эффективности уделено значительное внимание, подчеркивается, что необходим контроль за тем, «насколько эффективно и экономно расходуются государственные средства».

Одним из первых аудит эффективности на законодательном уровне начали проводить в Швеции, когда в 1967 году был сформирован отдельный орган ГФК -Национальное ревизионное бюро Швеции.

Можно выделить следующие этапы становления аудита эффективности

- первый этап (1960—1970-е годы) — основными задачами внедрения аудита эффективности были повышение эффективности деятельности институтов государства, формирование механизма оценки деятельности государственных агентств, упорядочение потоков информации как базы аудита;

- второй этап (1970—80-е годы) смещение акцента при проведении аудита эффективности на анализ результатов деятельности государственных агентств и организаций и оценку полученного эффекта;

- третий этап (1980—90-е годы) — становление модели «системно-ориентированного аудита эффективности»;

- четвертый этап (конец XX века — настоящее время) — совершенствование системно-ориентированного аудита эффективности с учетом возрастания интенсивности международных финансовых потоков.

Аудит эффективности за рубежом основан на двух общих принципах:

1) аудиту эффективности подлежит не процесс принятия решения органами представительной и исполнительной власти; проверяются ход исполнения и результаты реализации этих решений;

2) аудит эффективности не имеет цели определения правильности направлений и конкретных показателей утвержденных государственных программ или достоинств (недостатков) избранного политического курса страны. Его цель - оценка эффективности исполнения бюджета и использования бюджетных средств, выделенных государством для реализации принятых государственных программ.

Мировой опыт свидетельствует, что применение аудита эффективности оказывает существенное влияние на качество принятия и исполнения органами исполнительной власти решений в сфере управления государственными финансами, а также способствует повышению ответственности, прозрачности и подотчетности в их деятельности.

По определению Счетной палаты РТ, аудит эффективности представляет собой проверки деятельности органов государственной власти и получателей государственных средств в целях определения эффективности использования ими государственных средств, полученных для выполнения возложенных на них функций и поставленных задач.

Основная задача аудита эффективности заключается в том, чтобы давать законодателям и обществу в лице граждан-налогоплательщиков независимую и объективную информацию об уровне качества управления и эффективности использования государственных средств исполнительной властью. Результаты аудита эффективности должны показывать степень достижения поставленных социально-экономических целей и задач, а также представлять, насколько использование государственных средств обеспечивает удовлетворение общественных потребностей.

При проведении аудита эффективности осуществляется анализ результатов функционирования различных сфер общественного сектора, ответственность за которые возложена на соответствующие государственные органы, определяется эффективность бюджетных расходов для общества, а также управленческой деятельности. Таким образом, развитие института аудита привело к расширению рамок традиционного финансового контроля.

В настоящее время аудит эффективности получил широкое распространение не только в зарубежных странах.

Аудит эффективности, получивший широкое распространение в зарубежных странах, сегодня должен занять свое место и в системе государственного финансового контроля РТ. Особенно возрастает его роль на современном этапе развития нашего общества, когда решение насущных социально-экономических проблем во многом обусловлено повышением эффективности использования финансовых ресурсов государства. Применение аудита эффективности в государственном финансовом контроле должно осуществляться на основе научно обоснованной концепции, раскрывающей его теоретические и методические основы как нового типа финансового контроля результатов использования государственных средств.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон РТ «Об аудиторской деятельности». № 993, 22.07.2013 года. - Режим доступа: <http://www.ммк.tj>, свободный. - Заглавие с экрана по годам. - Яз. Русский, таджикский.
2. Закон РТ «О внутреннем аудите в государственном секторе», №631 от 21.07.2010 - Режим доступа: <http://www.ммк.tj>, свободный. - Заглавие с экрана по годам. - Яз. Русский, таджикский.
3. Англо-русский словарь общей лексики (The Universal English-Russian Dictionary): 100 тыс. статей. 6-е изд., испр. и доп. © ABBYY Software Ltd, 2004.
4. Лимская декларация руководящих принципов контроля // Правовое регулирование государственного финансового контроля в зарубежных странах. М.: Прометей, 1998.
5. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг., Л.Ш. Лозовский., Е.Б. Стародубцева. - М.: Инфра-М. 2007. С. 21.
6. Селезнев А.З. Контроль финансовых потоков: Учебное пособие. / Под ред. Проф. В.Ю. Катасонова. М.: ИНФРА-М, 2010. 304 с.
7. Степашин С.В. Государственный аудит и экономика будущего / С.В. Степашин. - М.: Наука, 2008. 608 с.

МУАММОҶОИ АУДИТИ САМАРАНОКИИ МАБЛАҒҶОИ БУЧЕТӢ

Оғози истифодаи истилоҳи «аудит» ба асри XII рост меояд, ки дар Парлумони Англия барои назорати истифодаи хазинаи давлатӣ қормандони махсус таъин карда шуданд. Ба маънои муосир, аудит (аз забони англисӣ) ин санҷиш, аз нав дида баромадани китобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳуҷҷатҳо ва ҳисоботҳо, ҳуҷҷати низои аз рӯи натиҷаҳои аудит, инчунин санҷиши муфассал ва ҳамаҷониба мебошад. Тибқи Эълумияи Лима оид ба дастурмалҳои аудит, ки дар Конгресси INTOSAI (Созмони байналмилалӣ мақомоти олии аудит) соли 1977 қабул шудааст, аудит (назорат) «қисми таркибии системаи танзимкунанда мебошад, ки ҳадафи он ошкор кардани қоидавайронкунонии принципҳои қонуният, самаранокӣ ва сарфакорона сарф кардани захираҳои моддӣ мебошад.

КАЛИДВОЖАҶО: аудити давлатӣ; баҳисобгирии муҳосибӣ; принципҳои назорат; мақомоти олии назорати молиявӣ.

ПРОБЛЕМЫ АУДИТ ЭФФЕКТИВНОСТИ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ

Начало использования термина «аудит» относят к XII веку, когда в парламенте Англии были назначены специальные служащие для контроля за использованием государственной казны. В современном значении аудит (от английского audit) -это проверка, ревизия бухгалтерских книг, документов и отчетности, конечный документ по итогам ревизии, а также подробное, тщательное расследование. Согласно Лимской декларации руководящих принципов контроля (аудита) (The Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts), принятой на Конгрессе ИНТОСАИ (международная организация высших органов финансового контроля) в 1977 году, аудит (контроль) – это «неотъемлемая часть системы регулирования, целью которой является вскрытие отклонений от принятых стандартов и нарушений принципов законности, эффективности и экономии расходования материальных ресурсов».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: государственной аудит; бухгалтерского учета и отчетности; принципов контроля; высших органов финансового контроля.

PROBLEMS OF AUDIT OF EFFICIENCY OF BUDGET FUNDS

The beginning of the use of the term "audit" dates back to the 12th century, when special employees were appointed in the Parliament of England to control the use of the state treasury. In the modern sense, an audit (from the English audit) is a check, revision of accounting books, documents and reports, the final document following the results of the audit, as well as a detailed, thorough investigation. According to the Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts, adopted at the INTOSAI (International Organization of Supreme Audit Institutions) Congress in 1977, audit (control) is “an integral part of the regulatory system, the purpose of which is the discovery of deviations from accepted standards and violations of the principles of legality, efficiency and economy of spending material resources.

KEYWORDS: state audit; accounting and reporting; principles of control; supreme financial control bodies.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Орзуев Парвизҷон Ҷамолӣдиновӣ* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **907111108**. E-mail: **porzuev-1112@mail.ru**
Муллоев Бехзод Асомидиновӣ - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 1-уми ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **917113030**. E-mail: **mullotvbehzod@gmail.com**

Сведения об авторах: *Орзуев Парвизҷон Ҷамолӣдиновӣ* - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **907111108**. E-mail: **porzuev-1112@mail.ru**
Муллоев Бехзод Асомидиновӣ – Таджикский национальный университет, магистрант 1-ого курса специальности бухгалтерский учет, анализ и аудит. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **917113030**. E-mail: **mullotvbehzod@gmail.com**

Information about the authors: *Orzuev Parvizjon Jamolidinovich* - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: **907111108**. E-mail: **porzuev-1112@mail.ru**
Mulloev Behzod Asombdinovich - Tajik National University, 1-nd year master's student of the specialty of Accounting, analysis and audit. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: **917113030**. E-mail: **mullotvbehzod@gmail.com**

МОҲИЯТ ВА МАЗМУНИ СИЁСАТИ БУЧЕТӢ

Абдуллоев А.Х., Маҳмадалиев С.Ҷ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Иқтисодиёт раванди мураккаб ва бисёрҷанба мебошад, бинобар ин объекти асосии сиёсати андешидашуда ҳодисаҳои кулл ва ҷузъҳои таркибии он ба мисли нарх, муомилоти пулӣ, молия, қарз, бучет, суғурта, муносибатҳои асбӯрӣ ва ғайраро дарбар мегирад.

Дар ҳамаи давру замонҳо, вобаста ба шакл ва сатҳи фаъолият сиёсати муайянеро нисбат ба танзиму тарғиб дучор омадан мумкин аст, ки ҳар яке аз онҳо вобаста ба давру замон маром ва мақсади муайяни худро доро мебошад.

Сиёсати молиявӣ як қисми таркибии сиёсати иқтисодӣ буда, чораю тадбирҳоро нисбат ба дурнамои фаъолияти соҳибкорӣ барои сатҳи макро ва микроиқтисод оид ба ташкил, тақсим, истифода ва натиҷаи дилҳоқи молиявӣ ифода менамояд.

Дар баъзе адабиётҳо сиёсати молиявиро як ҷузъи таркибии муносибатҳои иқтисодии дар ҷамъият ҳукмрон буда ва рафти доираи молиявиро дар сатҳи микро ва макроиқтисод ифода менамояд, маънидод кардаанд. Татбиқи идораи молиявӣ, пеш аз ҳама дар асоси омӯхтан, таҳлил кардан ва вобаста ба натиҷаи муайяншуда, роҳу равиш ва чораи мушаххас андешида тавоништан аст, ки мафҳуми сиёсати менечменти молиявиро ифода менамояд. Мақсади олии менечери молиявӣ бо ҳароҷоти камтарин натиҷаи дилҳоқи молиявиро, вобаста ба нархҳои бозорӣ, таъмин намуда тавоништан аст. Сиёсат, яке аз усулҳои фаъолтарини таъсиррасонӣ ба манфиат ва ҳавасмандгардонии иқтисодӣ хизмат карда метавонад. Сиёсати молиявӣ ифодакунандаи амали шуурноки инсон оид ба таъмини мавҷудият бо натиҷаи дилҳоқ дар бозори иқтисодии рақобатнок аст.

Сиёсати молиявӣ ин фаъолияти махсус ва мақсадноки дар қонунгузори мамлакат асосноккардашудаи давлат, вобаста ба ҷамъовари маблағҳо, тақсим ва истифодаи самараноки онҳо барои таъмини иҷрои вазифаҳои давлат мебошад.

Маҷмуи чорабиниҳои давлатиро оид ба истифодаи муносибатҳои молиявӣ, барои иҷрои вазифаҳои давлат, сиёсати молиявӣ меноманд. Сиёсати молиявӣ ин фаъолияти давлат дар самти истифодаи мақсадноки захираҳои молиявӣ мебошад.

Сиёсати молиявӣ ба давлат имкон медиҳад, ки ҳадафҳои худро дар тамоми соҳаҳо, аз ҷумла, дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, муносибатҳои байналхалқӣ татбиқ намояд.

Сиёсати молиявӣ мазмуну мундариҷаи **мураккаб дошта**, як қатор **чорабиниҳоро** ба мисли омӯхтан, таҳлил кардан ва вобаста ба натиҷаи муайяншуда роҳу равиш ва чораи мушаххас андешида тавоништанро дарбар мегирад.

Сиёсати молиявӣ чандин амалиётҳои натиҷадиҳанда ва муайянкунандаро дар бар мегирад, ки онҳо дар маҷмуъ мазмун ва мундариҷаи онро ифода мекунанд.

1) Омӯзиши амали қонунҳои иқтисодӣ дар доираи муносибатҳои бозорӣ ва ба талаботи онҳо баҳо дода тавоништан;

2) ба амал баровардани таҳлили ҳолати иқтисодии субъектҳои хоҷагӣ ва муайян намудани тамоюли тағйирёбии раванди инқилоби илмию техникӣ оид ба доираи шуғл, ки қобилияти истеъмолӣ ва сатҳи қонеъгардонии талаботҳои аъзоёни ҷамъиятро ифода менамояд;

3) дар асоси муайян намудани майл аз нуқтаи мувозин, ки ифодакунандаи тағйирёбии талабот ва таклифот дар бозор аст, самтҳои асосии инкишофи молияро ояндабинӣ намуда тавоништан;

4) дар асоси баҳисобгирии вазъи иқтисодиёт, муайян намудани тамоюли қурби пул дар дохил ва хориҷи мамлакат, вобаста ба он истифода бурдани механизмҳои молиявии ба он ҳолат ҷавобгӯӣ.

Сиёсати молиявӣ-ифоданамояндаи муносибати иқтисодии доираи шуғл аст. Масалан, сиёсати молиявӣ дар сатҳи микро ва макроиқтисод, суғурта, андоз ва ғайра қисмҳои таркибии сиёсати молиявӣ буда, дар алоҳидагӣ онҳо тарз ва усули ба худ хоси амалинамоиро доранд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ вариантҳои гуногуни истифодаи механизми молиявӣ вобаста ба ҳолати иҷтимоӣ, иқтисодӣ андешидашуда дар мавриди зарурӣ бояд истифода шаванд, ки соҳибкор аз чараёни бозорӣ берун намонад.

Дар мавриде, ки ҳаҷми истеҳсолот рӯз аз рӯз кам шуда, нуфузи бекорон мефзояд, бояд механизмҳои дикрессионии молиявӣ, ки онҳо ба кам кардани хароҷоти давлатӣ ва зиёд намудани меъёри андоз нигаронида шудаанд, истифода шаванд.

Сиёсати молиявӣ бояд ба зиёд намудани хароҷот оид ба таҷҳизонӣ ва навсозии фондҳои асосӣ ва кам кардани хароҷотҳои истеҳсолӣ нигаронида шаванд.

Дар ҳолати воқеӣ будани талаботҳо ва ночиз будани арза, механизми сиёсати молиявӣ барои зиёд намудани хароҷотҳои давлатӣ, паст кардани меъёри андоз ва мутобиқати онҳо нигаронида бошад. Барои сатҳи микроиқтисод зиёд намудани хароҷоти истеҳсолии маҳсулот, аз ҳисоби таносуби дурусти воситаҳои худӣ ва қарзӣ ва кам кардани хароҷотҳои фондҳои асосӣ муфидтар аст.

Рушди иқтисод сабаби истифодаи механизмҳои махсуси молиявӣ дар бозори қоғазҳои қимматнок аст. Авҷи савдогарӣ ва болоравии нарх оқибати рушд аст.

Вазифаҳои асосии сиёсати молиявӣ инҳоянд:

➤ бо маблағ таъмин намудани барномаҳои аз ҷониби давлат амалишаванда;

➤ муқаррар кардани тартиби тақсим ва истифодаи оқилонаи захираҳои молиявӣ;

➤ ба самтҳои афзалиятноки хоҷагии халқи мамлакат равона намудани маблағҳо;

➤

ноил гардидан ба устувории молиявӣ ва мустақилияти молиявии давлат;

➤ ташкили асоси моддии фаъолияти устувори субъектҳои хоҷагидорӣ;

➤ ташкили даромадҳое, ки такрористеҳсоли муътадили аҳолиро таъмин намояд.

Вобаста ба давомнокии муҳлат ва ҳосияти вазифаҳои гузошташуда сиёсати молиявиро ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд:

➤ стратегияи молиявӣ;

➤ тактикаи молиявӣ.

Ҷои кайд аст, ки стратегия ва тактика ду паҳлӯи ба ҳам алоқамандии сиёсати молиявӣ буда, яке бе дигаре дар иқтисодиёт вучуд дошта наметавонад. Маъноии оддии стратегия-санъат аст.

Асоси сиёсати молиявиро стратегияи молиявӣ ташкил медиҳад. Стратегияи молиявӣ барномаи дарозмуҳлат ва миёнамуҳлатест, ки самтҳои истифодаи маблағҳоро муайян намуда, ҳалли масъалаҳои асосии ба сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат вобастаро пешгӯӣ мекунад. Дар доираи стратегияи молиявӣ барномаҳои мақсаднок таҳия ва самтҳои амалӣ намудани он муайян карда мешавад.

Барои ба натиҷаи дилхоҳ ноил гаштан алоқамандии стратегияи молиявиро бо стратегияи иҷтимоӣ - иқтисодӣ дар мамлакат ҷойдошта таъмин кардан зарур меояд. Дар муайян намудани стратегияи молиявӣ дурнамои аз ҷиҳати илмӣ асоснокшудаю фарзияи иқтисодӣ нақши асосӣ мебозанд.

Барои амалӣ гаштани стратегияи молиявӣ дар навбати аввал фарзияи (концепсияи) тамоюлҳои инкишоф ва имконияти истифодабарии он бояд андешида шаванд.

Дар баробари ин давлат мақсад ва вазифаҳои ҷорӣ истифодаи захираҳои молиявиро муайян мекунад, ки онро тактикаи молиявӣ меноманд ва муҳимтаринаш инҳоянд:

➤ чамъоварӣ ва истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ;

➤ танзими чараёнҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ;

➤ ҳавасмандкунии самтҳои афзалиятноки хоҷагии халқ, минтақаҳо ва соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт.

Тактикаи молиявӣ - тарз, усул ва роҳҳои амалигардонии стратегияи андешидашуда буда, асосан барои ҳалли масъалаҳои мушаххаси давраи муайяни инкишоф нигаронида шудааст.

Ду намуди сиёсати молиявиро фарқ мекунанд:

1) давлатӣ;

2) гайридавлатӣ (сиёсати молиявии корхонаҳо ва ташкилотҳо).

Ҳадафи асосии сиёсати молиявии давлатӣ ташкили шароити молиявӣ барои инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа, баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли ба шумор меравад. Дар иҷрои вазифаҳои дар назди давлат истода, саҳми муҳимро сиёсати молиявии давлат мегузорад. Давлат ба воситаи сиёсати молиявӣ ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа таъсир мерасонад.

Сиёсати молиявӣ қисми ҷудонашавандаи сиёсати иқтисодии давлат мебошад. Дар баробари ин сиёсати молиявӣ соҳаи мустақили фаъолияти давлат буда, вале бо ҳамагуна намудҳои фаъолияти давлат, аз ҷумла, бо сиёсати қарзӣ-пулӣ, иҷтимоӣ ва ё фаъолияти иқтисодии берунии давлат саҳт алоқаманд мебошад. Сабаби чунин алоқамандӣ дар он аст, ки давлат дар сурати надоштани захираҳои молиявии муайян, ин ё он вазифаи дар наздаш бударо иҷро карда наметавонад. Бо ибораи дигар сиёсати молиявӣ воситаи муҳимтарини татбиқи сиёсати давлат дар ҳама соҳаҳо мебошад. Ҳангоми таҳияи сиёсати молиявии давлат бояд хусусиятҳои мушаххаси инкишофи таърихӣ ҷомеа, вазъияти дохилӣ ва байналхалқӣ, имкониятҳои воқеии иқтисодӣ ва молиявии мамлакат ба инобат гирифта шавад. Дар вақти татбиқи сиёсати молиявии давлат бояд робитаи сиёсати молиявӣ бо дигар қисмҳои сиёсати иқтисодӣ, сиёсати қарзӣ, сиёсати нархгузорӣ, сиёсати пулӣ таъмин карда шавад.

Дар таҳияи сиёсати молиявии давлат ҳамаи шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ иштирок мекунанд. Вобаста ба сохти конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳияи сиёсати молиявии давлатӣ бартарии асосӣ ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дода мешавад, ки ӯ дар паёми ҳарсолаи худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои асосии сиёсати молиявии ҷумҳуриро дар соли қорӣ ва чанд соли оянда муайян менамояд.

Сиёсати молиявии давлатӣ унсурҳои зеринро дар бар мегирад:

- ❖ сиёсати буҷетӣ;
- ❖ сиёсати андоз;
- ❖ сиёсати нархгузорӣ;
- ❖ сиёсати қарзӣ-пулӣ;
- ❖ сиёсати сармоягузорӣ.
- ❖ сиёсати гумрукӣ;
- ❖ сиёсати қарзии дохилӣ ва берунӣ;

Дар сиёсати молиявии ҳамагуна давлат ҷойи марказиро *сиёсати буҷетӣ* ишғол менамояд. Сиёсати буҷетӣ - ин фаъолияти мақсадноки давлат оид ба муайян намудани вазифаҳои асосӣ ва ҳаҷми миқдори ташкили даромадҳо ва хароҷоти буҷет, идоракунии қарзӣ давлатӣ. Ба сифати нишонаҳои самаранокии сиёсати буҷетӣ, нишондиҳандаҳои мазкур истифода мешавад: сатҳи ҷамъоварии даромадҳои буҷетӣ; дараҷаи иҷрои уҳдадорӣҳои буҷетӣ; ҳаҷми касри буҷет ва суръати афзоиши қарзи давлатӣ; сатҳи монетикунонии касри буҷет; миқдори захираҳои асъории барои маблағгузориҳои касри буҷет истифодашаванда; тағйирёбии ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ; сатҳи иҷрои қонунҳо ва дигар ҳуҷжатҳои меъёрию ҳуқуқӣ оид ба буҷет.

Сиёсати андоз ин маҷмуи ҷорабиниҳои иқтисодӣ, молиявӣ ва ҳуқуқии давлат оид ба ташкили низоми андозии мамлакат, бо мақсади таъмини талаботи молиявии давлат, гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоии ҷомеа, инчунин рушди иқтисодиёти мамлакат аз ҳисоби аз нав тақсимкунии захираҳои молиявӣ мебошад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ принципҳои зерини ташкили низоми миллии андоз таҳия шудааст:

- ❖ баробарии уфуқӣ (горизонталӣ) ва амудӣ (вертикалӣ) ҳангоми пардохти андозҳо;
- ❖ дар вақти барои ҳукумат мувофиқ ҷамъоварӣ намудани андозҳо;
- ❖ то ҳадди муайян кам намудани зарар аз қорӣ намудани ин ё он намуди андоз;
- ❖ мушкул намудани саркашӣ аз пардохти андоз.

Баробарии уфуқии пардохти андозҳо маънои онро дорад, ки шахсони ҳуқуқӣ ва воқеии дорои шароити баробарбуда, бояд ба таври яқхела андоз супоранд. Баробарии амудии пардохти андозҳо пешниҳод менамояд, ки андозсупорандагони сарватманд бояд нисбат ба андозсупорандагони камбизоат мутаносибан бештар андоз супоранд.

Сиёсати қарзӣ-пулӣ давлат қисме аз сиёсати молиявӣ буда, ба муқобили таваррум, устувор намудани қурби асъори миллий, идоракунии муомилоти пулӣ ва муносибатҳои

қарзӣ равона шуда, мақсади асосиаш таъмини инкишофи муътадилу босуръати иқтисодиёт мебошад.

Сиёсати сармоягузори давлат бо ташкили шароит барои ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ ба соҳаҳои иқтисодӣ-ичтимоии ҷомеа вобаста мебошад. Сиёсати сармоягузорӣ чун қисми сиёсати молиявӣ дар соҳаҳои гуногун амалӣ шуда, ба молияи субъектҳои хоҷагидорӣ таъсири мусбат мерасонад. Сиёсати мазкур яке аз самтҳои муҳимтарини сиёсати молиявии Ҳукумати Тоҷикистон буда, барои рушди босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурӣ хеле зарур аст. Инкишофи иқтисодиёти Тоҷикистонро бе ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ тасаввур кардан имконнопазир мебошад.

Сиёсати иҷтимоии давлат, пеш аз ҳама, бо ҳалли вазифаҳои таъмини молиявии ҳуқуқи шахрвандони Тоҷикистон, ки Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст вобаста буда, соҳаҳои зеринро дар бар мегирад: таъмини нафақа, шугли аҳоли, расонидани кумакҳои молиявӣ ба гурӯҳҳои алоҳидаи аҳоли ва ғайра.

Сиёсати гумрукӣ ба ҳимояи бозори дохилӣ, ҳавасманд намудани истеҳсолкунандагони ватанӣ, мусоидат намудан ба ривочи соҳибкорӣ равона гардидааст. Барои амалӣ намудани сиёсати гумрукӣ воридоти молҳо ва хизматрасониҳо ба бозори дохилӣ маҳдуд ва ё васеъ карда шуда, содироти молҳо, хизматрасониҳо аз мамлакат ҳавасманд ё душвор гардонида мешавад. Сиёсати гумрукӣ аз бисёр ҷиҳат ҷараёнҳои аз нав тақсимуниро на фақат байни субъектҳои хоҷагидорӣ ва давлат, балки байни ҳуди субъектҳои хоҷагидорӣ, соҳаҳо, минтақаҳо низ муайян менамояд. Дар шароити имрӯза сиёсати гумрукии Тоҷикистон аз бисёр ҷиҳат аз сиёсати бучетӣ, ки барои афзун намудани ҷамъовариҳои бочҳо ва дигар пардохтҳои гумрукӣ равона шудааст, вобаста мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ҳасанов А.Р., Миразизов А.Ҳ., Содиков Р.Ҳ. «Молия ва Қарз» / А.Р. Ҳасанов., А.Ҳ. Миразизов., Р.Ҳ. Содиков. - Душанбе-2010
2. Бабич А.М., Павлова Л.Н. Финансы. Денежное обращение. Кредит / А.М. Бабич., Л.Н. Павлова. - Юнити. Москва 2003
3. Еви Боди., Роберт. К.М. Финансы / Еви Боди., К.М. Роберт. - Санкт-Петербург-2003
4. Оймаҳмадов Г.Н., Молия / Г.Н. Оймаҳмадов. - Душанбе: Нодир-2005.
5. Максимов В. Н., Лис Лоуренс, Дж. Мауер. Мировые финансы / В.Н. Максимов., Лис Лоуренс., Дж. Мауер. - Москва «Дека»-1998
6. Поляк Г.В. Финансы, денежное обращение и кредит / Г.В. Полякову - Москва 2003
7. Финансы, денежное обращение, кредит. Под ред. Дробозиной Л.А. Москва. Юнити. 1997
8. Финансы. Под. Ред. Н. Л. Ковалевой. Москва 1998.
9. Финансы. Под. Ред. В.М. Родиновой. Москва. Финансы и статистика. 1992.
10. Раҳимова А.М. Открытая экономика: проблемы и перспективы // Экономика Таджикистана: стратегия развития, 2004, №4.

МОҲИЯТ ВА МАЗМУНИ СИЁСАТИ БУЧЕТӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи моҳият ва мазмуни сиёсати бучетӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Сиёсати молиявӣ қисми ҷудонашавандаи сиёсати иқтисодии давлат мебошад. Дар баробари ин сиёсати молиявӣ соҳаи мустақили фаъолияти давлат буда, вале бо ҳамагуна намудҳои фаъолияти давлат, аз ҷумла, бо сиёсати қарзӣ-пулӣ, иҷтимоӣ ва ё фаъолияти иқтисодии берунии давлат саҳт алоқаманд мебошад. Сабаби ҷунин алоқамандӣ дар он аст, ки давлат дар сурати надоштани захираҳои молиявии муайян, ин ё он вазифаи дар наздаш бударо иҷро карда наметавонад. Бо ибораи дигар сиёсати молиявӣ воситаи муҳимтарини татбиқи сиёсати давлат дар ҳама соҳаҳо мебошад. Сиёсати молиявӣ ин фаъолияти махсус ва мақсадноки дар қонунгузори мамлакат асосноккардашудаи давлат, вобаста ба ҷамъовариҳои маблағҳо, тақсим ва истифодаи самараноки онҳо барои таъмини иҷрои вазифаҳои давлат мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: сиёсати молиявӣ, сиёсати бучетӣ, сиёсати андозӣ, сиёсати гумрукӣ, сиёсати андозӣ, касри бучет, даромадҳои бучетӣ.

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ

В данной статье рассматривается тема сущности и содержания бюджетной политики. Финансовая политика является составной частью экономической политики государства. В то же время финансовая политика является самостоятельной сферой государственной деятельности, но тесно связана с любым видом государственной деятельности, в частности, с кредитно-денежной политикой, социальной или внешнеэкономической деятельностью государства. Причина такого отношения в том, что государство не может выполнить ту или иную задачу, если у него нет определенных финансовых ресурсов. Иными словами, финансовая политика является важнейшим средством реализации государственной политики во всех сферах. Финансовая политика – это специальная и целенаправленная

деятельность государства, основанная на законодательстве страны, связанная со сбором денежных средств, их распределением и эффективным использованием для обеспечения выполнения задач государства.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: финансовая политика, бюджетная политика, налоговая политика, таможенная политика, налоговая политика, дефицит бюджета, доходы бюджета.

ESSENCE AND CONTENT OF BUDGET POLICY

This article discusses the theme of the essence and content of budget policy. Financial policy is an integral part of the economic policy of the state. At the same time, financial policy is an independent sphere of state activity, but is closely connected with any type of state activity, in particular, with monetary policy, social or foreign economic activity of the state. The reason for this attitude is that the state cannot perform a particular task if it does not have certain financial resources. In other words, financial policy is the most important means of implementing state policy in all areas. Financial policy is a special and purposeful activity of the state, based on the legislation of the country, associated with the collection of funds, their distribution and effective use to ensure the fulfillment of the tasks of the state.

KEYWORDS: financial policy, budget policy, tax policy, customs policy, tax policy, budget deficit, budget revenues.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллоев Абдурасул Халифаевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и. иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва сӯғурта. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Махмадалиев Саидҷон Ҷаҳонгирович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми ихтисоси 25010410. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: *Абдуллоев Абдурасул Халифаевич* – Таджикский национальный университет, к.э.н., доцент кафедры финансов и страхования **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Махмадалиев Саидҷон Ҷаҳонгирович – Таджикский национальный университет, магистрант специальности 25010410. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the authors: *Abdulloev Abdurasul Khalifaevich* – Tajik National University, c.e.s., Associate Professor of the Department of Finance and Insurance. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

Mahmadaliyev Saidjon Jahongirovich – Tajik National University, second-year master's student of specialty 25010410. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

АСОСҶОИ БАҲИСОБИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ТАШКИЛОТҶОИ СУӢУРТА

Ҳакимова М. А., Раҳимова С., Ш. Шаҳлои Қ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити иқтисоди бозорӣ корхонаҳо барои амалишавии фаъолияти муътадили худ роҳу усулҳои гуногунро истифода мебаранд, ки иттилооти заруриро дастрас намуда, онро барои қабули қарорҳои идоракуни истифода намоянд. Ин гуна роҳу восита метавонад шаклҳои баҳисобгирии хоҷагидорӣ, ҳоса баҳисобгирии муҳосибӣ бошад. Баҳисобгирии муҳосибӣ ин низомии бо қонун асосёфтаи чамъоварӣ, коркард ва пешниҳоди иттилооти зарурӣ барои истифодабарандагони дохилӣ ва берунӣ мебошад. Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 мартӣ соли 2013 № 702, моддаи 2 - «Баҳисобгирии муҳосибӣ — низомии ягонаи чамъоварӣ, бақайдгирӣ, чамъбасти иттилоот дар бораи молу мулк, дорониҳо, уҳдадорониҳо ва сармояи ташкилот, ки аз рӯи шаклҳои муқарраршуда тартиб дода шудаанд» [1] мебошад.

Баҳисобгирии муҳосибӣ аз ҷониби ташкилоти сӯғурта пайваستا аз лаҳзаи бақайдгирии он ба сифати шахси ҳуқуқӣ то азнавташкилдихӣ ё барҳамдихӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад. Барои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилоти сӯғуртавӣ, риояи қонун ҳангоми иҷрои амалиёти хоҷагидорӣ, таъмини гузаронидани аудити ҳатмӣ дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун ба зиммаи роҳбаре гузошта мешавад, ки тибқи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ҳуқуқи аз номи ташкилоти сӯғурта амал карданро дорад. Ин бевосита талаботи қонунгузории муҳосибот дар кишвар мебошад.

Роҳбарони ташкилотҳо вобаста ба ҳаҷми кори баҳисобгирӣ вазифадоранд:

— хизматрасонии муҳосибиро ҳамчун сохтори таркибӣ, ки ба он сармуҳосиб (муҳосиб) роҳбарӣ мекунад, таъсис диҳанд;

— дар басти вазифаҳо вазифаи муҳосибро ҷорӣ намоянд.

— дар асоси шартнома баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявиरो ба муҳосиботи марказӣ, ташкилоти муҳосибӣ ё ба муҳосиби касбӣ супоранд;

— баҳисобгирии муҳосибиро ҳангоми зарурат шахсан ба зимма гиранд.

Ташкилоти суғуртавие, ки баҳисобгириро ба амал мебарорад, мустақилона метавонад:

- сиёсати ҳисобдории ташкилот;
- шаклҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ;
- усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, технологияи коркарди иттилооти баҳисобгирӣ;
- низоми баҳисобгирии дохилӣ (идоракунӣ), ҳисоботдихӣ ва назорат [2. сб].

Хусусиятҳои фаъолияти суғуртаро шартан ба чузъҳои зерин метавон ҷудо кард:

➤ дар фаъолияти суғуртаи ҷой надоштани амлиё (сикли саноатӣ);

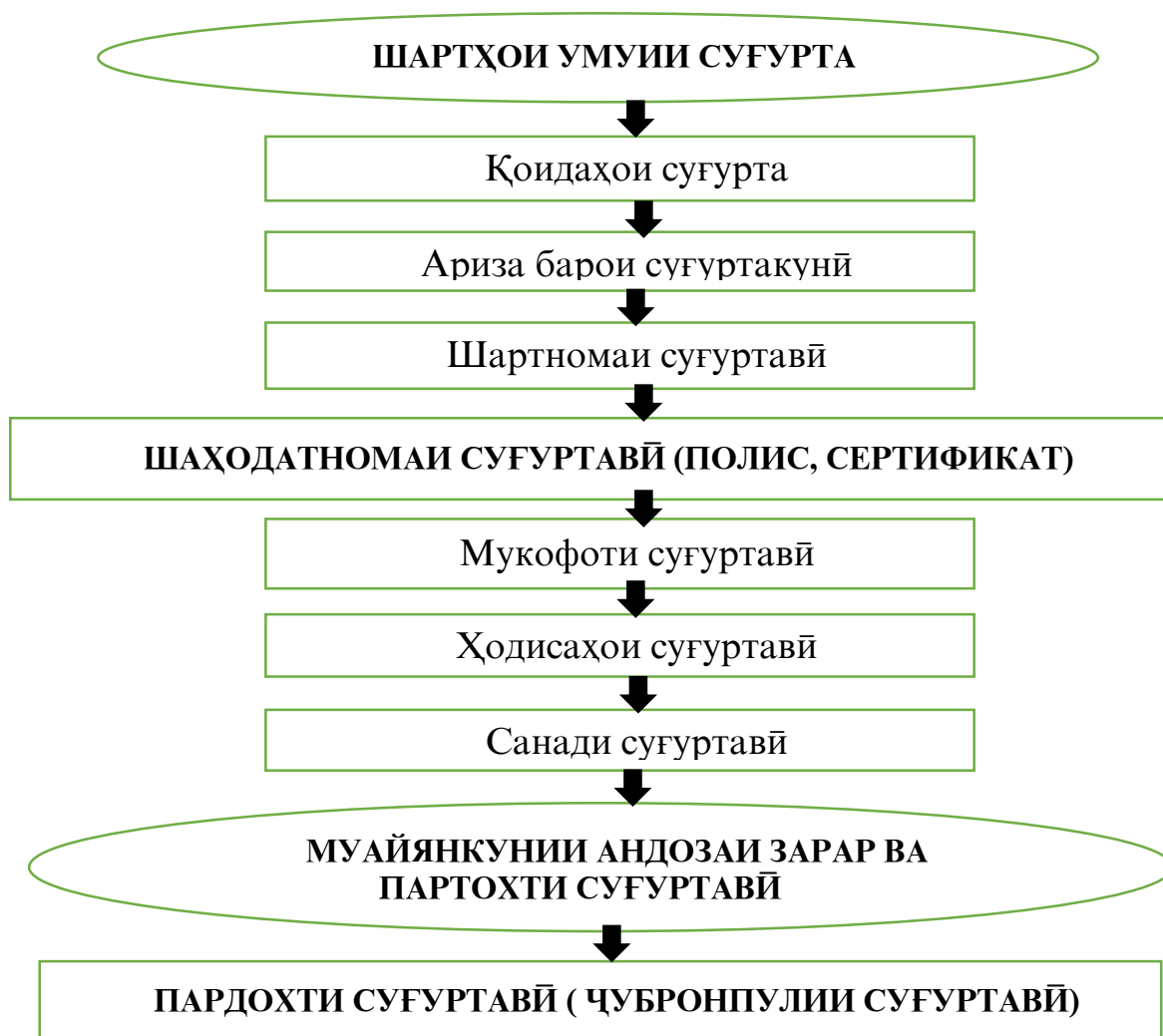
➤ сиклии асосии фаъолияти («инверсия»-и давра)-и суғуртақунанда, ки дар аввал пардохт барои хизмати суғурта сурат мегирад ва баъдан он на ба ҳамаи суғуртақунандагон дода мешавад;

➤ хусусиятҳои ташаккули иқтисодии молиявӣ, ки дар он қисми ҷалби сармоя дар шакли мукофотҳои суғуртавӣ (захираи суғурта) нисбат ба сармояи худӣ суғуртақунанда бартарӣ дорад;

➤ ягонагии истилоҳот ва нишондиҳандаҳое, ки дар фаъолияти суғурта истифода мешаванд.

Хусусиятҳои фаъолияти суғурта дар ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ таъсири назаррас мегузорад. "Инверсия"-и давра боиси ташаккули захираҳои суғурта гардид, манбаи асосии ташаккули онҳо мукофоти суғурта мебошад. Характери эҳтимолии суғурта муайян мекунад, ки аз рӯи шартномаи ягона ҳисоб кардани арзиши хизмати суғурта ба мақсад мувофиқ нест. Ба сифати объекти ҳисоб як гурӯҳи якхелаи шартномаҳо (гурӯҳи ҳисобдорӣ) ё умуман як намуди суғурта интихоб шуда метавонад. Таркиби мушаххаси хароҷот аз рӯи шартномаҳои суғурта, хусусиятҳои тартиби бастан, нигоҳ доштан ва иҷрои шартномаҳо, тартиби ҳисоб кардани арзиши хизмати суғуртавӣ, номгӯи моддаҳои арзишмуайянкуниро пешакӣ муайян меномоянд. Ҳангоми ҳисоб кардани арзиши хизматҳои суғурта бояд тарифҳои суғурта ба назар гирифта шаванд. Тарифҳои суғуртавӣ (ставкаҳои тарифӣ) - тарофаҳое, ки суғуртақунанда таҳия намуда, ҳангоми муайян кардани маблағи мукофоти суғуртавие, ки бояд тибқи шартномаи суғурта пардохта шавад, татбиқ меномояд. Тарифҳои суғурта барои суғуртаи ихтиёрӣ аз тарафи суғуртақунанда мустақилона ҳисоб карда мешаванд ва дар шартномаи суғурта нишон дода мешаванд. Меъёрҳои тарифӣ бо истифода аз ҳисобҳои актуарӣ ҳисоб карда мешаванд. Меъёри тарифие, ки дар он шартномаи суғурта баста мешавад, меъёри умумӣ (мукофоти умумӣ) номида мешавад, ки аз ду қисм иборат аст - тарифи соф (мукофоти соф) ва сарборӣ. Меъёри соф нархи хавфи суғурташударо ифода мекунад: сухтор, таркиш, обхезӣ ва ғайра. Сарборӣ хароҷоти суғуртақунандагонро барои ташкил ва пешбурди фаъолияти суғурта фаро мегирад, тарҳхоро ба фондҳои захиравӣ ва унсурҳои ғоидаро дар бар мегирад.

Шартҳои бастанӣ шартномаи суғуртаро ҳам дар худӣ шартнома (полиси суғурта) ва ҳам дар қоидаҳои суғуртаи намунавӣ намуди дахлдор, ки аз ҷониби суғуртақунанда ё ассотсиатсияи суғуртақунандагон қабул ва тасдиқ карда шудааст (қоидаҳои суғурта) муайян кардан мумкин аст (Расми 1).

Сарчашма: Муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт таҳия намудааст
Расми 1. Таъмини раванди суғурта дар сатҳи ташкилоти суғуртавӣ

Самти асосии фаъолияти ташкилоти суғуртавӣ расонидани хизмати суғурта мебошад. Мулоҳизаи дуруст ва саривақтии маълумот дар бораи шартномаҳои суғуртавии басташуда, дар бораи мукофотҳои (саҳмҳои) пардохтшаванда ва гирифташуда, дар бораи захираҳои суғуртавии ташаккулёфта, дар бораи пардохтҳои суғуртавӣ вазифаи муҳимтарини баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Қобилияти пардохтпазирии ташкилот, устувории молиявии он ва қобилияти саривақт иҷро кардани уҳдадорихои шартномаи суғурта аз бисёр ҷиҳат аз муваффақияти ҳалли ин мушкилот вобаста аст [7. с964]. Мақсади баҳисобгирии муҳосибӣ ба низом даровардани маълумот дар бораи фаъолияти ташкилот оид ба таҳияи ҳисоботи молиявӣ ва пешниҳоди он ба истифодабарандагони манфиатдор - менечерҳо, саҳмдорон, сармоягуздорон, кредиторон, танзимгарон, соҳибони суғурта мебошад. Принципҳои асосии баҳисобгирии бухгалтерӣ барои ҳамаи корхонаю ташкилотҳо, сарфи назар аз шакли ташкилӣ ва тобеияти соҳавӣ як хеланд. Аммо баҳисобгирии фаъолияти суғуртавӣ хусусиятҳои худро дорад, ба раванди баҳисобгирӣ таъсир мерасонад. Дар баҳисобгирии ташкилотҳои суғурта ҳамаи амалиёти вобаста ба амалигардонии фаъолияти молиявӣю хоҷагиро муаллифон [6,7,3] ба фаъолияти суғуртавӣ ва муомилоти хоҷагие тақсим мекунанд, ки барои ҳар як ташкилоти тиҷоратӣ хос мебошанд. Аввалинҳо барои омӯзиши хусусиятҳои фаъолияти ташкилотҳои суғурта таваҷҷуҳи бештар доранд, бинобар ин, диққати асосӣ ба хусусиятҳои инъикоси ин амалиётҳо дар баҳисобгирии муҳосибӣ дода мешавад.

Аз рӯйи характер ва хусусиятҳои инъикос амалиётҳои суғуртави дар баҳисобгирии муҳосибӣ ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

- амалиёти бевоситаи суғуртави;
- амалиёти азнавсуғуртакуни, ки интиқоли (қабули) хавфҳо байни ташкилотҳои суғуртави дар бар мегирад;
- амалиёти вобаста ба суғуртакуни, ки иштироки якҷанд ташкилотҳои суғуртави дар суғурта ҷалб менамояд [7.с34].

Барои баҳисобгирии муомилот аз рӯйи шартномаи суғуртаи мустақим ҳисобҳои зерин истифода мешаванд:

1410 «Мукофотҳо аз рӯйи қабул бо шартномаҳои суғуртаи ҳаёт»;

1420 «Мукофотҳо, ки тибқи шартномаҳои суғуртаи амвол гирифта мешаванд»;

1430 «Мукофотҳои гирифташуда аз рӯйи шартномаҳои суғуртаи масъулият»;

6110 «Мукофотҳо аз рӯйи шартномаҳои суғуртаи ҳаёт»;

6120 Мукофотҳо аз рӯйи шартномаҳои суғуртаи амвол;

6210 Баргардонидани мукофотҳои суғуртави бинобар қатъ гардидани шартномаҳои суғуртаи ҳаёт,

6220 «Баргардонидани мукофотҳои суғуртави бинобар қатъ гардидани шартномаҳои суғуртаи амвол»,

6230 «Баргардонидани мукофотҳои суғуртави вобаста ба қатъ гардидани шартномаҳои суғуртаи масъулият»;

7110 «Пардохтҳои суғуртави аз рӯйи шартномаҳои суғуртаи ҳаёт»,

7120 Пардохтҳои суғуртави аз рӯйи шартномаҳои суғуртаи амвол,

3110 «Уҳдадориҳо оид ба шартномаҳои суғуртаи ҳаёт»,

3120 «Уҳдадориҳо аз рӯйи шартномаҳои суғуртаи амвол».

Нақшаи сабтҳои баҳисобгирии муҳосибӣ барои баҳисобгирии амалиётҳо аз рӯйи шартномаҳои суғуртаи мустақим:

Ҳангоми бастанӣ шартномаи суғуртаи бевосита байни суғуртакунанда ва суғурташаванда чунин навишти муҳосибӣ ба амал бароварда мешавад:

А. Ҳисоб кардани мукофоти суғурта

Д^г - 1410, 1420, 1430 – мукофотҳо оид ба қабули шартномаи суғуртави

К^г - 6110, 6120, 6130 – мукофот аз рӯйи шартномаи суғурта

В. Гирифтани мукофоти суғурта

Д^г 1100, 1200 воситаҳои пулӣ

К^г 1410, 1420, 1430 Мукофотҳо аз рӯйи шартномаҳои суғурта

Сабтҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ барои баҳисобгирии амалиётҳо аз рӯйи шартномаҳои суғуртави дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Мазмуни амалиёт	Муқотиботи ҳисобҳо	
	Дебит	Кредит
Бастанӣ шартномаи суғуртави	1414, 1424, 1434	6150 Мумкин аст, ки зерҳисобҳои зерин истифода шаванд: 6151, 6152, 6153) 3114 , 3124, 3134
Қабули мукофот аз рӯйи шартномаи суғуртави	1100, 1200	1414 1424,1 434
Қабули ҷубронпулиҳо аз рӯйи шартномаҳои суғуртави	1100, 1200	1415 1425, 1435

Сарчашма: муаллифон дар асоси омӯзиши адабиёт таҳия намудаанд.

Дар ташкилотҳои суғуртави амалиётҳои зиёд вабаста ба амалишавии амалиётҳои хоҷагидорӣ зуҳур мекунад, ки онҳо дар ҳисобҳои қабулнамудаи ташкилот ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Хулоса, пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳия намудани ҳисоботҳои молиявӣ дар ташкилотҳои суғуртавӣ бо қонун ва дастурамалҳои танзимкунандаи баҳисобгирии дар қорхонаву ташкилотҳо амалӣ карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 марти соли 2013 № 702, моддаи 2. ш. Душанбе, 25 марти соли 2011 № 702.
2. Бухгалтерский учет в страховых компаниях: учебное пособие / Сост. Г.Б. Усманиева. Бишкек: 2014. 40 с. Стр – 6
3. Вещунова Н.Л. Бухгалтерский учет в страховых организациях: учеб.-практическое пособие / Н.Л. Вещунова. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 608 с.
4. Дубровина Т.А. Бухгалтерский учет в страховых организациях: учебник для студентов высших учебных заведений / Т.А. Дубровина. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 543 с.
5. Миронова О.А., Азарская М.А. Учет, налогообложение и аудит в страховых организациях / О.А. Миронова. – М.: Изд-во «Бухгалтерский учет», 2005. – 256 с.
6. Миронова О.А., Азарская М.А. Учет, налогообложение и аудит в страховых организациях / О.А. Миронова. – М.: Изд-во «Бухгалтерский учет», 2005. – 256 с. Стр – 34
7. Страхование: учебник / под ред. Т.А. Федоровой. – 3-е изд., пере-раб. и доп. – М.: Магистр, 2008. – 1006 с. Стр – 964

АСОСҲОИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ СУҒУРТА

Дар мақола асосҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилотҳои суғуртавӣ, зарурияти ҷорикунии он, тарифҳои суғуртавӣ, муносибатҳои суғуртавӣ, шартномаҳои суғуртавӣ ва инчунин инъикоси баъзе амалиётҳои хоҷагидорӣ дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ барраси гардидаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: суғурта, хоҷагӣ, муҳосибӣ, амалиёт.

ОСНОВЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В СТРАХОВЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

В статье рассматриваются основы бухгалтерского учета в страховых организациях, необходимость его ведения, страховые тарифы, страховые отношения, договоры страхования, а также отражение некоторых хозяйственных операций на счетах бухгалтерского учета.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: страхование, экономика, учет, эксплуатация.

BASICS OF ACCOUNTING IN INSURANCE ORGANIZATIONS

The article discusses the basics of accounting in insurance organizations, the need for its maintenance, insurance rates, insurance relations, insurance contracts, as well as the reflection of some business transactions on accounting accounts.

KEYWORDS: insurance, economics, accounting, operation.

Маълумот дар бораи муаллифон Ҳакимова Моҳира Абдумаликовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **907-95-95-42**. E-mail: **hakimova-mohira@mail.ru**

Раҳимова Сарвиноз Шаҳобиддинович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, *магистрант*. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992-55522026**. E-mail: **Sulaimon04121991@gmail.com**

Шаҳлоу Қудрат - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, *магистрант*. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992987101717**. E-mail: **hakimova-mohira@mail.ru**

Сведения об авторах: Ҳакимова Моҳира Абдумаликовна - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры бухгалтерского учета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **907-95-95-42**. E-mail: **hakimova-mohira@mail.ru**

Раҳимова Сарвиноз Шаҳобиддинович - Таджикский национальный университет, магистрант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **+992-55522026**. E-mail: **Sulaimon04121991@gmail.com**.

Шаҳлоу Қудрат - Таджикский национальный университет, магистрант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **+992987101717**. E-mail: **hakimova-mohira@mail.ru**

Information about the author: Khakimova Mohira Abdumalikovna - Tajik National University, Assistant of the Department of Accounting. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **907-95-95-42**. E-mail: **hakimova-mohira@mail.ru**

Rakhimova Sarvinov Shakhobiddinovich – Tajik National University, master`s student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **+992-55522026**. E-mail: **Sulaimon04121991@gmail.com**.

Shahla Kudrat – Tajik National University, master`s student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **+992987101717**. E-mail: **hakimova-mohira@mail.ru**

НАҚШИ АУДИТИ ДОХИЛӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ МУАССИСАҲОИ БУҶЕТӢ

Орзуев П.Ҷ. Алимова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодиёти кишвар дар назди мутахассисони соҳаи иқтисодиёт, махсусан дар назди мусоҳибон ва аудиторон вазифаҳои нав ба нав гузошта шудааст. Дар замони муосир аҳамияти аудит ҳамчун яке аз шаклҳои назорати молиявӣ рӯз аз рӯз меафзояд, чунки худи субъектҳои иқтисодӣ дар навбати аввал манфиатдор мебошанд, то ки дурустии ҳисоботи муҳосибии солонаи корхонаро, ки ба ҳамаи истифодабарандагони манфиатдор пешниҳод мекунад, тасдиқ намоянд. Дар шароити кунунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон талабот ба мутахассисони соҳаи аудит хеле зиёд гардида истодааст, чунки таъдбири ҳадафҳои идоракунии молияи давлатӣ ва моликияти давлатӣ ба миён омадааст. Ҳадафи асосии ислоҳот баландбардории самаранокии истифодабарии сарватҳои давлатӣ, таъмини аҳли ҷомеа бо молу хизматрасониҳои босифат, ноилгардии шаффофияти фаъолияти мақомоти идоракунии маҳаллӣ ва корхонаҳои бахши давлатии иқтисодиёт мебошад. Дар ин маврид ноилгардӣ ба ҳадафи мазкур аз ҳисоби татбиқи модели нави ташкили раванди буҷет – буҷетикунони ба натиҷа равонагардида таъмин мегардад. Яке аз унсурҳои калидии модели мазкур мавҷудияти низоми таъсирбахши аудити дохилии молиявӣ дар муассисаҳои бахши давлатии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Дар шароити муосир ташкили ҳадамоти аудити дохилӣ дар муассисаҳои бахши давлатӣ имконият фароҳам меоварад, то ба зинаҳои олии идоракунии иқтисодиёти миллии оид ба вазъи ҷорӣ корҳо ва натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ-хоҷагидории корхонаҳои бахши давлатӣ иттилооти бозғаймӣ ва дақиқ пешкаш карда шавад. Ҳамзамон? аудити давлатӣ ба бунёди низоми босамараи баҳисобгирии муҳосибӣ мусоидат намуда, сари роҳи зухурёбии қонуншиканиҳои молиявӣ ва вайронкунии интизоми буҷетиро мегирад, бозғаймӣ ва воқеияти ҳисоботи воҳидҳои сохтори корхонаҳои бахши давлатиро тасдиқ менамояд. Он хангоме, ки масъала оид ба бунёд намудани пояи ғоявии ягонаи низоми назорати молиявӣ дохилӣ гузошта мешавад, тафовутҳои байни бахшҳои хусусӣ ва давлатии иқтисодиёти миллии аз байн меравад. Аз ин хотир мебарояд бо ҳар ду унсур низоми назорати молиявӣ муносибати назариявӣ ва методологияи ягона намуд. Ин имкон медиҳад, то кӯшишҳои назорати давлатӣ ва ғайридавлатӣ бо мақсади таъмин намудани рушди босамари иқтисодиёти миллии, шаффофӣ ва ошкорнамоии фаъолияти ҳама субъектҳои он муттаҳид карда шаванд. Ғайр аз ин, чунин муттаҳидсозӣ барои рушди муосири назорати молиявӣ давлатӣ, истифодабарии технологияҳо ва стандартҳои нав хангоми амалӣ намудани он, ҷалб намудани аудиторони нисбатан ботаҷриба ба назорат дар бахши давлатӣ омилҳои тақдирӣ гардида, дар ниҳоят ба баландшавии самаранокии амалҳои назоратии гузаронидашаванда меорад.

Дар таҷрибаи аудити молиявӣ аксаран чун мафҳуми на он қадар васеъ истифода бурда шуда, он ҳамчун аудити ҳатмии ҳисоботи молиявӣ дар назар дошта мешавад. Аудити дохилии молиявӣ ин намуди фаъолияти корхона, ки дар асоси ҳуҷҷатҳои дохилӣ қисми идоракунӣ ва самтҳои гуногуни фаъолияти молиявӣ корхонаро назорат мекунад. Ҳамзамон дар вобастагӣ бо гузаронидани ислоҳоти буҷетӣ талаботи ҷиҳати баҳодихии фаъолияти иштирокчиёни бахши давлатии иқтисодиёт аз доираи назорати молиявӣ берун мебароянд, чунки ченакҳои миқдорӣ ва сифатии фаъолияти идораҳову муассисаҳои давлатӣ аҳамияти бештар пайдо менамоянд. Ҳамин тавр, зарурати аз нав дида баромадани методологияи назорати молиявӣ дар бахши давлатӣ пайдо шудааст. Мебарояд ҳадафҳо ва вазифаҳои илман асоснокгардидаи назорат, роҳҳо ва тарзҳои баҳодихии фаъолияти субъектҳои бахши давлатӣ, қоидаҳо ва амалҳои услубӣ ба стандартҳои байналмилалӣ муттаҳид таҳия карда шаванд. Ҳамчунин таъдидихии методологияи назорати дохилӣ бо мукамалгардии ҷиддии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар бахши давлатӣ вобаста мебошад. Дар доираи баҳисобгирӣ ва ҳисоботи буҷетӣ имрӯзҳо масъалаи

татбиқи чиддии стандартҳои байналмилалӣ ба миён омада истодааст. Муносибат бо бунёдгардии нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии муассисаҳои баҳши давлатӣ дигаргун шуда, фаҳмиши натиҷаҳои молиявии фаъолияти онҳо дигар мегардад.

Яке аз самтҳои калидии татбиқи вазифаи назоратӣ дар рафти идоракунии молияи давлатӣ ин бачоорӣ назорати молиявӣ мебошад. Назорати молиявӣ яке аз унсурҳои ҷудонопазири раванди идоракунии мебошад. Вазифаи назоратӣ дар ягонагӣ бо дигар вазифаи идоракунии – вазифаи тақсимкунии имкон медиҳад, ки бо роҳи назорати ҳаракати сарватҳои молиявӣ равандҳои тақсимоии арзиши маҳсулоти ҷамъиятии истеҳсолшуда назорат карда шавад ва мувофиқан ин равандҳо идора карда шаванд. Дар эълумии Лимагии принципҳои роҳбарикунандаи назорат чунин таърифи назорати молиявӣ оварда шудааст: “назорат на ҳадафи худ ба худ, балки баҳши ҷудонашавандаи танзимкунии мебошад, ки мақсадаш ошкоркунии тамоилот аз стандартҳои қабулгардида ва вайронкунииҳои принципҳои қонуният, самаранокӣ ва сарфакорӣ ҳарчи сарватҳои моддӣ дар давраи ҳар чӣ барвақттар мебошад, то ки имконияти дидани чораҳои таҳриркунандаи вазъ бошад ва дар ҳолатҳои алоҳида айбдорон ба ҷавобгарӣ кашида шаванд, товони зарар ҷуброн карда шавад ва ё чораҳои дида шаванд, ки дар оянда ин гуна қонуншиканиҳо ва қоидавайронкуниҳо пешгирӣ карда шаванд»[1].

Ҳамин тавр, назорати давлатии молиявӣ – ин маҷмӯи амалҳо ва чорабиниҳои мебошад, ки аз ҷониби мақомоти ваколатдори махсус бо мақсади назорати риоякунии меъёрҳои ҳуқуқ дар раванди бунёдшавӣ, тақсимоӣ ва истифодабарии манбаъҳои молиявӣ барои саривақт гирифтани иттилои пурра ва муътамад дар бораи рафти татбиқи қарорҳои идоракунии молиявии қабулгардида ба ҷо оварда мешавад. Муҳтавои асосии назорати давлатии молиявӣ дар шароити бозор таъмини сифат ва самаранокии идоракунии молиявӣ-ҳочагидорӣ, ҳимояи манфиатҳои молиявии ҳама субъектҳои идоракунии ҳочагидорӣ, умуман давлат ва шахрвандон, санҷиши риоягардии қонунгузори молиявӣ аз ҷониби субъектҳои муносибатҳои молиявӣ, мустақамгардонии низоми молиявии мамлакат, мусоидат ба пиёдасозии сиёсати давлатии ягонаи молиявӣ, қарзӣ ва пулӣ, ошкоркунии захираҳои дохилӣ дар ҳама давраҳои истеҳсол ва тақсимоии маҳсулоти ҷамъиятӣ мебошад. Ҳоло аксари ташкилотҳо ва муассисаҳо, аз ҷумла муассисаҳои баҳши давлатӣ дар тамоми ҷаҳон аз ғайрисамаранок истифодабарии захираҳои гуногуни молиявӣ, моддӣ, норасоии иттилооти барои қабули қарорҳои идоракунии лозимӣ, таҳрифкунии ҳисобот ва дигар қонуншиканиҳо азият мекашанд. Бартараф намудани чунин мушкилот бо ташкили низоми назорати молиявии дохилӣ дастрас мегардад. Назорати дохилӣ равандест, ки ба ноилгардии мақсадҳои муассисаҳо нигаронида шуда, натиҷаи амали роҳбарият ҷиҳати банақшагирӣ, ташкил, мониторинги фаъолияти муассисаҳо ва воҳидҳои сохтори онҳо мебошад. Низоми назорати дохилиро роҳбарияти муассиса ташкил менамояд.

Назорати дохилӣ (аудити молиявии дохилӣ) – ин низоми чорабиниҳои ташкилнамудаи роҳбарияти муассисаҳо ва бо мақсади нисбатан самаранок истифодабарии уҳдадорӣҳои худ аз ҷониби ҳамаи кормандон ҳангоми иҷрои амалиётҳои ҳочагидорӣ мебошад. Назорати дохилӣ қонунӣ будани ин амалиёт ва мақсаднокии иқтисодии онҳоро барои ташкилоту муассисаҳо муайян менамояд. Ҷиҳати муҳими низоми назорати дохилӣ дар муассисаҳои баҳши давлатӣ – ин аудити молиявии дохилӣ мебошад. Аудити молиявии дохилӣ гуфта низоми назорати ташкилнамудаи субъекти ҳочагидорӣ аз болои риоягардии тартиби пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва эътимоднокии амалкунии низоми назорати дохилӣ мебошад, ки барои манфиатҳои роҳбарият ва соҳибмулкони он амал карда, бо санадҳои дохилӣ танзим карда мешавад. Аудити дохилӣ – ин фаъолияти бо санадҳои дохилӣ танзимшаванда доир ба назорати зинаҳои идоракунии ва ҷиҳатҳои гуногуни фаъолияти муассиса мебошад, ки аз ҷониби намояндагони мақомоти махсуси назоратии муассиса дар доираи кӯмак ба мақомоти идоракунии онҳо дар муқарраркунии қонуниятҳои амалиёти ҳочагидорӣ гузаронидашаванда ва мақсаднокии иқтисодии онҳо, риоякунии тартиби пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ба ҷо оварда мешавад. Аудити дохилӣ ба муассиса кумак мерасонад, то ки мақсадҳои гузошташуда бо истифодабарии муомилаи бонизом ба баҳодихӣ ва баландбардории самаранокии идоракунии хавфҳо, назорат ва низоми идоракунии корхона ба даст оварда шаванд [2, с. 218]. Аудити дохилӣ яке аз тарзҳои

назорати самаранокии фаъолияти воҳидҳои сохтори субъекти хоҷагидорӣ мебошад. Гузаронидани он барои роҳбарият ва соҳибмулкони муассиса аҳамияти иттилоотӣ ва машваратӣ дорад, чунки вай ба беҳгардонии фаъолияти муассисаҳо ва иҷрои уҳдадорихо аз ҷониби роҳбарияти онҳо мусоидат менамояд.

Эҳтиёҷ ба аудити дохилӣ аксаран дар муассисаҳои давлатӣ аз он сабаб ба миён меояд, ки роҳбарияти олии чунин корхонаҳо ба нazorати ҳамарӯзаи фаъолияти корхона ва хадамоти поёнии идоракуни (менечерон) машғул намешавад. Аудити дохилӣ доир ба чунин фаъолият иттилоот муҳайё намуда, саҳеҳии ҳисоботи тартибдодаи менечеронро тасдиқ менамояд. Аудити молиявии дохилӣ асосан барои пешгирии талафоти сарватҳо ва ворид намудани тағйироти лозимӣ дар дохили муассиса зарур мебошад. Барои ноил гардидани ташкили низоми нazorати дохилӣ ҳалли масъалаҳои алоҳида зарур аст. Роҳбарияти муассисаҳои бахши давлатӣ бояд ташкил ва нигоҳдории низоми нazorати дохилиро дар ҷунун сатҳи зарурии таъмин намояд, ки ин ҷиҳатҳо ба даст оянд [4, с. 98]:

- дар ҳисоботи муҳосибӣ ҳама маълумоте оварда шавад, ки бояд дар он бошад, на ҳар чизе оварда шавад, ки набояд дар он бошад, ҳама он чизе, ки дар ҳисобот оварда мешавад, бояд дуруст муайян, тасниф ва баҳодихӣ карда шуда ва ба қайд гирифта шуда бошад;

- ҳисоботи молиявӣ доир ба муассиса тасаввуроти дуруст ва воқеиро пурра пешниҳод намояд;

- барномаҳои компютери нazorаткунандаи низоми баҳисобгирӣ, ки барасмиятдарории ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ, таҳлили онҳо ва гузаронидан ба ҳисобҳои муҳосибиро дар бар мегиранд, набояд таҳриф карда шаванд;

- воситаҳои муассиса набояд ғайриқонунӣ аз худ карда шаванд ва ё ғайрисамаранок истифода шаванд;

- ҳама тамоилот аз нақшаҳо саривақт ошкор карда шуда, таҳлил карда шаванд ва шахсони айбдор ба ҷавобгарӣ кашида шаванд;

- ҳисоботи дохилӣ фавран ба шахсони ваколатдор барои қабули қарорҳои идоракуни дода шаванд.

Чуноне аз муҳтавои вазифаҳои гузошташуда дида мешавад, бунёди низоми нazorати дохилӣ – ин раванди ниҳоят мураккаб буда, ҳуди низоми нazorати дохилӣ – ҷузъи мураккаб буда, бахши ҷудонопазири он мутлақо тамоми воҳидҳои сохтори муассиса, соҳаҳои фаъолияти он ва фаъолияти ҳар як корманди муассиса мебошанд.

Ба ақидае низоми нazorати дохилӣ – ин ташкилоти алоҳидае дар дохили муассиса мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми нazorати молиявӣ ва аудит ҳамзамон бо пойдоршавӣ ва рушди муносибатҳои бозорӣ ба миён омадаанд. Дар солҳои охир онҳо якҷанд марҳилаҳои сифатии рушдро аз сар гузаронидаанд, ки ҳар кадоме аз онҳо ба сатҳи муайяни рушди муносибатҳои иқтисодӣ мувофиқат менамоянд, чунки нazorати молиявӣ ва аудит чун шакли фаъолияти идоракуни вазифаҳоеро ба ҷо меоранд, ки муҳити иқтисодӣ онҳоро талаб менамояд.

Зарурияти ниҳоии нazorати молиявӣ ва аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо оғози азнавсозӣ ва дигаргуниҳои бозорӣ ба миён омад. Дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта ба аудити дохилӣ чун ба аудити берунӣ диққати асосӣ дода мешавад. Мақомоти аудиторони дохилии ИМА аудити дохилӣ ва мақсадҳои онро ин тавр муайян менамоянд: “Аудити молиявии дохилӣ – ин баҳодихии беғараз санҷиш ва муайянкунии самаранокии фаъолият дар дохили корхона мебошад. Мақсади аудити дохилӣ – кумак расонидан ба аъзоёни корхона ҷиҳати иҷрои босамараи уҳдадорихоҳои худ. Аудити дохилӣ ба онҳо маълумотро барои таҳлил, баҳодихӣ, тавсияҳо, маслиҳатҳо ва ахборро дар бораи объектҳои санҷидашаванда пешниҳод менамояд” [3, с. 24].

Аудити дохилӣ зинаи муҳимми сохтори идоракунии корхона мебошад, аз ин хотир, вай бояд дар сохтори идоракуни мавқеи сазовори ҳудро дошта бошад. Ҳамин тавр, аудити дохилии молиявӣ ҷузъи муҳимми ҳар як корхонаю муассисаҳои бузург ба шумор рафта, он барои муайян ва пешгирӣ кардани хатоҳои, ки ҳангоми гузаронидани амалиётҳои молиявӣ рух медиҳанд, тарҳрезӣ шудааст. Ин муносибат имкон медиҳад, ки таваккали муассисаю ташкилотҳо ба таври назаррас кам гардад. Инчунин, қарорҳои идоракуни тибқи ҳулосаҳои

аудити дохилӣ, принципҳо ва усулҳои идоракунии муассиса қабул карда шуда, он метавонанд дар оянда ба фаъолияти ташкилоту муассисаҳои бахши давлатӣ таъсири назаррасро гузорад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи аудити дохилӣ дар бахши давлатӣ” аз 21 июли соли 2010, № 631. -<http://mmk.tj>
2. Двуреченских В.А., Чегринцев Е.А., Чернавин Ю.А. Основы государственного аудита // Методология контроля общественных финансовых средств. Материалы Межвузовской научно-практической конференции / Под общ. ред. В.А. Двуреченских. – М.: Финансовый контроль, 2004.
3. Мерзликина Е.М., Никольская Ю.П. Система внутреннего контроля / Е.М. Мерзликина, Ю.П. Никольская. – М.: ИНФРА-М, 2008.
4. Низомов С.Ф., Барфиев Қ.Х. ва дигарон. Аудити дохилӣ // васоити таълимӣ / С.Ф. Низомов, Қ.Х. Барфиев ва дигарон. - Душанбе “Балогат”, 2019.
5. Ханс де Брюйн. Управление по результатам в государственном секторе / Ханс де Брюйн. - М.: ИКСИ, 2005.

НАҚШИ АУДИТИИ ДОХИЛӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ МУАССИСАҲОИ БУЧЕТӢ

Дар ин мақола дар бораи моҳияти нақши аудити дохилӣ дар низоми идоракунии муассисаҳои бучетӣ, дар соҳаҳои илми иқтисодӣ ва раванди татбиқи он ва усулҳои дар ҳисобкунии муҳосиб барои таҳлили микдории падидаҳои омӯхташаванда лозиманд, нишон дода шудааст. Дар бораи шароити имрӯзаи рушди иқтисодиёти кишвар, ки дар назди мутахассисони соҳаи иқтисодиёт, махсусан дар назди мусоҳибон ва аудиторон вазифаҳои нав ба нав аст, қайд карда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: информатсия, технологияи информатсионӣ, инкишофи илмӣ, муассиса, фаъолият, арзёбӣ, иқтисоди, муҳосибӣ, усул.

РОЛЬ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ БЮДЖЕТНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ

В данной статье показана сущность роли внутреннего аудита в системе управления бюджетными учреждениями, в сфере экономической науки и процесс его реализации, а также учетные методы, необходимые для количественного анализа изучаемых явлений. Обсуждены современные условия экономического развития страны, которые являются новыми задачами для специалистов в области экономики, особенно для интервьюеров и аудиторов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Информация, информационные технологии, научное развитие, учреждение, деятельность, оценка, экономическая, учет, метод.

THE ROLE OF INTERNAL AUDIT IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF BUDGETARY INSTITUTIONS

This article shows the essence of the role of internal audit in the management system of budgetary institutions, in the field of economic science and the process of its implementation, as well as the accounting methods necessary for the quantitative analysis of the studied phenomena. The current conditions of the country's economic development are discussed, which are new challenges for specialists in the field of economics, especially for interviewers and auditors.

KEYWORDS: Information, information technology, scientific development, institution, activity, assessment, economic, accounting, method.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Орзуев Парвизҷон Ҷамолиддинович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **907111108**. E-mail: **porzuev-1112@mail.ru**

Алимова Махфуза Камоловна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **114426050**. E-mail: **munisa.olimi@bk.ru**

Сведения об авторах: *Орзуев Парвиздҷон Ҷамолиддинович* - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, прспект Рудаки, 17. Телефон: **907111108**. E-mail: **porzuev-1112@mail.ru**

Алимова Махфуза Камоловна – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса специальности бухгалтерский учет, анализ и аудит. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, прспект Рудаки, 17. Телефон: **114426050**. E-mail: **munisa.olimi@bk.ru**

Information about the authors: *Orzuev Parvizjon Jamolidinovich* - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: **907111108**. E-mail: **porzuev-1112@mail.ru**

Alimova Mahfuz Kamolovna - Tajik National University, 2nd year master`s student of the specialty accounting, analysis and audit. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: **114426050**. E-mail: **munisa.olimi@bk.ru**

ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ СОҶАИ ЭНЕРГЕТИКА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

*Аҳмедов У.
ДДСТДТ*

Вазъияти иҷтимоию иқтисодии кишварҳои аз ҷиҳати захираҳои энергетикӣ бойбуда собит намуд, ки рушди иқтисодиёти мамлакат танҳо ба сатҳи оқилона истифодабарии ин захираҳо, нархи ҷаҳонии он ва дигар омилҳо вобастагӣ дорад.

Барои рушди босуботи низоми иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи шароитҳо фароҳам оварда шудааст. ҶТ аз захираҳои гидроэнергетикӣ хеле бой аст ва танҳо оқилонаю самаранок истифодабарии онҳо ояндаи дурахшони кишварро таъмин карда метавонад. Дар ин раванд, ҷойи шубҳа нест, ки рушди иқтисодиёти ҶТ аз рушди низоми сӯзишворию энергетикӣ вобастагии қавӣ дорад. Ҳукумат ва мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз соҳиб гаштан ба истиклолияти давлатӣ барои ноил гаштан ба дастовардҳои беназир дар самти азхудкунии захираҳои сӯзишворию энергетикӣ ҷаҳду талош намуда истодаанд.

Асри XXI ҳамчун асри технологияҳои пешқадамтарин эътироф гардидааст. Албатта дастбӣ ба технологияи замонавӣ бидуни дастбӣ ба рушди низоми сӯзишворию энергетикӣ ғайрисамарабахш мебошад. Дарачаи технологикунони иқтисодиёт, низоми иттилоотии такмилдошуда ва дарачаи таъмин будан бо неруи барқ омилҳои мебошанд, ки рушди иқтисодиёт аз онҳо сарчашма мегирад. Аз ин рӯ, Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳияти ин масъаларо дарк намуда, барои дастбӣ ба захираҳои сӯзишворию энергетикӣ ва баланд бардоштани дарачаи истифодабарии онҳо кӯшиш ба харҷ дода истодааст.

Махсусан давлатҳои ҷаҳон барои истехсоли неруи барқӣ аз ҳисоби энергияи барқароршаванда ва аз ҷиҳати экологӣ тоза таваҷҷуҳ бештар зоҳир менамоянд. Коршиносони соҳаи мазкур бар он ақидаанд, ки истифодабарии нафт, газ ва ангиштро коҳиш дода, нақшаҳои барои гузаштан ба истифода аз қувваи об, офтоб, шамол, биомасса ва ғайра амалӣ намоянд. Ин аст, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (22 декабри соли 2016) қайд намуданд, ки тибқи арзёбии созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ Тоҷикистон аз рӯйи фоизи истехсоли «энергияи сабз», яъне неруи аз ҷиҳати экологӣ тоза ба қатори шаш мамлақати пешрафтаи ҷаҳон шомил шудааст. Имрӯз истехсоли ин намуди энергия дар кишвари мо 98 фоизро ташкил медиҳад, ки ин саҳмгузори Тоҷикистон дар пешгири кардани оқибатҳои харобиовари гармшавии иқлим мебошад.

Коршиносон хуб огоҳанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дили қитъаи бузурги Осиё ҷойгир аст аз ҷиҳати захираи неруи об дар ҷаҳон ҷойи ҳаштумро ишғол менамояд. Агар захираи оби Осиёи Миёнаро 100 фоиз гӯем, 55 фоизи ҳиссаи Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Барои муқоиса Қирғизистон-26, 4 фоиз, Узбекистон-14,5 фоиз, Туркменистон-4,3 фоизи захираи неруи оби ин минтақаро дорад. Дарқуллаҳои осмонбӯси кӯҳҳои мамлақати мо захираи бузурги барфу пиряхҳо вучуд дорад. Миқдори пиряхҳо ба 145,09 адад буда, масоҳати онҳо ба 111,46 км² баробар аст. Захираи умумии пиряхҳо ба 845 км³ баробар аст, ки 13 маротиба аз миқдори яксолаи оби ҷоришавандаи дарёҳои Тоҷикистон зиёд мебошад. Лекин тағйирёбии иқлим гармшавии ҳарорат дар Осиёи Миёна ба захираҳои оби ин минтақа таъсири манфии худро расонида истодааст. Дар натиҷаи гармшавии иқлим масоҳати пиряхҳо кам шуда истодааст. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар сад соли охир масоҳатҳои пиряхҳои Тоҷикистон 30% кам гаштааст.

Тибқи маълумотҳои ҷуғрофӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 947 адад дарёҳои хурду калон ҷорӣ мегардад, ки дарозии умумии онҳо ба 28500 км баробар мебошад. Сарчашмаи захираҳои неруи обро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намоем, пас маълум мегардад, ки: 62 фоиз дар ноҳияҳои ҷанубу ғарб, (рӯдҳои Панҷу Вахш), 27 фоиз рудҳои Бадахшон, 11 фоизаш ба рудҳои ноҳияи шимол рост меояд, яъне захираи неруи об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста аз минтақаҳо нобаробар ҷойгир шудааст. Инчунин, дар

мамлакат беш 1300 қўлҳо, ки масоҳати умумии онҳо 705 км² баробар аст, вучуд дорад. Дар ин қўлҳо 43,6 км³ об захира гаштааст ва аз ин 20 км³ оби ошомаданиро ташкил медиҳад. Илова бар ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон миқдори зиёди оби зеризаминӣ вучуд дорад, ки захираи умумии он 6,9 км³/сол-ро ташкил медиҳад, ва аз он захираи самаранок истифода бурдашуда, ки ба 2,5 км³/сол баробар аст ва аксари обҳои зеризамини ошомиданӣ буда, ба талаботи санитария бехдоштиро қонеъ мегардонад. Ҳамаи ин обҳо сарвати беинтиҳои кишварамон мебошанд.

Ҳоло дар ҷаҳон дар нуругоҳҳои обии барқи 16%-и нуруи барқи ҷаҳонӣ истехсол карда мешавад ва пешсафони истехсоли қувваи барқ аз нуруи об ин давлатҳо мебошанд: Хитой, Парагвай, Норвегия, Бразилия, Канада, Зеландияи Нав, Австрия, Швейтсария, Венесуэла.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати захираи умумии потенциалии гидроэнергетики дорои 527 миллиард кВт соат дар як сол буда, дар ҷаҳон ҷойи ҳаштум, пас аз Хитой, Руссия, ИМА, Бразилия, Зоир, Ҳиндустон ва Канада ишғол мекунад. Аз ҷиҳати захираи хоси гидроэнергетики бошад (87.8 ҳазор кВт соат бар ҳар сари аҳоли) ҷойи дуюмро ва аз ҷиҳати захираи хоси гидроэнергетикӣ ба масоҳат (ба км²) дар як сол (3,62 млн. кВт.соат/сол) ҷойи аввалро дар ҷаҳон мегирад.

Дар самти таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нуруи барқ:

- диверсификасияи манбаъҳои истехсолкунандаи нуру, ки азхудкунии захираҳои гидроэнергетикии дарёҳои калон ва хурд, рушди иқтидорҳои мавҷудаи соҳаи нафту газ ва ангишт, азхудкунии қонҳои нави сӯзишвори органикӣ, фароҳамоварии имконоти техникӣ барои истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи нуру (нуруи офтоб, бод, биологӣ, геотермалӣ), таҷдиди НБОВА НБХ-и мавҷуда ва сохтмони ҷунин иншооти навро пешбинӣ мекунад;

- истифодаи самаранокӣ иқтидорҳои мавҷудаи энергетикӣ ва татбиқи зарфияти содиротии энергетикаи барқӣ;

- таҷдид ва азнавҷиҳозонии техникӣ соҳаи нафту газ, азхудкунии қонҳои нави нафту газ;

- тавсеаи сарфакунии нуру ва баландбардории самаранокӣ энергетикӣ иқтисодиёти миллӣ;

- рушди инфрасохтори дохилию берунаи энергетикӣ (шабакаҳои барқию зеристгоҳҳо);

- бунёди низоми самарабахши идоракунии хавфҳо ва мониторинги амнияти энергетикӣ, аз ҷумла, дастрасии номаҳдуд ва баробарии ҳамаи истифодабарандагон ба захираҳои энергетикӣ;

- таъмини фаълнокӣ ва суботи молиявии бахши энергетика;

- идоракунии ҳамбастаи захираҳои об.

Ҳамин тавр, бояд қайд намуд, ки солҳои охир дар соҳаи энергетикаи мамлакат ислохотҳои муҳим амалӣ карда шуда истодаанд, ки ин ислохотҳо барои татбиқи яке аз ҳадафҳои стратегияи мамлакат-таъмини истиқлолияти энергетикӣ саҳми арзандаи ҳудро мегузоранд. Таҳлили захираҳои табиӣ ҷумҳурӣ дар қиёс бо дигар кишварҳои ҳамсуди минтақа гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки ҳар як кишвари ҳамсоя бо намудҳои муайяни захираҳо Узбекистон (гази табиӣ), Туркманистон (нефт), Қирғизистон (захираҳои гидроэнергетикӣ ва ангишт), Казоқистон (нефт ва ангиштсанг) ва ба Тоҷикистон бошад захираҳои азими гидроэнергетикӣ рост меояд.

Ин аст, ки аз иқтидорҳои истехсолии захираҳои гидроэнергетикии Тоҷикистон, ки беш аз 527 миллиард киловатт-соатро ташкил медиҳанд, дар айни замон танҳо панҷ шаш фоизи онҳо ба кор бурда мешавад. Дар ин замина баҳри азхуд намудани ин иқтидори бузург аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби маблағҳои бучетӣ ва бо ҷалби инвестицияҳои хориҷӣ як қатор иншоотҳои хурду бузурги энергетикӣ оид ба истехсолу интиқоли барқ сохта, ба истифода дода шудаанд ва дар оянда бо мақсади комилан ноил шудан ба ин ҳадафи стратегӣ ҷалби сармояи ҳарчи бештари сармояи хориҷӣ лозим меояд. Дар ин замина, андешидани тадбирҳои ҷиҳати боз ҳам бехтар намудани фазои сармоягузорӣ дар мамлакат, баҳусус дар соҳаи энергетика, ҷалби бештари сармоягузориҳо барои зиёд

намудани иқтидорҳои энергетикӣ ва истехсоли неруи аз ҷиҳати экологӣ тоза муҳим арзёбӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22-декабри соли 2016. Газетаи «Ҷумҳурият», 24 декабри соли 2016. №124.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.
3. Абидов У.А. Методические основы формирования стратегии обеспечения энергетической безопасности страны (на материалах Республики Таджикистан)/У. А. Абидов. – 2012.
4. Абдуллоев М. Истифодаи оқилонаи захираҳои обии энергетикӣ. Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ (13 - июни соли 2015).

ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ СОҶАИ ЭНЕРГЕТИКА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур зарурияти рушди энергетика дар шароити муосир мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Маълумот дар бораи захираҳои обӣ ва сарчашмаҳои он оварда шуда, мақсади асосии НОБ-ҳои сохташаванда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст. Инчунин, доир ба зарурияти боз ҳам беҳтар намудани фазои сармоягузори барои рушди соҳа дар мамлакат маълумотҳои муфассал оварда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: энергетика, захираҳои гидроэнергетика дар шароити муосир, рушди иқтисодию иҷтимоии ҷумҳури, неругоҳҳои обии барқӣ.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье исследуется необходимость развития энергетики в современных условиях. Приведены сведения о водных ресурсах и их источниках, а также показано основное назначение строящихся в Республике Таджикистан гидроэлектростанций. Также представлена подробная информация о необходимости дальнейшего улучшения инвестиционной среды для развития отрасли в стране.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: энергетика, гидроэнергетические ресурсы в современных условиях, экономическое и социальное развитие республики, гидро и электростанции.

CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF THE ENERGY SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines the need for the development of energy in modern conditions. Information about water resources and their sources is given, as well as the main purpose of hydroelectric power plants under construction in the Republic of Tajikistan is shown. Detailed information is also provided on the need to further improve the investment environment for the development of the industry in the country.

KEYWORDS: energy, hydropower resources in modern conditions, economic and social development of the republic, hydro and power plants.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Аҳмедов Умедҷон Аскаралиевич* - Донишқадаи Давлатии Санъати Тасвирӣ ва Дизайни Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми ихтисоси дизайни робитаӣ дар соҳаи истехсолот ва хизматрасонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айни 31. Телефон: **904113132**. E-mail: **ahmedovumedcon01@gmail.com**.

Сведения об авторе: *Ахмедов Умеджон Аскаралиевич* - Институт Изобразительных Искусств и Дизайна Таджикистана, магистрант второго курса специальности коммуникационного дизайна в сфере производства и услуг. **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Айни 31. Телефон: **904113132**. E-mail: **ahmedovumedcon01@gmail.com**.

Information about the author: *Akhmedov Umedjon Askaralievich* - Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, second-year master's student of specialty of communication design in the field of production and services. **Address:** Republic of Tajikistan, city of Dushanbe, 31 Ayni street. Phone: **904113132**. E-mail: **ahmedovumedcon01@gmail.com**.

ХУСУСИЯТИ СИЁСАТИ АМОРТИЗАТСИОНӢ АЗ НУҚТАИ НАЗАРИ БАҲИСОБГИРИИ БУХГАЛТЕРӢ ВА БАҲИСОБГИРИИ АНДОЗҲО

Раҷабов Т. Б., Гулов Д., Раҷабов П.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сиёсати амортизатсионии субъектҳои хоҷагидорӣ қисми таркибии сиёсати баҳисобгирии корхона буда, ҳамасола дар аввали соли ҳисоботӣ қабул гардида, дар ду самти баҳисобгирӣ - баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии андозхоро дар бар мегирад. Қорқарди дурусти сиёсати баҳисобгирӣ дар самти ҳисобкунии амортизатсияи воситаҳои

асосӣ ба корхона имкон медиҳад, ки ҳолати молиявӣ ба танзим дароварда шавад. Дар ин маврид ба таснифоти воситаҳои асосӣ диққати махсус додан лозим аст. Дар вақтҳои охир ба вучуд омадани навъҳои нави воситаҳои асосӣ маълум гардиданд, ки онҳо ҳоло дар баҳисобгирии бухгалтерӣ муайян нашуда, аммо ба онҳо дохил мешаванд.

Принсипҳои асосӣ ҳангоми ташаккули объекти воситаҳои асосӣ амортизатсионии корхона инҳоянд:

— таснифот ва гурӯҳбандии объекти воситаҳои асосӣ;

— муқаррар намудани муҳлати истифодабарии воситаҳои асосӣ;

— истифодаи усулҳои ҳисобкунии амортизатсияи объектҳо ва гурӯҳҳои объектҳои воситаҳои асосӣ;

– тартиби азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ ва инъикоси он дар ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ;

— шарт ва тартиби баҳисобгирии амволе, ки ба ичора гирифта шудааст (ичораи молиявӣ);

— ташаккули захираҳо оид ба таъмири объектҳои воситаҳои асосӣ.

Дар амалияи корхонаҳо зуд - зуд сиёсати ягонаи баҳисобгирӣ оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ ва баҳисобгирии андозро таҳия мекунанд, ки он дар ду қисмати мустақил амал мекунанд:

1) тибқи қоидаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ;

2) тибқи қоидаҳои баҳисобгирии андоз.

Ин равиш имкон медиҳад, ки меъёрҳо, қоидаҳо, роҳҳо ва усулҳои дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва баҳисобгирии андозҳо истифодашаванда тибқи муқаррарот амалӣ карда шавад.

Сиёсати амортизатсионӣ барои мақсадҳои андозбандӣ бояд ҳатман маълумоти муфассалро дар бораи ташаккули даромад ва хароҷот аз рӯи дороиҳои ғайригардон барои дуруст ҳисоб кардани андозҳо дар бар гирад.

Ҳангоми ҳисоб кардани андоз аз даромад, андоз аз амвол ва ғайра моддаҳои мушаххаснашудаи сиёсати амортизатсионӣ барои мақсадҳои андозбандӣ ба назар гирифта намешаванд.

Баҳисобгирии амортизатсионӣ – ин воситаҳои пулие мебошанд, ки барои ҷуброни фарсудаҳои ашёҳо, воситаҳои асосии корхона (фондҳои асосӣ) алоқаманд таъин шудаанд. Ҳисобкунии амортизатсионӣ барои пурра ва қисман барқарорсозӣ (ё гузаронидани таъмири асосӣ) тақсим карда мешавад. Амортизатсия моҳона ҳисоб карда мешавад, ҳангоми воситаҳои истифоданашаванда амортизатсия аз рӯзи якуми моҳи оянда қатъ мегардад ва барои воситаҳои нави ба истифода додани аз рӯзи якуми моҳи оянда ҳисоб карда мешавад. Амортизатсия аз рӯи воситаҳои асосии дар таъмир буда, бекор истода, сохтмонашон нотамо ё бо санадҳои қабул ба расмият дароварда нашудаанд, вале дар амал истифодашаванда ҳисоб карда мешаванд. Баҳисобгирии амортизатсия ба хароҷоти истеҳсолот ё муомилот дохил карда мешаванд. Онҳоро ҳамаи ташкилотҳои тичоратӣ дар асоси меъёрҳои муқарраршуда ва арзиши балансии фондҳои асосӣ, ки аз рӯи онҳо амортизатсия ҳисоб мекунанд, истеҳсол карда мешавад.

Дар шароити муосир корхонаҳо (андозсупоранда) метавонад мустақилона усули ҳисобкунии амортизатсияро интихоб кунанд, агар дар қонун нисбат ба объектҳои алоҳида тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад. Шартҳои ҳатмӣ татбиқи усули интихобшудаи амортизатсия ба як гурӯҳи объектҳои якхела дар давоми тамоми муҳлати истифода мебошад. Чамбадунӣ ва хароҷоти амортизатсионӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ алоҳида инъикос карда намешаванд. Онҳо барои маблағгузориҳои асосӣ ва маблағгузориҳои дарозмуддати молиявӣ сарф карда мешаванд.

Дар шароити муосир, тибқи талаботи Кодекси андози амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баҳисобгирии андоз аз амвол онҳоро ба амволи амортизатсияшаванда ва амортизатсиянашаванда тақсим кардаанд. Дар навбати худ молу мулкҳои амортизатсияшаванда вобаста ба муҳлати истифодабарии онҳо ба яке аз гурӯҳҳои онҳо дохил мешавад. Бояд қайд кард, ки мустақилона муайян кардани муҳлати истифодабарии онҳо дар ташкилот бо назардошти ҳолатҳои зерин иҷозат дода мешавад: маҳдудиятҳои муқаррарнамудаи ҷаҳорҷӯбаи меъёрии ҳуқуқӣ, муҳлати пешбинишудаи истифодабарӣ ва

фарсудадавии ҳисмонӣ вобаста ба тартиби кори дар нақша пешбинишуда. Ҳисоби амортизатсия захираи молиявии худӣ ширкат мебошад. Барои амортизатсия хусусияти устувории муайян хос аст. Ин ба меъёрҳои муқарраршуда ва имконияти аз нав баҳо додан ба фондҳои асосӣ вобаста аст. Ҳисобкунии амортизатсия нисбат ба фоида бартари калон дорад, зеро онҳо андозбандӣ намешаванд. Азбаски арзиши истеъмолии объект дар натиҷаи фарсудадавӣ аз даст меравад, ба ақидаи иқтисодчиён, ҳадафи асосии оптимизатсияи ҳисобкунии амортизатсияи корхона бояд аз он иборат бошад, ки арзиши бақиявии объект, ки дар баҳисобгирӣ инъикос ёфтааст, ба арзиши бозори он ба қадри имкон мувофиқат кунад. Амортизатсияи ҳисобшуда бояд амортизатсияи воқеии дороиҳоро то ҳадди имкон дақиқ инъикос намояд.

Раванди ҳисоб кардани амортизатсия дар баҳисобгирии муҳосибӣ бо моддаи 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», моддаи 30 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва бо мақсади ташаккули захираҳои дохилии сармоявии корхонаҳо, ки ба тадриҷан барқароркунии арзиши воситаҳои асосӣ дар давраи фаъолияти онҳо равона мегарданд, бо дарназардошти Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12. 2006с, № 588 «Дар бораи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» танзим карда мешавад. Дар робита ба баҳисобгирии муҳосибӣ амортизатсия ҳамчун раванди қисман интиқол додани арзиши воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ ҳангоми фарсудадавӣ ё кӯҳна шудан ба арзиши маҳсулоти истеҳсолшаванда муайян карда мешавад. Яъне воситаҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ ҳангоми истифода фарсуда мешаванд ва арзиши онҳо тадриҷан аз ҳисоби амортизатсия баргардонида мешавад. Ҷаброни арзиши воситаҳои асосӣ, ғайримоддӣ, инчунин дигар дороиҳои истеҳлокшаванда, ки дар шакли ҳисобкунии амортизатсия анҷом дода мешаванд, ба хароҷот барои фаъолияти муқаррарӣ баробар карда мешаванд.

Ҳамин тавр, қайд кардан мумкин аст, ки дар асоси мафҳуми «амортизатсия» маълум мешавад, ки дороиҳои амортизатсияшаванда бояд ҳам воситаҳои асосӣ ва ҳам дороиҳои ғайримоддиро дар бар гиранд. Дар ин омӯзиши илмӣ баррасӣ ва таҳлили чараҳои амортизатсияи воситаҳои асосӣ ба мақсад мувофиқ аст, зеро воситаҳои асосӣ муҳимтарин категорияи активҳои хар як корхонаро ташкил медиҳанд, онҳо асоси моддии фаъолияти самараноки корхона мебошанд.

Мақсади ҳисоб кардани амортизатсияи воситаҳои асосӣ аз он иборат аст, ки ташкили фонди воситаҳо барои пурра барқарор намудани объект баъди ба охир расидани муҳлати истифодабарии он мебошад. Объектҳои ҳисобкунии амортизатсия ин воситаҳои асосӣ мебошанд, ки дар ташкилот дар асоси ҳуқуқи моликиятдорӣ, пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ ва дар раванди идоракунии фаврӣ қарор доранд.

АДАБИЁТ

1. Авдеев В.В. Учетная политика для целей бухгалтерского учета и налогообложения на 2010 год // Бухгалтер и закон. — 2010. — №1. — С. 14—19.
2. Кружкова И.И. Учет и восстановление амортизационной премии // Налоговая политика и практика. — 2010. — №11. — С. 45.
3. Положение по бухгалтерскому учету «Учет основных средств» (ПБУ 6/01): Приказ Минфина России от 30.03.2001 г. №26н: (в ред. от 25.10.2010 г.) // СПС КонсультантПлюс. — Москва, 2018.
4. Учетная политика предприятия для целей налогообложения на 2011 год / Кол. авт.: А.В. Брызгалин, Е.С. Щербакова, О.С. Федорова, О.Л. Харалгина, М.В. Королева, Т.И. Вятчинова, Е.С. Ефремова // Налоги и финансовое право. — 2010. — №11. — С. 12—17, 37—299.

ХУСУСИЯТИ СИЁСАТИ АМОРТИЗАТСИОНӢ АЗ НУҚТАИ НАЗАРИ БАҲИСОБГИРИИ БУХГАЛТЕРӢ ВА БАҲИСОБГИРИИ АНДОЗҲО

Дар мақолаи мазкур масъалаи хусусиятҳои сиёсати амортизатсионӣ аз нуқтаи назари баҳисобгирии бухгалтерӣ ва баҳисобгирии андозҳо мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Сиёсати амортизатсионӣ барои мақсадҳои андозбандӣ бояд ҳатман маълумоти муфассалро дар бораи ташаккули даромад ва хароҷот аз рӯи дороиҳои ғайригардон барои дуруст ҳисоб кардани андозҳо дар бар гирад.

КАЛИДВОЖАҲО: баҳисобгирии муҳосибӣ, баҳисобгирии андозҳо сиёсати амортизатсионӣ, баҳисобгирии меъёри амортизатсионӣ, баҳисобгирии воситаҳои асосӣ.

ХАРАКТЕРИСТИКА АМОРТИЗАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО И НАЛОГОВОГО УЧЕТА

В данной статье анализируется вопрос характеристики амортизационной политики с точки зрения бухгалтерского и налогового учета. Амортизационная политика для целей налогообложения должна обязательно включать подробную информацию о формировании доходов и расходов по внеоборотным активам для правильного исчисления налогов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: бухгалтерский учет, налоговый учет, амортизационная политика, учет норм амортизации, учет основных средств.

CHARACTERISTIC OF DEPOSIT POLICY FROM THE POINT OF VIEW OF ACCOUNTING AND TAX ACCOUNTING

This article analyzes the question of the characteristics of the depreciation policy from the point of view of accounting and tax accounting. The depreciation policy for tax purposes must necessarily include detailed information on the formation of income and expenses on non-current assets for the correct calculation of taxes.

KEYWORDS: accounting, tax accounting, depreciation policy, accounting for depreciation rates, accounting for fixed assets.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Раҷабов Т. Б.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.и., дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Гулов Диловар – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Раҷабов Парвиз – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **949885555**.

Сведения об авторах: *Раджабов Т. Б.* – Таджикский национальный университет, к.э.н., доцент кафедры бухгалтерского учета. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17.

Гулов Диловар – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса специальности бухгалтерского учета. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17.

Раджабов Парвиз – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса специальности бухгалтерского учета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **949885555**.

Information about the authors: *Radjabov T. B.* - Tajik National University, c.e.s., Associate Professor of the Department of Accounting. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17.

Gulov Dilovar - Tajik National University, second-year master`s student in accounting. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17.

Radjabov Parviz - Tajik National University, second-year master`s student in accounting. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **949885555**.

ҲУҚУҚ – ПРАВО

МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ГРАЖДАНӢ

Сухробзода Ҷ.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ фаҳмиши васеъ ва маҳдуди «ҳифзи ҳуқуқи граждани» истифода мешавад. Фаҳмиши васеи ин мафҳум маҷмӯи чораҳоеро, ки баҳри таъмини раванди муътадили муносибатҳои ҳуқуқии граждани ва ҳангоми ҳалладор шудани ин раванд барои барқарор намудани ҳуқуқи манфиатҳои вайроншуда ва баҳсҳо равона гардидаанд, дар бар мегирад [7].

Дар маънои маҳдудаш мафҳуми зикршуда танҳо он чораҳои мушаххасеро дар назар дорад, ки татбиқи онҳо имконият медиҳад, ки ҳуқуқи манфиатҳои вайронгардида ё мавриди баҳс қароргирифта эътироф карда шаванд.

Ҳифзи ҳуқуқҳои граждани ба фаҳмиши маҳдуд натиҷаи амалигардонии ҳуқуқи субъективии граждани ба ҳифз мебошад.

Мазмуни ҳуқуқ ба ҳифзро чораҳои характери моддӣ – ҳуқуқӣ ва инчунин чораҳои тартиби мувофиқӣ-ҳуқуқӣ дошта ташкил медиҳад. Аз нигоҳи моддӣ – ҳуқуқӣ ҳифз чун дигар ҳуқуқҳои субъективӣ аз як тараф, имконияти шахси ваколатдорро оид ба содир намудани ҳаракатҳои шахсии мусбӣ ва аз ҷониби дигар, имконияти талаб намудани рафтори муайян аз шахси уҳдадорро дар бар мегирад. Ҳуқуқ ба ҳаракатҳои шахсӣ чунин чораҳои таъсиррасонӣ ба ҳуқуқвайронкуниро пешбинӣ менамояд: муҳофизати зарурӣ, татбиқи чораҳои фаврӣ (оперативӣ) ва ғайраҳо. Ба ҳуқуқи талаб кардани рафтори муайян аз шахси уҳдадор асосан чораҳои таъсиррасоние, ки мақомоти ваколатдори давлатӣ нисбати ҳуқуқвайронкунанда барои муроҷиати ҷабрдида истифода менамояд, дохил мешавад.

Ҳифзи ҳуқуқи граждани натиҷаи фаъолияти мақсаднок, амали шахсони ваколатдори мақомоти ҳифзи ҳуқуқ эътироф карда мешавад. Т.И. Илларионова таъкид мекунад, ки ҳифзи ҳуқуқ вазифаи асосии давлат буда, бо гурӯҳи меъёрҳои ҳуқуқӣ ифода ёфта, аз ҷониби мақомоти махсус мувофиқи салоҳияти худ амалӣ мегардад [14]. Ва ин ҳукмро рад кардан мумкин нест, зеро воқеан ҳадафи асосии давлат ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунӣ мебошад. Бояд гуфт, ки бархе аз муҳаққиқон кӯшиш кардаанд, ки равишҳои интегративиро бо мақсади омезиши дастовардҳои равишҳои қаблан номбаршуда созанд. Аммо, чун қоида, чунин кӯшишҳо ба он оварда мерасонанд, ки мавқеи муаллифро ба тарафдорони ҳар як гурӯҳи гурӯҳбандӣ нисбат додан мумкин аст. Ба андешаи мо, сарфи назар аз гуногунии равишҳои дарки падидае, ки мавриди таҳқиқ қарор додем, гуфтан мумкин нест, ки яке аз онҳо нисбат ба дигараш дурусттар аст, зеро ҳеч як бархӯрди онҳо ба дигаре муҳолиф нест ва ҳамаи онҳо аз ҷиҳати назариявӣ асоснок карда шудаанд. Аммо аз сабаби мураккабии хоси чунин падида, ба монанди ҳифзи ҳуқуқи граждани, зарур ба назар мерасад, ки онро дар заминаҳои гуногуни илмӣ омузем.

Эҳтимол аст, ки равишҳои дар боло зикршуда нуқтаи ибтидоии рушди назарияҳои инноватсионии дарки ҳифзи ҳуқуқи граждани гардад. То имрӯз дар илми граждани таҳияи чунин мафҳуми ҳифзи ҳуқуқҳои граждани, ки бо универсалии татбиқи худ бидуни таҳрифи маъно фарқ карда мешуд, аҳамияти худро гум намекунад. Мазмуни ҳар яке аз усулҳои ҳифз ва тартиби татбиқи он дар меъёрҳои қисми умумии қонунгузори граждани, инчунин дар меъёрҳои марбут ба институтҳои муомилот, ҳуқуқи молумулкӣ, ҳуқуқи уҳдадорӣҳо ифода ёфтааст. О.В. Староверова, муътақид аст, ки танзими усулҳои муҳофизат бояд номукамал эътироф карда шавад ва рӯйхати мукаммали усулҳо бояд қонунгузорӣ тасдиқ карда шавад [15].

Танзимгари мавзӯи ҳифзи ҳуқуқҳои гражданиро Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бар гирифта, тамоми ҷанбаҳои масъалаи мазкурро баррасӣ менамояд.

Моддаи ёздаҳуми Кодекси мазкур «Ҳифзи ҳуқуқҳои граждани» ном дошта, тамоми роҳу усулҳо, хусусияти танзимнамоии ҳифзи ҳуқуқҳои граждани, шакл ва воситаҳои он, инчунин, тарзҳои судӣ ва ғайрисудии ҳифзи ҳуқуқҳои гражданиро даврабандӣ менамояд. Мубрамияти масъалаи мазкур, ҳифзи ҳуқуқҳои граждани вайронгардида ё мавриди баҳс қарордоштаро мефаҳмонад.

Дар қисми якуми моддаи 11 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст, ки ҳифзи ҳуқуқҳои граждани вайронгардида ё мавриди баҳс қарордоштаро тибқи мансубияти бо қонунҳои мурофиавӣ муқарраршудаи парвандаҳо аз ҷониби суд, суди иқтисодӣ ё суди ҳакамӣ (минбаъд суд) ба амал бароварда мешавад [2].

Мутобиқи қисми 1 моддаи 19 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳар шахс ҳифзи судии ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ кафолат дода мешавад [1]. Ба татбиқи воқеии ин принцип моддаи тафсиршаванда, ки дар шакли қоидаҳои умумӣ имконпазирии муроҷиат ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқҳои граждани вайронгардида ё таҳти баҳс қарор ёфтара ба мақомоти судӣ пешбинӣ менамояд, мусоидат мекунад. Сарфи назар аз ин шахсе, ки аз қарори бо тартиби маъмурӣ қабулнамудаи мақоми салоҳиятдор норозӣ мебошад, ҳуқуқ дорад нисбат ба он ба суд шикоят арз кунад. Адолати судиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо судҳо ба амал мебароранд, ки мутобиқи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудаанд [4]. Тибқи Қонуни конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 26 июли соли 2014, №1084[5] ба низоми судии Тоҷикистон Суди Конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, суди ҳарбӣ, суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятӣ, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳия, суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, суди иқтисодии вилоятҳо ва суди иқтисодии шаҳри Душанбе дохил мешавад.

Судҳои ҳакамӣ, ки имконпазирии муроҷиат ба онҳоро ҷиҳати ҳифзи судӣ моддаи тафсиршаванда пешбинӣ намудааст, ба низоми судии Тоҷикистон дохил карда нашудаанд. Судҳои ҳакамӣ мақома мебошад, ки барои ҳалли баҳсҳо байни субъектҳо таъин гардидааст, ки байни худ ҷиҳати баррасӣ пешниҳод намудани парванда шартнома бастаанд, ҳайати судро муайян кардаанд ва барои тобеъ будан ба қарори баровардани суди ҳакамӣ розигӣ додаанд.

Асосҳо барои муроҷиат ба Суди конституционӣ ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқи граждани метавонанд номуайянии ошкоршуда дар масъалаи он, ки оё қонун ё дигар санади меъёрӣ ё шартнома байни мақомоти давлатӣ ба Конституция мувофиқ аст бошад.

Парвандаҳое, ки таҳти тобеияти идоравии судҳои юрисдикцияи умумӣ мебошанд, мутобиқи моддаи 24 Кодекси мурофиавии граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешаванд [3]. Ба шумули онҳо парвандаҳо оид ба даъвои шаҳрвандон, ташкилот, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар хусуси ҳифзи ҳуқуқи вайроншуда ё мавриди баҳс қарордошта, озодӣ ва манфиатҳои қонунӣ, оид ба баҳсҳо, ки аз муносибатҳои ҳуқуқи граждани, меҳнатӣ, оилавӣ, экологӣ, манзил, замин ва дигар муносибатҳо бармеоянд; парвандаҳо оид ба эътироф ва иҷрои ҳалномаҳои судҳои давлатҳои хориҷӣ ва ҳалномаҳои судҳои ҳакамии давлатҳои хориҷӣ (арбитражҳо); парвандаҳо дар хусуси додани варақаи иҷро барои иҷрои маҷбурии ҳалномаҳои судҳои ҳакамӣ дохил мешаванд.

Дар ҳолатҳои дар қонун зикргардида ҳифзи ҳуқуқи граждани метавонад бо тартиби маъмурӣ тавассути муроҷиати шахс ба мақомоти ваколатдори давлатӣ анҷом дода шавад. Масалан, тибқи тартиби маъмурӣ метавонад нисбат ба санади мақомоти андоз, амал ё беамалии шахсони мансабдори онҳо, амали иҷрочии суд, амали ҳадамоти иҷтимоӣ шикоят карда шавад.

2. Ҳифзи ҳуқуқи граждани аз тариқи маъмурӣ танҳо дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонун ба амал бароварда мешавад. Нисбати қароре, ки ба тариқи маъмурӣ қабул шудааст, метавон ба суд шикоят кард.

Дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун ҳифзи ҳуқуқҳои граждани мумкин аст бо тартиби маъмурӣ анҷом дода шавад. Масалан, бисёр баҳсҳои вобаста ба ҳифзи ҳуқуқи моликияти зеҳниро метавон ба таври маъмурӣ баррасӣ кард.

Бо назардошти он, ки дар чунин тартиб ҳифзи ҳуқуқҳои граждани ҳамчун истисно аз қоидаи умумӣ сурат мегирад (танҳо дар ҳолатҳои пешбинишудаи қонун), онро метавон тартиби махсуси ҳифзи ҳуқуқи граждани номид.

Тартиби маъмурии ҳифзи ҳуқуқҳои граждани, ки дар соҳаҳои махсус ва аз ҷониби субъектҳои алоҳида ё ба таври муайян татбиқ мегардад, метавонад бо санадҳои махсус танзим карда шавад. Дар онҳо тартиб ва муҳлати баррасии талаботи арзшуда ва қабули қарор пешбини карда мешаванд. Масалан, асосҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии баррасии парвандаҳо дар бораи вайрон кардани қонунгузорию зиддиинҳисорӣ дар бозори мол дар санади махсуси соҳавӣ пешбини шудааст.

Чун қоида қонун тартиби ҳифзи маъмуриро иҷозат дода, ба шахсон ҳангоми ҳалли масъалаҳо озодӣ фароҳам меорад, ки ё чунин тартибро истифода баранд ё барои ҳифзи он ба суд муроҷиат кунанд. Вале агар имконпазирии чунин интиҳоб дар қонун мустақиман пешбини нагардида бошад ҳам, мутобиқи қисми 2 моддаи тафсиршаванда нисбат ба қарори баровардаи мақоми ваколатдор ба суд шикоят кардан мумкин аст [6].

Мазмуни ҳама гуна ҳуқуқи субъективӣ ҳифзи ҳуқуқро дар бар мегирад. Зарурати ҳифзи ҳуқуқ, ҳангоми ба амал омадани вайронкунии ҳуқуқ ба миён меояд (масалан, иҷорадеҳ тибқи шартномаи иҷора уҳдадории ба иҷорагир додани ашёро иҷро намекунад, харидор бошад тибқи шартномаи хариду фурӯш пули молро намебардорад, ғайра).

Дар моддаи тафсиршаванда ҳифзи ҳуқуқҳои граждани ҳамчун маҷмуи чораҳои, ки ҳангоми вайрон гаштан ё мавриди баҳс қарор ёфтани ҳуқуқҳои граждани ҷиҳати барқарорсозӣ ё эътирофи онҳо, инчунин муҳофизати манфиатҳои қонунӣ равона гаштаанд, фаҳмида мешавад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ байни мафҳумҳои «ҳифз» ва «ҳимоя» тафовут мегузоранд. Ба маънои дақиқ дар моддаи тафсиршаванда мебоист истилоҳи «ҳимоя» истифода гардад. Вале дар қонунгузорию амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон байни ин мафҳумҳо тафовут гузошта намешавад, бинобар ин ҳангоми тафсири Кодекси граждани ба ин масъала эътибор дода намешавад.

Дар баробари ҳуқуқҳои субъективии граждани манфиатҳои аз ҷониби қонун ҳифзшаванда низ матлаб (предмет)-и ҳифзро ташкил медиҳанд. Мақсади ҳамагуна ҳуқуқи субъективӣ қонунгардонидани манфиатҳои шахс мебошад. Дар бисёр ҳолатҳо манфиатҳои ҳифзшаванда бо ҳуқуқҳои субъективии мушаххас ғайримустақим ифода карда мешаванд, яъне ҳифзи ҳуқуқҳои субъективӣ дар як вақт ҳифзи манфиатҳои қонуниро низ пешбини менамояд.

Методи ҳифзи ҳуқуқ маҷмуи тадбирҳои (усулҳои) бо қонун муқарраргардидае фаҳмида мешавад, ки тавассути онҳо мақсади пешбинишудаи ҳифз (пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ, рафъи оқибатҳои манфии ҳуқуқвайронкунӣ, барқарор намудани ҳуқуқҳои поймолшуда, ҷуброни зарар) ба даст оварда мешавад.

Аммо иштирокдорони муносибатҳои ҳуқуқи граждани метавонанд дорои чунин манфиатҳои низ бошанд, ки мустақилан дар шакли манфиатҳои қонунан ҳифзшаванда арзи вучуд намуда, дар ҳолати вайрон карданашон мавриди ҳифз қарор мегиранд. Талаб оид ба ҳифзи шаъну шараф, оид ба беътибордонистани аҳдҳо ва ғ. ибтидои гуфтаҳои боло шуда метавонад. Ҳолатҳои воқеъ шуданаш мумкин аст, ки дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунӣ ҳуқуқи субъективӣ қатъ мегардад ва дар ин маврид на ҳуди ҳуқуқи субъективӣ, балки манфиатҳои қонунӣ ҳифз карда мешаванд. Масалан, ҳангоми нобудшавии ашё, азбаски вай аллакай вучуд надорад, ҳуқуқи моликият дар нисбати он мавриди ҳифз қарор гирифта намешавад. Азбаски ҳуқуқи моликият ба ашёи нобудшуда дигар вучуд надорад, танҳо манфиати қонунан ҳифзшавандаи собиқ соҳибмӯлк оид ба бекор намудани мақоми молумӯлкаш ҳифз карда мешавад [7].

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 дар раёспурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи раёспурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд.
2. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 1999, № 6, мод. 153; соли 2001, № 7, мод. 508; соли 2002, № 4, қ-1, мод. 170; соли 2005, №3, мод. 125; соли 2006, №4,

- мод. 193; соли 2007, №5, мод.356; с.2010 №3. мод.156, №12,к.1, м.802; с.2012, №7, мод.700, №12, к.1, м.1021, с. 2013, №7.мод.504; с.2015, №3,мод.200; с.2016,№7, мод.612).
3. Кодекси муфоиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2008, №1, к.1, мод.б, мод.7; с.2010, №1, мод.6; с.2012, №7, мод.721; с.2014, №7, к.1, мод.388, №12; мод.821; с.2015, №11, мод.953; с.2016, №5, мод.360; с.2018, №1, мод.б; с.2019, №1, мод.б, №6, мод.314).
 4. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суди Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 26 июли соли 2014 №1083 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, № 7, к.1, мод. 379; с. 2015, № 3, мод. 197, № 7-9, мод. 697).
 5. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 26 июли соли 2014 №1084 (АМОҶТ, с. 2014, №7, к. 1, мод. 380; с. 2015, №7-9, мод. 698; с. 2016, №7, мод. 603; с. 2018, №2, мод. 62; Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 январи соли 2021, №1751).
 6. Махмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Х., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). / М.А. Махмудов., Ш.Т. Тағойназаров., И.Х. Бобочонов ва диг., – Душанбе : “ЭР-граф”, 2010.
 7. Хуқуқи граждани: қисми I (хайати муаллифон). – Душанбе: «ЭР-граф», 2007.
 8. Сергеев А.П. Гражданское право / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. Т. 1. – М.: Проспект, 2003.
 9. Иоффе О.С. Гражданско-правовая охрана интересов личности / под ред. Б.Б. Черепашина. – М.: Юрид. лит., 1969.
 10. Тархов В.А. Охрана имущественных прав трудящихся по советскому гражданскому законодательству: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1966. – 508 с.
 11. Вершинин А.П. Способы защиты гражданских прав в суде / А.П. Вершинин. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1998.
 12. Остапюк Н.В. Понятие и формы защиты гражданских прав. Особенности нотариальной защиты гражданских прав // Юрист. – 2006. – №5.
 13. Воложанин В.П. Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров / В.П. Воложанин. – Свердловск, 1974. – С. 204.
 14. Илларионова Т.И. Механизм действия гражданско-правовых охранительных мер: учебное пособие. Свердловск: Изд-во Урал. Свердлов. юрид. ин-та, 1980. С. 76.
 15. Староверова О.В. Способы защиты гражданских прав в Российской Федерации: допустимо ли расширительное толкование // Вестник – Московского университета МВД России. 2015. № 3. – С. 227.

МАҶҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ҲИФЗИ ХУҚУҚҲОИ ГРАЖДАНӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф маҷҳуми «ҳифз»- хуқуқи граждани ҳамчун усули пешгирикунанда ва дар ҳолати поймол шудан барқароркунандаи хуқуқҳои граждани таҳлил гардидааст. Дар он маҷҳум, хусусиятҳо ва дигар ҷанбаҳои маҷҳуми мазкур баррасӣ гардидааст. Қайд гардидааст, ки яке аз роҳҳои пешгирикунанда ва барқароркунандаи хуқуқҳои граждани ин дуруст ба роҳ мондан ва дарк намудани моҳияти маҷҳуми «ҳифз» мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳимоя, ҳифз, хуқуқи граждани, тарзҳои ҳифзи хуқуқи граждани, хуқуқи граждании субъективӣ.

ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ ЗАЩИТЫ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ

В данной статье автор анализирует понятие «защита» - гражданских прав как способ профилактики и при нарушении гражданских прав. В ней рассматриваются понятие, особенности и другие аспекты данного понятия. Следует отметить, что одним из способов предупреждения и восстановления гражданских прав является правильное осуществление и понимание сущности понятия «защита».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Охрана, защита, гражданское право, способы защиты гражданских прав, субъективное гражданское право.

THE CONCEPT AND FEATURES OF THE PROTECTION OF CIVIL RIGHTS

In this article, the author analyzes the concept of "protection" of civil rights as a way of prevention and in case of violation of civil rights. It deals with the concept, features and other aspects of this concept. It should be noted that one of the ways to prevent and restore civil rights is the correct implementation and understanding of the essence of the concept of "protection".

KEYWORDS: Defense, protection, civil law, ways of protecting civil rights, subjective civil law.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сухробзода Ҷонона Сухроб* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети хуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17.

Сведения об авторе: *Сухробзода Ҷонона Сухроб* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Suhrobzoda Jonona Suhrob* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТИИ НОБОЛИҶОН

Хоркашева Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Боби 4-и Кодекси Ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Шахсоне, ки ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шаванд” ном дорад. Мутобиқи моддаи 23 кодекси мазкур синну сола, ки аз он ҷавобгарии ҷиноятӣ фаро мерасад аз 16 солагӣ муқаррар шудааст. Дар қ.2 моддаи мазкур гуфта мешавад, ки шахсе, ки дар вақти содир намудани ҷиноят ба синни ҷордахсолагӣ расидааст, барои содир намудани ҷиноятҳои зерин ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад; одамқушӣ (моддаи 104), қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ (моддаи 111), одамрабӣ (моддаи 130), 138, 139, 179, 181, 199, 200, 201, 202, 204, 206, 214, 237, 244, 248, 249, 250, 252, 255.

Мутобиқи қисми 1 моддаи 86 КҶ: “Шахсоне ноболиғ эътироф мегардад, ки дар вақти содир намудани ҷиноят синни 14 солагиро пур кардаанд, вале ба синни 18 солагӣ нарасидаанд.” Ҷиноятҳо, ки онҳоро ашхоси аз 14 то 18 сола содир мекунад, ҷиноятҳои ноболиғон содир мешаванд. Ҳангоми татбиқи асосҳои умумӣ ва принсипҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ нисбати ноболиғон хусусиятҳои синнусолӣ, психофизикӣ ва дигар хусусиятҳои шахсияти онҳо ба назар гирифта мешаванд.

Нисбати бисёре аз ҷиноятҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ аз синни 16 сола фаро мерасад. Оид ба ҷиноятҳо, ки дар қисми 2 моддаи 23 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, ҷавобгарии ҷиноятӣ аз синни 16 солагӣ фаро мерасад. Синну соли ҷавобгарии ҷиноятӣ аз лаҳзаи содиркунии қирдор, новобаста аз вақти бавучуд омадани оқибат муайян карда мешавад.

Ғайр аз боби 14 хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон дар дигар бобҳои КҶ пешбинӣ шудаанд. Мисол ҳангоми эътироф намудани ретсидиви ҷиноят доғи судӣ барои ҷинояте, ки шахс то синни 18 солагӣ содир кардааст, ба назар гирифта мешавад (банди “а” қисми 4 моддаи 23 КҶ) ноболиғ будани гунаҳгор ҷазоро сабук мекунад (банди “б” қисми 1 моддаи 61). Дар як модда КҶ чамъ овардани шартҳои ҷавобгарии ҷиноятие, ки ба субъекти ҷиноят дахл дорад, аҳамияти калони амалӣ дорад. Тавассути он мақомоти татбиқи ҳуқуқ имконият пайдо мекунад, ки қўшиши муқаррар намудани ҳамаи ин шартҳоро ба харҷ диҳанд. Пешбинӣ шудани шартҳои умумии ҷавобгарӣ аз принсипи қонуният (моддаи 4-и Кодекси Ҷиноятӣ) ва аломатҳои мафҳуми ҷиноят (моддаи 4-и Кодекси Ҷиноятӣ) бар меояд.

Дар муқоиса бо ШМА синни ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан аз 13 то 7-солагӣ аст, ки он низ вобаста ба шартҳои иваз мешавад. Масалан аз 8 солагӣ дар (Невада), 10-солагӣ (Колорада), 12-солагӣ (Оригона) ва ғ. Дар ин давлатҳо ҳамасола зиёда аз 200 ҳазор ноболиғ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд, ки синну соли онҳо тақрибан то 18 мерасад ва 12 ҷисди онҳоро ноболиғони то синни 16 сола ташкил медиҳанд.

Ҷинояткории ноболиғон - ин маҷмуи ҷиноятҳои мебошад, ки аз ҷониби ашхоси ба балоғат нарасида, дар ҷойи муайян дар як муҳлати муайяни вақт содир карда мешавад.

Ҷинояткорӣ дар байни ноболиғон ва ҷавонон қисми таркибии ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор рафта, дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошад. Ин тарзи фаҳмиш ва баҳодиҳӣ ба ҷинояткории ноболиғон ва ҷавонон, бо дарназардошти донишҳои ҳуқуқӣ, криминологӣ ва иҷтимоӣ асос ёфтааст.

Ин намуди ҷинояткорӣ бо асосҳои зерин фарқ карда мешавад;

- Махсусияти вазъи ҳуқуқӣ
- Вазъи махсуси иҷтимоӣ доштани ноболиғон ва ҷавонон дар сохтори ҳаёти ҷамъиятӣ
- Ҳангоми ба балоғат расидан (18 солагӣ) ташаккули шахсият ба анҷом намерасад ва шахс ҳамоно дар ҷамъият мавқеи иҷтимоии махсусро дорад. (ҷавони то 35-солагӣ)

Омилҳои мазкур барои қорқарди ҷораҳои профилактикӣ-пешгирии заруранд.

Нишондодҳои криминологиро таҳлил намуда, ҷинояткории ноболиғонро ба ду гуруҳ ҷудо намудан мумкин аст, ки ин ҳам бошад аз 14-15 ва 16-17 ва дар муносибат бо ҷавонон 18-24 ва 25-29 сола.

Тибқи нишондодҳо тахминан ҳар як сеюмин ҷинойти тафтишшуда (3,1%), ки ба анҷом мерасад аз тарафи ноболиғ ва ё бо иштироки онҳо содир мешаванд. Бештари ҷинойтҳои содиршуда намуди дуздӣ 320 ҳодиса, дуввумин авбошӣ 92 ҳодиса, ахиран ғоратгарӣ 26 ҳодиса ва монанди инҳо содир карда мешавад. Вобаста ба ҳислат таносуби ин ҷинойтҳо чунин аст: 132 ҷинойтро ноболиғон дар ҳайати гурӯҳ ва 66 ҷинойти дигарро ноболиғон дар шарикӣ бо ҷинойткорони калон содир намудаанд.

Бинобар ин бояд рафторҳои зиддичамъиятии ноболиғон зери санҷиши махсус қарор гирифта шаванд, ки ин самти ояндаи ҷинойткории ноболиғонро муайян мекунад. Хусусиятҳои хоси ҷинойткории ноболиғон аз инҳо иборат аст:

- Ангезаи худсобиткунӣ дар чашми худ ва дигарон дар ҳамбастагӣ бо алоқамандии гурӯҳӣ ва сабукфикрии синнусолӣ;
- Агар ҷинойткории калонсолон хусусияти касбӣ ва маиширо дошта бошад, баръакс аз ноболиғон дар вақти холигӣ содир мекунад;
- Муттаҳид шудан дар гурӯҳҳо бо мақсади тақлидкорӣ ва ҳисси ботили рафиқӣ;
- Сохти ҷинойткории ноболиғон бо ҷинойткории калонсолон монанд шуда истодааст аз қабилӣ (фурӯши маводи муҳаддир, зуроварӣ дар ихотаи ноболиғон ва ғ);
- Дар натиҷаи мушкilotи иқтисодӣ даст задани онҳо ба ҷинойт;

Дигар хусусиятҳои фарқкунандаи ҷинойткории ноболиғон низ мавҷуданд, аз қабилӣ:

- 1) Бисёре аз ҷинойтҳо ба муқобили оила, ҳешовандон, шиносҳо сурат мегиранд;
- 2) Ҷабрдида ҳам ноболиғ мебошад ва бисёри вақт ҷабрдида ба ягон гурӯҳи ҷинойткорӣ шомил аст;
- 3) Ҷинойт дар ҳонаи шиносҳояшон содир мегардад;
- 4) Шумораи бисёри ҷинойткориро ҳамчун ҷинойтИ кучагӣ ном медиҳанд, ки дар банду бастии ҷинойт онҳо авбошӣ мебошанд;
- 5) Нисфи зиёди ҷинойткории ноболиғон баъд аз соати 22 шаб содир мешаванд;
- 6) Ҷинойт дар шакли шарикӣ содир мешавад;
- 7) Дар ҷинойтҳои шарикӣ бо ноболиғон бисёри вақт ташкилкунанда ва таҳриркунанда шахси болиғ мебошад, ки дар натиҷа бо роҳи ба гап даровардан баъдан ноболиғро барои содир намудани ин ё он намуди ҷинойт водор месозанд.

Дар Россия ҳамасола қариб наздики 70 ҳазор ҷинойт ба қайд гирифта мешавад, ки онҳо аз ҷониби ноболиғон содир мешаванд. Нишондодҳои ҷинойткории ноболиғон 242 ҷинойтро ба ҳар як 10 ҳазор ноболиғ рост меояд. Ҷинойткории ноболиғон аз дигар намуди ҷинойткорӣ бо динамика ва сатҳи зудии инкишофИ худ фарқ карда мешавад. Ноболиғи ба ҷинойткорӣ даст задаро ислоҳ ва аз ин роҳ баргардонидан хело душвор аст ва дар баъзан ҳолатҳо ҳатто имкомнНопазир аст. Чунки онҳо дар ҳоли рушд қарор доранд, ки ин марҳиларо марҳилаи мукамалгардӣ меноманд. Чун қоида ин замима барои ҷинойткор дар оянда шудан мегардад.

Шахсияти ҷинойткорро дар алоҳидагӣ ба воситаи қисми умумии криминология омӯхтан мумкин аст. Ҷинойткории ноболиғон низ як қисми онро ташкил медиҳад. Бинобар ин бояд ҳолат, динамика ва сохтори он омӯхта шаванд, вагарна сатҳи босуръат инкишоф ёфтани он метавонад минбаъд ба соҳаҳои алоҳидаи мамлакат зарари манфии ҳудро расонад. Аз ҷумла, ба фарҳанг, иқтисодиёт, иҷтимоиёт ва сиёсат низ таъсири ҳудро расонад.

Роҳи асосии пешгирии ҷинойткории ноболиғон ин омӯхтани ҷинойткорӣ ба шумор меравад, ин ҳам дар мисоле, ки агар табиб сабаби беморӣ ва ҳуди бемориро надонад, табобатИ кардаи ӯ муваффақона намегузарад. Криминологҳо инро омӯхтаанд, ки чи қадаре ки шахс барвақт ба ҷинойткорӣ даст занад, ин ҳамон қадар хавфаш зиёдтар мешавад.

Яъне, ноболиғ аллақай аз хурдӣ барои ҷинойткор шудан омода дида истодааст. Ҷинойткории ноболиғон метавонад дар умум ба ҷинойткорӣ ва дар алоҳидагӣ бошад ба ҷинойтҳои шарикӣ, ретсидивӣ ва махсус таъсир расонад. Асосан ноболиғон ба намуди ҷинойтҳо ба муқобили шахсият, дуздӣ, ғоратгарӣ, тамаъҷӯйӣ, авбошӣ, вандализм ва ғайраро содир менамояд, ки инҳо бошад дар натиҷаи вусъати суръатноки ҷаҳони технология ва рӯ овардани давлатҳо ба раванди ҷаҳонишавӣ (глобализатсия) тағйир ёфта

истодааст. Аз чумла, намуди нави ҷиноятҳо ин ҷиноятҳои кибернетикӣ ба шумор мераванд, ки дар айни замон ҷаҳонро таҳдиди шадиди чунин ҷиноятҳо фаро гирифта истодааст.

Инчунин, ҳолати ҷингояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба таври кулли иваз шуда истодасст. Ба мисоли аъзо шудани ноболиғону наврасон ба гурӯҳҳои ифротӣ. Ба ин гуфтаҳо тақия намуда, сухани Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба ёд меорем, ки чӣ гуна пайваста ба ҷавонон таъкид мекунад, ки “ҳеҷ гоҳ зиракии сиёсатонро аз даст надихед, хушёр бошед, фирефтаи ҳар гуна домҳои сиёсӣ нагардед”.

Ноболиғони синни 13-14 сола аз рӯйи гуфтаҳои криминологон дар синни дигаршавӣ қарор доранд. Масалан, яке дар мактаб бо дониши хубу аъло номдор мешавад, яке дар намудҳои гуногуни варзиш ва ғ. Аммо ноболиге, ки нақши худро дар ягон яке аз ҷодаҳои болозикр намеёбад, роҳи авбоширо пешаи худ месозад. Яъне, худро шахсият ҳисобидан меҳақад. Бо ин роҳ аввал ӯ ба ҳама нишон доданӣ мешавад, ки ӯ номдор гашта истодааст. Баъдан ба сигоркашӣ, истеъмоли моддаҳои камтаъсир ва ғайра амалҳои зиддиахлоқӣ даст мезанд. Худро дар байни рафиқон меҳақад бо ин роҳ машҳур созад. Баъдан дар низоъҳои хурд иштирок мекунад ва охир қор ба ҷойе мерасад, ки ҷиноят содир мекунад.

Зимнан бояд ёдовар шуд, ки маҳз оила ба инсон донишҳои аввалинро дар бораи гирду атроф омӯзонда, ҳамчун манбаи муҳити таъсиррасонӣ ба инкишофи иродавӣ ва эҳсосии кӯдак баромад мекунад. Оила ҳамчун омили ташаккулёбии шахсият дорои иқтидори муайяни тарбиявӣ буда, вазифаҳои аввалини худро аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва ботинӣ, аз нав бавучудоварии фаъолияти субъект татбиқ менамояд. Дар оила кӯдак тадриҷан камол ёфта, ҳиссиёти ӯ тарбия карда мешавад ва фаъолнокии ӯ ба ҳаёт ва ҷаҳонбинӣ намудор мешавад.

Муносибати фарзандон бо волидайн дар замони муосир вобаста ба психологияи тарафайн ва якдигарфаҳмӣ сурат мегирад. Фарзандон яке аз арзишҳои асосии ҳаёти оилавӣ ба ҳисоб мераванд. Баъзе аз волидайн фарзандҳои худро барои гапдари шудан мачбур месозанд, қисми дигар ба қобилиятнокии фарзандонашон аҳамият намедиханд ва қисмати дигар бошад ба кӯдакони худ баҳои баланд дода, онҳоро назорат намекунанд. Дар натиҷа барои бисёре аз наврасон дағалӣ, ноқисии муносибатҳои ахлоқӣ, яқравӣ хос буда, таассубнамоӣ ривож меёбад. Кӯдакон, наврасон ва ноболиғон, ки таҷрибаи муайяни ҳаёти надоранд барои ҳамин қобилияти ҳиссиётнокиашон нисбат ба тақлидкорӣ ва таассубкорӣ ба чизе ё ба касе зуд амалӣ мегардад.

Равонпизишкони тарафҳои гуногуни назариявӣ чунин меҳисобанд, ки муносибатҳои вайроншудаи дохилиоилавӣ, метавонад ба инкишофи руҳӣ ва ахлоқии кӯдак таъсири манфӣ расонад.

Ҷинояткории ноболиғон қисми таркибии қисми умумӣ ба ҳисоб меравад. Чи тавре ки Мелников қайд намудааст, ӯ дорои хусусиятҳои хос аст, ки ин имконият медиҳад ҳамчун қисми мустақили криминология мавриди омӯзиш қарор гирад. Зарурати чунин ҷудокунӣ ба хусусиятҳои соматикӣ, ахлоқӣ, равонӣ ва иҷтимоии ноболиғ вобаста аст.

Ҷинояткории ноболиғон як қатор хусусиятҳои фарқкунанда дорад, ки пеш аз ҳама бо сабаб ва тенденсияи афзоиш вобастагӣ дорад. Бинобар ин, ҷинояткории ноболиғон аз калонсолон фарқ дорад. Маҳаки марказии тамоми намуди ҷинояткорихо ин шахсияти ҷинояткор мебошад.

Ҷинояткории ноболиғон дар замони шуравӣ назар ба замони ҳозир хело камтар ба назар мерасид. Дар маҷмуъ агар ба нишондодҳои криминологии Федератсияи Русия назар андозем, аз соли 1991 аллақай зиёдшавии ҷинояткорӣ ба назар мерасид. Ҷиноятҳои содирнамудаи байни солҳои 1991-1995 43 фисадашро ҷинояткории ноболиғон ташкил медод. Дар умум 164787 ҷинояткории ноболиғон муайян шуда буд. Танҳо дар давраи пасочангӣ, яъне байни солҳои 1945-1947 шумораи пасти ҷинояткории ноболиғон ба назар мерасид. Минбаъд дар соли 1961 бошад 13 410 ноболиғ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шуда буд.

Давра ба давра аз соли 1961 то 1996 марҳалаи тағйирёбии ҷинояткорӣ ба назар мерасид. Аммо, мутаассифона, аллақай дар соли 1996 қариб наздики 202 935 ҷинояткори ба қайд гирифта шуда буд, ки ин 6,6 маротиба зиёд аз соли 1961 мебошад.

Қинойтқорӣи ноболиғон дар тайи 10 солаи охир дар Федератсияи Россия 6 маротиба нисбат ба солҳои қабл афзуд.

Дар натиҷа, ҳамаи инро ба инбат гирифта, инро гуфтан ба маврид аст, ки дар ҷомеаи ҷаҳонӣ қинойтқорӣи ноболиғон яке аз қисмҳои асосии қинойтқориро ташкил дода, хавфу хатари калонро ба миён овардааст.

АДАБИЁТ

- 1 Коститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забони тоҷикӣ ва русӣ), Душанбе: Ганҷ, 2016.-136 саҳ
- 2 Кодекси Қинойтии ҚТ аз 21 майи соли 1998.
- 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ”Дар бораи мақомоти милитсия” аз 2 майи соли 2009.
- 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти оперативӣ ҷустуҷӯӣ” аз 11 марти соли 2004.

ҶАВОБГАРИИ ҚИНОЯТИИ НОБОЛИҒОН

Дар мақолаи мазкур ҷавобгарии қинойтии ноболиғон дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар якҷанд давлатҳои ИДМ ва Аврупо, аз ҷумла Англия, Фаронса, Италия таҳқиқ карда шудааст. Муаллиф дар натиҷаи таҳқиқи рисолаи мазкур ба хулоса омад, ки ҷавобгарии қинойтии ноболиғон қисми муҳими ҷавобгарии қинойтиро ташкил медиҳад.

КАЛИДВОЖАҲО: ҷавобгарии қинойтӣ, субъекти қинойт, синну сол, шартҳои ба ҷавобгари кашидан.

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В данной статье исследуется уголовная ответственность несовершеннолетних в законодательстве Республики Таджикистан и ряда стран СНГ и Европы, в том числе Англии, Франции, Италии. В результате исследования данной диссертации автор пришел к выводу, что уголовная ответственность несовершеннолетних является важной частью уголовной ответственности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовная ответственность, субъект преступления, возраст, условия привлечения к ответственности.

CRIMINAL LIABILITY OF TEENAGERS

This article examines the criminal liability of minors in the legislation of the Republic of Tajikistan and a number of CIS and European countries, including England, France, and Italy. As a result of the study of this dissertation, the author concluded that the criminal liability of minors is an important part of criminal liability.

KEYWORDS: criminal liability, subject of the crime, age, conditions for bringing to responsibility.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хоркашева Хусноро* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **989116639**.

Сведения об авторе: *Хоркашева Хусноро* - Таджикский национальный университет, магистрант первого курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **989116639**.

Information about the author: *Khorkasheva Husnoro* - Tajik National University, first-year master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **989116639**.

ҶАВОБГАРИИ ҚИНОЯТӢ БАРОИ САРКАШӢ ҚАРДАН АЗ ПАРДОХТИ АНДОЗ АЗ ҶОНИБИ ШАҲСОНИ ВОҶЕӢ

Амонова Г.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барои ғаъолияту мавҷудияти давлат маблағҳои зарурӣ лозиманд. Маҳз ба туфайли маблағҳои гирдоварда давлат мавқею қувваи иқтисодиро соҳиб мегардад. Андоз ин воситаи таъсиррасонии давлат ба муносибатҳои ҷамъиятӣ буда, тавассути он шароити мусоиди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар давлат дар асоси ҷамъоварии он ба роҳ монда мешавад.

Дар асоси моддаи 45 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон супоридани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, ҳатмист. Мафҳуми андоз дар моддаи 23 Кодекси андоз ҷунин муайян гардидааст: «Андоз пардохти ҳатмии муқаррарнамудаи Кодекси мазкур ба бучет мебошад, ки ба андозаи муайян амалӣ гардида, хусусияти ҳатмии

беподшашт ва беподш дорад (ба истиснои андози иҷтимоӣ)”. Андозҳо бо воҳиди пулӣ ҳисоб ва бо пули миллий пардохт карда мешаванд, агар Кодекси мазкур тартиби дигарро пешбинӣ накарда бошад.

Мутобиқи моддаи 34 КА шахсони воқеӣ ҳамчун андозсупоранда уҳдадор аст:

1) бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон дар мақомоти андоз ба сифати андозсупоранда аз қайд гузарад;

2) баҳисобгирии даромаду хароҷот ва объектҳои андозбандиро мутобиқи қонунгузори андоз ба роҳ монад;

3) уҳдадориҳои андозии худро дар муҳлатҳои муқаррарнамудаи Кодекси мазкур иҷро намояд;

4) қонунвайронкунии ошкоршудаи андозиро баргараф намояд ва барои ғайриқонунии қонунии қонунвайронкунии мақомоти андоз монеъ нашавад;

5) дар асоси фармоиш ба шахсони мансабдори мақомоти андоз барои азназаргузаронию молу мулк, ки объектҳои андозбандӣ мебошанд, иҷозат диҳад;

6) ҳисоботи андозӣ ва ҳуҷҷатҳои дар Кодекси мазкур муқарраршударо ба мақомоти андозии дахлдор пешниҳод намояд;

7) истифодаи дастгоҳҳои назоратӣ-ҳазинавӣ ва таҷҳизоти дигари нуқтаҳои савдору таъмин намояд;

8) ҳуҷҷатҳои (маълумоти) баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозро дар давоми муҳлати муқаррарнамудаи Кодекси мазкур дар шакли электронӣ ва ё қоғазӣ нигоҳ дорад;

9) то муҳлати дар огоҳинома оид ба таъин намудани санҷиши андоз пешбинишуда ҳуҷҷатҳои дахлдорро барои санҷиш омода намояд;

10) барӯйхатгирии (инвентаризатсия) молу мулк ва уҳдадориҳои худро мутобиқи қонунгузори оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ гузаронад;

Андозсупорандагоне, ки уҳдадориҳои худро ба таври дахлдор иҷро наменамоянд ва ба қонунвайронкунии андоз даст мезананд, ба рӯйхати андозсупорандагони бемасъулият дар сомонии электронии мақомоти андоз ҷойгир карда мешаванд. Номи андозсупорандаи бемасъулият пас аз ислоҳи қонунвайронкунии ва (ё) пешниҳод шудани далелҳои асоснок аз ин рӯйхат хориҷ карда мешаванд.

Андозсупоранда дар ҳолатҳои зерин бемасъулият эътироф карда мешаванд, агар:

а) дар давоми зиёда аз 3 моҳи пайдарпай пешниҳоди ҳисоботи андоз ва (ё) пардохти маблағи андоз ва (ё) қарзи эътирофшудаи андозиро таъмин наменамояд;

б) бе амалан анҷом додани амалиёт ҳисобнома-фактураи андоз аз арзиши иловашударо пешниҳод намояд;

в) амалҳои (беамалии) дигарро анҷом дода бошад, ки номгуӣи онҳо аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ дар мувофиқа бо мақоми ваколатдор дар соҳаи дастгирии соҳибкорӣ муқаррар карда мешаванд.

Саркашӣ аз пардохти андоз – аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ғайриқонунӣ ва қасдан иҷро нагардидани уҳдадориҳои андозӣ мебошад.

Амалҳои зерини барқасдона саркашӣ аз пардохти андоз ҳисобида мешаванд, агар андозсупоранда:

- баҳисобгирии муҳосибиро (андозиро) анҷом надиҳад ва (ё) талаботи онро таъмин накунад;

- ҳуҷҷатҳои баҳисобгирии муҳосибиро, ки барои муайян намудани уҳдадориҳои андоз заруранд, нобуд карда бошад;

- дар давраи се моҳи ҳисоботӣ ҳисоботҳои андозиро пешниҳод накарда бошад;

- дар ҳисоботҳои андозӣ маблағҳои пардохтшавандаи андозиро (бо назардошти эълонии тасҳеҳӣ) кам нишон дода бошад;

- дар муҳлатҳои дар Кодекси мазкур муқарраршуда ба мақомоти андоз маълумот ва ҳуҷҷатҳоеро, ки барои муайян намудани уҳдадориҳои андозӣ заруранд, пешниҳод накарда бошад;

- бе амалан анҷом додани амалиёт ҳисобнома-фактураи андоз аз арзиши иловашударо пешниҳод намояд.

Ҳангоми саркашӣ намудани андозсупоранда аз пардохти андоз мақомоти андоз ҳаҷми уҳдадории андозии ўро барои давраи то 10 сол аз рӯзи охири соли андозие, ки дар он саркашӣ аз пардохти андозӣ содир шудааст, муайян менамояд.

Нисбат ба андозсупорандае, ки саркашӣ аз пардохти андозро содир намудааст, уҳдадории андозии бо қисми 3 моддаи 37 Кодекси андоз барои саркашӣ аз пардохти андоз муайяншуда ба андозаи дукарата татбиқ карда мешавад.

Агар шахси воқеӣ (ба истиснои соҳибкори инфиродӣ) дар муҳлати муқаррарнамудаи Кодекси мазкур уҳдадории худро оид ба пардохти қарзи андозӣ иҷро накунад, мақомоти андоз ба суд бо ариза дар бораи ситонидани қарзи андозӣ аз ҳисоби молу мулк шахси воқеӣ – ариза дар бораи андозситонӣ муроҷиат менамояд.

Мақомоти андоз инчунин ҳуқуқ дорад ба суд дар бораи ба ҳабс гирифтани молу мулк шахси воқеӣ барои таъмин намудани иҷрои огоҳинома муроҷиат намояд.

Нусхаи ариза дар бораи андозситонӣ на дертар аз рӯзи пешниҳод ба суд аз ҷониби мақомоти андоз ба шахси воқеӣ фиристода мешавад.

Ариза дар бораи андозситонӣ ба суд дар ҳолате пешниҳод мегардад, ки агар маблағи умумии қарзи андозии шахси воқеӣ аз 250 нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд бошад.

Қарзи андозии шахси воқеӣ аз ҳисоби молу мулк дар асоси қарори суд ва муқаррароти моддаи 151 ситонида мешавад.

Қарзи андозии шахси воқеӣ бо пайдарҳамии зерин ситонида мешавад:

1) аз суратҳисоби бонкии шахси воқеӣ;

2) аз ҳисоби пули нақдӣ шахси воқеӣ;

3) аз ҳисоби молу мулк шахси воқеӣ, ба истиснои ҳолатҳое, ки қонунгузори

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳабс ва ба фурӯш баровардани онро манъ кардааст.

Ба вайрон намудани тартиби пайдарҳамии ситонидани қарзи андозии шахси воқеӣ, ки дар кодекси мазкур муқаррар шудааст, роҳ дода намешавад.

Аз рӯзи ба ҳабс гирифтани молу мулк шахси воқеӣ то рӯзи иҷрои уҳдадориҳои андозӣ ҷарима ва фоизҳо барои дар муҳлатҳои муқарраргардида пардохт нагардидани андозҳо ҳисоб карда намешаванд.

Марҳилаи ташаққули қонунгузори ҳуқуқӣ – ҷиноятӣ (боби 27 КҶ) дар даврае таъсис дода шудааст, ки ҳанӯз ҚТ ба иқтисоди бозоргонӣ рӯ наоварда буд. Меъёрҳое, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои ҷиноятҳои иқтисодӣ муайян менамоянд, аз таҷрибаи мамлакатҳои иқтисодиёташон тараққикарда гирифта шудаанд. Бо қабул кардани КА ҚТ соли 1998 меъёрҳое ворид карда шуданд, ки супоридани андозро барои шахсони воқеӣ муқаррар кардааст. Ҳангоме ки қонунгузори андоз аз ҷониби шахсони воқеӣ риоя намегардад, яъне шахсони мазкур аз пардохт кардани андоз саркашӣ мекунанд дар асоси моддаи 293 Кодекси ҷиноятӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Хавфнокии ҷамъиятии саркашӣ намудан аз пардохти андоз аз ҷониби шахсони воқеӣ дар он ифода мегардад, ки шахс қасдона уҳдадориҳои конституционии худро оид ба пардохти андоз иҷро намекунад, ки дар натиҷа ба буҷети давлатӣ маблағҳои пулӣ ворид намегарданд.

Объекти ин ҷиноят - муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи батанзимдарории давлатии андозбандӣ ва бунёди қисми даромади буҷети давлатӣ ба ҳисоб меравад. Предмети ин ҷиноятро танҳо андоз ташкил мекунад. Ба андозҳои умумидавлатие, ки аз шахсони воқеӣ ситонида мешаванд, инҳо дохил мешаванд: 1) андози даромад аз шахсони воқеӣ (андоз аз даромади шахсони воқеӣ); 2) андоз аз арзиши иловашуда; 3) аксизҳо; 4) андози иҷтимоӣ; 5) андози замин; 6) андозҳо аз истифодабарандагони қарри замин; 7) бочи гумрукӣ ва дигар пардохтҳои гумрукӣ; 8) бочи давлатӣ; 9) андоз аз фурӯш (нахи пахта ва алюминийи аввалия); 10) дигар пардохтҳои ҳатмии умумичумхуриявӣ.

Ба андозҳои маҳаллие, ки аз шахсони воқеӣ пардохта мешаванд, инҳо дохил мешаванд: 1) андоз аз амволи ғайриманқул; 2) андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт; 3) андоз аз фурӯши чакана; 4) дигар пардохтҳои ҳатмии маҳаллӣ.

Тарафи объективии ҷинояти моддаи 293 дар саркашӣ намудани шахси воқеӣ аз пардохти андоз ифода мегардад. Қонуни ҷиноятӣ ду намуди тарзҳои саркашӣ намудан аз пардохти андозро пешбинӣ кардааст, ки онҳо чунинанд:

1) бо роҳи пешниҳод накардани декларатсия оид ба даромад (агар пешниҳоди чунин декларатсия (эълomia) ҳатмӣ бошад);

2) бо роҳи ба декларатсия дохил намудани маълумоти тахрифшуда оид ба даромад ва хароҷот.

Бояд қайд кард, ки аз тарафи шахси воқеӣ пешкаш намудани декларатсияро қонунгузор танҳо нисбат ба андози даромад (андоз аз даромади шахсони воқеӣ) пешбинӣ мекунад.

Аз мазмуни м.293 КҶ маълум мегардад, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ танҳо барои саркашӣ намудан аз пардохти андоз аз даромад бо роҳи пешниҳод накардани декларатсия ва ё бо роҳи ба декларатсия дохил намудани маълумоти тахрифшуда, ба вуқӯ меояд. Бинобар ин, ба мақомоти андоз пешниҳод накардани дигар намудҳои декларатсия, мисол, декларатсия оид ба вазъи амволӣ ва ғайра, таркиби ин ҷиноятро ташкил намедихад. Чунки сарфи назар аз он, ки Кодекси андози ҚТ пешкаш кардани дигар намудҳои декларатсияро ҳатмӣ шуморад ҳам, лекин Кодекси ҷиноятии ҚТ онҳоро ба сифати воситаи содиркунии ҷиноят тасниф накардааст.

Аломати ҳатмии тарафи объективии ин ҷиноят он мебошад, ки натиҷаи содир кардани чунин кирдор ба напардохтани андоз ба миқдори калон оварда мерасонад. Тарафи субъективӣ нисбат ба пешниҳод накардани декларатсия оид ба даромад, ки боиси ба миқдори калон напардохтани андоз гаштааст, ҳам дар қасди бевосита ва ҳам дар қасди бавосита ифода мегардад. Вале нисбат ба дохил намудани маълумотҳои тахрифшуда ба декларатсия оид ба даромад ва хароҷот, гуноҳ танҳо дар намуди қасди бевосита ифода мегардад, ки аз мазмуни диспозитсияи м.293 КҶ оид ба «дидаю дониста» содир намудани ин намуди ҷиноят бармеояд. Субъекти ин ҷиноят – умумӣ, яъне, шахси воқеии мукаллафи ба синни 16- солагӣ расида мебошад – резидентон ва ғайрирезидентон мебошад .

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994.
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 сентябри соли 2012, № 901.
3. Кодекси Ҷиноятии ҚТ аз 21 майи соли 1998.
4. Ҳуқуқи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон: Васоити таълимӣ/ Зери назари номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Шонасридинов Н.Ш. Душанбе, 2012.
5. Шомуродов Ф. Низомҳои андозбандӣ дар ҚТ. Китоби дарсӣ / Ф. Шомуродов. - Душанбе: «Андалеб – Р », 2015 .
6. Ғоибов Р.Д. Ҳуқуқи ҷинояти қисми махсус. Дастури таълимӣ / Р.Д. Ғоибов. - Хучанд : «Ношир », 2009 , 336 сах
7. А.И. Сафаров, Ш.Н. Саидов, Н.А. Қудратов. Ҷиноятҳои иқтисодӣ. Воситаи таълимӣ / А.И. Сафаров., Ш.Н. Саидов., Н.А. Қудратов. - Душанбе «Имперал-Групп» 2015. 176 с.

ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ САРКАШӢ КАРДАН АЗ ПАРДОХТИ АНДОЗ АЗ ҶОНИБИ ШАХСОНИ ВОҚЕӢ

Дар мақолаи мазкур ҷавобгарии ҷиноятӣ барои саркашӣ кардан аз пардохти андоз аз ҷониби шахсони воқеӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Яке аз ҷиноятҳои иқтисодӣ ин саркашӣ кардан аз пардохти андозҳо аз ҷониби шахсони воқеӣ мебошад, ки он дар моддаи 293 КҶ ҚТ дарҷ гардидааст.

КАЛИДВОЖАҲО: андоз, саркашӣ кардан аз пардохти андоз, шахсони воқеӣ, ҷиноятҳои соҳаи андоз, ҷавобгарии ҷиноятӣ дар соҳаи андоз, андозсупоранда, ухдадорӣ андоз.

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА УКЛОНЕНИЕ ОТ УПЛАТЫ НАЛОГОВ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ

В данной статье рассматривается уголовная ответственность за уклонение от уплаты налогов физическими лицами. Одним из экономических преступлений является уклонение от уплаты налогов физическими лицами, что закреплено в статье 293 УК.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: налог, уклонение от уплаты налогов, физические лица, преступления в сфере налогообложения, уголовная ответственность в сфере налогообложения, налогоплательщик, налоговая ответственность.

CRIMINAL LIABILITY FOR TAX EVASION INDIVIDUALS

This article deals with criminal liability for tax evasion by individuals. One of the economic crimes is tax evasion by individuals, which is enshrined in Article 293 of the Criminal Code.

KEYWORDS: tax, tax evasion, individuals, crimes in the field of taxation, criminal liability in the field of taxation, taxpayer, tax liability.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Амонова Гулнора* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети ҳуқуқшиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 935171724

Сведения об авторе: *Амонова Гулнора* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 935171724

Information about the author: *Amonova Gulnora* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 935171724

БАЪЗЕ АЗ МАСЪАЛАҶОИ ВАЪИ ИҶТИМОИ-ҲУҚУҚИИ ГУРЕЗАҶО ВА МУҲОҶИРОНИ ИҶБОРИ

Азиззода Т.А., Камолов Ш.Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Одамон барои он гуреза мешаванд, ки ҳуқуқҳои инсон вайрон карда мешавад, ё ки хатари вайрон кардани онҳо ба миён меояд. Дар моддаи 14 Эълумия гуфта мешавад, ки “Ҷар як инсон ҳуқуқ дорад, ки аз таъкибот дар дигар кишварҳо паноҳгоҳ ҷӯяд ва аз ин паноҳгоҳ истифода намояд” [1].

Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ сабабгори гуреза шудани миллионҳо одамон шуд, ки онҳо берун аз ватан дар шароити ниҳоят вазнин умр ба сар мебарданд. Баъд аз таъсиси Созмони Милали Муттаҳид масъалаи ҳимояи гурезаҳо аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимтарини ин созмони байналмилалӣ гардид. Инъикоси масъалаи гурезаҳо дар Эълумияи умумии ҳуқуқи башар дар ин ҷода қадами нахустин буд. Дар тури қариб се соли минбаъда СММ матни “Конвенсия дар бораи мақоми гурезаҳо”-ро (минбаъд Конвенсия) таҳия намуд, ки онро 28 июли соли 1951 Иҷлосияи VIII Кулли СММ қабул кард.

Сарфи назар аз нақши муҳими Конвенсия, он танҳо ба шахсоне дахл дошт, ки дар натиҷаи ҳодисаҳои то 1 январи соли 1951 гуреза шуда буданд. Ҷаҳон тағйир ёфта, мушкилоти нав ва гурезаҳои нав пайдо шуданд, ки амали Конвенсияи соли 1951 нисбати онҳо татбиқ намешуд, аз ин рӯ 31 январи соли 1967 Протоколи марбут ба мақоми гурезагон ба Конвенсия оид ба мақоми гурезаҳо қабул карда шуд [14].

Масъалаи гуреза яке аз мушкилоти шадиди башардӯстона на танҳо барои Тоҷикистони муосир, балки барои тамоми сайёра мебошад. Чунон ки С.А.Авакян қайд мекунад: Проблемаи гурезаҳо то замоне, ки дар ҷаҳон ихтилофҳои дохилидавлатӣ ва байнидавлатӣ вучуд доранд, масъалаи гурезаҳо низ вучуд хоҳад дошт [11].

Мувофиқи маълумотҳои оморӣ соли 2021 Идораи Комиссари Олии Созмони Милали Муттаҳид оид ба гурезаҳо (ИКО СММГ) теъдоди гурезагон дар саросари ҷаҳон аз 82,4 миллион нафар гузаштааст, ки ин назар ба 10 соли гузашта ду баробар зиёд аст ва 42 дарсади онҳоро ноболиғон ташкил медиҳанд.

Тибқи нишондоди банди 2, моддаи 1 Конвенсия гуреза шахсе дар назар дошта шудааст, ки “бо сабаби аз рӯи фарқияти наҷодӣ, динӣ, шаҳрвандӣ, мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ё ақидаҳои сиёсӣ мавҷуд будани хатари воқеии ҳадафи таъкибот шудан, берун аз мамлақати мансубияти шаҳрвандии худ қарор дорад ва аз ҳимояи ин мамлақат истифода бурда наметавонад ё бо сабаби ин хатар аз ин ҳимоя истифода бурдан наметавонад” [2].

Ҷамзамон, шаҳрванд ҳуқуқ дорад тибқи Конвенсия мақоми гурезаро танҳо дар сурате, ки он хавфи таъкиб монданаш дар асоси як ё якчанд сабаб (аломатҳои наҷодӣ, эътиқоди динӣ, шаҳрвандӣ, мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ё эътиқоди сиёсӣ), ки дар зербанди

(2) банди А моддаи 1 номбар шудаанд, касб намояд. Ин талабот аксар вақт ҳамчун “талаботи пайвастанавӣ” номида мешавад. Барои иҷрои ин талабот кофӣ аст, ки яке аз ин асосҳо ҳамчун сабаби таъқиб мавҷуд бошанд [12].

Гуреза маънии дар ғурбат умр ба сар бурдан ва барои қонеъ гардонидани худ аз чунин талабот, ба монанди ғизо, сару либос ва манзил бештар ба дигарон вобаста буданро дорад.

Дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад мафҳуми гуреза дар моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи гурезаҳо” муайян гардидааст, ки тибқи он гуреза - шахсе, ки шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон набуда, дар қаламрави он қарор дорад ва бинобар сабабҳои қомилан асоснокӣ дар давлати мансубияти шаҳрвандии худ бо аломатҳои наҷодӣ, эътиқоди динӣ, шаҳрвандӣ, мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ё эътиқоди сиёсӣ дучори таъқиб гашта, аз таъсири ин сабабҳо наметавонад ё наметавонад аз ҳимояи он давлат истифода намояд, ё шахсе, ки шаҳрвандии муайян надошта, бинобар чунин ҳолатҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад ва бо сабаби мавҷуд будани ҳамин гуна хавф наметавонад ё наметавонад ба давлати истиқомати доимии худ баргардад [3].

Аз нишондодҳои боло бармеояд, ки барои гуреза эътироф шудани шаҳрванд (шахси хориҷӣ) мавҷудияти омилҳои зерин заруранд:

1. Ба шахс қурбонии таъқибот шудан воқеият дорад, яъне қанғи дохилӣ, амалиётҳои қанғӣ ва ғайра ба вуқӯ пайвастанд.

2. Ба шахсе, ки хатар таҳдид мекунад, ба наҷод, миллат, табаа, дин ва гурӯҳи муайяни дигари иҷтимоӣ тааллуқ дорад.

3. Дар натиҷаи ҳолатҳои номбурда ба ватани худ баргаштан наметавонад.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳоҷират” муҳоҷирони иҷборӣ – шахсе, ки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, бинобар сабаби нисбат ба онҳо содир гардидани зӯрварӣ ва таъқиб, ё вобаста ба нишонаҳои мансубияти наҷодӣ ё миллӣ, эътиқоди динӣ, забонӣ, маҷеи сиёсӣ, мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ вобаста ба хавфи таҳдиди воқеии таъқиб на танҳо ба худ онҳо, балки ба аъзои оилаи онҳо иҷборан маҳалли истиқомати доимии худро тарк карда, дар қаламрави кишвари хориҷӣ мебошанд.

Аз ин бармеояд, ки муҳоҷирони иҷборӣ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон буда:

- дар ҳудуди давлати дигар доимӣ сукунатдоранд;

- қойи истиқомати худро бо сабабҳои нисбати онҳо ба қор бурда шудани зӯрварӣ, таҳдиди воқеии дар оянда ҳам ба таъқиб гирифташавии, чи худ ва чи аъзои оилаи худ, ба қор бурда шудани зӯрварии таҳдид аз рӯйи мансубият ба наҷод ё миллат, забон ё дин, ақидаҳои сиёсӣ ё гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ва ғайра тарк кардаанд [5].

Шахсе, ки хоҳиши дар Ҷумҳурии Тоҷикистон паноҳ қустан дорад, метавонад ба намояндагии дипломатӣ ё консулии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давлати сукунати ӯ бо дархост оид ба гирифтани мақоми гуреза муроҷиат намояд. Шахси паноҳқӯянда, ки изғори хоҳиши гуреза доништа шудан намуда, ба синни ҳабдаҳ расидааст, уҳдадор аст шахсан ё ба воситаи намояндаи вақолатдоршуда ба мақомоти зерин бо дархости хаттӣ муроҷиат намояд:

- дар гузаргоҳи Сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақомоти ҳифзи Сарҳади давлатӣ, мақомоти амнияти миллӣ ва мақомоти қорҳои дохилӣ дар сурати убури иҷбории ғайриқонунии Сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми як шабонарӯз аз лаҳзаи убури Сарҳади давлатӣ. Дар сурати қой доштани ҳолатҳои аз шахсони паноҳқӯянда вобаста набуда, ки барои сари вақт бо дархост оид ба гуреза доништа шудани ӯ муроҷиат намуданаш монет мешаванд, муҳлати муроҷиат метавонад аз ду шабонарӯз зиёд бошад, вале на бештар аз давраи қой доштани ҳолатҳои бамиеномада;

- шахси дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунӣ қарордошта, бинобар ҳолатҳои дар кишвари мансубияташ бавуҷудномада, метавонад бо тартиби пешбиниамудаи Қонуни мазкур бо дархост дар бораи гирифтани мақоми гуреза муроҷиат намояд;

- ба мақомоти қорҳои дохилӣ дар ҳолатҳои ба таври қонуни омадан ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муҳлати на дертар аз як моҳ.

Ҳамзамон, ба шахсоне, ки гуреза доништа шудаанд шаҳодатнома дода мешавад. Шаҳодатномаи гуреза - ҳуҷҷати намунааш муқарраргардида, ки шахсияти шахсони паноҳқӯяндаи дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гуреза доништашударо тасдиқ менамояд [3].

Ба шахсони гуреза донисташуда додани шаҳодатнома дар худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Хадамоти шиносномавию бақайдгирии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад. Шаҳодатнома ба шахрванди хориҷӣ ва ё шахси бешаҳрванде, ки гуреза дониста шуда, синнаш ба 18 расидааст, дода мешавад. Маълумот дар бораи аъзои оилаи шахрванди хориҷӣ ва ё ба шахрванди гуреза донисташуда, ки синнаш ба 18-солагӣ нарасидааст, дар шаҳодатномаи яке аз волидайн ва дар сурати набудани падару модар ба шаҳодатномаи намояндаи қонунии онҳо ё дар шаҳодатномаи яке аз аъзои оилаи онҳо, ки ба синни 18-солагӣ расидааст ва ихтиёран масъулияти ахлоқу тарбия ва нигоҳубини аъзои оилаи синнашон ба 18 нарасидаро ба зиммаи худ гирифтааст, сабт карда мешавад. Шаҳодатнома дар муҳлати на зиёда аз 10 рӯзи корӣ, аз рӯзи қабули қарор оид ба эътирофи шахс ҳамчун гуреза ба расмият дароварда мешавад. Шаҳодатномаи гуреза ба муддати се сол дода мешавад [13].

Тартиби ба даст овардани мақоми муҳоҷирони иҷборӣ аз он иборат аст, ки шахс ба мақомоти ба ин қор ваколатдор бо дархост дар бораи муҳоҷири иҷборӣ эътироф кардани ӯ муроҷиат менамояд. Мақомоти ваколатдор дархостро дар бораи эътироф намудани муҳоҷири иҷборӣ дар муддати 30 рӯз баррасӣ намуда, дар бораи муҳоҷири иҷборӣ эътироф кардани шахс қарор қабул мекунад. Ба шахсе, ки муҳоҷири иҷборӣ эътироф гардидааст, шаҳодатнома дода мешавад. То ҳалли масъала дар бораи эътирофи муҳоҷири иҷборӣ шахсе, ки бо дархост муроҷиат кардааст ва дар давраи баррасии дархост дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон сукунат дорад, аз ҳамаи ҳуқуқҳо барҳурдор аст ва ҳамаи он уҳдадорихоеро иҷро менамояд, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудааст.

А.Н. Жеребтсов ва Е.С. Шуршалов, унсури марказии мақоми ҳуқуқи гурезаҳо ҳуқуқ ва уҳдадорихоӣ онҳоро мешуморанд [15]. Паноҳҷӯён, гурезагон ва муҳоҷирон тамоми ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосие, ки дар шартномаҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон муқаррар гардидаанд, соҳиб ҳастанд. Фаъолияти СММ оид ба ҳуқуқи инсон ва фаъолияти Комиссари Олии СММ оид ба гурезаҳо ба таври ногусастанӣ алоқаманд буда, дар назди ташкилотҳои мазкур як ҳадафи умумӣ, яъне ҳифзи ҳуқуқи озодиҳо ва шаъну шарафи инсон гузошта шудааст.

Аз нуқтаи назари амалӣ, функсияи таъмини ҳимояи байналмиллалӣ дар роҳ надодан ба бозгашти маҷбурӣ, расонидани ёрӣ дар баррасии дархостҳо барои паноҳҷӯён, расонидани машварат ва ёрии ҳуқуқӣ, мусоидат намудан ба чораҳо оид ба таъмини амнияти ҷисмонии гурезагон, мусоидат намудан ба бозгашти ихтиёрӣ ва ёрии марбут ба гурезаҳо ва инчунин дар расонидани ёрӣ ба гурезагон ҳангоми кӯчидан ифода меёбад [16].

Ҳимояи иҷтимоии шахсоне, ки мақоми гуреза ва муҳоҷирони иҷборӣ гирифтаанд, иҷрои уҳдадорихоӣ байналмилалӣ мебошад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба уҳда гирифтааст.

Дар Конвенсия як зумра ҳуқуқҳо нисбати гурезагон муқаррар гардидааст, аз ҷумла дар моддаи 24 Конвенсияи мазкур ҳуқуқҳои иҷтимоии гурезаҳо муайян гардидааст. Онҳо бояд дар баробари шахрвандони мамлақати сукунаташон маълумоти ибтидоӣ гиранд, ба дигар намудҳои таҳсилот дастрас бошанд, инчунин стипендия гиранд, дар давлате, ки сукунат доранд, ба ҳар ҳол вазъи ҳуқуқии нисбатан мусоид фароҳам оварда мешавад.

Дар Конвенсия ба шароити меҳнат ва музди меҳнат таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шудааст. Аз он ҷумла, гурезаҳо чун шахрвандони мамлақати сукунат ба гирифтани музд барои меҳнат, давомнокии рӯзи корӣ, руҳсатҳои пардохтшаванда, ҳадди поёнии синну сол барои ба қор даромадан, ҳуқуқи шогирд шудан ва тайёрии касбӣ, меҳнати занон ва наврасон ва истифода аз афзалиятҳои шартномаи коллективӣ, ки дар байни корфармоён ва коллективҳои меҳнатӣ баста мешаванд, ҳуқуқ доранд.

Гурезаҳо ҳуқуқ доранд дар мавридҳои ҳодисаҳои нохуш дар ҷойи қор, бемории касбӣ, таваллуд, беморӣ, пиронсолӣ, дар мавриди фавтидан ва ғайра аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳимоя карда шаванд, ки он дар қонунгузори мамлақати сукунат пешбинӣ шудааст [2].

Ҳуқуқи уҳдадорихоӣ гурезаҳо дар моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи гурезаҳо” муқаррар гардидааст, ки тибқи он шахси паноҳҷӯянда ва аъзои оилаи ӯ ҳуқуқҳои зерин доранд:

- гирифтани иттилоот оид ба тартиби гуреза донистани онҳо ва оид ба ҳуқуқи уҳдадорихоӣ худ мувофиқи Қонуни мазкур;

- истикомат дар давраи баррасии дархост дар маҳалҳои сукувати муваққатӣ бо роҳхати мақомоти қорҳои дохилӣ ё сокиншавии мустақилона дар оилаи шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ё шаҳрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрванди дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқомати доимӣ дошта;

- ёрии таъҷилии тиббӣ дар муассисаҳои давлатии тиббӣ;

- гирифтани маълумоти ибтидоӣ ва миёна;

- гирифтани ёрии иҷтимоӣ бо тартиби муайяннамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- машғул шудан ба фаъолияти соҳибқорӣ мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- пешниҳоди ариза дар хусуси қатъи баррасии дархост [3].

Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ яке аз ҳуқуқҳои муҳимтарини гурезаҳо ба ҳисоб меравад. Бинобар сабабе, ки мавзӯи мо ба қафлатҳои иҷтимоии гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ бахшида шудааст, аз ҳамин сабаб танҳо ҳуқуқҳои иҷтимоии онҳоро баррасӣ менамоем.

Яке аз ҳуқуқҳои муҳимтарини иҷтимоии гурезаҳо ин ҳуқуқи гирифтани ёрии таъҷилии тиббӣ дар муассисаҳои давлатии тиббӣ мебошад. Тибқи Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон кумаки тиббӣ - тадбирҳои пешгирию ташҳиси бемориҳо, захролудшавӣ, ҷароҳат, табобат ва барқарорсозии саломатии беморон, назорати ҳомиладорӣ, кумаки момодоягӣ ва назорати давраи баъди таваллуд мебошад [8].

Тибқи муқаррароти моддаи 44 Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи уҳдадорӣҳои шаҳрвандони хориҷӣ, шахсони бешаҳрванд ва гурезагон дар соҳаи ҳифзи саломатӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, Кодекси мазкур ва дигар санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ карда мешаванд [8].

Мувофиқи моддаи 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад [6]. Таъмини осудаҳолӣ чамъият дар асоси адолати иҷтимоӣ ҳадафи асосии давлати иҷтимоӣ аст, ки он дар муҳайё кардани шароит ба меҳнат ва гирифтани музди сазовор барои меҳнат, вазъи хуби манзил, ба ҳама дастрас будани ёрии тиббӣ, маориф, шаклҳои гуногуни иттилоот ва ғайра ифода меёбад [7].

Ҳамчунин, дар моддаи 38-39 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, ки ҳар шахс ҳуқуқи ҳифзи саломатӣ дорад. Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун аз ёрии тиббии ройгон дар муассисаҳои ниғаҳдории тандурустии давлат истифода менамояд.

Ҳар шахс дар пиронсолӣ, хангоми беморӣ, маъҷубӣ, гум кардани қобилияти қорӣ, маҳрум шудан аз сарпараст ва мавридҳои дигаре, ки қонун муайян кардааст, қафлати таъмини иҷтимоӣ дорад [6].

Қайд кардан ба маврид аст, ки тибқи қисми 2 моддаи 16 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд аз ҳуқуқ ва озодиҳои муқарраргардида истифода мебаранд ва баробари шаҳрванди Тоҷикистон вазифа ва масъулият доранд, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонун пешбинӣ намудааст [6].

Ҳамзамон, мувофиқи моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” шаҳрвандони хориҷӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд, ба ҳифзи саломатӣ ҳуқуқ доранд ва шаҳрвандони хориҷӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сукувати доимӣ доранд, баробари шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ёрии тиббӣ истифода мебаранд [9].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ёрии тиббӣ ба шаҳрвандони хориҷӣ (иқомати муваққатӣ ё иқомати доимӣдошта) аз тарафи муассисаҳои табобатию пешгирӣ новобаста аз шакли моликиятшон расонида мешавад. Тибқи моддаи 17 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи тиббӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахсони бешаҳрванд ва шаҳрвандони хориҷӣ, ки муваққатан ё ба таври доимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд, ба суғуртаи ихтиёрии тиббӣ ҳуқуқ доранд. Асноди ҳуқуқи байналмилалӣ низ талабот ва меъёрҳои дар бар гирифтаанд, ки қафлатҳои ҳифзи саломатиро ба таври возеҳ тақвият мебахшанд. Аз ҷумла, дар моддаи 2 Созишнома “Дар бораи расонидани ёрии тиббӣ ба шаҳрвандони давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои

Мустақил” аз 27 март соли соли 1997 омадааст: “Ёрии таъчили тиббӣ бемамоният, ройгон ва дар ҳаҷми пурра ба шаҳрвандон дар ҳолатҳои ногаҳон ва бемориҳои ғализи барои ҳаёти бемор ё саломатии муҳит таҳдидкунанда, дар ҳолатҳои нохуш, захролудшавӣ, ҷароҳат, таваллуд ва инчунин дар ҳолатҳои таъчилӣ дар давраи ҳомиладорӣ дар ҳудуди давлатҳо будубоши муваққати аз тарафи муассисаҳои табоботию пешгирии новобаста аз шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ, мансубияти идоравӣ ва шакли моликият расонида мешавад [10].

Шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванде, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқомати доимӣ мекунанд, барои гирифтани кумакпулиҳо, нафақа ва намудҳои дигари таъминоти иҷтимоӣ мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон ҳуқуқ доранд. Шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванде, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истиқомати муваққатӣ омадаанд, барои гирифтани кумакпулиҳо ва намудҳои дигари таъминоти иҷтимоӣ дар асос ва бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ доранд [9].

Ҳамзамон, ҳуқуқу уҳдадорҳои шахсе, ки то ҳал шудани масъалаи ҳамчун муҳоҷири иҷборӣ эътироф кардани шахс, ки бо дархост муроҷиат намудааст ва дар давраи таҳти баррасӣ қарор доштани дархост дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад аз тамоми ҳуқуқу уҳдадорӣ, ки барои шаҳрвандони хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ кардааст, истифода мебарад.

Шартҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҳалли истиқомати муваққатии муҳоҷирон истиқомат кардани шахсе, ки дар бораи муҳоҷирони иҷборӣ эътироф карданиш бо дархост муроҷиат намудаанд, тартиби пардохти хароҷоти хизмати коммуналӣ, ёрии тиббии расонидашаванда, фароҳам овардани дигар имтиёз ва ҷубронпулиҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешаванд.

Гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷбориро баъзе хусусиятҳо муттаҳид месозанд:

1. Ҳардуи ин гурӯҳҳои одамон маҷбур шудаанд, ки робитаро аз мамлакати худ қатъ намоянд, яъне гурезаҳо – аз мамлакате, ки шаҳрвандони он ҳастанд, муҳоҷирони иҷборӣ бошанд, он ҷоеро тарк кардаанд, дар он ҷо муқимӣ зиндагӣ намуданд – берун аз Ҷумҳурии Тоҷикистон;

2. Дар амал гурезаҳо аз Ҳимояи давлати ҷойи истиқомати қаблӣ, яъне, аз Ҳимояи ҳукумати худ маҳруманд, муҳоҷирони иҷборӣ бошанд, аз Ҳимояи ҳукумати ҷойи истиқомати қаблӣ, ки дар он ҷо дар асоси қонун сукунат доштанд;

3. Ба онҳо васоити ҳуқуқӣ ва иҷтимоии Ҳимоя дастрас нест, аз ин рӯ, ба ёрии дахлдор эҳтиёҷ доранд;

4. Барои ба вучуд омадани ин гурӯҳҳои шаҳрвандон чунин ҳолатҳо сабаб мешаванд: барои гурезагон хатари асосноки гирифтани таъқибот шудан дар давлати мансубияти шаҳрвандӣ аз рӯи нишонаҳои муайян, барои муҳоҷирони иҷборӣ бошад, дар натиҷаи зӯрварӣ ва таъқибот ё хатари воқеии чунин таҳдид ва таҳминан аз рӯи ҳуди ҳамон нишонаҳо, ки ба гурезаҳо дар мамлакати истиқомат рӯ ба рӯ мешаванд.

Ҳамин тариқ, метавон қайд кард, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мақоми гурезаҳо ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ асос ёфта, масъалаҳои мақоми ҳуқуқии гурезаҳо тибқи беҳтарин стандартҳои байналмилалӣ ба танзим мебарорад.

Хулоса, воқеан имрӯза масъалаи гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ яке аз мушкилоти умумичаҳонӣ арзёбӣ карда мешавад. Дар натиҷаи баррасии масъалаи мазкур маълум гардид, ки қафолатҳои иҷтимоии гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ дар санадҳои байналмилалӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии милли таҷассуми ҳудро ёфтааст ва ба ҷомеаи чаҳонӣ зарур аст, ки ба пешгирии гуреза ва муҳоҷирати иҷборӣ таваҷҷуҳи бештар намоянд.

АДАБИЁТ

1. Эълумияи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1998. М. 14.
2. Конвенсия дар бораи мақоми гурезаҳо аз 28 июли соли 1951. Женева.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи гурезаҳо” аз 10 майи соли 2002 № 50 ш. Душанбе. [Нусхаи электронӣ]//АДЛИЯ: Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2016. 1 электрон.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳоҷират” аз 11 декабри соли 1999, №881. [Нусхаи электронӣ]//АДЛИЯ: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.2016. 1 электрон. М. 1.
5. Т.Н.Зиёзода, М.А.Маҳмудов, А.Г.Холиқов, З.Искандаров, Р.Ш.Сотиволдиев, Ш.М.Менглиев, Ғ.Лутфонов, Р.Ф.Салихова, Н.Муродова. Ҳуқуқи инсон. Китоби дарсӣ / Т.Н. Зиёзода., М.А. Маҳмудов., А.Г. Холиқов ва диг. - Душанбе “ТоРус” 2011.
6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. [Нусхаи электронӣ]//АДЛИЯ: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.2016. 1 электрон.
7. Хайати муаллифон. Тафсири илмию оммавии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. Душанбе “Шарқи озод” 2009. М. 1.
8. Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 майи соли 2017 № 1413 [Нусхаи электронӣ]//АДЛИЯ: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.2016. 1 электрон.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 2 январи соли 2018 № 1471. [Нусхаи электронӣ]//АДЛИЯ: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.2016. 1 электрон.
10. Маҳмадшоев Ф., А.Раҷабов М. Н., Пулатов А. С., Табаров Ф. Д., Саидов И. Р. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “ Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” / Ф. Маҳмадшоев., А. Раҷабов., А.С. Пулатов ва диг. - Душанбе 2012. М. 9.
11. Авакьян, С. А. Россия: гражданство, иностранцы, внешняя миграция [Текст] / С. А. Авакьян. – М., 2003. – 430 с.
12. Волох Владимир Александрович. Международное и национальное право о статусе беженца: теория и практика. Социальная справедливость и право: проблемы теории и практики. Материалы международной научно-практической конференции под общей редакцией доктора юридических наук, профессора, Академика Центральной Европейской Академии науки, литературы и искусства (Париж — Сорбонна), Почетного работника высшего профессионального образования Т. А. Сошниковой. Издательство Московского гуманитарного университета 2016. С. 171.
13. Низомномаи шаҳодатномаи гуреза. Бо қарори Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 сентябри соли 2016, № 389 тасдиқ шудааст. [Нусхаи электронӣ]//АДЛИЯ: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2016. 1 электрон.
14. Манохина М.М. Законодательство РФ о беженцах и правовой статус беженцев в РФ. ФГБОУ ВО «МГУТУ им. К.Г. Разумовского (Первый казачий университет)», г. Москва. С. 156.
15. Жеребцов А.Н., Шуршалова Е.С. Комментарий к Федеральному закону от 19 февраля 1993 г. N 4528-1 «О беженцах» (постатейный) (Подготовлен для системы КонсультантПлюс, 2015) // СПС Консультант-Плюс.
16. Хевсаков А.В., Бицова К.К. Международное регулирование прав беженцев вынужденных переселенцев. С. 80.

БАЪЗЕ АЗ МАСЪАЛАҲОИ ВАЪЪИ ИҶТИМОӢ-ҲУҚУҚИИ ГУРЕЗАҲО ВА МУҲОҶИРОНИ ИҶБОРӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқии гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷбориро мавриди баррасӣ қарор додааст. Воқеан, имрӯза масъалаи гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ яке аз мушкилоти умумиҷаҳонӣ арзёбӣ қарда мешавад. Дар натиҷаи баррасии масъалаи мазкур маълум гардид, ки қафолатҳои иҷтимоӣ гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ дар санадҳои байналмилалӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии милли таҷассуми худро ёфтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: гуреза, муҳоҷират, муҳоҷирони иҷборӣ, шаҳрвандони хориҷӣ, шахси бешаҳрванд, кумаки тиббӣ.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСА БЕЖЕНЦЕВ И ВЫНУЖДЕННЫХ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ

В статье автор рассматривает социально-правовые вопросы беженцев и вынужденных переселенцев. Действительно, сегодня проблема беженцев и вынужденных переселенцев считается одной из глобальных проблем. В результате рассмотрения этого вопроса стало ясно, что социальные гарантии беженцев и вынужденных переселенцев закреплены в международных документах и национальных правовых актах.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: беженцы, миграция, вынужденные переселенцы, иностранцы, лица без гражданства.

SOME ISSUES OF THE SOCIAL AND LEGAL STATUS OF REFUGEES AND INTERNALLY DISPLACED PERSONS

In this article, the author discusses the social and legal issues of refugees and internally displaced persons. Indeed, today the issue of refugees and internally displaced persons is considered one of the global problems. As a result of consideration of this issue, it became clear that the social guarantees of refugees and internally displaced persons are embodied in international instruments and national regulations.

KEYWORDS: refugees, migration, internally displaced persons, foreigners, stateless persons.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Камолов Шехмахмад Ҳамзахонович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи ҳуқуқи конституционии факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **918672547**.

Азизода Тоҷинисо Абдуҳаким - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988169018**.

Сведения об авторах: *Камолов Шехмахмад Ҳамзахонович* – Таджикский национальный университет, доцент кафедры конституционного права юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **918672547**.

Азизода Тоҷинисо Абдуҳаким – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **988169018**

Information about the authors: *Kamolov Shehmkhmad Khamzahonovich* - Tajik National University, Associate Professor of the Department of Constitutional Law of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **918672547**.

Azizzoda Tajiniso Abdukhakim – Tajik National University, second- year master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **988169018**.

БАЪЗЕ МАСОИЛИ РУШДИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҚИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ОИД БА ХИЁНАТ БА ДАВЛАТ

Мададхонова М.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз василаҳои муассиртарини ҳифз ва ҳимояти истиқлоли ҳам хоричӣ ва ҳам дохилии давлат, ҳудуду марзҳои кишвар, амният ва мудофиаи он чораҳои ҳуқуқи қиноятӣ ба ҳисоб мераванд, ки м. 305 Кодекси қиноятӣ ҚТ дар бораи “Хиёнат ба давлат” ҷузъи он маҳсуб мешавад [4]. Сарфи назар аз ҷой доштани м. 30-и Конституцияи ҚТ, ки ба ҳар кас озодии суҳан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбори қаволати мадҳад, қисме аз ин иттилоот аз маълумоти махфӣ иборат мебошад, ки он сирри давлатиро ташкил медиҳад ва ифшо намудани чунин маълумот метавонад боиси ба миён омадани оқибатҳои номатлуб дар бахшҳои мухталифи иқтисоди ҳар давлат гардад. Давлат на танҳо дастрасӣ ба ин гуна иттилоот ва паҳн намудани онро маҳдуд месозад, балки аз ҷумла, дар ихтиёри давлатҳои хоричӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва хоричӣ қарор додани маълумоти дорой сирри давлатиро ба таври пурра мамнӯъ эълон медорад. Ифшо шудани чунин маълумот, на танҳо ба қудрати мудофиавии кишвар, балки ба соҳаҳои дигари он низ зиёни ҷуброннопазир мерасонад. Д.С. Турсунбоев зимни арзёбии дараҷа ва мизони хавфу хатари ошкорсозии иттилооту маълумоти махфӣ марбут ба соҳаҳои иқтисодӣ ва тавоноии дифоъии давлат, аз ҷумла қайд менамояд, ки “чунин амалҳои ғайриқонунӣ” метавонанд зарару хисороти бузурги иқтисодӣ ба давлат ворид созанд, боиси мутаваккиф гардидани раванди бунёду сохтмони иншоотҳои бузургу муҳимми стратегӣ гардида, дар пешбурди таҳқиқоту пажӯҳишҳои пурарзиш дар бахшҳои мухталифи фаннӣ илмӣ мушкилу монеа эҷод намоянд, талошу заҳматҳои чандинсолаи коллективҳои мухталифро доир ба коркард, истифода ва амалисозии фановариҳои нодир, сохту таҳияи тарҳу нақшаҳои мудофиавӣ дар даврҳои ҳассос, навҳои нави силоҳу муҳимтро барбод диҳанд” [10, с. 17]. Оқибати чунин амал метавонад ҳамчунин ба сиёсати давлатҳо дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ ва равобити муштараки байни давлатҳо латма ворид намуда, боиси қатъ гардидани муносибатҳои дипломативу сиёсӣ дар миёни давлатҳо гардад [9, с. 37]. Бинобар ин, муқаррар гардидани ҷавобгарии қиноятӣ барои қинояти хиёнат ба давлат пешбинӣ шудани саҳтгарин ҷазоҳои қиноятӣ барои он амали комилан мантӣ ва дуруст аз сӯйи давлат ба ҳисоб меравад. Ба андешаи Т.Ш.Шарипов, А.И.Сафарзода, З.А. Камолов дохил намудани арзишҳои муайян ба категорияи ҳифзи ҳуқуқи қиноятӣ худ ба худ ҳамагуна таҷовузҳои ба ин арзишҳо (хиёнат ба давлат. – 3.3.) ба кирдорҳои сазовори ҳуқуқи қиноятӣ таъдил

намедиҳад, балки ҳарчӣ хавфнокии ин объектҳо танҳо бо қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд, шуда метавонад [14, с. 77].

Лозим ба зикр аст, ки аввалин санади ҳуқуқии танзимкунандаи масъалаҳои вобаста ба ҷиноят ва адои ҷазо Кодекси ҷиноятӣи ҶШФСР (минбаъд – КҶ ҶШФСР) ба ҳисоб мерафт, ки он 1 июни соли 1922 тавассути КМИУ қабул шуда буд [3, с. 16–17]. Дар Кодекси ҷиноятӣи ҶШФСР, соли 1922 аз як тараф таъсири қонунгузори Олмон ҳам мушоҳида мешуд. Дар ҳамин ҳол, аз тарафи дигар дар он таъсири даврони инқилобӣ ҳам эҳсос мешуд. Мутобиқи моддаи 58-1 “кирдори зиддиинқилобӣ эътироф мегардад ҳар амале, ки он ба сарнагунӣ, зарба задан ва заъифсозии ҳукумати шуроҳои коргару деҳқон ва ҳукуматҳои тавассути онҳо дар асоси Конститутсияи ИҶШС ва қонуни асосии ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ва автономӣ, интиҳобгардида равона шуда бошад ва ё мақсади зарба задан ё таъзифи амнияти дохили ҷумҳуриҳои шуравӣ, дастовардҳои асосии иқтисодӣ, сиёсӣ ва миллии инқилоби пролетарио дошта бошанд. Бар асоси ҳамраъӣи байналмилалӣ тамоми меҳнаткашонӣ олам дар ҳолат ва замоне чунин кирдорҳо зиддиинқилобӣ шуморида мешаванд, ки онҳо ба муқобили ҳар як кишвари ҳатто ғайриузви ИҶШС равона шуда бошанд” [12, с. 600].

Кодекси ҷиноятӣи ҶШС Тоҷикистон (минбаъд – КҶ ҶШС Тоҷикистон), бо Қарори Президиуми КМИ Шуроҳои ҶШС Тоҷикистон аз 9 майи 1935 қабул гардида, 15 июни соли 1935 дар ҳудуди ҷумҳурӣ ба қувваи амал даромад, ки давраи муҳим дар инқишофи ҳуқуқи ҷиноятӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Бо ин қарор амали КҶ ҶШС Ўзбекистон дар ҳудуди ҶШС Тоҷикистон бекор карда шуд [13, с. 31]. Ин нахустин КҶ ҶШС Тоҷикистон мебошад, ки нақш ва аҳамияти муҳимро дар таърихи ҳуқуқи ҷиноятӣ мебозад [8, с. 122]. Кодекси мазкур мутобиқи қонунҳои умумииттифоқӣ бо инъикоси хусусиятҳои ҷомеаи Тоҷикистон сохта шуда буд [8, с. 122–123]. Лозим ба қайд аст, ки мутобиқи м. 18 боби IV КҶ ҶШС Тоҷикистон соли 1935 «Дар бораи чораҳои ҷазои ҷиноятӣ, ки бо кодекси ҷиноятӣ дар муносибат ба шахси ҷиноятсодиркарда таъин мегардад» мусодираи молу мулк ҳамчун як намуди чораи ҷазои ҷиноятӣ дар қатори ҳукми қатл ба ҳисоб рафта, дар пурра ё қисман таъин гардидани институти мазкур ба хоинони сохтори шуравӣ ишора мегардад [1, с. 27]. Вобаста ба ин масъала, А. Макаров чунин меҳисобад, ки тафовути асосӣ дар истифодаи моддаи хиёнат ба кишвар дар замони Иосиф Сталин ва дигар раҳбарони шуравӣ аз миқдори ҳолатҳои пешомада иборат буд: Дар замони Сталин ин як таҷрибаи саросарӣ ва оммавӣ буд ва баъд аз он ба сурати парвандаҳои ҷудогона ба мушоҳида мерасид [7].

Ворид намудани чунин шакли хиёнат ба давлат ба моддаи 305 КҶ ҚТ дар давлати мо, ҳамакнун иқдом ва амали мантиқӣ ба назар мерасад, зеро соли 2016 бо Қонуни ҚТ аз 14.11.2016, № 1359 қонунгузори ватанӣ даъвати оммавӣ барои бо роҳи зӯрварӣ тағйир додани сохти конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ҳамчун диспозитсияи таркиби ҷиноятӣ 307 КҶ ҚТ арзёбӣ намуд. Бар асоси моддаи 307 КҶ ҚТ вайрон кардани тамомияти арзӣ таркиби ҷудогонаи ҷиноятро ташкил медиҳад.

Бояд хотирнишон сохт, ки 17-уми августи соли 1961 КҶ ҶШС Тоҷикистон қабул гардид, ки аз 1-уми декабри соли 1961 мавриди амал қарор дода шуд [2, с. 16]. Ҷиноятӣи хиёнат ба Ватан дар Кодекси ҷиноятӣи ҶШС Тоҷикистон (соли 1961) ба таври қобили таваҷҷуҳ маҳдуд гардонида шуда буд (дар муқоиса на фақат бо моддаи хеле васеъи 58, балки дар муқоиса бо қонунгузориҳои ҷиноятӣи ҚТ (м. 305 КҶ ҚТ). Мутобиқи Кодекси ҷиноятӣи ҶШС Тоҷикистон (соли 1961) ҷиноятӣи хиёнат ба Ватан (м. 61) фақат кишварҳои хориҷиро дарбар мегирифт, ташкилотҳои ғайридавлатӣи хориҷӣ дар ин миён истисно буданд. Мо метавонем то кадом андоза қонунӣ будани меъёри мавриди назар чунин хулосабарорӣ намоем. Аз рӯйи натиҷаҳои ин хулосабардорӣ чунин шакли хиёнат ба Ватан аз қабилӣ чун ғайриқонунӣ рафтан ба хориҷа ва ғайриқонунӣ омадан ба ИҶШС (м. 81-и Кодекси ҷиноятӣи ҶШС Тоҷикистон соли 1961) аз хориҷа на фақат бинобар номувофиқ будан бо м. 24-и Конститутсияи ҚТ, балки муҳолиф будан бо муқаррароти санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ (барои мисол, банди 2 м. 12 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ озодона тарки кишвар намудан, аз ҷумла тарки кишвари худ намуданро ба ҳар як шахс кафолат медиҳад ва ҳамчунин кафолат медиҳад, ки шахс вазифадор нест, ки ба таври ҳатмӣ бояд аз хориҷ ба кишвар баргардад) ба таври қонунӣ ғайриконститутсионӣ эътироф шуда буд. Вале фош кардани сирри давлатӣ (м. 72-и Кодекси ҷиноятӣи ҶШС Тоҷикистон соли

1961), ҷосусӣ (м. 62-и Кодекси ҷиноятии ҶШС Тоҷикистон соли 1961) ҳамчунон яке аз шаклҳои ҷинояти хиёнат ба ватан боқӣ монд.

АДАБИЁТ

1. Зокирзода, З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ [Матн]: дис. ...номз. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Зокирзода Зафар Хайрулло. – Душанбе, 2020. – 176 с.
2. Зокирзода, З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ [Матн]: автореф. дис. ...номз. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Зокирзода Зафар Хайрулло. – Душанбе, 2020. – 29 с.
3. Зокирзода, З.Х. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи ҷиноятии мусодираи молу мулк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография: нашри аввал [Матн] / Зери таҳрири Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, профессори кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, Ҳуқуқшиноси шоистваи Тоҷикистон [Матн] / З.Х. Зокирзода, 2021. – 196 с.
4. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Заҳираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj>(санаи муроҷиат: 03.03.2022).
5. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2013 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 137 с.
6. Лаврив, А.С. Понятие адресата государственной измены по действующему УК РФ [Текст] / А.С. Лаврив // Вестник Омского университета. Серия «Право». – 2008. – № 2 (15). – С. 151–154.
7. Макаров, А. Государство на измене: как применяется 275 статья УК [Заҳираи электронӣ]: <https://ovdinfo.org/articles/2015/02/13/gosudarstvo-naizmene-kak-primenyetsya-275-statya-uk>(санаи муроҷиат: 03.03.2022).
8. Муллаев, М.М. История уголовного права Таджикской ССР [Текст] / М.М. Муллаев. – Сталинабад: Идво Таджики, гос. ун-та, 1960. Ч. 1. – 159 с.
9. Оценочные признаки в Уголовном кодексе Российской Федерации: научное и судебное толкование: научно-практическое пособие [Матн] / Ю.И. Антонов, В.Б. Боровиков, А.В. Галахова и др.; под ред. А.В. Галаховой. – М.: Норма, 2014. – 736 с.
10. Турсунбаева, Д.С. Институт ответственности за государственную измену в законодательстве России и зарубежных стран // Молодой ученый. – 2017. – №48.
11. Уголовный кодекс РСФСР 1922 г. // Собрание Узаконений РСФСР / – № 15. – Ст. 153.
12. Уголовный кодекс РСФСР 1926 года / Редакция 05.03.1926 // СУ РСФСР. – 1926. № 80. – Ст. 600.
13. Халиков, Ш.Л. Уголовная ответственность за умышленное причинение тяжкого вреда здоровью по законодательству Республики Таджикистан: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Халиков Шерали Лоикович. – Душанбе, 2017. – 178 с.
14. Шарипов Т.Ш., Сафарзода, А.И., Камолов, З.А. Холиқзода, Ш.Л., Зокирзода, З.Х. Зиёбоева, М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ: қисми умумӣ. Китоби дарсӣ. Нашри 5-ум, такмилёфта [Матн] / Ш.Т. Шарипов, И.А. Сафарзода, А.З. Камолов, Л.Ш. Холиқзода, З.Х. Зокирзода, Н.М. Зиёбова. – Душанбе, 2020. – 223 с.

БАЪЗЕ МАСОИЛИ РУШДИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ОИД БА ХИЁНАТ БА ДАВЛАТ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи баъзе масоили рушди қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба хиёнат ба давлат меравад. Муаллифон мафҳум ва хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба хиёнат ба давлатро аз нигоҳи олимони ватанӣ ва хориҷӣ мавриди омӯзиш қорор дода, оид ба ин масъала фикру андешаҳои худро ибраз намудаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: хиёнат ба давлат, ҷазо, ҳукми қатл, мусодираи молу мулк, ҷосусӣ, сирри давлатӣ, истиклолият, давлати хориҷӣ, амнияти беруна.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН О ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИЗМЕНЕ

В данной статье рассматриваются некоторые вопросы развития законодательства Республики Таджикистан о государственной измене. Авторы исследуют понятие и особенности становления и развития законодательства Республики Таджикистан о государственной измене с точки зрения отечественных и зарубежных ученых, высказывают свое мнение по данному вопросу.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: государственная измена, наказание, смертная казнь, конфискация имущества, шпионаж, государственная тайна, независимость, иностранное государство, внешняя безопасность.

SOME QUESTIONS OF DEVELOPMENT OF CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN ON STATE CHANGE

This article discusses some issues of the development of the legislation of the Republic of Tajikistan on high treason. The authors explore the concept and features of the formation and development of the legislation of the Republic of Tajikistan on high treason from the point of view of domestic and foreign scientists, express their opinion on this issue.

KEYWORDS: high treason, punishment, death penalty, confiscation of property, espionage, state secret, independence, foreign state, external security.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мададхонова Муслима Мададхоновна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 203480008. E-mail: madadkhonovamuslima@gmail.com

Сведения об авторе: *Мададхонова Муслима Мададхоновна* - Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 203480008. E-mail: madadkhonovamuslima@gmail.com

Information about the author: *Madadhonova Muslima Madadhonovna* - Tajik National University, master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 203480008. E-mail: madadkhonovamuslima@gmail.com

ТАЪРИХИ БАТАНЗИМДАРОРИИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ДОДАНИ ПОРА ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аюби Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пеш аз он ки мо ба баррасии ҳуқуқӣ-ҷиноятии ҷавобгарӣ барои додани пора шуруъ намоем, сараввал мо бояд рушди таърихии ин падидаро омӯзем. Сабаб дар он аст, ки ба системаи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дар ҳар давраи таърихӣ тағйиротҳои назаррас ворид карда шудааст. Сохтори муносибатҳои иҷтимоӣ тағйир ёфт, намудҳои нави муносибатҳои ҷамъиятӣ пайдо шуданд ва яқоя бо ин роҳҳои нави танзими ин муносибатҳо пайдо мешаванд. Давлат барои танзими муносибатҳои нав пайдошуда меъёрҳои ҳуқуқии мавҷударо такмил медиҳад ё ин ки меъёрҳои нав қабул менамояд. Бояд қайд намуд, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ барои додани пора падидаи нав аст, дар ҳоле ки худи падидаи порахӯрӣ таърихӣ дуру дароз дорад.

Дар таърихӣ ёдгориҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ ақидаҳои олимони асримиёнагии Эрон ва Осиёи Марказӣ аз ҳама мушаххас ва устуворанд. Ин калимаҳо аз ақидаҳои онҳо ба калимаи коррупсия ҳаммаъноанд: «ришва ва «пора» ва калимаҳои аз инҳо сохташуда «ришват», «ришвахурӣ», «ришваситонӣ», «порагири» ва «порахӯрӣ».

Дар луғати гуфтугӯии забони тоҷикӣ чунин мафҳуми пора дода шудааст: - «Пора – ин пул ё дигар моле, ки ба шахси мансабдор барои ба ғайриқонунӣ ҳудудҳои амали ғайриқонунӣ ё беадолатона дода мешавад»¹

Дар луғати асримиёнагии форсӣ «Ғиёс-ул-луғот» «ришва» чунин маънидод карда шудааст «ин чизест, ки ба касе барои иҷрои амали беадолатона дода мешавад». Дар сарчашмаи дигар «Ал-мунҷид» чунин шарҳ дода шудааст: - «Пора – барои ростро ба дуруғ ва дуруғро ба рост табдил додан дода мешавад».

Бо чунин тарз калимаҳои «пора» ва «ришва» ба маънои асримиёнагии додан ва гирифтани пора, маънои ҳозираи «порахӯрӣ»-ро доранд. Зимнан, мафҳуми «ришва» ва «пора» ба маънои асримиёнагӣ дар муқоиса аз имрӯза чунин фаҳмида мешуд гирифтани пора ё дигар молу мулк (неъмат), танҳо барои амал ё хизматрасонии ғайриқонунӣ, ки ба фаҳмиши кӯҳнаи русии «лихоимство» монанд аст.

Дар ин сарчашмаҳо эътироф накардани қабули пул ва дигар манфиатҳо барои иҷрои қонунӣ амалҳо дар доираи вазифаҳои хизматӣ, яъне бо фаҳмиши русии «мздоимство» монанд ҳамчун як намуди порахӯрӣ, ба он вобаста аст, ки дар кишварҳои шарқӣ садсолаҳо ба ном "системаи хӯроқӣ" (хизматчиёни давлатӣ бевосита аз ҷониби аҳоли барои расонидани хизмати давлатӣ ҳаматарафа таъмин карда мешуданд) мавҷуд буд ва ин бе сарзаниш ва бечазо ҳисобида мешуд. Бо ин тарз, дар сарчашмаҳои форсу-тоҷик калимаҳои сиёсӣ-ҳуқуқии истифодашудаи «ришва» ва «пора» на танҳо ба фаҳмиши «коррупсия», инчунин ба фаҳмиши порахӯрӣ ба маънои имрӯзааш низ мувофиқ нестанд.

Фарқият байни пора ва тӯҳфа дар сарчашмаҳои динии исломӣ омадааст. Дар як ҳадисе чунин омадааст, ки рӯзе Пайғамбар Мухаммад (с.а.в) шахсеро аз қабилаи Азд бо номи Лутбия вазифадор кард, ки андоз ва хирочро аз мардум ҷамъ намояд. Бегоҳ хангоми баргаштан он мард қисме аз андозҳои ҷамъкардаашро супорид ва қисми дигарашро ба

худаш монда гуфт, ки ин қисро ба ман ҳамчун тухфа доданд. Пайгамбар ба минбар баромада гуфт: «Агар ӯ рост гӯяд, пас барои чӣ дар хонаи падар ва модараш нашишт, ки ба ӯ тухфа биёранд».

Бо ин тарз, порахӯрӣ асосан аз мақомотҳои қудратӣ сар мезанад ва бо равандҳои ташаккул ва татбиқи сиёсӣ, маъмурӣ ва дигар ҳокимияти оммавӣ алоқаманд аст.

Фаъолияти сиёсӣ ва порахӯрӣ муддати зиёд чунон мувофиқ ҳисоб карда мешуданд, ки майлу рағбат ба қудрати сиёсӣ ва мақоми баланд (мансаб) ин саъю кӯшиши сарватманд шудан аз ҳисоби дигарон ҳисоб карда мешуд. Муҳаммад Ғазолӣ дар ин бора навиштааст: «Моҳияти вазифа дар имконияти расидан ба мақсадҳои худ бо ихтиёри дигарон аст, чунки дигарон ба шахси мансабдор подош оварда, ройгон иҷро кардани хоҳиши шахси мансабдор ва хизмати бепул расониданро шарафи бузург меҳисобиданд». Сар то сар порахӯрии ҳокимияти сиёсӣ ва маъмурӣ дар асрҳои миёна муттафакирони он замонро ба ақидаҳои ғамгин дар бораи он, ки порахӯрӣ на танҳо воситаи расидан, балки шакли амалӣ намудани ҳокимияти оммавӣ аст, таҳриқ мекард.

Дар бораи порахӯрӣ гуфта, мо бояд фаҳмиши асосии ин падидаеро, ки садсолаҳо боз мондааст қайд кунем, хусусан: порахӯрӣ бо 2 ҷанба фаҳмида мешуд:

- лихоимство – қабули подош барои ҳаракат ё беҳаракатии шахси мансабдор бо риоя накардани ваколатҳои мансабӣ;

- мздоимство – қабули подош барои ҳаракат ё беҳаракатии шахси мансабдор бо риоя кардани ваколатҳои мансабӣ;

Бо ташаккули ҳуқуқи тоҷикӣ ин фаҳмишҳо аз байн рафтанд ва ҳоло мо новобаста аз он, ки ҳуқуқвайронкунии мансабӣ чой дошт ё не, танҳо дар бораи додан ва гирифтани пора сухан меронем. Аммо ҳангоми омӯхтани ҳар як чунин ҷинойт дар он чой доштани тамаъҷӯӣ ба назар гирифта мешавад.

Соли 1998 Кодекси ҷинойтии нав қабул шуд. Дар кодекси нав порахӯрӣ, каму беш муфассалтар предмети пора, тарафи объективӣ ва субъективии ҷинойт ва ҷавобгариро барои пора дарбар мегирифт. Шахсе, ки пора додааст аз ҷавобгарӣ озод мешавад, агар дар ин ҷо тамаъҷӯӣ аз тарафи шахси мансабдор чой дошта бошад ё ки ин шахс бо хоҳиши худаш ба мақомоте, ки ҳуқуқи оғоз кардани парвандаи ҷинойтиро дорад, дар бораи додани пора хабар дода бошад.

Инчунин, намуди нави ҷинойт дар ин соҳа пайдо шуд, ба мисли додани пора, ки бо маҳрум сохтан аз озода ба муҳлати то даҳ солро дарбар мегирад. Ифво ин кӯшиши ба шахси мансабдор додани пул, коғазҳои қиматнок, дигар амвол ё хизматрасонии дорой хусусияти амволӣ бе розигии ӯ бо мақсади сохтани далелҳои сунъӣ оид ба гирифтани пора.

Пора дар ин ё он намуд дар ҳама давлатҳои муосири ҷаҳон чой дорад, новобаста аз тараққиёт, ҳамон қадар ба давлатҳои гузариши иқтисодӣ доранд хатари калон дорад. Пора самаранокии фаъолияти низоми сиёсиро паст карда, ҳадафҳои ислоҳоти сиёсиро вайрон карда ва натиҷаҳои ислоҳоти иқтисодиро ба поён мебарад. Коррупсия дар ин кишварҳо метавонад қурби давлатро ҳам паст кунад.

Баъди барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ Тоҷикистон ислоҳоти сиёсӣ ва як қатор чораҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ қабул кард, ки онҳо то ба анҷом нарасиданд, сабаби ин дар сар задани ҷанги шаҳрвандӣ буд. Ҷанг сабаби ташаккули коррупсияи калон гардид.

Барои ҳамин роҳбарияти Тоҷикистон, мубориза бо коррупсияро самти муҳимми сиёсати давлатӣ эълон карда, барои баланд бардоштани шаффофияти равандҳои идоракунии давлатӣ тадбирҳо меандешад. Заминаҳои ҳуқуқӣ ва институтсионалии мубориза бо коррупсияро такмил медиҳад, корҳоро оид ба ошкор ва пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷинойтҳои коррупсионӣ пурзӯр менамояд.

Бе шакку шубҳа ташкилкунанда ва илҳомбахши сиёсати зиддикоррупсионӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар бораи устувории асос ва механизмҳои сиёсӣ-ҳуқуқии муқовимат ба коррупсия дар кишвар дар ташвиш аст ва фаъолияти мақомоти давлатиро ба ҳалли вазифаҳои аввалиндарача оид ба маҳдуд намудани миқёси ғасод дар кишвар равона месозад.

Аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи мақомоти ҳокимият ва махсусан Президенти мамлакат барои мубориза бо коррупсия чораҳои зарурӣ андешиданд.

Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 июли соли 1999 № 1262 «Дар бораи тадбирҳои иловагии пурзӯр намудани мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар соҳаи иқтисод ва коррупсия (ришвахӯрӣ)» ба давраи сифатан нави мубориза бо коррупсия ибтидо гузошт.

Дар ин давра қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия», «Дар бораи хизмати давлатӣ», «Дар бораи назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ», «Дар бораи санчиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи хусусигардонӣ», «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ», «Дар бораи мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳа», Кодексҳои гумрук, андоз, меҳнат, граждони ва Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардидаанд. Инчунин, чораҳои таъмини шаффофият ва беғаразӣ дар хизмати давлатӣ қабул гардид ва уҳдадорӣ ҳар як хизматчиӣ давлатӣ барои пешниҳоди эълумия дар бораи даромад ва амвол муқаррар карда шуд. Кодекси ахлоқи хизматчиӣ давлатӣ аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расид.

Дар соли 2005 Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» қабул гардид ва меъёрҳои он ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ гардонид шуд. 25 сентябри соли 2006 Ҷумҳурии Тоҷикистон Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳидро бар зидди коррупсия ба имзо расонид.

Бо мақсади амалӣ сохтани асоси институтсионалии мубориза бо коррупсия соли 2004 дар сохтори Прокуратураи Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори махсуси мубориза бо коррупсия ташкил шуд.

Дар охири соли 2006 ислоҳоти мақомоти идораи давлатӣ баргузор гардид. Дар доираи ин ислоҳот миқдори вазорату идораҳо кам карда шуданд. Бо мақсади муборизаи бевосита бо коррупсия дар мамлакат ва муттаҳид сохтани саъю кӯшишҳои зиддикоррупсионии давлат, ба мубориза ҷалб намудани ҷомеаи шаҳрвандӣ, намояндагони тичорат ва ташкилотҳои байналмилалӣ, инчунин бартараф намудани такрори вазифа ва ваколатҳои мақомоти давлатӣ барои муқобилият бо коррупсия бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 январи соли 2007 №143 Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт, ки вазифаҳои асосии он аз пешгирӣ, барҳам додан ва ошкор сохтани ҳукуквайронкуниҳои коррупсионӣ, таҳқиқи ибтидоӣ, тафтиши ҷиноятҳои коррупсионӣ, инчунин гузаронидани назорати давлатии молиявӣ иборат мебошад. Ҳоло асосҳои меъерӣ ҳукуқи фаъолияти ин мақомот ташкил ва тақвият меёбад. Тавассути ислоҳот ба давраи нав ва васеи мубориза бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ибтидо гузошта шуд.

Муқовимат бо коррупсия қисми таркибии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, аз иродаи олии сиёсии роҳбарияти давлат сарчашма мегирад. Мафҳуми муқовимат бо коррупсия фаъолияти тамоми мақомоти давлатиро барои ошкор, пешгирӣ ва бартараф намудани сабабу шароити ба омилҳои коррупсионӣ мусоидаткунанда, мубориза бо ҳукуквайронкуниҳои ҷиноятҳои коррупсионӣ, таъмин намудани ҳукуку озодиҳо, баланд бардоштани сатҳи зиндагии шаҳрвандон, пешрафти иқтисодӣ ва таъмини амнияти кишварро дар бар мегирад.

Пешгирии коррупсия яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти агентӣ маҳсуб шуда, дар доираи «Стратегияи муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020» пеш бурда мешавад.

Ёдовар бояд шуд, ки бо мақсади андешидани тадбирҳои маҷмуии ташкилӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ ва шаҳрвандӣ дар раванди мубориза бар зидди коррупсия ва пешгирии ҳукуквайронкуниҳои коррупсионӣ ҳанӯз 26-уми январи соли 2008 Ҳукумати мамлакат «Стратегияи мубориза бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2012»-ро таҳия ва қабул кард. Стратегияи мазкур ҳамчун ҳуҷҷати муҳими давлатӣ барои тақвияти мубориза ва пешгирии ҷиноятҳои коррупсионӣ заминаи мустаҳкам гузошта, дар доираи он аксари масъалаҳо дар самти мубориза ба коррупсия бо назардошти ҳулосаи

тадқиқоти сотсиологӣ, таҷрибаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишварҳои дигар ва таҳлили омории вазъи коррупсия тайи солҳои 2008-2012 ҳалли худро ёфтанд.

«Стратегияи муқовимат бо коррупсия барои солҳои 2013-2020» бо назардошти ба анҷом расидани муҳлати татбиқи стратегияи пешин ва зарурати идомаи фаъолият дар самти мубориза бо коррупсия қабул шудааст.

Стратегияи мазкур, бо назардошти меъёрҳои зиддикоррупсионӣ, ки аз уҳдадорҳои байналмилалӣ Тоҷикистон бармеоянд, дар мувофиқа бо мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ба инобат гирифтани пешниҳодоти коршиносони ватанӣ хориҷӣ таҳия шудааст.

Он аз 5 фасл иборат буда, фасли аввал самтҳои асосии "Стратегияи муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020"-ро муайян карда, масъалаҳои муқаррар намудани сиёсати зиддикоррупсионӣ, криминализатсияи коррупсия, пешгирӣ ва иштироки ҷомеаи шаҳрвандиро дар ин ҷараён дар бар мегирад. Фасли дувум бахшҳои афзалиятноки амалӣ намудани тадбирҳо, аз ҷумла, мукамалгардонии идоракунии давлатӣ, механизми таҳлили соҳавӣ хавфҳои коррупсия, покнатинӣ ва шаффофият дар фаъолияти мақомоти давлатӣ, ташаккули ҳукумати электронӣ ва дастрасӣ ба иттилоот, пешгирии коррупсияи сиёсӣ ва нақши мақомоти қонунгузорӣ дар самти муқовимат, тақмили фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ (покнатинӣ дар бахши хусусӣ), кодекси касбии одоб дар хизмати давлатӣ, тақмили низоми хариди давлатӣ, низоми назорати давлатии молиявӣ, пешгирии коррупсия дар соҳаҳои маориф ва тандурустиро фаро гирифтааст. Ба ин тартиб, фасли сеюм ҳамкориҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, фасли чорум натиҷаҳои татбиқи стратегия, мониторинг ва арзёбии он ва фасли панҷум нақшаи ҷорабинҳои «Стратегияи муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020» - аст.

Ҳадафи ниҳони ҳуҷҷати мазкур паст кардани сатҳи коррупсия, бартарарф намудани монеаҳои рушди иқтисодиёт, демократия, мукамалгардонии идораи давлатӣ, баланд бардоштани некуаҳволии мардум ва иҷрои дигар ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди кишвар мебошад.

Тибқи ин, солҳои охир дар Тоҷикистон мубориза бо коррупсия ба самти афзалиятноки фаъолияти мақомоти давлатӣ тағйир ёфтааст. Ҷораҳои зиёд оид ба баланд бардоштани шаффофияти идоракунии давлатӣ қабул шуда истодаанд, аз болои даромад ва молу мулкӣ шахсони мансабдор назорат зиёдтар шуда истодааст, мақомотҳои зиддикоррупсионӣ ташкил шуда истодаанд, корҳо бо ошкор ва пешгирӣ кардани ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷиноятҳои коррупсионӣ пурзӯр шуда истодааст.

Дар баробари ин, ҷораҳои қабулшуда истода ҳоло ба камшавии миқёси коррупсия наовардаанд, гувоҳи он нашри ҳамасолаи рейтингҳои Бонки Умумиҷаҳонӣ ва Корпоратсияи Байналмиллалӣ Молиявӣ (IFC), ҳисоботи Созмони миллалӣ Муттаҳид, Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, тадқиқоти васоити ахбори маҳаллӣ, шикоятҳои аҳоли ва ғайра мебошад.

Ба назари мо, сабабҳои паст будани натиҷаҳои мубориза бо коррупсия, ин дар интиҳоби нопурраи ҷораҳои мубориза бо ин падида мебошад. Дар байни лоиҳаҳои зиддикоррупсионӣ дар Тоҷикистон ҷораҳои ҳуқуқӣ бартарӣ доранд, хусусан қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба криминализатсиякунонӣ ва пурзӯр намудани ҷавобгарӣ барои коррупсия, ташкили ҳадамотҳои махсус оид ба ошкор кардани кирдорҳои коррупсионии содиршуда ва ғайра. Масъалаҳои ташкили сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии муқовимат бо коррупсия, тақсимоти вазифаҳо дар байни шохаҳои гуногуни ҳокимияти давлатӣ, таъсиси мақомоти умумӣ оид ба пешгирии коррупсия ва ҷалби ҷомеа ба ин қор то ҳанӯз инъикоси заруриро дар барнома ва ё санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пайдо накардаанд.

Мутаассифона, зиёдшавии мақомотҳои давлатӣ, сустшавии назорати ҷунин соҳаҳои муҳими ҷамъиятӣ ба мисли тандурустӣ, маориф ва ғайра ба он оварда расонд, ки порахӯрӣ на танҳо маъмул, балки ба падидаи қушоду равшан тағйир ёфт.

Бисёр ҷиноятҳо дар соҳаи порахӯрӣ аз ҷониби онҳое содир мешаванд, ки тибқи қонун онҳо бояд инро пешгирӣ кунанд. Ба гуфтаи дигар қисми зиёди ҷиноятҳо дар ин соҳа аз ҷониби мақомотҳои давлатӣ содир мешаванд.

Инак, мо хусусиятҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва марҳилаҳои ташаккули қонунгузорӣ дар соҳаи порахӯриро дар микёси таърихӣ дида баромадем. Мо дидем, ки проблемаи порахӯрӣ, бо инкишофи давлати мо алоқаманд аст ва вобаста ба вазъият дар кишвар дар зери таъсири касе ва ё дигар шароит, шакли худро дигар мекунад. Ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки каму беш пастшавии сатҳи порахӯрӣ ҳангоми саҳт будани қонунгузорӣ ва ҷорӣ намудани ҷораҳои саҳттари ҷазо ҷой дошт. Аммо барои ин зарур аст, ки ислоҳот дар низоми хизмати давлатӣ гузаронем ва барои тарбияи шаҳрвандон дар сатҳи баланди шуурнокӣ саъю кӯшиши зиёд намоем.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994.
2. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998.
3. Абузакария ибн Шараф Нававӣ. Риёз-ус-солиҳин / Абузакария ибн Шараф Нававӣ. - Душанбе, 2004 С.-61
4. Гиёс-ул-лугот. Душанбе., Адиб, 1987 С.-370.
5. Рӯзномаи «Миллат». 2006. №47 (65). 30 ноябри 2006.
6. Убайди Зоконӣ. Ҳикоёти латиф, С. Тирмизи: Дастур-ул мулук. - Душанбе.: Адиб. - 1990.- С.74.

ТАЪРИХИ БАТАНЗИМАДРОРИИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ДОДАНИ ПОРА ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои муҳими қонунгузори ҷиноятӣ, аз қабиле таърихи батанзимдарории ҷавобгарии ҷиноятӣ барои додани пора дар қонунгузори ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ соҳа ва қонунгузори амалкунандаи ҷиноятӣ масоили ҷавобгарии ҷиноятӣ барои додани пора тибқи қонунгузори ҷиноятӣ таҳлилу баррасӣ карда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: ҷиноят, ҷиноятҳо муқобили ҳокимияти давлатӣ, қонуни ҷиноятӣ, ҷавобгарии ҷиноятӣ, додани пора.

ИСТОРИЯ РЕГУЛИРОВАНИЯ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ДАЧА ВЗЯТКИ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Данная статья посвящена одному из важных вопросов уголовного законодательства, а именно истории регулирования уголовной ответственности за дача взятки в уголовном законодательстве Республики Таджикистан. На основе изучения научной литературы отрасли и действующего уголовного законодательства проанализированы и рассмотрены вопросы уголовной ответственности за дача взятки по уголовному законодательству.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: преступление, преступления против государственной власти, уголовное право, уголовная ответственность, дача взятки.

HISTORY OF REGULATION OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR GIVING A BRIBE IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is devoted to one of the important issues of criminal law, namely the history of the regulation of criminal liability for giving a bribe in the criminal legislation of the Republic of Tajikistan. Based on the study of the scientific literature of the industry and the current criminal legislation, the issues of criminal liability for giving a bribe under criminal law are analyzed and considered.

KEYWORDS: crime, crimes against state power, criminal law, criminal liability, bribery.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аюби Файзулло – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон **939-94-69-99**.

Сведения об авторе: *Аюби Файзулло* – Таджикский национальный университет, магистр 1 курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **939-94-69-99**.

Information about the author: *Ayubi Faizullo* - TajikNational University, 1 - nd year master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **939-94-69-99**.

ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН – СУБЪЕКТИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Қурбонзода М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Субъекти ҳуқуқ унсурӣ ҳатмӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад. Мувофиқи назарияи ҳуқуқ субъекти ҳуқуқ шахсе доништа мешавад, ки тибқи қонун дорои ҳуқуқҳои зехнӣ (субъективӣ) ва уҳдадорӣҳои ҳуқуқӣ бошад. [3, с, 70].

Субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ ин тарафҳои мебошад, ки ба тӯфайли имконият ва хусусиятҳои ҳуқуқии худ дорои қобилияти доштани ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳо гашта, дар қорқард ва амалигардонии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ иштирок менамояд.

Дар замони ҳозира яке аз субъекти қалидии ҳуқуқи байналмилалӣ давлат маҳсуб меёбад, ки аз рӯйи мақоми онҳо дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ муқаррар қарда мешавад. Бояд гуфт, ки аз нигоҳи таърихӣ давлат субъекти ягонаи ҳуқуқи байналмилалӣ ба ҳисоб мерафт. Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии муосир ҳоло ҳам асосан танзимқунандаи муносибатҳои байни давлатҳо мебошад, ки нақши онро ҳамчун субъекти асосӣ будани давлат муайян менамояд. Бинобар ин, яке аз хусусиятҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар он зоҳир мегардад, ки он асосан муносибатҳои байниҳокимиятии байнидавлатиро ба танзим мебарорад. [2, с, 52].

Ҳамзамон, қайд намудан ба маврид аст, ки субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ давлати соҳибхитӣ мебошад, чунки давлати соҳибистиклол кишварашро дар муносибатҳои байналмилалӣ муаррифӣ намуда, қобилияти амалӣ қардани ҳуқуқи байналмилалиро доро мешавад. Ба ибораи дигар гуем субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ танҳо давлате ба шумор меравад, ки соҳибхитӣ бошад. Зеро соҳибхитӣ муҳимтарин хусусияти давлати мустақил ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. [4, с, 55].

Дар таърихи давлатдорӣи Тоҷикистон 9 сентябри соли 1991 рӯзи ба даст овардани соҳибхитӣи милли мебошад, зеро дар ин рӯз ихлороти Шурои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи эълон шудани истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул гардид, ки дар он омадааст: “Дар муносибатҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати субъекти мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ баромад намуда, дар фаъолиятҳои барои ноил шудан ба сулҳи пойдор, барҳам додани аслиҳаи ядрои ва дигар аслиҳаи қатли ом, роҳ надодан ба истифодаи қувва дар ҳалли баҳсҳо ва ихтилофҳои байни давлатҳои соҳибхитӣ саъй намуда, ҳамқориро байни онҳо дар ҳалли масъалаҳои ҳаматарафа, ки дар назди башарият истодаанд, вусъат медиҳад”. Ҳамчунин, дар қарори Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар хусуси дохил қардани тағйиру иловаҳо ба Эълонии истиклолияти Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон” оварда шудааст, ки “Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ бо давлатҳои хориҷӣ алоқаҳои дипломатӣ, консулӣ, тичоратӣ ва дигар робитаҳои барқарор менамояд, бо онҳо мубодилаи намояндаҳои салоҳиятдорро анҷом медиҳад ва шартномаҳои байналмилалӣ менамояд”. Бояд гуфт, ки аҳамияти ин санадҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ дар он мебошад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ ба оламиён муаррифӣ намудааст. [1, с, 86-87].

Заминаи ҳуқуқии ба миён омадани соҳибхитӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон Эълонии истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 августи соли 1990 мебошад, ки он дар Иҷлосияи дуҷуми Шурои Оли қабул шудааст. Вале бояд қайд намуд, ки истиклолияти қунунии Тоҷикистон натиҷаи фаноӣбии Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ мебошад. Лекин мавқеи ин санадро дар таҳкими истиклолият аз мадди назар дур набояд қард, зеро он як равиши муайяно дар масоили соҳибхитӣи муқаррар намуда, якумин бор ба таври сиёсӣ – ҳуқуқӣ соҳибхитӣи давлати Тоҷикистонро эълон намуд.

Дар баробари ин Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 6 ноябри соли 1994 қабул гардид, хусусиятҳои сиёсӣ – ҳуқуқии Тоҷикистонро ҳамчун давлати соҳибхитӣ эълон қард. Мавриди қайд аст, ки нақши Конститутсия на танҳо барои расмӣ гардонидани бунёди

давлати нав, балки мувофиқи он асосу заминаҳое муқаррар шудаанд, ки барои таъмини рушди инкишофи он муҳим аст.

Баъди соҳибистиклол гардидан чараёни расмии эътирофи Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат гирифт. То имрӯз Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ зиёда аз 180 кишвари ҷаҳон ба расмият шинохта, бо онҳо ҳамкорӣ дорад. Дар айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон бо на кам аз 154 кишварҳои ҷаҳон равобити дипломатӣ барқарор намуда, дар қаламрави кишварамон даҳҳо сафоратхонаҳои кишварҳои ҷаҳон аз қабилӣ Эрон, Покистон, Ҳиндустон, Олмон, Туркия, Русия, Чин, ИМА ва ғ. ғаъолият менамоянд.

Дар ин ҳошия Ҷумҳурии Тоҷикистон дар зиёда аз 40 давлатҳои ҷаҳон, аз қабилӣ Русия, Қазоқистон, Эрон, Туркия, Туркманистон ва ғайра намояндагии дипломатии худро ифтитоҳ намуда, ғаъолият менамоянд.

Бояд таъкид кард, ки ба расмият шинохтани Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри рушди мутавозинаи робитаҳои дӯстона ва густариши ҳамкориҳои дучониба аҳамияти калон дорад. Зеро эътироф кардани Тоҷикистон мавқеи байналмилалӣ онро устувор намуда, ба рушди ҳамкориҳо дар арсаи байналмилалӣ мусоидат мекунад.[1, с. 88].

Дар баробари ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон узви як зумра созмонҳои универсалии байналмилалӣ олами муосир, ба монанди Созмони Милали Муттаҳид (2. 03. 1991), Бонки байналмилалӣ таҷдид ва рушд, Ҳазинаи байналмилалӣ асъор, Корпоратсияи байналмилалӣ молиявӣ, Ассотсиатсияи байналмилалӣ инкишоф (27.04.1993), Созмони умумиҷаҳонӣ тандурустӣ (9.09.1993), Ташкилоти байналмилалӣ меҳнат (26.11.1993), Созмони умумиҷаҳонӣ савдо (2.03.2013) ва ғ. мебошад.

Ҳамчунин, ҳамкориҳои рушдбанда ва босамари мо бо чунин ташкилотҳои минтақавию байниминтақавӣ аз қабилӣ Иттиҳоди Давлатҳои Муствақил, Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ, Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо, Созмони конфронси исломӣ густариш ва тақвият меёбанд.

Илова бар ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон узви даҳҳо ташкилотҳои байналмилалӣ ғайриҳукумати, аз ҷумла Федератсияи байналхалқӣ ҷамъияти Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар, Табибон бидуни марз, Кумитаи байналмилалӣ наҷот ва ғайраҳо мебошад. Бояд тазаққур дод, ки густариши ғаъолияти созмонҳо ва институтҳои байналмилалӣ ғайридавлатӣ иҷтимоӣ, фарҳангӣ хайриявӣ падидаи ошқор ва возеҳи марҳилаи кунунӣ мебошад ва равобити мо бо онҳо созанда аст.

Рушди минбаъдаи ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сохторҳои номбаршуда ба нафъи Истиклолият ва пешрафти кишварамон мебошад.

Чи хеле ки дар боло ишора гардид, яке аз унсурҳои муҳими соҳибҳуқуқи байналмилалӣ давлат ин қобилияти ҳуқуқдорӣ шартномавӣ мебошад. Яъне қобилияти иштирок дар бунёд ва амалигардонӣ меъёрҳои байналмилалӣ –ҳуқуқӣ мебошад. Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчи бисёр шартномаҳои байналмилалӣ бисёрҷониба ва дучониба аст. Чунинчи, Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчи теъдоди зиёди шартномаҳои бисёрҷонибаи байналмилалӣ мебошад, ба монанди Конвенсияи Вена оид ба муносибатҳои дипломатӣ аз 18 апрели соли 1961 (4.11.1995), Конвенсияи Вена “Дар бораи ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ” аз 23 майи соли 1969 (4.11.1995), Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ аз 16 декабри соли 1966 (13.11.1998) ва диг.

Ҳамчунин, Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчи чунин шартномаҳои байналмилалӣ дучониба, аз зумраи Созишномаи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар бораи супоридани ашхос ба Суди байналмилалӣ ҷиноятӣ аз 8 октябри соли 2003, Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Федератсияи Русия дар бораи ғаъолияти меҳнатӣ ва ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Русия ва шаҳрвандони Федератсияи Русия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Созишнома оид ба ҳамкориҳои техникӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Япония ва ғ. мебошад.

Гуфтаҳои боло соҳибистиклолияти комили Ҷумҳурии Тоҷикистонро тасдиқ намуда, аз он гувоҳӣ медиҳад.

Ҳамин тавр гуфтаҳои боло собит менамоянд, ки соҳибхитиёрии давлатӣ дар замони муосир яке аз проблемаҳои актуалӣ, рӯзмарра ва мувоҳисавӣ дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ ва хориҷӣ ба ҳисоб рафта, соҳибхитиёри нишонаи асосии давлат мебошад, ки он волоияти ҳокимияти давлатӣ дар дохил ва мустақилияти онро дар сатҳи байналмилалӣ ифода намуда, дар ин росто самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷиро мустақилона муайян ва амалӣ мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Ҳуқуқи байналхалқӣ. / Зери назар Ш. Менглиев. Душанбе – 2010.
2. Международное право. Игнатенко Г.В., Тиунов О.И. М., 2002.
3. Марченко М.Н. Теория государства и право / М.Н. Марченко. - М., 2002.
4. Моджорян Л. А. Субъекты международного права / Л.А. Моджорян. - М., 2002.

ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН – СУБЪЕКТИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар мақолаи мазкур заминаҳои ҳуқуқи бунёди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиклол мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин асно муаллиф тавассути унсурҳои соҳибҳуқуқи байналмилалӣ, масъалаҳои марбут ба ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо дигар кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ ибрази назар намудааст. Зикр мешавад, ки ин ҳамкориҳои байналмилалиро Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи лозимӣ ба роҳ мондааст, ки ин албатта ба манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон созгор буда, дар таҳким бахшидани Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нуфузи он дар арсаи байналмилалӣ мусоидат менамояд.

КАЛИДВОЖАҲО: субъекти ҳуқуқ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, соҳибхитиёри, созмони байналмилалӣ; шартномаҳои байналмилалӣ, муносибатҳои дипломатӣ; мустақилияти сиёсӣ.

РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН - СУБЪЕКТ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

В данной статье рассматриваются правовые основы создания Республики Таджикистан как независимого государства. В этой связи автор через элементы международной правосубъектности, рассматривает вопросы сотрудничества Республики Таджикистан с другими государствами, а также с международными и региональными организациями. Отмечается, что на сегодняшний день Республика Таджикистан наладила многоплановое сотрудничество в различных сферах с международными и региональными организациями на необходимом уровне, что безусловно совместимо с национальными интересами Республики Таджикистан и в укрепление независимости Республики Таджикистан и ее влияния помогает на международной арене.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: юридическое лицо, Республика Таджикистан, суверенитет, международная организация; международные договоры, дипломатические отношения; политическая независимость.

THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN – THE SUBJECT OF INTERNATIONAL LAW

This article discusses the legal basis for the creation of the Republic of Tajikistan as an independent state. In this regard, the author, through the elements of international legal personality, considers the issues of cooperation of the Republic of Tajikistan with other states, as well as with international and regional organizations. It is noted that today the Republic of Tajikistan has established multifaceted cooperation in various fields with international and regional organizations at the required level, which is certainly compatible with the national interests of the Republic of Tajikistan and helps to strengthen the independence of the Republic of Tajikistan and its influence in the international arena.

KEYWORDS: legal entity, Republic of Tajikistan, sovereignty, international organization; international treaties, diplomatic relations; political independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қурбонзода Муҳаммад* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 989160796.

Сведения об авторе: *Қурбонзода Мухаммад* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** 989160796.

Information about the author: *Qurbonzoda Muhammad* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** (+992) 989160796.

РОЛЬ ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПОВ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Давлатзода А.Б., Кодиркулов Х.Р.
Таджикский национальный университет

Прежде чем раскрыть роль основных принципов международного права в правовой системе РТ хотелось бы выявить природу этих принципов. Так, по определению СИ. Ожегова «принцип» представляет собой исходное положение какой-то теории, учения. В общей теории права сложилось понимание принципов права как основных нормативных начал, определяющих его общую направленность, основные особенности и наиболее существенные черты правового регулирования. Что касается, вопросы общепризнанных принципов международного права среди авторов нет единодушия в концептуальных подходах к самому понятию. Достаточно обратиться к учебной литературе по международному праву, чтобы убедиться, насколько различны подходы к определению и содержанию принципов. В связи с этим, попробуем, хотя бы кратко, осветит некоторые аспекты данной проблемы.

В юридической литературе употребляются такие понятия «общепризнанные принципы права» и «основные принципы права». В отечественной доктрине международного права широко распространено мнение, согласно которому основные принципы международного права принято понимать, как «исторически обусловленные основополагающие общепринятые нормы, выражающие главное содержание международного права, его характерные черты и обладающие высшей императивной юридической силой». Они представляют собой нормативное выражение важнейших закономерностей и устоев современной системы международных отношений и международного права. «Будучи ядром общего международного права и обладая императивной силой, основные принципы существуют как универсальные, общепризнанные и общеобязательные нормы. Сфера их действия универсальна как по субъектам, так и по видам и областям регулируемых отношений. Неограниченны также предметная и пространственная сферы действия принципов, то есть, их действие характеризуется всеобщностью».

В то же время Г.И. Тункин под принципами международного права понимает наиболее широкие и важные его нормы. Основными принципами согласно его точке зрения, являются «общепризнанные принципами международного права, имеющие наибольшее значение для решения основных проблем современных международных отношений». И.И. Лукашук называет основные принципы «наиболее важными стандартами поведения государств, нарушение которых является посягательством на функционирование системы международно-правового регулирования». По мнению В.Н. Дурденевский, В.М. Корецкий «под общими принципами права» согласно ст.38 Статута Суда ООН следует понимать, прежде всего основные принципы международного права. В то же время М.А. Баймуратов считает, что «основные принципы международного публичного права это руководящие правила поведения его субъектов, возникающие как результат общественной практики, юридически закрепленные начала международного публичного права. Далее он отмечает, что они представляют собой наиболее общее выражение установившейся практики поведения и взаимодействия субъектов международного права на международной арене в рамках международных отношений». Р.Л. Бобров определяет основные принципы как «основополагающие нормы международного права современной эпохи, нормы с широчайшим кругом адресатов, нормы категорические, нормы обязывающие и одновременно запрещающие». Н.М. Минасяна отмечает: «основные принципы - это общие начала, общие положения, имеющие значение руководящих, основополагающих норм, обязательных для всех государств - участников международного общения охватывающие целый ряд более детальных и более частных принципов и норм международного права, которые имеют определяющее значение для всей системы международно-правовых институтов и выражают наиболее существенные черты международного права». Развернутое определение основных принципов дает Э.А. Пушкин: «Это прежде всего исходные, основополагающие начала системы права, синтезировано отражающие ее сущностные свойства как определенного социального феномена. В то же время, будучи закрепленными в определенной совокупности юридических норм как общезначимых, общепризнанных и

общеобязательных требований и правил поведения, они отражают конкретное нормативное содержание данной системы права». Л.Н. Галенская и В.А. Козлов указывают на сложную природу основных принципов международного права и определяют их как «нормативное требование, проявляющееся через определенную совокупность норм права и представляющее собой системообразующий момент в различных по содержанию, но единомысленных по своему регулятивному воздействию норм права, т.е. они являются фундаментальными, основополагающими идеями правовой системы». Такой позиции придерживаются и другие авторитетные ученые.

В соответствии изложенным, следует сделать вывод, что некоторые авторы категория принцип ассоциируют с понятием нормы права, которая имеет наиболее общий характер. Представляется, что такое понимание принципа не расходится с общепринятым значением, однако, разумеется, в международном праве оно несет специальную смысловую нагрузку.

Поскольку речь идет об основных принципах международного права, поэтому обратимся к начальному элементу. Словосочетание «общеизвестный», скорее всего, следует воспринимать как нечто имеющее общее одобрение, принимаемое большинством или многими. Нужно отметить, что общеизвестными принципам международного права, присущи большинство признаков, характерных для специально-юридических принципов права, а именно: они также формируются на основе научного и практического опыта; легально выражены в соответствующих формах права; обладают объективными качествами, весьма высоким уровнем обобщения и абстрагирования правовых предписаний, значительной стабильностью и универсальностью; состоят из системы общеобязательных требований; служат важным средством установления и устранения пробелов противоречий и иных недостатков в правовом регулировании общественных отношений; определяют качество и эффективность любой юридической практики и т.д. Однако применительно к международным правовым отношениям, оно может быть употреблено как присущее мировому сообществу в целом. Конечно, абсолютизируя термин с позиций формальной логики, следует оговориться, что «общеизвестным» принцип становится после признания всеми государствами. Любой иной вариант признания не позволяет считать его таковыми. В связи с этим как отмечает В.М. Шумилов основные принципы международного права называют общеизвестными потому, что они определяют главное содержание и характерные черты международного права, обладают высшей юридической силой, являются императивными. Следует иметь в виду, что концепция основных принципов международного права родился благодаря Уставу ООН. Первоначально многие основные принципы международного права выступали в форме международно-правового обычая, однако с принятием Устава ООН они приобрели договорно-правовую форму. Хотя в тексте статьи 2 Устава ООН не используется определение «основные» авторы этого документа далеко не случайно поместили эти правила в самом начале важнейшего международно-правового документа. Справедливо отмечается, что «положение п.6 ст.2 Устава ООН о том, что Организация наделяется правом обеспечить осуществление данных принципов в деятельности государств, которые не являются ее членами, подчеркивает тем самым их особую природу и значение для поддержания международного мира, и безопасности». После чего в 1970 году Генеральная Ассамблея ООН приняла резолюцию, на основе которой была одобрена Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом ООН, где дается расширительное толкование основных принципов. Иначе говоря, Декларация о принципах международного права раскрывает их содержание, подчеркивая, что принципы Устава, содержащиеся в Декларации, являются основными принципами международного права. Следует отметить, что основные принципы международного права в Уставе ООН были сформулированы в достаточно общей форме, поэтому принятие Декларации 1970 года имело большое значение для более четкого понимания их юридического содержания, поскольку в ней основные принципы излагаются в развернутой форме. Впоследствии основные принципы международного права юридически были закреплены в Заключительном Акте СБСЕ от 1 августа 1975 года, Хартии экономических прав и обязанностей государств от 1974 года. В связи с этим как подчеркивает А.Н. Талалаев «Сложность применения общеизвестных принципов и норм международного права объясняется тем, что они не зафиксированы в каком-либо одном международном акте, а

разбросаны по многочисленным договорам и обычаям, поскольку в международном праве нет кодексов, подобно тем, которые есть во внутреннем праве государств. Представляется, что общепризнанные принципы международного права обладают следующими признаками, к числу которых относятся: во-первых, они должны быть признаны всеми или почти всеми государствами, то есть признание международным сообществом государств в целом, во-вторых, они носят универсальный характер и являются критерием законности всех остальных международных норм; в-третьих, эти принципы носят императивный характер, имеющих высшую силу. В целом основные принципы международного права возглавляют всю систему международного права и регулируют наиболее важные для данной ступени цивилизации межгосударственные отношения.

В настоящее время основными принципами международного права являются: суверенное равенство государств; неприменение силы и угрозы силой; территориальная целостность государств; мирное урегулирование международных споров; невмешательство во внутренние дела государств; всеобщее уважение прав человека и основных свобод; равноправия и самоопределения народов; сотрудничества государств; нерушимость государственных границ; добросовестное выполнение международных обязательств. Однако этот перечень не является учерпывающим. Так как система принципов постоянно развивается под действием реальной потребностей жизни, и в этом находит выражение особенно тесная связь принципов с объективными закономерностями. Развитие происходит преимущественно путем углубления и расширения содержания существующих принципов. Поэтому не исключено и формирование новых принципов». Основные принципы международного права не являются чем-то раз и навсегда застывшим, они конкретизируются и развиваются не только в международно-правовых договорах, но и в актах политического характера, прежде всего в резолюциях Генеральной Ассамблеи ООН. Возрастание роли международных отношений в обществе и появление новых жизненно важных, глобальных проблем ведут к увеличению числа основных принципов международного права. Например, с повышением международного значения проблемы охраны окружающей среды в международном праве возник и развивается важный принцип охраны окружающей среды как принцип общего международного права. В то же время провозглашен принцип верховенства права в международных отношениях. В Декларации тысячелетия, принятой 8 сентября 2000 г. на юбилейной сессии ООН, её члены заявили о решимости «укреплять уважение к принципу верховенства права, причем как в международных, так и во внутренних делах» и обеспечить правосудие и верховенство права. Задача - закрепить этот принцип в жизни мирового сообщества и обеспечить его применение на практике. «Закрепление принципа верховенства права должно быть главной задачей мирового сообщества на ближайшие годы». Для решения этой задачи необходимо осуществить комплекс мероприятий по линии ООН, других универсальных, региональных организаций, по линии двусторонних межгосударственных отношений.

Вместе с тем хотелось бы отметить, что в настоящее время существует проблема соотношения этих принципов друг с другом. Это обусловлено тем, что в современной конструкции общепризнанных принципов международного права заложено противоречие между публичной и частной составляющей этих принципов. В них не определен баланс публичных и частных прав. К примеру, нарушение прав человека может привести к применению силы (как это в Югославии, Ираке), что в свою очередь, нарушает принципы невмешательства и неприменение силы.

В связи с этим важным является вопрос о месте, которое занимает общепризнанные принципы международного права в правовой системе Республики Таджикистан. Следует отметить, что в юридической литературе отмечается необходимость осуществления соответствующих процедур, обеспечивающих вхождение принципов международного права во внутренние права государства. При этом основанием для отнесения общепризнанных принципов международного права к системе внутреннего права, возможно лишь после восприятия правовой системой, то есть в результате признания за ними юридической силы. Следует обратить внимание на то, что юридически обязательным для Республики Таджикистан являются только те международные правовые акты, в отношении которых она выразила согласие на обязательность их для себя. В связи с этим Б.Л. Зимненко считает, что «взаимодействие международного и внутригосударственного права в сфере отношений с участием субъектов национального права

осуществляется в форме национально-правовой имплементации. Причем выделяются следующие основные методы национально-правовой имплементации: метод внутригосударственного правотворчества; метод инкорпорационной отсылки и метод толкования. Вследствие действия метода инкорпорационной отсылки к источникам и нормам международного права в рамках правовой системы государства образуется внутригосударственная правовая норма, элементами логической структуры которой, а также компоненты, содержания которой закрепляются одновременно как в источниках международного права, ставших частью правовой системы государства, так и в источниках национального права. Действующее законодательство Республики Таджикистан устанавливает способы согласования международного и национального права. Однако наиболее эффективным средством для реализации международных правовых актов является их инкорпорация, то есть путем непосредственного их включения в правовую систему. В настоящее время ряд общепризнанных принципов международного права включены в отдельные положения Конституции и других нормативных правовых актов РТ. Так, в Конституции РТ говорится о том, что государство признает, соблюдает и защищает права и свободы человека и гражданина (ст.5). В то время согласно 14 Конституции РТ «права и свободы человека и гражданина является непосредственно действующим. Они определяют цели, содержание и применение законов, деятельность законодательной, исполнительной и местной властей, органов местного самоуправления и обеспечиваются судебной властью». Как видно, общепризнанные принципы международного права, зафиксированные в Конституции РТ, оказывает регулирующее воздействие на права и свободы человека, обязывают государство привести свое законодательство в соответствии с международными стандартами в области прав человека. Между тем Закон РТ «О международных договорах Республики Таджикистан» предусматривает принцип добросовестного исполнения международных договоров. Следующим способом является отсылка к международным правовым актам благодаря которому они обретают юридическую силу в правовой системе РТ. Уместно отметить, что значение отсылок состоит в том, что они не вводят в национальное право новые материальные нормы, а санкционируют применение норм международного права для регулирования конкретных отношений, возникающих внутри государства. Изложенное свидетельствует о том, что основные принципы международного права проникают в национальные правовые системы государства и тем самым проводят внутренние правовые системы к общим ценностям.

В Конституции некоторых стран в частности Российской Федерации в отличие от Конституции Республики Таджикистан речь идет об общепризнанных принципах и нормах международного права, и международных договорах (ч.4 ст.15). В этой связи в Российской Федерации было принято Постановление Пленума Верховного суда РФ от 10 октября 2003г. «О применении судами общей юрисдикции общепризнанных принципов и норм международного права и международных договоров РФ», в котором дается определение общепризнанного принципа международного права. Так, согласно абз.3 п.1 указанного акта под общепризнанными принципами международного права следует понимать основополагающие императивные нормы международного права, принимаемые и признаваемые международным сообществом государств в целом, отклонение от которых, недопустимо. Или же в качестве примера можно привести Конституцию Республики Молдова, в которой говорится, что Республика Молдова «обязуется соблюдать Устав ООН и договоры, одной из сторон которых она является, строить свои отношения с другими государствами на общепризнанных принципах и нормах международного права.

Как было указано выше в ст.10 Конституции РТ речь идет о международных правовых актах. В связи с этим, по мнению Ф.С. Сулаймонова понятие «международные правовые акты» необходимо рассматривать в широком и узком смысле. Далее отмечает, что в широком смысле под «международный правовой акт» необходимо понимать совокупность международных договоров, международных обычаев, актов международных организаций и конференций, в котором облекаются международные договоры и обычные нормы. В то же время Ш.М. Менглиев говорить о том, что «международные правовые акты – это, прежде всего, есть общепризнанные принципы и нормы, которые выражены в договорной практике государств, а также в резолюциях

международных конференций и организаций». В связи с изложенным хотелось отметить, что в международные правовые акты входят те решения международных конференций и организаций, которые имеют юридический обязательный характер, то есть нормативные решения. Это обусловлено тем, что юридическая сила резолюции международных организаций определяется их Уставом. К примеру, резолюции Генеральной Ассамблеи ООН, согласно ст. 10, 11 и 14 Устава ООН имеют рекомендательный характер.

При этом вряд ли можно согласиться с мнением, что Конституция РТ не придает конституционный статус общепризнанным принципам международного права. Это объясняется тем, что зафиксированное в Конституции РТ понятие международных правовых актов включает в себя и общепризнанные принципы международного права, которые содержатся в источниках международного права. При этом считаем, что общепризнанные принципы международного права в процессе их включения в правовую систему РТ сохраняют свой статус и в рамках данной правовой системы толкуются и применяются в соответствии с объектом и целью, а не в соответствии с применяемыми для норм внутреннего права требованиями.

ЛИТРЕАТУРА

1. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов., Н.Ю. Шведова. - 4-е изд. доп. - М.: Азбуковник, 1998. - С.595.
2. Курс международного права. В 7-ми томах. Т. 2. - М.: Наука. 1989. - С. 5-6.
3. Тункин Г.И. Право и сила в международной системе / Г.И. Тункин. - М., 1983. - С.33.
4. Дурденевский В.Н. Пять принципов // Международная жизнь. 1956. № 3, С.45, Корецкий В.М. Общие принципы международного права в международном праве. Киев. 1957. - С.45-46.
5. Баймуратов М.А. Международное публичное право / М.А. Баймуратов., - К., Истина, 2004. - С. 46.
6. Бобров Р.Л. Современное международное право. (Объективные предпосылки и социальное назначение) / Р.Л. Бобров. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1962. - С. 73.
7. Международное право. / Под ред. А.Я. Капустина. - М., 2008. - С. 93.
9. Талалаев А.Н. Два вопроса международного права в связи с Конституцией Российской Федерации // Государство и право. 1998. № 3. С.66.

НАҚШИ ПРИНЦИПҲОИ БУЊЁДИИ (АСОСИИ) ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР НИЗОМИ ҲУҚУҚИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.

Мақолаи мазкур ба масъалаи ҷойгоҳи принципҳои бунёдии (асосии) ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар ин асно мафҳуми принципҳои бунёдии ҳуқуқи байналмилалӣ, таносуби принципҳои бунёдии ҳуқуқи байналмилалӣ бо меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳамчунин, дар мақола хусусиятҳои асосӣ ва алоқамандии байни принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ таҳқиқ гардидааст. Бо дарназардошти ин, тибқи муқаррароти қонунгузори ҚТ мақоми санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътирофгардида дар низоми ҳуқуқи муайян гардидааст.

КАЛИДВОЖАҲО: Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ, принципҳои умуми эътирофшуда, меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, низоми ҳуқуқи.

РОЛЬ ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПОВ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ РТ

Статья посвящена роли основных принципов международного права в правовой системе Республики Таджикистана. В этой связи анализируются понятие основных принципов международного права, соотношение между основными принципами и нормами международного права. А также раскрываются особенности и взаимосвязь между основными принципами международного права. Отсюда, на основании положения законодательства Республики Таджикистан выявлена статус международных правовых актов признанные Таджикистаном в правовой системе РТ,

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Конституция Республики Таджикистан, основные принципы международного права, общепризнанные принципы, нормы международного права, правовая система.

THE ROLE OF THE BASIC PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW IN THE LEGAL SYSTEM OF THE RT

The article is devoted to the role of the main principles of international law in the legal system of the Republic of Tajikistan. In this regard, the concept of the basic principles of international law, the relationship between the basic principles and norms of international law are analyzed. It also reveals the features and relationship between the basic principles of international law. Hence, based on the provision of the legislation of the Republic of Tajikistan, the status of international legal acts recognized by Tajikistan in the legal system of the Republic of Tajikistan was revealed,

KEYWORDS: Constitution of the Republic of Tajikistan, basic principles of international law, universally recognized principles, norms of international law, legal system.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Давлатзода Азиза Бахриддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Қодирқулов Хуршед Раҳмонович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992 208798081**.

Сведения об авторах: *Давлатзода Азиза Бахриддин* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Кодиркулов Хуршед Рахмонович – Таджикский национальный университет, кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992 208798081**.

Information about the authors: *Davlatzoda Aziza Bahridin* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

Qodirqulov Khurshed Rakhmonovich - Tajik National University, Candidate of legal sciences, Associate Professor of the Department of International Law of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **+992 208798081**.

ФАРҚИЯТИ ЧИНОЯТИ ФАЪОЛИЯТИ ҒАЙРИҚОНУНИИ БОНКӢ АЗ ТАРКИБИ ЧИНОЯТҲОИ БА ОН МОНАНД

Маҳмадова С.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мураттабсозии меъёрҳои ҳуқуқи чиноятӣ имконият медиҳанд, ки мо таркиби як чиноятро аз таркиби дигар чиноят бо дарназардошти махсусиятҳои он фарқ намоем, ки ба ин бевосита мисол шуда метавонад фарқи чинояти фаъолияти ғайриқонунии бонкӣ аз дигар чиноятҳои ба он монанд мисоли қаллобӣ ва соҳибқорӣ ғайриқонунӣ.

Қаллобӣ дар замони муосири рушди муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ яке аз намудҳои густаришфтои чиноят бар зидди моликият буда, аз ҷиҳати тасниф ба яке аз шаклҳои тасарруф мансуб аст.

Бинобар ин, фаъолияти ғайриқонунии бонкӣ бо қаллобӣ (м-247КҶ ҚТ) пеш аз ҳама бо объект ва тарафи объективӣ фарқ доранд. Агар объекти таркиби чинояти фаъолияти ғайриқонунии бонкиро муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи амалинамоии фаъолияти қонунии бонкӣ ташкил намоянд, пас объекти қаллобиро муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба ҳифзи молу мулк ташкил медиҳад.

Ба сифати тарафи объективӣ қаллобӣ бошад, бо роҳи фиреб ё суиистифода аз боварӣ гирифтани молу мулки ғайр ё соҳиб шудан ба он баромад мекунад. Чинояти дигаре, ки ба фаъолияти ғайриқонунии бонкӣ шабоҳат дорад ин соҳибқорӣ ғайриқонунӣ мебошад, ки бевосита дар моддаи 259 КҶ ҚТ зикр гардидааст.

Диспозитсияи м. 259 КҶ ҚТ ва диспозитсияи м.263 КҶ ҚТ айнан ба якдигар монанд буда, онҳо танҳо бо ибораи «фаъолияти соҳибқорӣ» ва «фаъолияти бонкӣ» аз якдигар тавофут доранд. Дар баробари ин дар амалия ҳангоми банду бастии чинояти фаъолияти ғайриқонунии бонкӣ иловатан чун фаъолияти соҳибқорӣ ғайриқонунӣ банду баст карда мешавад.

Асосан қонунгузорӣ амаликунанда яке аз фарқиятҳои асосии ин чиноятҳоро дар тарафи объективӣ нишон медиҳад. Мисол ба сифати тарафи объективӣ соҳибқорӣ ғайриқонунӣ, машғул шудан ба намуди фаъолияти маънақардашудаи қонун баромад карда метавонад, аммо дар чинояти фаъолияти ғайриқонунии бонкӣ ин дида намешавад.

Бояд қайд кард, ки ҳам фаъолияти ғайриқонунии бонкӣ ва ҳам фаъолияти ғайриқонунии соҳибқорӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи фаъолияти қонунии соҳибқорӣ таъовуз намуда, чиноятҳои мебошанд, ки дорои хусусиятҳои хоси худ ҳастанд. Маҳз ин ҳолатро ба эътибор гирифта, қонунгузор фаъолияти ғайриқонунии бонкиро дар алоҳидагӣ мавриди ҳифзи ҳуқуқи чиноятӣ қарор додаст.

Бинобар ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ғаёолияти ғайриқонунии бонкӣ дар даврони истиқлолият бо қабул шудани КҶ ҚТ соли 1998 алоқаманд буда, дар он ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ғаёолияти ғайриқонунии бонкӣ мустаҳкам карда шудааст.

Таҷрибаи кишварҳои хориҷ нишон медиҳад, ки ғаёолияти ғайриқонунии бонкӣ дар баъзе давлатҳо (Фаронса, Олмон ва ИМА) ҳамчун яке аз намудҳои қаллобӣ буда, шахс барои қаллобӣ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад.

Ҷиноятҳои ғаёолияти ғайриқонунии бонкӣ аз ғаёолияти ғайриқонунии соҳибкорӣ тақрибан фарқ намекунад. Аз нуқтаи назари объекти ҷиноят ғаёолияти ғайриқонунии бонкӣ ҳамчун таркиби махсуси соҳибкории ғайриқонунӣ баромад менамояд. Танҳо фарқияти асосӣ дар андозаи даромад ё зарар, ки ба ҳайси аломати хатмии тарафи объективии ҳарду ҷиноят пешбинӣ гардидааст, дида мешавад.

Агар андозаи даромад ё зарар ба миқдори қалон барои ғаёолияти ғайриқонунии соҳибкорӣ аз як ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд ва даромад ба миқдори махсусан қалон аз ду ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд пешбинӣ шуда бошад, пас андозаи даромад ё зарар ба миқдори қалон барои ғаёолияти ғайриқонунии бонкӣ аз як ҳазор маротиба зиёд нишондиҳанда барои ҳисобҳо ва даромади махсусан қалон аз андозаи нишондиҳанда барои ҳисобҳо се ҳазор маротиба зиёдтар муқаррар шудааст.

Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ғаёолияти ғайриқонунии бонкӣ дар марҳилаи навини ташаккули давлат ва ҳуқуқи тоҷикон бо қабул шудани КҶ ҚТ соли 1998 алоқаманд буда, дар м. 263 он мустаҳкам карда шудааст.

Ҷаёолияти ғайриқонунии бонкӣ яке аз намудҳои соҳибкории ғайриқонунӣ мебошад. Вале вобаста ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ ғаёолияти ғайриқонунии бонкӣ аз соҳибкории ғайриқонунӣ ба қулӣ фарқ мекунад. Маҳз ин ҳолатро ба эътибор гирифта, КМҶ ИДМ онро чун ҷинояти алоҳида муқаррар намудааст.

Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ғаёолияти ғайриқонунии бонкӣ ҳамчун таркиби алоҳида на дар ҳамаи қонунҳои ҷиноятии давлатҳои аъзои ИДМ ба ҷашм мерасад. Вобаста ба ин метавон кишварҳои ИДМ-ро ба ду гурӯҳ тақсимбандӣ намуд:

а) кишварҳои, ки ғаёолияти ғайриқонунии бонкӣ чун ҷинояти алоҳида дар қонунгузории ҷиноятӣ муқаррар гаштааст (Кодекси ҷиноятии Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Туркменистон);

б) кишварҳои, ки ғаёолияти ғайриқонунии бонкӣ чун қисми таркибии ҷинояти ғаёолияти ғайриқонунии соҳибкорӣ муқаррар гаштаанд (Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Қазоқистон, Арманистон, Озобойҷон, Ёзбекистон, Молдовия, Беларус) .

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2013 ва 22 майи соли 2016. Душанбе: Ганҷ, 2016.
2. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: 21.04.1998.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғаёолияти бонкӣ» Душанбе, 19.05.2009.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон». Душанбе с. 2011.
5. Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Мухаррири масъул Ҳ.Ҳ. Шарипов. – Душанбе: Глобус, 2006. – 880 с.
6. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми умумӣ): китоби дарсӣ. [Матн] // Зери таҳрири номзади илми ҳуқуқ, дотсент Гаффорова. Ҳ.С. ва номзади илми ҳуқуқ, дотсент Н.А. Салимов – Душанбе: Зинат, 2011. – 344 с.
7. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми умумӣ): китоби дарсӣ [Матн] // Зери таҳрири доктори илми ҳуқуқ Р.Ҳ. Раҳимзода ва доктори илми ҳуқуқ И. Бобочонзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – 550 с.

ФАРҚИЯТИ ҶИНОЯТИ ҶАЁОЛИЯТИ ҶАЙРИҚОНУНИИ БОНКӢ АЗ ТАРКИБИ ҶИНОЯТҲОИ БА ОН МОНАНД

Ин мақола ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ғаёолияти ғайриқонунии бонкӣ дахл дорад. Яке аз ҷиноятҳои иқтисодӣ ғаёолияти ғайриқонунии бонкӣ мебошад, ки дар моддаи 263 Кодекси ҷиноӣ пешбинӣ шудааст. Таҷрибаи кишварҳои хориҷ нишон медиҳад, ки ғаёолияти ғайриқонунии бонкӣ дар баъзе давлатҳо (Фаронса, Олмон ва ИМА) ҳамчун яке аз намудҳои қаллобӣ буда, шахс барои қаллобӣ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: ғаёолияти бонкӣ, ғаёолияти ғайриқонунии бонкӣ, қаллобӣ, ғаёолияти соҳибкорӣ, соҳибкории ғайриқонунӣ, ҳуқуқи ҷиноятӣ, КҶ ҚТ, модда, ҷавобгарии ҷиноятӣ, объект, тарафи объективӣ.

ОТЛИЧИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ НЕЗАКОННОЙ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОТ СОСТАВА АНАЛОГИЧНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

В данной статье рассматривается тема уголовной ответственности за незаконную банковскую деятельность. Одним из экономических преступлений является незаконная банковская деятельность что закреплено в статье 263 УК. Опыт зарубежных стран показывает, что незаконная банковская деятельность в некоторых странах (Франция, Германия, США) является одним из видов мошенничества, и за мошенничество человек привлекается к уголовной ответственности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: банковская деятельность, незаконная банковская деятельность, мошенничество, предпринимательская деятельность, незаконное предпринимательство, уголовное право, Уголовный кодекс Республики Таджикистан, статья, уголовная ответственность, объект, объективная сторона.

THE DIFFERENCE BETWEEN THE CRIME OF ILLEGAL BANKING ACTIVITY AND THE COMPOSITION OF SIMILAR CRIMES

This article discusses the topic of criminal liability for illegal banking activities. One of the economic crimes is illegal banking activity, which is enshrined in Article 263 of the Criminal Code. The experience of foreign countries shows that illegal banking activity in some countries (France, Germany, USA) is one of the types of fraud, and a person is held criminally liable for fraud.

KEYWORDS: banking, illegal banking, fraud, entrepreneurial activity, illegal business, criminal law, Criminal Code of the Republic of Tajikistan, article, criminal liability, object, objective side.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмадова С.С.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **987979787**.

Сведения об авторе: *Махмадова С.С.* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **987979787**.

Information about the author: *Mahmadova S. S.* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **987979787**.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ПАДИДАИ ҲУКМИ САФЕДКУНИ ДАР МУРОФИАИ ЧИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА МАВҚЕИ ОН

Алтиева С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар адабиёти ҳуқуқӣ масъалаи умуман чи будани ҳукм ва аз ҷумла сафедкунӣ то ҳол хеле баҳсбарангез аст. Барои чунин таснифот меъёрҳои гуногун пешниҳод карда мешаванд ва ба назари мо, онҳо ҳуқуқи мавҷудият доранд.

Ҳамин тариқ, баъзе муаллифон чунин мешуморанд, ки санадҳои асосии ҳифзи ҳуқуқ амали ниҳонии мақомоти давлатиро ифода намуда, баҳодихии ниҳонии ҳолатҳои парванда ва дастури ваколатдор оид ба масъалаи ҳалшавандаро дар бар мегиранд. Ёрирасонӣ – ин санадҳои мебошанд, ки дар фаъолияти мақомоти давлатӣ миёнаравӣ мекунанд. Онҳо, чун қоида, баҳои ниҳонии вазъияти корро дарбар намегиранд ва онро моҳиятан ҳал намекунанд. Бояд эътироф кард, ки санадҳои ёрирасон барои қабули санадҳои асосӣ заминаҳои ҳуқуқӣ фароҳам меоранд.

Олимони дигар пешниҳод мекунанд, ки санадҳо вобаста ба марҳилаи баровардани онҳо ба санадҳои асосӣ ва ёрирасон тақсим карда шаванд, ки асоси санадҳои судӣ, яъне ҳукм ва қарори қатъ намудани парванда. Дар баробари ин, санадҳои асосӣ аз рӯи моҳияти парванда дар марҳилаҳои ғайри муурофияи судӣ низ қабул карда мешаванд. Ҳангоми равшан кардани ин мавқеъ бояд қайд кард, ки санадҳои асосӣ ҳамчунон санадҳои хоҳанд буд, ки ҳама гуна марҳилаи муурофияи судиро ба итмом мерасонанд ва санадҳои ёрирасон нисбат ба санадҳои, ки марҳиларо анҷом медиҳанд, миёнаравӣ хоҳанд буд.

Агар шакли муурофиявиرو пайдарпаии амалҳо донем, пас санадҳои, ки марҳилаҳоро ба анҷом мерасонанд, дар марҳилаҳои минбаъда ба санадҳои асосӣ ёридиханда хоҳанд шуд. Масалан, қарор дар бораи оғози парвандаи чиноятии марҳилаи ибтидоии пешбурди парвандаро ба итмом расонида, дар ин ҷо ҳамчун санади асосӣ хизмат мекунад, вале барои

амалҳои марҳилаи тафтишоти пешакӣ миёнарав аст: қарор дар бораи қатъи парвандаи ҷиноятӣ ё хулосаи айбдоркунанда; хулосаи айбдоркунанда санади ёрирасон барои баровардани ҳукм ва он санади ёрирасон барои баровардани таъиноти кассатсионӣ ва ғ.

Ҳамин тавр, ҳукм на танҳо дар натиҷаи қабули он дар марҳилаи асосӣ, марказии муурофияи судӣ ҳамчун санади асосӣ хизмат мекунад, балки вай марҳиларо ба итмом расонида, санади ниҳоии муурофияи судӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳукм дар низоми санадҳои муурофиявӣ бо як қатор сабабҳо мавқеи ниҳоят муҳим ва махсусро дорад.

Аввалан, ҳукм ягона санади муурофиявӣ мебошад, ки аз номи давлат бароварда мешавад, ки қонунгузори муқаррар намудааст. Тибқи қувваи амалӣ моддаи 332-и Кодекси муурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳама судҳо, ки ба низоми судҳои Тоҷикистон шомил мешаванд ва дар қаламрави он фаъолият мекунанд, аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳукм мебароранд.

Дувумин, ҳукм аз мавқеи давлатӣ ба айбномаи қаблан пешниҳодшуда баҳо медиҳад, ҳамчун воситаи ҳаллу фасли айбдоркунӣ ба маънои моддӣ-ҳуқуқӣ хизмат мекунад. Аз ин рӯ, бо В.Я. Дорохов розӣ шудан мумкин нест. Ӯ мавқеи «предмети барасии судӣ айб набуда, балки кирдорест, ки айбдоршаванда дар ҳақиқат содир кардааст», ҳимоя мекунад.

Ба фикри мо, мавқеи М. Маликов дурусттар аст, ки мувофиқи он предмети баррасии парвандаи ҷиноятӣ маҳз айбдор кардани шахси муайян дар содир намудани ҷинояте, ки ба ӯ нисбат дода шудааст, мебошад. Суд дар ҳукми худ бояд пеш аз ҳама он далелҳоеро, ки таркиби айбдоркунӣ мебошанд, муқарраршуда ё муқаррарнашуда эътироф намояд.

Равшан аст, ки ҳуди кирдор — амалӣ ё беамалии ҷиноятӣ — аз ҷиҳати моддӣ танҳо яке аз унсурҳои айбдоркунӣ мебошад. Аммо, унсурҳои дигари муҳимме ҳастанд, ки исботи асосии далелро ташкил медиҳанд - субъект, тарафи субъективӣ, объект. Прокурор айбномаро барои он тасдиқ мекунад, ки он пурра объекти муурофияи судӣ гардад, на қисман; суд (судя) ҳангоми баровардани ҳукм, инчунин ҳангоми ба суд омадани парванда тезисҳои айбдоркуниро таҳқиқ мекунад. Дар ниҳояти қор, суд тамоми айбномаро аз рӯи моҳият бо тафтиши муфассали ҳама ҳолатҳои предмети исбот ҳал мекунад (моддаи 85 КМҶ ҚТ). Аммо «тавсифоти ҳукми судро мукамал ҳисоб кардан мумкин нест, агар ҳукм аз айбнома аз ҷиҳати фаҳмиши моддӣ-ҳуқуқӣ ҷудо бошад».

Сеюмин, ҳукм на танҳо марҳилаи муурофияи судиро ба итмом мерасонад, ҳамзамон он муаррификуандаи санади муурофияи ҷиноятӣ дар маъмуъ буда, мағзи қарорҳои то баровардан ва баъд аз баровардани он қабул карда шуда мебошад. Ҳукм на танҳо марҳилаи баррасии парвандаи ҷиноятиро ба итмом мерасонад, — дар ин ҷо масъалаҳои ниҳоии асосии муурофияи ҷиноятӣ ҳамчун «натиҷаи ниҳоии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аз нуқтаи назари оқибатҳои воқеию ҳуқуқии қарорҳои қабулшуда» ҳал карда мешаванд.

Мо чунин мешуморем, ки қарорҳои пештараи муурофияи судиро ҳамчун санади пешакии тайёрӣ ба қабули ҳукм ва санадҳои минбаъдаи кассатсионӣ, назорати судӣ, дар марҳилаи иҷрои ҳукм — ҳамчун санади тафтиш, назорат, иҷро ҳисоб кардан лозим аст. Маҳз дар муурофияи судӣ ҳолатҳое, ки бояд дар парвандаи ҷиноятӣ исбот карда шаванд, ниҳоят муайян карда мешаванд (моддаи 85-и КМҶ ҚТ) ва аз рӯи онҳо аз номи давлат қарор қабул карда мешавад. Ба фикри мо, ба ҳам пайвастании ин хусусиятҳо имкон медиҳад, ки ҳукмро аз дигар санадҳои муурофияви фарқ карда, онро санади асосии адолати судӣ номида тавонем.

Мо чунин мешуморем, ки моҳият ва аҳамияти ҳукм, алалхусус ҳукми сафедкунӣ бояд тавассути хусусиятҳои зерини ҳукм баррасӣ карда шавад:

1) Пеш аз ҳама, то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм шикоят аз болои он озод аст. Ин маънои онро дорад, ки ҳар шахсе, ки ба натиҷаи парванда манфиатдор аст, ҳуқуқи шикояти апеллятсионӣ ва шикояти кассатсиониро дорад (моддаи 357 КМҶ ҚТ). Озодии шикоят, инчунин, дар шакли озоди арзи шикоят ва пешниҳод ифода меёбад, гарчанде ки ба самаранокии баррасӣ ангега ва асоснокии шикоят таъсир расонида метавонад. Аммо ҳуди далели шикоят ҳатман баррасии кассатсионии парвандаро ба миён меорад ва суд дар ҳама ҳолатҳо вазифадор аст парвандаро дар қисме, ки дар он шикоят шудааст, тафтиш намояд.

Хукм бояд ичро карда шавад, аммо чазо бошад танҳо пас аз эътибори қонунӣ пайдо кардани он ичро карда мешавад. Гузашта аз ин, чунон ки Т.Г.Моршаков таъкид менамояд, «хукм ичро карда мешавад, сарфи назар аз он ки шахсоне, ки ба онҳо равона карда шудааст, чӣ гуна баҳо медиҳанд. Бинобар ин ҳукме, ки эътибори қонунӣ пайдо кардааст, хусусияти истисноӣ дошта, арзиши преюдитсионалӣ дорад».

2) Ҳатмии ҳукм ичрои бечунучарои ҳукмро аз ҷониби хамаи шахсон ва мақомоте, ки ба манфиатҳои онҳо дахл дорад, таъмин менамояд. Ба ибораи дигар, ҳукми эътибори қонунӣ пайдокарда ҳосиятҳои меъёри ҳуқуқиро пайдо мекунад, ки хусусияти фардиро дорад.

3) Истисноӣ дар он аст, ки дар сурати мавҷуд будани ҳукми эътибори қонунӣ пайдокарда нисбати як шахс аз рӯи ҳамон айб қабули қарори дигар иҷозат дода намешавад. Ин хусусият бевосита аз санадҳои қонунгузорӣ бармеояд: Моддаи 14-и Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ: «Ҳеч кас барои ҷинояте, ки қаблан барои содир кардани он ба таври қатъӣ маҳкум ё сафед карда шудааст, дубора муҳокима ва чазо дода намешавад», моддаи 20 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Барои як ҷиноят ҳеч кас такроран чазо намебинад», банди 8 қисми 1 моддаи 27 Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд, ки «нисбат ба шахсе, ки дар ҳаққи ӯ аз рӯи ҳамон айбдоркунӣ ҳукми эътибори қонунӣ пайдокарда ё таъиноти суд ва ё қарори суд, судья оид ба қатъӣ парвандаи ҷиноятӣ аз рӯи ҳамон асос мавҷуд аст таъкиби ҷиноятӣ қатъ мегардад».

Ин хусусият рақобати ҳукмро бо дигар намудҳои қарорҳои муурофиявӣ аз байн мебарад. Илова бар ин, истисноӣ ҳамчун қафолати амалӣ шудани ҳуқуқ ва манфиатҳои айбдоршаванда хизмат мекунад. Қафолат барои шахсоне, ки аз тарафи суд сафед карда шудаанд, инчунин шахсоне, ки чазоро адо кардаанд, махсусан муҳим аст: онҳо бояд боварӣ дошта бошанд, ки барои кирдорҳои, ки аллақай мавриди муҳокимаи суд қарор гирифтаанд, аз нав ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешаванд ва маҳкум карда намешаванд.

Баррасии дубораи парванда танҳо пас аз бекор кардани ҳукм бо роҳи назорати судӣ имконпазир аст (ба маънои васеъ: аз нав дида баромадани ҳам ҳукми эътибори қонунӣ пайдокарда ва ҳам ҳукми эътибори қонунӣ пайдокарда, аз нав сар кардани парванда бо сабаби ҳолатҳои нав ошкоршуда).

4) Тағйирнопазирии ҳукм маънои имконнопазирии бекор кардани онро аз ҷониби суди ҳамон ё ба он баробаркардашудаи марҳилаи якумро дорад. Маънои тағйирнопазирӣ, дахлнопазирии ҳукмро дар устувории қарорҳои аз номи давлат қабулкардаи суд дидан лозим аст, ки адолатро дар давлат бе он тасаввур кардан мумкин нест.

Албатта, суди марҳилаи кассатсионӣ ҳуқуқ дорад ба ҳукм тағйирот ворид намояд. Аммо дар ин ҷо ҳукм ҳанӯз эътибори қонунӣ пайдо накардааст ва муқаррароти дигар низ эътибордоранд, ки дар он гуфта мешавад: "Танҳо ҳукми қонунӣ ва асоснок ба устуворӣ ҳақ дорад. Агар ҳукм бар хилофи қонун бароварда шуда бошад, ... аслан нодуруст аст, онро фавран ислоҳ кардан лозим аст». Ҳукмро, ки эътибори қонунӣ пайдо кардааст, танҳо дар марҳилаҳои истисноии муурофияи судӣ баррасӣ кардан мумкин аст.

5) Маънои преюдисивии ҳукм. Бояд гуфт, ки дар қонунгузори амалкунандаи муурофиявии ҷиноятӣ бори аввал мафҳуми «преюдисия», яъне, ҳолатҳои муқаррарнамудаи ҳукми эътибори қонунӣ пайдокардари суд, прокурор, муфаттиш, муфаттиш бидуни тафтиши иловагӣ эътироф мекунад, агар ин ҳолатҳо дар суд шубҳа наоваранд. Дар баробари ин, чунин ҳукм гуноҳи шахсонро, ки қаблан дар парвандаи ҷиноятӣ баррасишаванда иштирок накардаанд, пешгӯӣ карда наметавонад (моддаи 89-и Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон).

б) Ҳақиқати ҳукм. Ин масъала дар адабиёти ҳуқуқӣ, бахусус дар робита ба фарқи байни фарзияи ҳақиқати ҳукм ва ҳақиқати он ба таври кофӣ баҳснок аст. Дар ин бобат Ҷ.С.Касумов таъкид менамояд, ки "... пас аз эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми айбдоркунӣ, презумпсияи ҳақиқии он амал мекунад. Ҳатто агар парванда ба марҳалаи назоратӣ равад, презумпсияи ҳақиқии ҳукми амал мекунад (азбаски ҳукми тафтиш карда мешавад, бекор карда намешавад), вале аллақай яққоя бо презумпсияи бегуноҳӣ. Дар сурати сафед кардани ҳукми презумпсияи ҳақиқати ҳукми бо презумпсияи росткорӣ амал

мекунад, ки дар сурати аз нав дида баромадани парванда бо роҳи назорат боз ба презумпсияи бегуноҳӣ табдил меёбад”.

Презумпсияи ҳақиқатро на ҳама олимони эътироф мекунанд. Муҳолифони ҳақиқати ҳукм аз «ради он дар марҳилаҳои истисноии муҳофизат, эҳтимолияти ҳулосаҳои дар ҳукм зикршуда» мебароянд. Маълум аст, ки ҳулосаи суд оид ба эътибори қонуни пайдо кардани ҳукм дигар эҳтимоли набуда, балки қонунӣ ва бояд иҷро шавад. Дар баробари ин бояд розӣ шуд, ки дар марҳилаҳои истисноӣ – пешбурди парванда дар марҳилаи назоратӣ, аз нав сар кардани парванда бинобар ҳолатҳои нав ошкоршуда ҳақиқати ҳукмро рад кардан мумкин аст. Ҳукм то исботи баръакси он ҳақ аст. Марҳилаи назорат (аз ҷумла марҳилаи қасбатсионӣ) шубҳахоеро, ки аз мавқеи қонунгузорию қорӣ ба миён омадаанд, тафтиш мекунад, аммо назорат ҳақиқатро иваз намекунад. Дар марҳилаҳои назорат риояи муқаррароти асосии қонуни муҳофизатии ҷиноятӣ тафтиш карда мешавад, ки «дар байни онҳо презумпсияи бегуноҳӣ қойи намоёнро ишғол мекунад» ва ҳангоми рад кардани ҳақиқат принцип қойи худро ба презумпсияи бегуноҳӣ медиҳад ва парванда аз нав дида баромада мешавад. Аз ин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки преюдициалии ҳукм ба ҳақиқати он асос меёбад, то даме ки дар қонунгузорию тартиби дигаре муқаррар карда нашудааст.

Чунин ба назар мерасад, ки ҳақиқати ҳукм яке аз хусусиятҳои мураккаби он аст. Фаҳмидани моҳияти ин хусусият ҳамеша барои тадқиқотчи мушкилоти ғносеологиро ба вучуд меорад, аз ин рӯ, тасодуфӣ нест, ки қонунгузор ҳақиқати ҳукмро дар матни Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон умуман зикр намекунад, ҳамон тавре ки ӯ аз исботи ҳақиқат ҳамчун ҳадафи исботкунӣ дар муҳофизатии ҷиноятӣ даст кашадааст.

Равшан аст, ки ҳукми сафедкунӣ низ бояд дорои тамоми хосиятҳои номбаршуда бошад. Он аз рӯи табиаташ низ ҳатмӣ, истисноӣ, тағйирнопазир буда, барои дигар қарорҳои муҳофизатӣ аҳамияти преюдицисионалӣ дорад. Бо тамоми маҷмуи ин сифатҳо ва рад кардани давлат аз баёнҳои айбдоркунанда нисбати судшаванда, ҳақиқати ин қарори судӣ тахмин карда мешавад.

Барои фаҳмидани моҳияти сафедкунӣ, онро бояд аз нуқтаи назари механизми қабули ин қарори муҳофизатӣ баррасӣ кард. Чунин муносибати методологӣ, ба фикри мо, мавқеи ҳукми сафедкуниро дар низоми санадҳои муҳофизатӣ дурусттар муайян мекунад.

Проблемаи қабули қарор аз ҷониби иштирокчиёни муҳофизатии ҷиноятӣ проблемаи мураккабест, ки аз доираи назарияи муҳофизатии ҷиноятӣ берун меравад. Дар минтақаи қорроҳаи ин масъала субъектҳои илми идоракунӣ ва психологияи қабули қарорҳо, фаъолияти маъмурӣ мебошанд. Гузашта аз ин, Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи муносибатро ҳам ба шакли муҳофизатӣ ва ҳам ба мустақилияти муҳофизатии иштирокчиёни муҳофизатии ҷиноятӣ ба дараҷае қойгардон кардааст, ки сарфи назар кардани таваҷҷуҳи комплексӣ ва систематикӣ доир ба ин мушкилоти илмӣ аз ҷиҳати методологӣ нодуруст ва ғалатнок аст.

Ба ҳамагон маълум аст, ки қабули қарорҳои муҳофизатӣ санади ҳуқуқӣ буда, иҷрои муқаррароти қонуниро дар назар дорад ва ба ин васила ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни муҳофизатии ҷиноятӣ таъмин карда мешавад.

Қарорҳои дар муҳофизатии ҷиноятӣ қабулшуда метавонанд боиси ба вучуд омадан, тағйир ва қатъ гардидани муносибатҳои муҳофизатӣ гарданд. Нақши онҳоро инчунин метавон ба тасдиқи муносибатҳои моддӣ-ҳуқуқие, ки дар асл ба вучуд омадаанд, бурд.

Хусусиятҳои умумии ҳамаи қарорҳои дар муҳофизатии ҷиноятӣ қабулшуда инҳоянд:

1) онҳоро танҳо шахсон ва мақомоти ваколатдор ва танҳо дар доираи салоҳияти худ бароварда метавонанд; 2) онҳо бояд натиҷаи омӯзиши ҳамаҷониба, пурра ва объективӣ ва арзёбии маҷмуи далелҳо бошанд; 3) барои баровардани онҳо шартҳои муайяни пешбиникардаи қонун зарур аст.

Марҳилаҳои қабули қарор ҳамчун санади татбиқи қонун аслан он ду нуқтаи асосиро (ё санадҳоро) фаро мегиранд, ки барои қабули қарор дар ҳама гуна соҳаи амалияи ҷамъиятӣ хосанд. Ин ҷамъоварӣ ва арзёбии маълумотест, ки ба ҳулосаҳо дар бораи мавҷудияти (ё набудани) ҳолатҳои муайяни воқеӣ ва қарори воқеии амал дар асоси маълумоти бозгашт оварда мерасонад.

Исботи ҳолатҳои воқеии парванда бо қонун ба таври қатъӣ танзим карда мешавад ва тибқи қоидаҳои муқаррарнамудаи қонуни мурофиавии ҷиноятӣ сурат мегирад. Аз ин рӯ, татбиқи ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ на танҳо ҳуди қарор, балки тамоми раванди муқаррарнамудани ҳолатҳои воқеии парвандаи ҷиноятӣ мебошад. Ин барои қонунӣ ва эътибори қарорҳои қарорҳои зарурӣ фароҳам меорад. Ду марҳилаи аввали татбиқи ҳуқуқ дар айни замон марҳилаҳои омодагӣ ба қабули қарор мебошанд.

Дар марҳилаи якуми қабули қарор арзёбии далелҳо ҳамчун фаъолияте, ки боиси эътирофи мавҷудият ё набудани ҳолатҳои муайян мегардад, инчунин баҳодиҳии ин ҳолатҳо аз нуқтаи назари мавҷудияти аломатҳо дар онҳо мавҷудбудак, ки дар волеияти қонун нишон дода шудаанд ва боиси қарори муайяни ҳуқуқӣ мебошанд, аҳамияти махсус дорад.

Равшан аст, ки арзёбии далелҳо ва ҳолатҳои муқарраршуда дар ниҳоят ҳалли масъалаи ҳуқуқиро муайян мекунад. Азбаски баҳодиҳии далелҳо ба эътиқоди ботинӣ асос ёфтааст, дар бораи қавӣ ва аҳамияти далелҳои инфиродӣ қоидаҳои пешакӣ муқарраршуда вучуд надоранд. Баҳо додан ба далелҳое, ки боиси муқаррарнамудани ҳолатҳои парванда мегардад, яъне он чизе, ки ба санади аввалини қабули қарор дахл дорад, танҳо дар доираи муайяни қонун танзим карда мешавад. Аз ин рӯ, таҳия ва ҷустуҷӯи воситаҳое, ки иттилооти боэътимод ва баҳодиҳии дурусти онро пешниҳод мекунанд, аҳамияти калон дорад.

Марҳилаи дуюми қабули қарор - қарор дар бораи амал - бо зуҳури чунин хусусияти умумии ҳамаи қарорҳо, ба монанди мавҷудияти интиҳоби усули амал алоқаманд аст. Дар баробари ин интиҳоби роҳи ҳалли ҳама гуна фаъолияти иҷтимоӣ бояд аз рӯйи ҳадаф ва вазифаҳои фаъолият муайян карда шавад.

Дар байни меъёрҳои ҳатмӣ, аз рӯйи хусусияти дастурҳои дар онҳо мавҷудбуда инҳоро метавон ҷудо кард:

а) меъёрҳое, ки қарорҳои муайяно муқаррар мекунанд ва аз ин рӯ, вазифадор мекунанд, ки бо роҳи интиҳобкардаи қонунгузор барои ҳолатҳои мазкур амал намоянд.

Ҳамин тариқ, масалан, дар моддаи 7-и Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, ки ислоҳи ҳукм бояд то эълони ҳукм бо имзои ҳамаи судяҳо дар ҳуҷраи машваратӣ тасдиқ карда шавад.

б) меъёрҳое, ки қабули қарорро манъ мекунанд. Аз ҷумла, моддаи 7-и Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ: дар Ҷумҳурии Тоҷикистон адолати судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ танҳо аз ҷониби суд ба амал бароварда мешавад ва моддаи 15-и Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ: ҳеч кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор доништа намешавад.

Дар ҳолатҳое, ки дар қонун рӯйхати аниқи ҳолатҳое, ки тибқи онҳо бояд қарор қабул карда шавад, муайян карда шуда бошад, муқаррарнамудани ин ҳолатҳо интиҳоби тарзи амалро муайян мекунад. Дурустии қарор аз он вобаста аст, ки ин вазъият то чӣ андоза дуруст ва объективона муқаррар карда шудааст.

Интиҳоби қарори дуруст дар мавриди татбиқи меъёри дорои гипотеза ва диспозитсияи комилан муайян танҳо ба дуруст муқаррарнамудани ҳамон асосҳо ва шартҳое, ки дар қонун барои ин қарор пешбинӣ шудаанд, вобаста аст.

Омӯзиши маводҳои таҷрибаи судӣ нишон медиҳад, ки қарори нодуруст қабулшуда дар бораи он ки дар парвандаи мушаххас кадом ҳукм бояд бароварда шавад, дар аксари ҳолатҳо бо тафтиши нопурра ва сифати пасти судӣ, инчунин бо исбот накардани гуноҳи судшаванда дар содир намудани ҷиноят шарҳ дода мешавад. Яъне, барои қабули қарори қонунӣ, асоснок ва одилона аз ҷониби суд шароити зарурӣ фароҳам оварда нашудааст.

Қонунӣ ва асоснокии қарорҳо бевосита аз пуррагӣ, объективӣ ва ҳамаҷонибаи тафтишоти пешакӣ ва судӣ вобаста аст, новобаста аз он ки қонунгузор чӣ гуна аз ин принсипи мурофиавии ҷиноятӣ даст кашад.

Дар баробари меъёрҳои мутлақ-муайянкунандаи қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ низ меъёрҳои гипотеза ва диспозитсияи нисбатан муайяно дар бар мегирад. Ин меъёрҳое, ки қабули як қатор қарорҳои мурофиавиро танзим мекунанд, имкон медиҳанд, ки ҳангоми қабули қарор ҳолатҳои мушаххаси парванда ба назар гирифта шаванд ва нисбат ба онҳо яке аз роҳҳои имконпазирӣ ҳалли дар қонун зикршуда ё ба миён омада интиҳоб карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994.
2. Кодекси муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 апрели соли 2010 – [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ <http://www.adlia.tj/base/>(санаи мууроҷиат: 30.05.2022).
3. Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 сентябри соли 1998. – [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ <http://www.adlia.tj/base/>(санаи мууроҷиат: 30.05.2022).
4. Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2010, №33. Маҷмуаи Қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2002-2019), 2019. – 450 с.
5. Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шахравандӣ ва сиёсӣ бо қатъномаи 2200 а (XXI) Ассамблеяи генерали 16 декабри соли 1966 қабул шудааст ва ҷихати имзо, тасвиб ва ҳамроҳ шудан боз аст. Мутобиқи моддаи 49 аз 23 марти соли 1976 зътибор пайдо кардааст.
6. Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Саидов Ш.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ бо истифода аз усули тадриси интерактивӣ. (Қисми умумӣ). Китоби дарсӣ / Т.Ш. Шарипов., А.И. Сафарзода., Ш.Н. Саидов. – Душанбе, 2016. – 496 с.
7. Дорохов В.Я., Николаев В.С. Обоснованность приговора / В.Я. Дорохов., В.С. Николаев. - М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1959. - 234 с.
8. Маликов М.Ф. Эффективность приговора в советском уголовном процессе. Вопросы теории и практики / М.Ф. Маликов., - Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 2001.
9. Матвиенко Е.А. Приговор суда и его исполнение / Е.А. Матвиенко. - Минск: "Вышэйш. школа", 1968. - 180 с.
10. Строгович М.С. Проверка законности и обоснованности судебных приговоров / М.С. Строгович. - М.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1956. - 319 с.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ПАДИДАИ ҲУҚУМИ САФЕДКУНӢ ДАР МУРОФИАИ ҶИНОЯТИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН: МАФӢУМ, МОӢИЯТ ВА МАВӢЕИ ОН

Дар мақола масъалаҳои падидаи ҳуқуми сафедкунӣ дар низоми қарорҳои муурофиавӣи ҷиноятӣ, мафҳум, моҳият ва мавқеи он, фикру андешаҳои олимони дар ин самт, хусусияти мафҳумҳои ҳуқуми айбдоркунанда ва ҳуқуми сафедкунанда, мавқеи қонунгузори ватанӣ дар ин самт ва дигар масъалаҳои мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: сафедкунӣ, ҳуқуми сафедкунанда, преюдиция, превенция, қарорҳои муурофиавӣ, нисбатан-муайян, муурофиаи ҷиноятӣ, ҳуқуқи ҷиноятӣ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЯВЛЕНИЯ ОПРАВДАТЕЛЬНОГО ПРИГОВОРА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И ЕГО ПОЛОЖЕНИЕ

В статье рассматриваются вопросы явления оправдательного приговора в системе решений уголовного судопроизводства, его значение, сущность и положение, мнения ученых в этом направлении, характеристика понятий обвинительного приговора и оправдательного приговора, положение отечественных анализируется законодательство в этой сфере и другие вопросы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: оправдание, оправдательный приговор, преюдиция, превенция, процессуальные решения, относительная-определенность, уголовно-процессуальная право, уголовная право.

SOME QUESTIONS OF THE PHENOMENON OF ACQUITTAL IN CRIMINAL PROCEEDINGS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: CONCEPT, ESSENCE AND ITS STATUS

The article deals with the issues of the phenomenon of an acquittal in the system of decisions of criminal proceedings, its significance, essence and position, the opinions of scientists in this direction, the characteristics of the concepts of a guilty verdict and an acquittal, the position of domestic legislation in this area and other issues are analyzed.

KEYWORDS: acquittal, acquittal, prejudice, prevention, procedural decisions, relative-certainty, criminal procedural law, criminal law.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Алтиева Садбарг* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Алтиева Садбарг* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ, 17.

Information about the author: *Altieva Sadbarг* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

НАЗОРАТИ ПРОКУРОРӢ- ФАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛИ ДАВЛАТӢ

Кӯчмуродова Н. Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар моддаи 1-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад». Аз ҳамин лиҳоз, дар ташаккули давлати нави ҳуқуқбунёд нақши мақомоти прокуратура ниҳоят муҳим аст, чунки фаъолияти онҳо аз назорати иҷроӣ яхелаи қонунҳо, таъмини волоияти қонун, таҳкими қонунӣ, ҳифзи ҳуқуқи озодагон инсон ва шаҳрванд, инчунин манфиатҳои давлат ва ҷомеа иборат мебошад.

Зери маҳфуми назорати прокурорӣ одатан таърифи назорати прокурорӣ ҳамчун фаъолияти мустақили давлатӣ, соҳаи ҳуқуқ, фанни таълимӣ ва ҳамчун илми мустақил фаҳмида мешавад. Моҳияти назорати прокурорӣ мазмуни онро дар бар мегирад, ки сарчашмаи фаъолияти прокурор дар он зоҳир мегардад. Моҳияти назорати прокурорӣ сараввал ҳамчун фаъолияти мустақили давлатӣ, баъдан чун соҳаи ҳуқуқ, фанни таълимӣ ва илми мустақил мавриди таҳлилу омӯзиш қарор дода мешавад.

Муносибатҳои муҳимми ҷамъиятӣ бо Конститутсия, қонунҳо ва санадҳои қонунгузорӣ ба танзим дароварда шуда, ҷомеа ва давлат манфиатдоранд, ки ин санадҳои муҳим аз ҷониби ҳама иҷро карда шаванд. Маҳз дар шароити таъмин будани волоияти қонун ва риояи ҳуқуқи озодагон инсон ва шаҳрванд пояҳои давлат устувор ва оромиву субот дар ҷомеа таъмин мегарданд. Дар иҷро ва ба амал татбиқкунии ин қори масъулиятноку мураккаб тамоми мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар доираи ваколатҳои худ иштирок менамоянд.

Прокуратура ба ҳайси яке аз институтҳои муҳимми конститусионӣ, ҷузъи ҷудонашавандаи механизми ҳифзи ҳуқуқи Конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, назорати прокурорӣ яке аз қафолатҳои конститусионии таъмини қонунӣ аст, ки онро дар шаклҳои гуногун амалӣ мегардонад. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба мақомоти прокуратура ва салоҳияти прокурорҳо боби алоҳида бахшида шудааст. Мутобиқи моддаи 93-и Конститутсия назорати риояи дақиқ ва иҷроӣ яхелаи қонунҳо дар қаламрави Тоҷикистон Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он дар доираи ваколати худ татбиқ менамоянд.

Дар моддаи мазкур як намуни мустақилии фаъолияти давлатӣ – назорати риояи дақиқ ва иҷроӣ яхелаи қонунҳо муайян карда шудааст, ки вай дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз аз ҷонибаи прокурори генералӣ ва прокуророни ба ӯ тобеъ ба амал бароварда мешавад. Назорати риояи дақиқ ва иҷроӣ яхелаи қонунҳо моҳияти назорати прокурориро ташкил намуда, тибқи моддаи зикргардида чун таъиноти конститусионии мақомоти прокуратура арзёбӣ мешавад. Аз ин лиҳоз, ҳуқуқи конститусионӣ таъинот ва мавқеи прокуратура дар низоми ҳокимияти давлатӣ муайян ва принципҳои ташкил ва фаъолияти прокуратура пешбинӣ намудааст. Вазифаҳои муҳимми конститусионии мақомоти прокуратура ҳимояи ҳуқуқ ва озодагон инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои қонунӣ ҷомеа ва давлат, таъмини волоият ва ягонагии қонунӣ мебошад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст, ки фаъолият, салоҳият ва соҳтори мақомоти прокуратура қонуни конститусионӣ танзим мекунад.

Назорати риояи дақиқ ва иҷроӣ яхелаи қонунҳо чӣ маънӣ дорад? Пеш аз ҳама, ин чунин маъно дорад, ки мақомоти прокуратура барои таъмини қонунӣ, яъне риояи яхелаю бечунҷарои талаботи қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии дигари амалкунанда аз ҷониби ҳамаи соҳторҳои давлатию ҷамъиятӣ ва шахсон алоҳида масъул мебошанд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ин сатм зикр намуданд, ки: «Дар қатори дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ниҳоди муҳимме, ки ба ташаккули арзишҳои демократии ҷомеа нигаронида шуда, устувории вазъи тартиботи ҳуқуқӣ, пешгириву ошкоркунии ҳуқуқвайронкуниҳо ва мубориза бо ҷинояткорӣ аз фаъолияти муътадили он низ вобастагии амиқ дорад, мақомоти

прокуратура мебошанд. Мақомоти прокуратура яке аз сохторҳои муҳими низоми давлатдорӣ ба шумор рафта, вазифаи асосии он таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ бо мақсади ҳифзи мустақилият ва соҳибхӯшии кишвар, ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, асосҳои демократии ҳокимияти давлатӣ, вазъи ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, дигар мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар сохторҳои ғайридавлатӣ иборат аст. Ин мақомот тавассути баамалбаровардани назорати прокурорӣ иҷроӣ дақиқ ва яхелаи қонунҳоро дар кишвар таъмин менамоянд. Мақомоти прокуратура дар баробари назорати риояи қонунҳо ва ҳифзи сулҳу субот ва амният дар таҳкими пояҳои давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ саҳми босазо доранд».

Бинобар ҳамин, назорати прокурорӣ шакли мустақили фаъолияти давлатӣ мебошад, ки аз тарафи мақомоти махсуси давлат ва аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади иҷро ва риояи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои конституционӣ, қонунҳои дигар, ки дар ҳудуди Ҷумҳурӣ амал мекунанд, барои барқарор намудани қонунҳои поймолшуда, ба ҷавобгарӣ кашидани вайронкунандагони қонун дар асоси қонун ва дигар роҳҳои дар доираи ваколати ба ӯ муқарраркардаи қонун ба амал мебарорад.

Самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратура аз инҳо иборатанд:

- назорати риояи дақиқ ва иҷроӣ яхелаи қонунҳо аз ҷониби вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, мақомоти идораи ҳарбӣ, мақомоти назорат, бонкҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои дигар, сарфи назар аз тобеият, мансубият ва шакли моликияти онҳо, аз тарафи шахсони мансабдори онҳо, инчунин ба қонунҳо мутобиқ будани санадҳои ҳуқуқие, ки онҳо мебароранд.

Бо назардошти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» прокурор вазифадор аст аз болои дақиқи яхела иҷро гардидани қонунҳо ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тамоми соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҳаёти ҷамъиятиро дар бар мегиранд назорат намояд, яъне меъёрҳои қонунгузори маъмурӣ, граждонӣ, меҳнатӣ, ҷиноятӣ ва дигар қонунгузориҳоро дар бар мегиранд.

Аз ин лиҳоз хулоса менамоем, ки ҳар як давлат вобаста ба сохтори давлатӣ ва низоми сиёсии худ мақомоти давлатиеро таъсис медиҳад, ки назорати иҷроии қонунҳо, таъмини қонуният ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсонро шаҳрвандонро ба роҳ мемонад. Чунин вазифаҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти Прокуратураи Тоҷикистон ба роҳ мемонад, ки ҳамчун шакли мустақили фаъолияти давлатӣ баромад мекунанд.

АДАБИЁТ

- 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – www.mmk.tj (давраи мурочиат: 14 феввали соли 2021)
- 2 Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Оли, муҳтарам Эмомали Раҳмон дар мулоқот бо кормандони мақомоти прокуратура ба муносибати 26 - солагии мақомоти прокуратураи Тоҷикистони соҳибистиклол. Душанбе, 13 марти соли 2018. – Соמוнаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. www.President.tj. (давраи мурочиат: 24 феввали соли 2021).
- 3 Қонуни Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2005, №7, мод. 398; с. 2006, №3, мод. 141; с. 2007, №5, мод. 350, №7, мод. 652; с. 2008, №12, қ. 1, мод. 981; с. 2009, № 5, мод. 314; с. 2011, №3, мод. 150, №6, мод. 428; с. 2012, №8, мод. 810; с. 2013, №7, мод. 497, мод. 498, №12, мод. 876; с. 2014, №3, мод. 139, №12, мод. 820; с. 2016, №3, мод. 125; Қонуни конституционии ҚТ аз 30.05.2017 с., №1410; 20.06.2019с., №1607; 17.12.2020., №1725.
- 4 Искандаров З.Х. Прокуратура и государственная защита прав и свобод человека и гражданина в уголовном процессе // Государство и право. – Душанбе: 2005. № 3. – С.45 – 55.
- 5 Раҳмон Ю.А. Назорати прокурорӣ. Китоби дарсӣ / Ю.А. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 390 с.

НАЗОРАТИ ПРОКУРОРӢ - ФАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛИ ДАВЛАТӢ

Дар мақолаи мазкур назорати умумии прокурорӣ ҳамчун фаъолияти мустақили давлатӣ, ки яке аз кафолатҳои конституционии таъмини қонуният аст ва онро дар шаклҳои гуногун амалӣ мегардонад, мавриди

таҳлил қарор гирифтааст. Ҳар як давлат вобаста ба сохтори давлатӣ ва низоми сиёсии худ мақомоти давлатиро таъсис медиҳад, ки назорати иҷроии қонунҳо, таъмини қонуният ва ҳифзи ҳуқуқи озодаҳои инсонро шаҳрвандонро ба роҳ меонад.

КАЛИДВОЖАҲО: назорати умумии прокурорӣ, иҷроӣ яқхелаи қонунҳо, ҳифзи ҳуқуқи озодаҳои инсон ва шаҳрванд, таъмини қонуният.

ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР - САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

В данной статье генеральный прокурорский надзор анализируется как самостоятельная государственная деятельность, являющаяся одной из конституционных гарантий законности и реализующая ее в различных формах. В каждом государстве в зависимости от его государственного устройства и политического строя устанавливаются органы государственной власти, осуществляющие надзор за исполнением законов, обеспечением законности и защитой прав и свобод человека и гражданина.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: генеральный прокурорский надзор, единообразное исполнение законов, защита прав и свобод человека и гражданина, обеспечение законности.

PROSECUTORIAL SUPERVISION AS AN INDEPENDENT STATE ACTIVITY

In this article, the prosecutor general's supervision is analyzed as an independent state activity, which is one of the constitutional guarantees of legality and implements it in various forms. In each state, depending on its state structure and political system, state authorities are established that oversee the implementation of laws, ensure the rule of law and protect the rights and freedoms of man and citizen.

KEYWORDS: Prosecutor General's supervision, uniform implementation of laws, protection of human and civil rights and freedoms, ensuring the rule of law.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Кӯҷмуродова Наргис Ҳикматуллоевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(992) 926360411**.

Сведения об авторе: *Куджмуродова Наргис Хикматуллоевна* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(992) 926360411**.

Information about the author: *Kujmurodova Nargis Khikmatulloevna* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **(992) 926360411**.

ЧИНОЯТҲО БА МУҚОБИЛИ САЛОМАТӢ

Кишварзода М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мувофиқи қонунгузорию чиноятӣ дар зерин мафҳуми шахсият на танҳо одами дорон қобилиятҳои номбаршуда, балки умуман ҳар гуна инсон ҳамчун дараҷаи олии организми зинда дар замин дар назар дошта мешавад. Аз ин нуқтаи назар қонуни чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон саломатӣ, озодӣ ва дигар ҳуқуқи манфиатҳои инсонро новобаста аз ҳолатҳои иҷтимоӣ ва ҳатто саломатии шахс ба ҷамъият хавфнок ба монанди шахси ҳуҷумкунанда, шахси чиноят содиркарда низ аз таъвозуи чиноятӣ ҳифз мекунад. Қонунгузорию чиноятии амалкунанда барои самаранок мубориза бурдан бо чиноятҳои муқобили саломатӣ содиршуда, тамоми заминаҳои зарурӣ медиҳад, аммо ҳар гуна қонунгузорию аз камбудӣ холибуда низ он мақсадҳоеро, ки барои пешгирии он, яъне содир шудани чиноят қабул шудааст, худ аз худ пайгирӣ ва амалӣ карда наметавонад.

Саломатии шахс, яъне солимӣ ин ҳолати муътадили ҷисмонии шахс мебошад, ки узвҳои бадани шахс пурра ғайриҷамъият мекунад ва шахс ҳудро хуб эҳсос мекунад.

Қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ, ки дар моддаи 111 Кодекси чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ карда шудааст, мувофиқи моддаи 18 КҶ ба гурӯҳи чиноятҳои наҷданон вазнин ва дараҷаи миёна дохил мешавад.

Дуруст татбиқи намуҷдани қонунгузорӣ бо назардошти мазмуни дақиқи он, ки бо роҳи баррасӣ намуҷдани масъулияти шахсе, ки дар содир кардани чиноят ба муқобили саломатӣ гунаҳгор мебошад, дуруст бандубаст намуҷдани кирдори ба ҷамъият хавфнок содиршуда ва татбиқи намуҷдани ҷазои сазовор ва боадолатона таъмин карда мешавад.

Мушкилоти объективӣ дар баҳои ҳуқуқӣ додан ба кирдори содиршуда аз он сабаб ба вучуд меояд, ки дар қонун мафҳумҳои баҳодиханда хеле зиёд мебошанд. Ин мафҳумҳо аз тарафи қонундонии мақомотҳои додситонӣ, милиса ва судӣ ба таври гуногун ва субъективӣ баҳо дода шуда, баррасӣ карда мешаванд, ки ин боиси нодуруст бандубаст шудани кирдори содиршуда ва татбиқи ҷазои нодуруст мегардад.

Мувофиқи қонунгузори ҷиноятӣ амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ, ба гурӯҳи ҷиноятҳои муқобили саломатӣ дохил мешавад, ки дар кодекси ҷиноятӣ аз моддаҳои 110 то моддаи 119 муқаррар карда шудаанд.

Қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ дар моддаи 111 Кодекси ҷиноятӣ пешбинӣ шуда, мувофиқи қисми якуми моддаи мазкур ин қасдан расонидани зараре мебошад, ки барои ҳаёт хавфнок набуда ва оқибатҳои дар моддаи 110 Кодекси ҷиноятӣ пешбинишударо ба миёна наовардааст, вале боиси харобшавии тулонии саломатӣ ё ба таври устувору назаррас аз даст додани камтар аз сеяки қобилияти умумии меҳнатӣ шудааст.

Дар моддаи 110 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон қасдан ба саломатӣ расонидани зарари вазнин пешбинӣ мешавад, ки мувофиқи он ин зарари ҷисмоние мебошад, ки барои ҳаёти инсон хавфнок мебошад ё боиси нобино, гунг, кар шудан ё талаф додани ягон узви бадан гардидааст ё аз қор мондани ин узв, қатъ гардидани ҳомиладорӣ ё дар бадсуратии ислохнопазирӣ ифода ёфтааст, инчунин расонидани зарари дигар ба саломатӣ, ки барои ҳаёт хавфнок мебошад ё боиси харобшавии зиёди саломатии марбут бо аз даст додани на камтар аз сеяки қобилияти умумии меҳнатӣ гардидааст ё гунаҳгор баръало медонист, ки он боиси пурра аз даст додани қобилияти меҳнати касбӣ ё бемории руҳӣ, нашъамандӣ ва ё токсикоманӣ гардида бошад.

Аломатҳои зарари вазнин ба саломатӣ чунин мебошанд: а) нобино, гунг, кар шудан, талаф додани ягон узви бадан ё аз қор мондани ин узв; б) қатъ гардидани ҳомиладорӣ; в) бемории руҳӣ; г) бемории нашъамандӣ ва токсикоманӣ; д) бадсуратии ислохнопазирӣ андом.

Ченак ва тавсифи умумии гум қардани қобилияти қорӣ инҳо мебошанд: а) харобшавии зиёди саломатии марбут ба аз даст додани на камтар аз сеяки қобилияти умумии меҳнатӣ, ки дар моддаи 110 Кодекси ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст; б) пурра аз даст додани қобилияти меҳнати касбӣ, ки дар моддаи 110 ҚҶ ҚТ муқаррар шудааст; в) харобшавии тулонии саломатӣ ё ба таври устувору назаррас аз даст додани камтар аз сеяки қобилияти умумии меҳнатӣ, ки дар моддаи 111 Кодекси ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст; г) ба мӯҳлати кӯтоҳ хароб шудани саломатӣ ё андаке ба таври устувор аз даст додани қобилияти меҳнатӣ, ки дар моддаи 112 Кодекси ҷиноятӣ муқаррар карда шудааст.

Барои ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидан барои ҷинояти собитшуда ва дуруст бандубаст намудани он, яъне додани баҳои ҳуқуқӣ ба он, таҳлили пурра ва муқаммалӣ аломатҳои таркиби ҷиноят (объект, тарафи объективӣ, субъект ва тарафи субъективӣ) ва маҷмуи онҳо дар асоси меъёрҳои дар қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ пешбинишуда зарур аст. Тадқиқи сатҳӣ ба қарорҳои нодуруст қабулшуда оварда мерасонад, ки дар натиҷаи он шахсро ба ҷавобгари ҷиноятӣ барои ҷинояти исботнашуда кашидан мумкин аст, ки ин беадолатона, ғайри мақсад ва номатлуб буда, дар натиҷа мақсади ҷазо, яъне барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, пешгирӣ намудани содиршавии ҷиноятҳо ва ислоҳи ҷинояткор амалӣ намешаванд. Баъзан дар амалҳои гунаҳкор, яъне ҳаракат ё беҳаракатӣ, таркибҳои ҷиноят аз тарафи мақомотҳои таҳқиқ ва тафтиш нодуруст баррасӣ мешавад, ки он дар ҳақиқат ҷой дорад ва ҳамчунин ҷиноят нодуруст бандубаст карда мешавад.

Мақсади қонунгузор аз танзим қардани масъалаҳои вобаста ба қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ ин муҳофизат намудани ҳуқуқи конституционии шахрвандон ба ҳифзи саломатӣ мебошад, ки аз тарафи давлат қафолат дода шудааст.

Қасд ҳамчун шакли муайяни гуноҳ аз ҷониби қонунгузор нисбатан аз беэҳтиётӣ дида бештар пешбинӣ шудааст. Ин амал ба он вобастагӣ дорад, ки кирдорҳои қасдан содиршаванда маъмулан аз дараҷаи бештар ба ҷамъият хавфнок буданаш дарак дода, қонунгузор онҳоро сари вақт криминализатсия мекунад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд шудааст, ки аз даҳ ҷинояти содиршуда, нухтои онҳо қасдона содир мешаванд. Аз рӯи

мазмуни психологӣ худ қасд ба қасди бевосита ва қасди бавосита тақсим мешавад (қ. 1 м. 28 КҶ ҚТ).

Дуруст муайян кардани намуди гуноҳ аҳамияти ҳукуқи гуногунчанбаро соҳиб мебошад.

Қасди бевосита - чиноят бо қасди бевосита содиршуда эътироф мешавад, агар шахс ба ҷамъият хавфнок будани ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк карда, имконият ё ногузирии фаро расонидани оқибати барои ҷамъият хавфнокии онро пешбинӣ намуда, хоҳони фаро расидани он бошад (қ. 1 м. 28 КҶ ҚТ).

Аз таърифи баёнгардида чунин аломатҳои қасди бевосита бармеоянд:

- 1) дарк намудани ба ҷамъият хавфнок будани ҳаракати (беҳаракатии) хеш;
- 2) пешбинӣ намудани имконият ё ногузирии фаро расидани оқибати барои ҷамъият хавфнок;
- 3) хостани фаро расидани он.

Ду аломати аввал, ки протсессии дар психикаи субъект ҷараён гирифтагиро тавсиф медиҳад, ки аз ин рӯ элементҳои (компонентҳои) қасди бевоситаро ташкил медиҳанд.

Аломати сеюм, ки ба хостани оқибат вобастагӣ дорад, элементи (компоненти) иродавии қасди бевоситаро ташкил медиҳад.

Ҳангоми қасди бевосита, аз ҷониби шахс дарк намудани ба ҷамъият хавфнок будани ҳаракати (беҳаракатии) худ, маънои фаҳмидани ҳам тарафи фактикӣ кирдори худ ва ҳам моҳияти иҷтимоии онро дорад. Дарк намудан он худ тасаввуротҳоро оид ба ҳосияти манфиатҳои дар бар мегирад, ки ба онҳо таъовуз оварда мешавад, яъне дар бораи объекти чиноят, оид ба мазмуни ҳаракате (беҳаракатие), ки ба воситаи он таъовуз ба амал бароварда мешавад, инчунин оид ба он ҳолатҳои воқеие, ки (вақт, ҷой, шароит), ки дар заминаи онҳо чиноят содир мешавад.

Инъикоси тамоми ин компонентҳо дар шуури гунаҳкор, ба ӯ имконият медиҳанд, ки самти объективӣ кирдорро, ки манфиатҳои муайяни иҷтимоии бо қонуни чиноятӣ ҳифзшаванда нигаронида шудаанд, яъне ба ҷамъият хавфнокии онро дарк намояд.

Дарк намудани ба ҷамъият хавфнокии ҳаракат (беҳаракатӣ), чун қоида дарк намудани зиддиҳукуқии кирдори содиршударо низ дар назар дорад. Аз рӯи ин масъала дар адабиёти ҳукуқӣ ақидаҳои гуногун баён шудаанд. Як қатор олимони ба мафҳуми қасд дарки зиддиҳукуқии кирдорро низ дохил қунонидаанд. Вале қисми зиёди олимони дар он ақидаанд, ки дарк намудани зиддиҳукуқии кирдор аломати ҳатмӣ элементи интеллектуалии қасд намебошад, зеро имконияти қасдона содир намудани чиноят бе донишмандии манъ будани чунин кирдор бо қонуни чиноятӣ ҷой дорад. Элементи интеллектуалии гуноҳи қасдона ба сифати аломати ҳатмӣ, танҳо, дарки ба ҷамъият хавфнок будани кирдори содиршавандаро пешбинӣ намудааст, на зиддиҳукуқӣ будани онро, ҳол он ки дар бисёр ҳолатҳо ҳангоми содиршавии чиноятҳои қасдона, зиддиҳукуқии кирдор дарк карда мешавад, дар баъзе ҳолатҳо қонунгузор онро ба мазмуни қасд дохил кардааст.

Чунончӣ, ҳангоме ки дар қонун ба дидаю доништа ғайриқонунӣ будани кирдор ишора шудааст. Масалан, дидаю доништа аз тараф судя ғайриқонунӣ баровардани ҳукм, ҳалнома ё дигар актҳои судӣ (м. 349 КҶ ҚТ) ё дидаю доништа ғайриқонунӣ дастгир кардан (м. 358 КҶ ҚТ). Зарурати махсусан муқаррар намудани мавҷудияти дарки ба ҷамъият хавфнокии кирдор аз ҷониби гунаҳкор, дар амалия хеле кам ба миён меояд, чунки дар бештар мавридҳо вай аён аст, ки ҳолатҳои қор низ аз он шаҳодат медиҳанд. Ҷой надоштани дарки характери ба ҷамъият хавфнокии кирдор мумкин аст ё аз камбудии (фаъолияти) шахсият (масалан, номуқаллафӣ), ки мавҷудияти он ҷавобгарии чиноятиро истисно месозад, ё аз мавҷуд набудани чинояти қасдан содиршаванда гувоҳӣ медиҳад. Дар ҳолати охириин шахс мумкин ба ҷавобгарии чиноятӣ барои чинояти аз беэҳтиётӣ содиршуда кашида шавад, агар дар меъёрҳои Кодекси чиноятӣ пешбинӣ шуда бошанд.

Дуюмин аломати ҳатмӣ элементи (компоненти) қасди бевосита имконият ё ногузирии фаро расидани оқибати барои ҷамъият хавфнокии ҳаракати (беҳаракатӣ) худро пешбинӣ намудани субъект мебошад. Ҷавобгарии чиноятӣ дар сурате, ки агар айбдоршаванда фаро расидани оқибатро пешбинӣ намояд ва наметавонад онро пешбинӣ намояд, ҷой надорад.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994.
2. Кодекси Гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, соли 2001.
3. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998.
4. Исмаилов И.А. Ответственность за причинение тяжких телесных повреждений по советскому уголовному праву. Издательство академии наук Азербайджанской ССР. Баку. 1969.
5. Читлов Д.С. Охрана здоровья граждан от тяжких насильственных посягательств / Д.С. Читлов. - Саратовский университет 1974.
6. Вышинская З.А. Преступление против личности / З.А. Вышинская. - М. 1939.
7. Гаухман Л. Д. Объект преступления: лекция / Л.Д. Гаухман. - М., 1992.
8. Гофман Э. Учебник судебной медицины / Э. Гофман. – СПб, 1912.
9. Даурова Т.Г. Уголовная ответственность за легкие телесные повреждения / Т.Г. Даурова. - Саратов; Изд-во СГУ, 1980.
10. Дубовец П.А. Ответственность телесные повреждения по советскому уголовному праву / П.А. Дубовец. Издательство «Юридическая литература». Москва-1964.
11. Жижиленко А. А. Преступления против личности / А.А. Жижиленко. - М.-Л., 1927.

ҶИНОЯТҲО БА МУҚОБИЛИ САЛОМАТИ

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои муҳими қонунгузори ҷиноятӣ, аз қабиле ҷиноятҳо ба муқобиле саломатӣ баҳшида шудааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илми соҳа ва қонунгузори амалкунандаи ҷиноятӣ масоили сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ оид ба ҷиноятҳо ба муқобиле саломатӣ тибқи қонунгузори ҷиноятӣ таҳлилу баррасӣ карда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҷиноятҳо муқобиле саломатӣ, саломатии шахсият, қонунҳои ҷиноятӣ, қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ.

ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ЗДОРОВЬЯ

Данная статья посвящена одной из важных проблем уголовного законодательства, в частности проблеме преступлений против здоровья. На основании изучения научной литературы соответствующей отрасли и действующего уголовного законодательства, освещаются проблемы уголовно-правовой политики в сфере преступлений против здоровья по уголовному законодательству.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовно-правовая политика, преступления против здоровья, здоровье личности, уголовный закон, умышленное причинение тяжкого вреда здоровью.

CRIMES AGAINST HEALTH

This article is devoted to one of the important problems of criminal law, in particular the problem of crimes against health. Based on the study of the scientific literature of the relevant industry and the current criminal law, the problems of criminal law policy in the field of crimes against health under criminal law are highlighted.

KEYWORDS: criminal policy, crimes against health, personal health, criminal law, deliberate infliction of serious harm to health.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Кишварзода Муҳаммад* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **00844-2530**.

Сведения об авторе: *Кишварзода Мухаммад* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **00844-2530**.

Information about the author: *Kishvarzoda Muhammad* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **00844-2530**.

ПОНЯТИЕ И СПОСОБЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ И ИСПОЛНЕНИЯ ОБЯЗАННОСТЕЙ

Тагайназарзода Р. Д.

Таджикский национальный университет

В соответствии с п. 1 ст. 9 ГК граждане и юридические лица по своему усмотрению осуществляют принадлежащие им гражданские права. Это означает, что все вопросы, связанные с использованием субъективных прав, включая объем и способы их реализации, а также отказом

от субъективных прав, передачей их другим лицам и т.п., решаются управомоченными лицами по их собственному усмотрению. Например, кредитор в заемном обязательстве может не только потребовать возврата долга, но и сложить его с должника, уменьшить его размер, уступить свое право требования другому лицу и т. п. При этом отказ граждан и юридических лиц от осуществления принадлежащих им прав не влечет прекращения этих прав, за исключением случаев, предусмотренных законом. Например, нельзя исключить из акционерного общества акционера, не принимающего участия в управлении акционерного общества. Напротив, наследник, не воспользовавшийся без уважительных причин своим правом на принятия наследства в течение 6 – месячного срока после открытия наследства, утрачивает это право.

При этом, однако, необходимо учитывать два следующих обстоятельства. Во – первых, некоторые субъективные права одновременно выступают в качестве гражданско – правовых обязанностей. Например, опекун не только вправе совершать от имени недееспособного гражданско – правовые сделки, но и обязан это делать, если того требуют интересы опекаемого. Поэтому реализация некоторых субъективных прав зависит не только от усмотрения управомоченных лиц, но и от предписаний закона.

Во – вторых, следует подчеркнуть, что в данном случае речь идет о конкретных субъективных правах, которыми обладают граждане и юридические лица. Вопрос о распоряжения правами, которые лишь могут возникнуть у субъекта в будущем, должен разрешиться с учетом правил о том, что «полный или частичный отказ гражданина от правоспособности или дееспособности и другие сделки, направленные на ограничение правоспособности или дееспособности, ничтожны, за исключением случаев, когда такие сделки допускаются законом». Поэтому, например, будет недействительным включенное в авторский договор условие, ограничивающее автора в создании в будущем произведений на данную тему в данной области.

Наиболее часто граждане и юридические лица распоряжаются принадлежащими им правами путем их осуществления. Под осуществлением права понимается реализация тех возможностей, которые предоставляются законом или договором обладателю субъективного права. Иными словами, осуществить субъективное гражданское право – значит реально воспользоваться той юридической свободой, которая гарантирована субъекту государством.

Субъективные гражданские права: понятие, содержание и осуществление

Необходимость понимания сущности субъективных прав. В этой связи возникает исследовательская потребность в изучении процесса осуществления заложенных в субъективных правах возможностей, с тем, чтобы понять, при каких условиях и предпосылках динамическое действие субъективного права способно становиться поведением, не одобряемым государством и обществом.

В отличие от этого, субъективное право всегда индивидуализировано, т.е. связано с конкретным субъектом правовых отношений. Однако само понятие субъективного права и юридической литературе трактуется неоднозначно. В юридической литературе появилось множество концепций и соответственно дефиниций субъективного право.

В вопросе о сущности субъективного права в науке выработано и общеизвестно в основном два подхода, в основе ограничения которых лежит определение исследуемого явления через категории воля и интерес. Основоположником волевой теории субъективного права является Савиньи.

Данная теория, несмотря на аргументированность и заманчивость, была подвергнута критике по определенным недостаткам.

В отличии от волевой теории, теория интереса связывает право с интересом, с потребностями гражданско – правового оборота. Основоположником данной теории считается Р. Иеринг, который под субъективным правом понимает юридически защищенный интерес. Некоторые авторы, развивая теорию интереса, писали, что «интерес – это только цель, а не сущность права, что право лишь средство обеспечения или охраны интересов». Не отрицая тезис о том, что субъективное право это юридически защищенный интерес, следует отметить, что не все наши интересы юридически могут быть защищены. Наряду с вышеуказанными теориями, в науке гражданского права разработаны также другие теории. Н.Н. Алексеев развивая

комбинирование данных теорий, с одной стороны, отрицает их, указывая, что субъективное право не есть ни сила, ни свобода, ни воля, ни интерес, с другой стороны признавая их – «при некоторых условиях оно может быть и тем, и другим, и третьим и т.д.» . Таким образом, определение субъективных прав осуществляется посредством воли, интереса, свободы и т.п.

Субъективное право, как меру возможного или дозволенного поведения впервые в литературе предположил рассматривать С.Н. Братусь. Другие подходы к субъективному праву, в основу сохраняя предложенную С.Н. Братусем структуру, только уточняли его содержание, акцентируя внимание на те или иные аспекты или дополняя другими элементами.

По мнению В.И. Леушина, субъективному праву характерны следующие признаки:

а) субъективное право – это мера возможного, дозволенного поведения, т.е. управомоченное лицо имеет свободу выбора из целого ряда вариантов поведения, одновременно устанавливаются границы, в пределах которых может действовать управомоченное лицо;

б) юридические нормы определяют содержание субъективного права;

в) осуществление субъективного права обеспечено обязанностями других и оно гарантировано государством;

г) субъективное право предоставляется управомоченному для удовлетворения его интереса, отсутствие интереса теряет стимул в его осуществлении.

Н.И. Матузов рассматривает субъективное право как создаваемую и гарантируемую государством посредством норм объективного права особой юридической возможности действовать, позволяющей субъекту вести себя определенным образом, требовать соответствующего поведения от других лиц, пользоваться определенным социальным благом, обращаться в случае необходимости к компетентным органам государства за защитой – в целях удовлетворения личных интересов и потребностей, не противоречащих общественным.

Н.И. Матузов в содержание субъективного права включает четыре элемента:

а) возможность поведения самого управомоченного лица;

б) возможность требовать должного поведения от других;

в) возможность использовать в необходимых случаях мер принуждения;

г) возможность пользоваться определенным социальным благом.

Таким образом, из приведенных точек зрения и позиций можно выделить следующие основные моменты в определении и сущности субъективного гражданского права. Субъективное право представляет собой, прежде всего, меру. Оно имеет свои пределы, в рамках которых оно может быть осуществлено. Также субъективное право представляет его обладателю вариативность в выборе поведения. Управомоченное лицо само выбирает вариант поведения, и этот вопрос зависит от его воли и усмотрения. Субъективное право предоставлено и гарантируется нормами объективного права. И, наконец, у субъективного права есть определенное назначение.

Субъективное гражданское право имеет социальную ценность, если оно осуществимо в реальности.

Осуществляя субъективные гражданские права, «субъект преследует достижения определенных социально – экономических и юридических целей. Следовательно, осуществление субъективного гражданского права – это процесс, в котором управомоченный субъект на основе наличествующих у него юридических возможностей имеет возможность удовлетворять свои материальные и духовные потребности». Проблема осуществления субъективного гражданского права широко освещено в цивилистической науке в работах В.П. Грибанова, Н.И. Мирошниковой, Е.В. Вавилина, В.А. Ойгензихта, Ш.Т. Тагайназарова, М.З. Рахимова, Ш.К. Гаюрова, И.Х. Бабаджанова и др.

Конструктивные аспекты осуществления субъективного гражданского права были разработаны В.П. Грибановым. Суть его суждения сводится к тому, что содержание субъективного права включает в себя лишь возможное поведение управомоченного лица, а осуществление обозначает совершение реальных, конкретных действий, содержание субъективного права всегда предопределено законом, который прямо предписывает управомоченному лицу вариант поведения либо предусматривает дозволение. Однако процесс правоосуществления всегда имеет волевой атрибут.

Вывод: Субъективное право – это право конкретного лица (частного или коллективного) предусмотренного законом или иным правовым актом гарантируемого государством, юридическая возможность субъекту действовать, пользоваться этим социальным благом, позволяющий вести себя определённым образом, в случае необходимости требовать соответствующего поведения от других лиц, а в случае необходимости обращаться к компетентным государственным органам за защитой, в целях удовлетворения своих потребностей не противоречащих общественным интересам.

Способы осуществления гражданских прав

Главным элементом всякого субъективного права является свобода выбора соответствующего поведения самим управомоченным субъектом. Именно поэтому субъективные гражданские права осуществляются прежде всего посредством собственных юридически значимых активных действий управомоченных лиц. Собственник может сам пользоваться своим имуществом, может сдать его в аренду, продать, обменять и т.п. Во всех этих случаях им реализуется право на свои активные действия, с помощью которых удовлетворяются его интересы.

Право на положительные действия, тесно связано с другим необходимым элементом субъективного права – с правом требования соответствующего поведения обязанных лиц.

Осуществление субъективных прав в этом плане всегда представляет собой органический сплав возможностей совершения собственных действий управомоченным лицом с возможностью требовать исполнения или соблюдения юридических обязанностей другими лицами.

Конкретная реализация этих возможностей и представляет собой способы осуществления права.

Выбор способа осуществления права зависит не только от усмотрения субъекта, но и от конкретного содержания субъективного права. Последнее, в свою очередь, определяется его назначением, т.е. теми целями, для достижения которых оно и предоставляется управомоченному лицу. Так, субъективное право авторства призвано обеспечить общественное признание того факта, что лицо является создателем нового, творчески самостоятельного произведения. В связи с этим на первый план выдвигается предоставленная творцу произведения возможность требовать от всех третьих лиц воздержания от каких – либо действий, которые бы отрицали или ставили под сомнение данное обстоятельство.

От характера субъективного права зависит в конечном счете и то, исчерпывается ли осуществление права каким – то одним действием или выражается в длящихся, повторяющихся действиях управомоченного субъекта.

Так, например, если субъективное право на принятие наследства может быть осуществлено лишь однократно, то право нанимателя по договору жилищного найма предполагает ряд длящихся, многократно повторяющихся действий по пользованию жилым помещением.

Пределы осуществления субъективных гражданских прав

Субъективные права не могут быть безграничны.

Общеизвестно, что «всякое право, будучи мерой возможного поведения, имеет определенные рамки, как по своему объему, так и по характеру осуществления, вот это и есть пределы осуществления субъективных гражданских прав. При этом первые из указанных пределов являются неотъемлемым свойством субъективного права, т.е. при выходе субъекта из границ содержания право перестает быть правом, превращаясь либо в фактическую возможность, не обеспеченную государственной защитой, либо в произвол». Без установления предела невозможно представить само право. Право существует во многом благодаря пределам, в частности в осуществлении.

По своей природе процесс осуществления гражданских прав можно охарактеризовать как нормальное, надлежащее явление. Потому, осуществление права всегда предполагается правомерным действием. Однако юридический опыт правореализации и опыт судебного рассмотрения конфликтов, который неразрывно с ним связан, заставляет сделать существенную отговорку следующего содержания: надлежащими нужно считать только те действия лица,

которые основываются на содержании его субъективного права, а также осуществляются с соблюдением определенных установок, пределов.

Некоторые авторы считают, что введение понятия пределов осуществления гражданских прав в гражданское законодательство нецелесообразно. Так, если действия совершаются в пределах меры дозволенного поведения, установленной управомочивающей нормой, но в то же время выходят за границы дозволения, суженного в результате действия других норм, то такие действия должны считаться совершенными уже за пределами права, то есть не осуществлением права, а правонарушением.

Пределы осуществления субъективными правами являются правовыми ограничениями, сдерживающими ненадлежащий вариант осуществления правами. Эта проблема была предметом исследования многих авторов. Однако вопрос о том, каковы пределы осуществления субъективного права, остается дискуссионным.

Н.А. Дурново, отходя от таких позиций, указал на следующие критерии пределов осуществления субъективного права:

1) нормы морали; 2) разумность и добросовестность; 3) назначение осуществляемого права; 4) интерес управомоченного лица и интересы других лиц.

Можно встретить разные подходы к определению пределов осуществления субъективными гражданскими правами и критериев их разграничения.

Думается, что разработка четко систематизированного, логически построенного и классифицированного по одному критерию пределов осуществления субъективными правами не существует, и в этом не острой необходимости. Всякая классификация пределов осуществления прав является условной. Значение дифференциации на группы состоит, прежде всего, в уяснении и осознании масштабов последствий несоблюдения пределов, которые относятся к тому или иному виду. Поэтому данный вопрос нами рассматривается с позиции исследования отдельных пределов осуществления субъективными гражданскими правами.

Действующее законодательство Республики Таджикистан позволяет всем субъектам самостоятельно распоряжаться конкретными субъективными правами и исполнением обязанностей. Осуществление субъективных прав и исполнение возложенных на управомоченное лицо обязанностей может носить разовый характер или проявляться в длящихся повторяющихся действиях. В некоторых случаях законом предписывается обязательное исполнение только управомоченным лицом конкретного права и обязанности.

Что же касается интереса, защищенного правом, то С.Н. Братусь исключает его из содержания субъективного права Р. Иеринга, считал «что интерес – это только цель, что право – лишь средство обеспечения или охраны интересов».

Предоставление управомоченному субъекту юридически гарантированной возможности удовлетворить свои потребности, при этом, не нарушая интересов других лиц, общества и государства, составляет назначение субъективного права.

Назначение же субъективного права состоит в обеспечении возможности субъекта на законных основаниях, в рамках, предоставленных ему объективным правом правомочий, совершать действия, направленные на удовлетворение своих интересов.

Следует согласиться с О.А. Поротиковой в том, что пределы осуществления субъективных прав выполняют в механизме правореализации следующие задачи:

1. Разумно ограничивают процесс реализации возможностей, заложенных в содержании субъективного права, в целях эффективного удовлетворения потребностей всех субъектов отношений.

2. Сдерживают антиобщественные и негативные проявления осуществления права.

3. Стимулируют активное поведение управомоченного лица, направляя его к правомерности.

4. Выступая элементом позитивной ответственности субъекта, в силу его обязанности соотносить свое поведение с установленными в нормах границами и ориентирами.

Вывод: Содержание субъективного права всегда предопределено законом, который прямо предписывает управомоченному лицу вариант поведения либо предусматривает определенное дозволение.

Содержание субъективного права включает в себя приобретения или возможное поведения управомоченного лица. Осуществления обозначает совершения реальных, конкретных действий. Осуществление права есть динамический процесс его развития.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иеринг Р. Избранные труды / Р. Иеринг. – Самара, 2003.
2. См. подробнее: Венедиктов А.В. Указ. соч. – С. 36-37.
3. Братусь С.Н. Юридические лица в современном гражданском праве // Ученые труды ВШЮН Министерства юстиции СССР. 1947.
4. Алексеев Н.Н. Основы философии права / Н.Н. Алексеев. - СПб., 1999.
5. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права / С.Н. Братусь. – М., 1950.
6. Теория государства и права. Учебник / Под ред. С.С. Алексеева. – М., 1985.
7. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия: Теоритические проблемы субъективного права / Н.И. Матузов. – Саратов, 1972.
8. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / В.П. Грибанов. – М., 1972 г.
9. Емельянов В.И. Запрет злоупотребления гражданскими правами // Законность. 1999. №10. – С. 54-55.

МАФҲУМУ РОҲҶОИ АМАЛИСОЗИИ ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ ВА ТАТБИҚИ УҲДАДОРИҶО

Дар мақола ба таври мухтасар масъалаҳои ҳуқуқи субъективии граждани, ифодаи ҳуқуқи ин мафҳум ва роҳҳои дар амал татбиқ намудани он арзёби шудааст. Концепсияи ин мафҳуми ҳуқуқи фарогири масъалаҳои муабрам буда, муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, то моҳияти аслии онро дар асоси сарчашмаҳои муътамади илми ҳуқуқшиносӣ баррасӣ намояд ва усулҳои татбиқи амалии онро пешниҳод созад.

КАЛИДВОЖАҶО: ҳуқуқҳои субъективии шаҳрвандӣ, мафҳумҳои назариявӣ, усулҳои гуногуни татбиқ, ваколатҳо, доираи татбиқ, иҷозат, доираи имконпазири рафтор, шаклҳо, воситаҳои хифз, усулҳои мувофиқи татбиқ.

ПОНЯТИЕ И СПОСОБЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ И ИСПОЛНЕНИЯ ОБЯЗАННОСТЕЙ

В статье кратко оцениваются вопросы субъективных гражданских прав, юридическое выражение этого понятия и способы его реализации на практике. Понятие этой правовой концепции охватывает важные вопросы, и автор предпринял попытку рассмотреть ее сущность на основе достоверных источников судебной практики и предложить методы ее практического применения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: субъективные гражданские права, теоретические концепции, различные способы реализации, полномочия, объем реализации, дозволение, возможный спектр поведения, формы, средства защиты, соответствующие способы реализации.

THE CONCEPT AND METHODS OF EXERCISING CIVIL RIGHTS AND FULFILLING DUTIES

The article briefly assesses the issues of subjective civil rights, the legal expression of this concept and the ways of its implementation in practice. The concept of this legal concept covers important issues, and the author made an attempt to consider its essence on the basis of reliable sources of judicial practice and suggest methods for its practical application.

KEYWORDS: subjective civil rights, theoretical concepts, various methods of implementation, powers, scope of implementation, permission, possible range of behavior, forms, means of protection, appropriate methods of implementation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тагайназарзода Рушана Далер* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Тагайназарзода Рушана Далер* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Tagainazarzoda Rushana Daler* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ҶАВОБГАРИИ ШАРИКОНИ ҶИНОЯТ

Худойдодов Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шахсе, ки субъекти ҷиноятӣ дар моддаи Қисми махсуси Кодекс махсус зикргардида набуда, дар содир намудани ҷинояти пешбининамудаи ҳамин модда иштирок кардааст,

барои ин ҷиноят метавонад танҳо ба сифати ташкилкунанда, таҳриkkунанда ё ёрдамчӣ ба ҷавобгарӣ кашида шавад.

Агар иҷрокунанда бо сабабҳои аз ӯ новобаста ҷиноятро то ба охир расонида натавонад, шарикони дигари ҷиноят барои шарикӣ дар тайёри ба содир намудани ҷиноят ё қасдан содир намудани ҷиноят ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Агар кирдорҳои ташкилкунанда, таҳриkkунанда ё ёрдамчӣ бо сабабҳои аз онҳо новобаста барор нагирад, онҳо барои тайёри ба ҷинояти дахлдор ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Нақши шарикон дар ҷиноят ва вазифаҳои онҳо гуногун мебошад. Барои татбиқи принципи фардикунонии ҷазо ва адолатнокии ҷазо (м.8 КҶ) би инобат гирифтани роли ҳар яки шарикон зарур аст. Бояд қайд намуд, ки ба ҷамъият хавфнокии ташкилкунанда ва нисбат ба ёрдамчӣ баландтар аст. Аз ин рӯ, суд хангоми таъини ҷазо, нақши фаъол бозидани онҳоро ҳатман бояд ба сифати ҳолати вазнинкунанда ба инобат гирад (банди «г» м.62 КҶ).

Агар дар ҷинояти содирнамудаи шарикон якчанд нафар ҳамичрокунандагон бошанд, огоҳ онҳо тибқи моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ барои ҳамон ҷиноят ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Дар ин ҳолат, дар вақти бандубасти ҷиноят, ишора ба м.36 КҶ карда намешавад. Аммо нисбат ба ташкилкунанда ва ёрдамчӣ ҳамон моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ва қисмҳои дахлдори м.36 КҶ татбиқ карда мешавад. Дар он ҳолате, ки иҷрокунанда дар як маврид ҳам функцияи ташкилкунанда, таҳриkkунанда ва ёрдамчро иҷро намуда, нақши иҷрокундаи ҷиноятро низ амалӣ кардааст, ҷавобгарӣ нисбати он дар доираи муқаррароти моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ муқаррар мешавад.

Дар он ҳолате, ки шахс субъекти ҷинояти дар Қисми махсуси КҶ муайяншуда набуда (мисол, ҷиноятҳои муқобил хизмати ҳарбӣ), дар содиркунии ҷинояти дар он модда пешбинишуда чун ташкилкунанда, таҳриkkунанда ва ёрдамчӣ ширкат варзидааст, ӯ мувофиқи нақши иҷрокардааш бо моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад.

Агар шахси иҷрокунанда ҷиноят бо сабабҳои аз ӯ новобаста ҷиноятро то ба охир расонида натавонад, шарикони ҷиноят барои тайёри ба ҷиноят ва ё суиқасд ба ҷиноят ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Мисол, ташкилкунанда ва ёрдамчӣ тамоми шароити заруриро барои содир намудани ҷинояти одамкушӣ тайёр мекунад, аз ҷумла, ташкилкунанда пули лозимаро барои хариди ярок, барои иҷроиши ҷиноят, иҷозатномаи махсус барои ворид шудан ба бинои лозимӣ ва ёрдамчӣ бо мошинаи махсус бурдани ярокро то ҷойи лозима таъмин мекунад, аммо иҷрокунанда бо сабабҳои аз ӯ новобаста ҷиноятро то ба охир расонида натавонад ва дастгир карда мешавад. Дар ин ҳолат ташкилкунанда ва ёрдамчӣ чун шарикони ҷиноят барои суиқасд ба ҷинояти одамкушӣ тибқи қ.1 м.104 КҶ ва бо дастрасии м.м.32 ва 36 КҶ ва иҷрокунанда, ки сабаби ба ӯ вобастанабуда ҷиноятро ба анҷом расонида натавонист, бо қ.1 м.104 КҶ бо дастрасии м.32 КҶ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Аз ҷониби иҷрокунанда содир гардидани ҷинояте, ки шарикони дигар қасди онро надоштанд, ифроти иҷрокунанда эътироф мешавад. Барои ифроти иҷрокунанда дигар шарикони ҷиноят ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешаванд.

Ифроти (эксесси) иҷрокундаи ҷиноят дар ҳолате мешавад, ки агар шарикон барои содир кардани ҷинояте маслиҳат карда бошанд, вале иҷрокунанда хангоми иҷроиши он ба кирдори дигари ҷиноятие даст мезанад, ки шарикони дигар қасди онро надоштанд.

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ифроти ҷиноят ба ду намуд тасниф мешавад: ифроти шуморавӣ ва ифроти сифатӣ. Дар ифроти шуморавӣ иҷрокундаи ҷиноят дигар намуди ҷиноятро содир мекунад, ки он бо ҷинояти бо шарикон маслиҳаткарда аз нигоҳи объект ягона мебошад. Мисол, таҳриkkунанда иҷрочиро ба дуздӣ даъват кард, вале иҷрочӣ ғоратгарӣ мекунад. Дар чунин ҳолат таҳриkkунанда бояд барои тайёри ба ҷинояти дуздӣ ба ҷавобгарӣ кашида шавад ва иҷрочӣ бошад, ба ҷинояти воқеии содиркардааш, яъне ғоратгарӣ. Дар ифроти шуморавӣ иҷрочӣ аз доираи қасди шарикон берун баромада, ҷинояти ба он монандро (мансуб ба ҷинояти банақшагирифта) содир мекунад, ки метавонад хавфнокиаш баландтар ва ё пасттар бошад.

Чавобгарии шарикони чиноят вобаста ба хусусият ва дараҷаи иштироки воқеии ҳар як онҳо дар содир намудани чиноят муайян карда мешавад.

Ҳамичроқунандагон барои чинояти якҷоя содирнамудашон бо моддаи Қисми махсуси ҳамин Кодекс бе ишора ба моддаи 36 ҳамин Кодекс ба чавобгарии чиноятӣ кашида мешаванд.

Чавобгарии чиноятӣ ташкилкунанда, таҳриқкунанда ва ёрдамчӣ бо ишора ба моддаи 36 - и ҳамин Кодекс мутобиқи моддаи Қисми махсуси Кодекси мазкур муқаррар мегардад, ба истиснои ҳолатҳое, ки агар онҳо дар як вақт ҳамичроқунандагони чиноят бошанд.

Дар ифроти сифатӣ бошад, иҷроҷӣ чиноятро содир мекунад, ки он ба чинояти банақшагирифтаи шарикон наздиқӣ надорад. Дар чунин ҳолат иҷроҷӣ ба объекти тамоман дигар таҷовуз мекунад. Мисол, А. далолат мекунад, ки Б. одамкушӣ содир кунад. Б. бошад, ба хона даромада, дуздӣ содир мекунад.

Муайян намудани ифроти чиноят барои дуруст бандубаст кардани чиноят ва татбиқ намудани ҷазо шарт ва зарур аст. Қонунгузор дар ин ҳолат, пеш аз ҳама, ба тарафи субъективии чиноят таъя мекунад. Аз ҷониби иҷроқунанда баромадан аз доираи маслиҳат ва нақшаи кашидашуда, дигар шариконро аз чавобгарӣ барои кирдори содиркардаи иҷроқунанда озод менамояд. Зеро шарикони дигар чунин мақсад надоштанд ва онро пешбинӣ ҳам накарда буданд. Дигар ин, ки байни ҳаракати дигар шарикон ва ҳаракати иҷроқунанда алоқаи сабабӣ мавҷуд нест. Бинобар ин, иҷроқунанда барои чинояти содиркардааш ва шарикони дигар барои тайёри ба чинояти банақшагирифта бояд ба чавобгарӣ кашида шаванд.

Чиноят бе маслиҳати пешакӣ аз ҷониби гурӯҳи ашхос содиршуда эътироф мешавад, агар дар он иҷроқунандагоне иштирок карда бошанд, ки дар хусуси якҷоя содир намудани он пешакӣ маслиҳат накардаанд.

Чиноят бо маслиҳати пешакӣ аз ҷониби гурӯҳи ашхос содиршуда эътироф мешавад, агар дар он ашхосе иштирок карда бошанд, ки дар хусуси якҷоя содир намудани он пешакӣ маслиҳат кардаанд.

Чиноят аз ҷониби гурӯҳи муташаккил содиршуда эътироф мешавад, агар дар он аз ҷониби гурӯҳи устувори ашхосе, ки пешакӣ барои содир намудани як ё якчанд чиноят муттаҳид шудаанд, содир шуда бошад.

Талаботи нахустине, ки барои ба чавобгарии чиноятӣ кашидани ҳамиштирокчиён зарур аст, ин мавҷуд будани аломатҳои чиноят дар кирдори онҳост. Мақомоти татбиқи ҳуқуқ ҳангоми таъини ҷазо барои шарикони чиноят махсусият ва дараҷаи иштироки воқеии ҳар яки онҳоро (тибқи м.36 КҶ) дар содиркунии чиноят бояд ба инобат гиранд. Суд ҳангоми таъини ҷазо асосҳои умумии таъини ҷазоро (м.60 КҶ) бо дарназардошти иштироки фардии шарикон ба инобат мегиранд. Ташкилкунанда ва ёрдамчӣ, ки дар м.36 нақш ва мафҳуми онҳо пурра шудааст (онҳо ҳам чиноятро ташкил ва ҳам таъмин менамоянд), ба чавобгарии чиноятӣ тибқи моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ бо дастрасии м.36 кашида мешаванд. Чунин бандубаст нибати онҳо аз он бармеояд, ки Қисми махсус асосан чавобгариро нисбати иҷроқунанда пешбинӣ мекунад ва ҳангоми таъя намудан ба м.36 ҳамиштирокии онҳо дар содир намудани чинояти мушаххаси дар Қисми махсуси КҶ пешбинишуда равшан мегардад.

Иттиҳоди чиноятӣ (ташкilotи чиноятӣ) муттаҳидшавии ду ё якчанд гурӯҳи муташаккил эътироф мешавад, ки барои содир намудани чиноятҳои вазнин ё махсусан вазнин ба ташкilotи устувор таъсис ёфта, фаъолияти он ба тақсмоти вазифаи идоракунӣ, таъмин ва иҷрои мақсадҳои чинояткорунаи иттиҳод дар байни аъзои иттиҳод ва сохторҳои он асос меёбад.

Чиноят дар ҳолате аз ҷониби иттиҳоди чиноятӣ (ташкilotи чиноятӣ) содиршуда эътироф мешавад, ки агар онро узви (аъзои) чунин иттиҳод чихати иҷрои мақсадҳои чинояткорунаи он, инчунин бо супориши иттиҳоди чиноятӣ шахсе содир карда бошад, ки узви иттиҳоди чиноятӣ нест.

Шахсе, ки гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди чиноятӣ (ташкilotи чиноятӣ) таъсис додааст ё ба он роҳбарӣ кардааст, дар ҳолатҳои пешбинишудаи моддаҳои Қисми махсуси ҳамин Кодекс барои ташкил ва роҳбарии онҳо, инчунин, барои тамоми чиноятҳои

содирнамудаи гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ), агар қасди ӯ содир намудани онҳоро дар бар гирифта бошад, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад. Дигар иштирокчиёни гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ) барои иштирок дар онҳо дар ҳолати пешбиниамудаи моддаҳои дахлдори Қисми махсуси ҳамин Кодекс, инчунин, барои ҷиноятҳое, ки дар тайёри ё содир кардани онҳо ширкат варзидаанд, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд.

Таъсиси гурӯҳи муташаккил дар ҳолатҳое, ки дар моддаҳои Қисми махсуси ҳамин Кодекс пешбинӣ нашудааст, боиси ҷавобгарии ҷиноятӣ барои тайёри ба он ҷиноятҳое мегардад, ки барои содир кардани онҳо ин гурӯҳ таъсис ёфтааст.

Ҷавобгарии ҷиноятӣ ашхоси дар ҳамин модда номбаршуда бе ишора ба моддаи 36 – и Қисми умумии ҳамин Кодекс фаро мерасад.

Иштирокчии гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ), ки ихтиёран ба мақомоти ҳокимият ҳозир шуда, то содир гардидани ҷиноят дар ошкор намудани нияти ҷинояткорона ғаёлона мусоидат намудааст, агар дар кирдори ӯ аломатҳои таркиби ҷинояти дигар мавҷуд набошад, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад.

Яке аз омилҳои ба шаклҳо тақсим намудани шарикӣ дар ҷиноят – ин вақти пайдо шудани маслиҳат байни шарикон оид ба содир намудани ҷиноят мебошад. Дар моддаи тафсиршаванда дар бораи чунин шаклҳои шарикӣ дар ҷиноят сухан меравад. Ин меъёр, ки ба шаклҳои шарикӣ бахшида шудааст, аввалин бор ба КҶ дохил карда шудааст. Аҳамияти ҳуқуқии ҷиноии шаклҳои шарикӣ, ки дар моддаи мазкур номбар карда шудааст, аз он иборат аст, ки онҳо ё ба сифати аломати ҳатмии таркиби ҷиноят (м.м.185,186,187 ва ғ. КҶ) ё ҳамчун аломати вазнинкунандаи (квалификатсионии) таркиби ҷиноят (банди «з» қ.2 м.104, банди «б» қ.2, банди «в» қ.4. м.244 КҶ) ё ба сифати ҳолатҳое, ки ҷазоро вазнин мекунад (банди «в» қ.1 м.62 КҶ), баромад мекунад.

Дар он ҳолатҳое, ки ҳаракати шарикон барои содиркунӣ ва ташкили ҷиноят равон шуда бошад, вале ҳаракатҳои онҳо бинобар сабабҳои ба онҳо вобастанабуда амалӣ нашавад, онҳо барои тайёри ба ҷиноят ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд (шарикӣ барорнагирифта). Мисол, таҳрикунанда бо сабабҳои ба ӯ вобастанабуда наметавонад, ки иҷрокунандаро барои содир намудани ҷиноят ҷалб намояд; ташкилкунанда наметавонад, ки субъектони дигарро бо шарту шароитҳои лозима барои содиркунии ҷиноят таъмин намояд, гурӯҳро ба яғонафикрӣ орад ва ғайра. Ҳаракатҳои ёрдамчӣ дар ҳолате барорнагирифта махсуб мешавад, ки иҷрокунанда аз ёрдами ӯ даст кашад ва ё ёрии ӯро қабул намуда, аз содиркунии ҷиноят ихтиёран даст кашад. Шарикӣ барорнагирифта чун шакли махсуси тайёри ба ҷиноят баромад мекунад, ки кирдори ҳамаи онҳо бо дастрасии қ.2 м.32 КҶ ва моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ бандубаст карда мешавад.

Дар ин шакли шарикӣ ҳар як шарикони ҷиноят иҷрокунандагон ба ҳисоб рафта, мумкин, ки пурра ва ё қисман тарафи объективи ҷинояти мушаххасро содир намоянд (ҳар яки онҳо – пурра ё қисман ва ё якеаш – пурра, дигараш - қисман).

Гурӯҳи муташаккил бо мақсади содир кардани ҷиноят, ки тайёрии дурударозро дарбар мегирад, таъсис шудааст. Гурӯҳи муташаккили худро то дергоҳ нигоҳ медорад. Аломати ин гурӯҳ чунинанд: а) ба гурӯҳ ду ва ё зиёда ашхос шомил аст; б) гурӯҳ пешакӣ бо мақсади содир намудани як ва ё якчанд ҷиноят ташкил шудааст; в) гурӯҳ хусусияти устуворӣ ва муттаҳидиро дорост.

Тарафи субъективи гурӯҳи муташаккили ҷиноятиро махсусияти маслиҳат ва қарордоди гурӯҳ ташкил медиҳад. Аввал ин ки ин паймон хусусияти қаблӣ ва пешакӣ дошта, бо мақсади содир намудани ҷиноят баста мешавад. Дуввум ин ки ҳар як аъзои гурӯҳ медонад, ки вай ба гурӯҳи муташаккили ҷиноятӣ бо мақсади содир намудани ҷинояти мушаххас ва ё силсила ҷиноятҳо ҳамроҳ шудааст. Аъзоёни гурӯҳ нақш ва вазифаҳои қаблан ба уҳда гирифтаи худро дар содир намудани ҷиноят хуб медонанд. Тақсими ваколат ва вазифаҳо дар гурӯҳ мумкин аст аз рӯйи зинавӣ ва ё функционалӣ ба роҳ монда шавад. Муташаккили гурӯҳ дар тобеияти дохилӣ қарор доштани аъзоёни гурӯҳро тақозо дорад. Дар КҶ, масалан, ба мафҳуми гурӯҳи муташаккили ҷиноятӣ, м.186 КҶ (бандитизм) шомил

аст. Бандитизм аз дигар гурӯҳҳои муташаккили ҷиноятӣ бо он фарқ мекунад, ки вай яроқнок буда, мақсади ҳучум ба шахрвандон ва ташкилотҳоро дорад.

Аъзоёни гурӯҳи муташаккили ҷиноятӣ барои он ҷиноятҳое, ки дар тайёри ва амалишавии онҳо бевосита иштирок доранд, тибқи моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд (банди «б» қ.3 м.130, банди «в» қ.3 м.138 ва банди «г» қ.4 м.200 КҶ ва ғайра).

Шакли дуҷуми шарикӣ дар ҷиноят – ин аз ҷониби гурӯҳи ашхос содир намудани ҷиноят бо маслиҳати пешакӣ мебошад. Дар маслиҳат нақши иҷрокунандагон, вақти содиршавии ҷиноят, тарзи иҷрокунии он, дастрас намудани воситаи ҷиноят ва ғайра мавриди баррасӣ қарор мегирад. Аломатҳои он чунинанд: а) ҷиноятро ду ва ё зиёда шахсон содир мекунад; б) шарикони ҷиноят пешакӣ то содир шудани ҷиноят маслиҳат кардаанд; в) ҳамаи онҳо иштароккунандагони ҷиноят буда, пурра ё қисман тарафи объективии ҷинояти мушаххасро иҷро мекунад ва ё ин ки на ҳамаи онҳо дар иҷро намудани тарафи объективии ҷинояти мушаххасро иштирок менамоянд (мисол, мувофиқи маслиҳати пешакӣ оид ба содир намудани дуздӣ, яке аз шарикон дар кӯча ба сифати «посбон» роли ҷиноятиро мебозад ё ин ки вазифаи соҳиби амволро ба гап гирифтанд дорад); г) маслиҳати пешакӣ хусусияти оддиро дорад аст.

Ҷиноятҳое, ки аз ҷониби гурӯҳи ашхос бе маслиҳати пешакӣ содир мешаванд – ин ҷиноятҳоест, ки ду ва ё зиёда шахс ба ҷинояти содиршуда истода ба сифати иҷрокунандагон ҳамроҳ мешаванд. Дар чунин ҳолат, ҳаракати онҳо дар зинаи ниҳоят пасти мусоидаткунии бошуурона қарор дорад. Онҳо бошуурона ҳаракати ҷиноятиро дар як вақт содир мекунад, вале нисбат ба он маслиҳати пешакӣ қарордод надоранд. Ҳаракати онҳо дар ин ҳолат бо хоҳиши худнишондиҳӣ (дар авбошӣ), қонеъ намудани талаботи шахвонӣ (дар таҷовуз ба номус), гирифтани қасди дерина (дар одамкушӣ) ва дигар асосҳо бо ҳаракати содиркардаистодаи ҷинояткори дигар мусоидат намуда, иҷроиши ҷиноятро осон мегардонад. Мумкин аст, ки ҳангоми содиркунии ҷиноят нафари дигар бе маслиҳати пешакӣ барои содиркунии ҷиноят кумак намуда, монеаҳоро бартараф намояд. Мисол, дар таҷовуз ба номус Б. кӯшиш карда истодааст, ки занеро ба тарафе кашад. Шахси дигар бошад – А. ин ҳолатро дида, ҷабрдида ба даруни хонаи вайронае кашида, дастҳои ӯро дошта, барои либосҳои ӯро аз тан кашидан ба таҷовузкунанда ёрӣ дода, дигар монеаҳоро бартараф мекунад. Кирдори онҳо чун ҷинояти аз ҷониби гурӯҳи ашхос бе маслиҳати пешакӣ содиршуда бояд бандубаст карда шавад (банди «б» қ.2 м.138 КҶ). Вале, агар дар чунин ҳолат, А. ҷабрдида ба даруни хонаи вайронае тела дода, дигар барои пахш намудани муқобилияти ҷабрдида ҳаракате содир накарда бошад, он гоҳ, кирдори ӯ чун аз ҷониби гурӯҳи ашхос (бе маслиҳати пешакӣ) содиршуда набояд бандубаст шуда, балки чун ёрдамчӣ барои таҷовуз ба номус бандубаст карда шавад (қ.5 м.36 ва қ.1 м.138 КҶ).

Дар он ҳолатҳое, ки ҷиноят аз ҷониби аъзоёни иттиҳоди ҷиноятӣ бо супориши иттиҳоди ҷиноятӣ содир мешавад, дар ин ҳолат ҷиноят аз ҷониби иттиҳоди ҷиноятӣ содиршуда доништа мешавад. Зеро дар содир намудани чунин ҷиноят мақсад ва нақшаҳои иттиҳоди ҷиноятӣ зоҳир мегардад. КҶ ду ҳолати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани ташкилқунандаи гурӯҳи муташаккил ва иттиҳоди ҷиноятиро муқаррар мекунад: а) шахсе, ки гурӯҳи муташаккил ва иттиҳоди ҷиноятиро таъсис додааст ва ё роҳбари он мебошад, дар доираи муқаррароти моддаҳои дахлдори Қисми махсуси КҶ барои ташкил ва ё роҳбарӣ ба чунин гурӯҳи муташаккили ҷиноятӣ ё иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ) ба ҷавобгарӣ кашида мешавад (нигар ба м.187 КҶ). Яъне, новобаса аз он ки онҳо бевосита дар содир намудани кирдори ҷиноятии гурӯҳ ва ё иттиҳод иштирок мекунад ё не, онҳо барои ташкил ва роҳбарӣ тибқи моддаҳои дахлдори Қисми махсуси КҶ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд; б) ташкилотчӣ ва роҳбари гурӯҳ ва ё иттиҳод барои тамоми ҷиноятҳои гурӯҳ ва иттиҳод, мақсад ва қасди ӯро фаро мегирад, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад.

Қонунгузор доираи иштирокчиёни вобаста ба нақши (роли) иҷромекардашон дар ҷинояти якҷояи пешакӣ маслиҳаткардашуда, маҳдуд наменамояд. Бинобар ин, дар содиркунии ҷиноят, дар баробари ҳамичрокунандагон, инчунин, иштирок бо тақсими ролҳо (нақшҳо) мумкин аст. Мисол, одамкушӣ чун аз ҷониби гурӯҳи ашхос бо маслиҳати содиршуда эътироф мегардад, агар дар он ду ва ё зиёда ашхос, ки пешакӣ оид ба якҷоя содир

намудани ҷинояти мазкур маслиҳат карда бошанд ва ҳар яки онҳо тарафи объективи ин ҷиноятро содир кунанд ё ин ки мувофиқи маслиҳати пешакӣ, яке аз онҳо ҷабрдидаро ба ҷойи хилват ворид намояд, дигар шарикон бошад, бевосита ҷабрдидаро аз ҳаёт маҳрум намоянд.

Агар иштирокчи гурӯҳи муташаккил ва ё иттиҳоди ҷиноятӣ то ҷиноятро содир намудани гурӯҳ ихтиёрӣ ба мақомоти дахлдори ҳифзи ҳуқуқ ва ё дигари ҳокимият ҳозир шуда, дар ошкор намудани нияти ҷинояткорона ғаълона мусоидат намояд, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ нисбат ба ҳамин ҷинояти ба нақшагирифташуда озод мешавад. Бояд қайд намуд, ки агар иштирокчи гурӯҳ ба замми ҳамин ҷинояти ба нақшагирифташуда, дар дигар ҷиноятҳои гурӯҳ ва иттиҳоди ҷиноятӣ даст нашофта бошад, ӯ дар як маврид аз ҷавобгарии ҷиноятӣ барои иштирок дар гурӯҳи муташаккил ва иттиҳоди ҷиноятӣ низ озод мешавад. Аммо агар дар кирдори ӯ аломатҳои таркиби ҷинояти дигар мавҷуд бошад, ӯ тибқи моддаҳои дахлдори Қисми махсуси КҶ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Тафсир ба Кодекси Ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, Глобус. 2006. С.84
2. Козлов А.П. Новое уголовное законодательство по УК РФ 1996 г. Понятие преступления. Соучастие. Назначение наказания / А.П. Козлов. - Красноярск 1997.С.110
3. Иванов Н.Г. Понятие и формы соучастия в советском уголовном праве / Н.Г. Иванов. - Саратов. 1991.С.35
4. Благоев Е.В., Шаилов Р.Х. Особенности назначения наказания соучастникам преступления / Е.В. Благоев., Р.Х. Шаилов. - Ярославль, 1993.
5. Курс уголовного права. Том 1, 2. Общая часть. Под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой М., 2002.С.115
6. Уголовное право России. Общая часть. Под ред. В.Н. Кудрявцева и А.В. Наумова. М., 1998.

ҶАВОБГАРИИ ШАРИКОНИ ҶИНОЯТ

Мақолаи мазкур баъзе масоили ҳадди ҷавобгарии ҷиноятии шарикон бахшида шудааст. Ҳангоми омӯхтани масоили мазкур адабиётҳои илмӣ, қорҳои олимони муосир ва қонунгузори амалкунандаи ҷиноятӣ таҳлил ва омӯхта шудаанд. Масъалаҳои муайян қардани ҳадди ҷавобгарии ҷиноятии шарикон, мушкилоти зиёдро ба миён меорад, ки ба таври муфассал таҳлил гардидаанд. Муаллифон қайд менамоянд, ки ҷавобгарии шарикон баъзе хусусиятҳои хосро доро мебошад, ки дар меъёрҳои Қисми умумӣ ва махсуси КҶ пешбинӣ гардидаанд. Ба монанди ҷиноятҳои, ки бевосита содир мегарданд, шарикӣ татбиқ намудани ҷораҳои ҷавобгарии ҷиноятиро танҳо дар сурати мавҷуд будани аломатҳои таркиби ҷиноят дар кирдори шарикон талаб менамояд.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқи ҷиноятӣ, қонуни ҷиноятӣ, шарикон дар ҷиноят, ҷавобгарии ҷиноятӣ, гурӯҳи муташаккил.

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ СОУЧАСТНИКОВ

Данная статья посвящена пределу уголовной ответственности соучастников. При изучении данной проблемы была проанализирована и изучена научная литература, работы современных ученых и действующее уголовное законодательство. Пределы уголовной ответственности соучастников порождают множество проблем, которые подробно исследуются. Авторы отмечают, что ответственность соучастников имеет некоторые свои особенности, которые предусматриваются в нормах Общей и особенной части Уголовного кодекса. Как и преступления, которые совершаются непосредственно, соучастие требует применения мер уголовной ответственности только в случае наличия признаков состава преступления в деянии соучастников. С учетом того, что соучастники вносят свой определенный вклад в совершение преступления, каждый соучастник несет на себе уголовную ответственность.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовное право, уголовное закон, соучастник преступления, уголовная ответственность, организованная группа.

CRIMINAL LIABILITY OF ACCOMPLICES

This article is devoted to the limit of criminal liability of accomplices. When studying this problem, the scientific literature, the work of modern scientists and the current criminal legislation were analyzed and studied. The limits of criminal liability of accomplices give rise to many problems that are studied in detail. The authors note that the responsibility of accomplices has some of its own characteristics, which are provided for in the norms of the General and Special Parts of the Criminal Code. Like crimes that are committed directly, complicity requires the application of criminal liability measures only if there are signs of a crime in the act of accomplices. Taking into account the fact that accomplices make their own contribution to the commission of a crime, each accomplice bears criminal responsibility.

KEYWORDS: criminal law, criminal law, accomplice in crime, criminal liability, organized group.

Маълумот дар бораи муаллиф: Худойодов Назришо – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 005-05-04-64

Сведения об авторе: Худойдодов Назришо – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **005-05-04-64**

Information about the author: Khudoydodov Nazrisho – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **005-05-04-64**

МОҲИЯТИ МАРҲИЛАИ НАЗОРАТӢ ДАР МУРОФИАИ ГРАЖДАНӢ

Ёқубова Д.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фаъолияти судӣ муносибатҳои мураккаби ҷамъиятӣ мебошад. Ҳамаи санадҳои судии ба қувваи қонунӣ даромадаи судӣ тариқи марҳилаи назоратӣ дида баромада мешаванд. Об'екти марҳилаи назоратӣ назар ба марҳиласи кассатсионӣ васеътар мебошанд. Ҳатто ҳангоми батартибандозии мукаммали ҳуқуқи мурофияи судӣ пурра баргараф намудани ҳатогҳои аз тарафи суди марҳилаи якум роҳода ҳангоми баррасӣ ва ҳал намудани парвандаҳои муайян амалан ғайриимкон аст.

Бояд қайд намуд, ки оғоз намудани мурофияи назоратӣ ва баён кардани шикоят ва эътирози назоратӣ тариқи пешниҳод намудани шикояти назоратӣ ба марҳилаи дуум мебошад. Ҳар як шахси иштирокчии парванда ҳуқуқи ба тариқи назорати судӣ пешниҳод кардани эътирозро доранд.

Адолати судӣ нисбат ба марҳилаи дуум, яъне санҷиши парванда ба тариқи назоратӣ, дар асоси меъёрҳои қонунгузорӣ мустақилона, беғаразона ва холисона дида баромадани санадҳои судии ба қувваи қонунӣ даромада ба ҳисоб меравад.

Бо мақсади таъмин намудани устуворӣ ва босуботи муносибатҳои ҳуқуқӣ салоҳияти оғоз намудани истехсолот ба шахсони мансабдори муайяни мақомоти болоии назорати судӣ дода шудааст, ки ин истехсолоти назоратӣ аст. Бо ин мақсад Болтуев С.Ш. оид ба аз нав дида баромадани санадҳои судӣ, ки ба эътибори қонунӣ даромадаанд, ҳолатҳои навошкоршуда ҳам имконпазир медонад.

Бояд қайд кард, ки иҷро гардидани санадҳои судии эътибори қонунӣ пайдонамуда, ҳуқуқи ҷараёни муътадили мурофиявӣ нест. Мурофияи граждани тибқи қонунгузори амалқунанда, ки баррасӣ ва ҳалли парвандаҳои гражданиро дар суди марҳилаи назоратӣ дар содир намудани амали муайяни мурофиявӣ ё иҷрои санадҳои судӣ татбиқ мегардад, ба роҳ монда мешавад.

Кодекси мурофиявии граждани низ талаботи муайяно нисбати марҳилаҳои иловагӣ ё худ истисноии мурофияи граждани муайян намудааст. Марҳилаи назоратӣ – ин марҳилаи иловагӣ дар раванди мурофияи граждани мебошад. Муҳокима намудани шикоят ва эътироз дар марҳилаи болоӣ дар маҷлиси судии машваратӣ (коллегиявӣ) ба амал бароварда мешавад ва амали берун аз он иҷрошуда аҳамияти мурофиявӣ надорад. Баъзан он талаботҳое, ки ба маҷлиси судии марҳилаи болоӣ пешниҳодшуда хусусияти расмӣ – қонунӣ дошта бошанд ҳам, барои моҳиятан ҳал намудани парванда, баррасии дурусти шикоят ва эътирози прокурории пешниҳодшуда, ҳамзамон тарбияи ҳуқуқи шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ, пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо аҳамияти хело калон дорад.

Ҳамзамон бояд қайд кард, ки агар шикоят аз тарафи шахсоне, ки ҳуқуқи пешниҳод карданро надоранд, судя бо мактуби худ шикоятро ба онҳо бармегардонад, чунки мувофиқи талаботи КМГ ҚТ ҳуқуқ ба пешниҳоди шикоят, танҳо ба шахсони иштирокчии парванда ва прокурори дар парванда иштирокдошта дода шудааст.

Агар парванда ба тариқи кассатсионӣ баррасӣ гардида бошад, он гоҳ аз болои санадҳои судӣ аз рӯи парвандаи мазкур ба тариқи назоратӣ на танҳо аз ҷониби шахсе, ки шикояти ӯ аз тарафи суди марҳилаи кассатсионӣ баррасӣ гардидааст, балки шахси дигари иштирокчии парванда, ки шикояти кассатсионӣ пешниҳод накардааст, ҳуқуқи ба тариқи назоратӣ шикоят оварданро дорад. Чунин ҳуқуқро шахсоне, ки дар баррасии парванда

иштирок накардаанд, вале ҳукуку манфиатҳои қонунӣ онҳо бо санади судии ба қувваи қонунӣ даромада вайрон карда шудааст, низ доро мебошад.

Суди марҳилаи болоӣ ҳангоми баррасии шикоят уҳдадор аст маҷлиси судӣ баргузор намояд, эълон кунад, ки аз болои кадом санади судӣ шикоят оварда шудааст, далелҳои парвандаро мавриди таҳқиқ қарор диҳад.

Муҳокимаи парвандаи судии болоӣ шифоҳӣ ва дар ҳайати тағйирнаёбандаи судӣ анҷом дода мешавад. Ҳангоми иваз намудани судяҳо ё раисикунандаи маҷлиси судӣ суди марҳилаи болоӣ дар ҷараёни баррасии парванда муҳокимаи судӣ бояд аз ибтидо оғоз гардад.

Таҷрибаҳои судӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки риояи дақиқ, иҷро ва дурусту бамаврид татбиқи гардидаи меъёрҳои ҳуқуқӣ ба пешгирии дигар ҳуқуқвайронкуниҳо ё мавриди баҳси ҳуқуқӣ қарор гирифтани ҳукуку манфиатҳои шахрвандон, шахсони мансабдор ва давлат мусоидат мекунад.

Омӯзиш ва таҳлили меъёрҳои қонунгузорӣ оид ба тартиби назоратӣ мавриди санҷиш қарор ёфтани парвандаҳои граждани баъзе масъалаҳои амалишавии ин қоида дар таҷрибаҳои ҳокимияти судӣ дар хусуси қабули санадҳои судии эътибори қонунӣ пайдо накарда ва эътибори қонунӣ пайдо намуда, нодуруст ҳал карда мешаванд, ки зарурияти тадқиқоти мазкур ва минбаъдари низ ба миён овардани мумкин аст.

Тартиби баррасӣ ёфтани парвандаҳои граждани дар марҳилаи назоратӣ дар ҳолатҳои пешбиниамудаи қонунгузори мурофиавии граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбини гардидааст, ҳолатҳои истисноӣ мебошад. Дар ин маврид қонунӣ ва асоснок будани ҳалномаи суди марҳилаи якум ё дуюм, шикоят ё эътирози прокурорӣ санҷида баромада мешавад. Маҳз бинобар дастаҷамъона гузаронида шудани марҳилаи назоратӣ вазифаи фаъолияти судҳои марҳилаи дуюм бо мақсади муқаррар кардани қонунӣ ва асоснок будани санадҳои судии аз рӯи парванда бароварда шуда, аз он ҷумла марҳилаи якум мебошад.

Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки мутобиқи қонунгузори мурофиавии граждани ҳалномаи моҳиятан дурусти судӣ наметавонад танҳо бо як фикру мулоҳизаҳои расмӣ – давлатӣ тағйир, бекор ё бетағйир мононида шавад. Вайрон кардан ё татбиқи нодурусти меъёрҳои моддӣ ва мурофиавӣ барои бекор кардани санадҳои суди марҳилаи якум, дуюм ба шарт асос баромад мекунад, ки агар ин вайрон кардан ё татбиқи нодурусти меъёрҳои моддӣ мурофиавӣ, боиси ҳалли нодурусти парванда гардида бошанд.

Бо ин мақсад оид ба таҳқиқот дар самти мазкур қайд кардани ҳастем, ки қонунгузор барои бартараф намудани ҷунин ҳатогиҳои дар санадҳои судии эътибори қонунӣ пайдокарда раво карда шудааст, қобилияти то охир бартараф намудани вайронкуниҳои қонунро дар қори судӣ ба манфиати ҷамъият ва ташкилотҳо дида барояд.

АДАБИЁТ

1. Абушенко Д.Б., Янков В.В. Гражданский процесс: учеб. Для студентов вузов, обучающихся по направлению 521400 «Юриспруденция» и по специальности 021100 «Юриспруденция» / [Абушенко Д.Б. и др.]; отв. ред. – В.В.Яркова. – 6-е изд., перераб и доп. – М.: Вотерс Клувер, 2006. – 736с.
2. Болтуев С.Ш. Принципҳои ҳуқуқи мурофиавии граждани / С.Ш. Болтуев. – Хучанд: Ношир, 2021.- 112с.
3. Болтуев С.Ш. Мурофиаи граждани. Қисми умумӣ. – Хучанд: Ношир, - 2019.- 384с.
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо тағйири иловагиҳои солҳои 1999 – 2003-2016). Душанбе 2016 «Садои мардум», №69 (3459) 30.05.2016
5. Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №14 аз 19.12.2008 «Дар бораи татбиқи меъёрҳои қонунгузори мурофиавии граждани дар суди марҳилаи назоратӣ».

МОҲИЯТИ МАРҲИЛАИ НАЗОРАТӢ ДАР МУРОФИАИ ГРАЖДАНӢ

Моҳияти истехсолоти суди марҳилаи назоратӣ дар адабиёти муосири илмию таълимӣ мавриди омӯзиши ҳамаҷониба ва таҳлил қарор гирифта бошанд ҳам, лекин зарурияти омӯзиш ва тадқиқоти назариявии ин масоили ҳуқуқӣ аз байн нарафтааст. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон арзиши олии доштани ҳуқуку озодиҳои инсон ва шахрвандон, инчунин риоя ва таъмин гаштани онҳоро ба ҳимояи судӣ кафолат додааст. Бинобар ин фаъолияти мақомоти давлатӣ, махсусан ҳокимияти судӣ дар маркази муносибатҳои васеи ҷамъиятӣ мавқеи муҳим дорад. Мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии оромӯ осудаи арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам овардааст».

КАЛИДВОЖАҲО: моҳият, санади судӣ, шароит, марҳилаи назоратӣ.

СУЩНОСТЬ НАДЗОРНОЙ СТАДИИ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Хотя сущность производства надзорной стадии судом подвергалась всестороннему изучению и анализу в современной научной и учебной литературе, потребность в теоретическом изучении и исследовании данных правовых вопросов не исчезла. Конституция Республики Таджикистан гарантировала высокую ценность прав и свобод человека и гражданина, а также их соблюдение и обеспечение судебной защиты, поэтому деятельность органов государственной власти, особенно судебной власти, занимает важное место в центре широких общественных связей. Согласно Конституции Республики Таджикистан, «Таджикистан является социальным государством, обеспечивающим условия для мирной, достойной жизни и свободного развития каждого человека».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: сущность, судебный документ, условия, стадия контроля.

ESSENCE OF THE SUPERVISORY STAGE IN CIVIL LEGAL PROCEEDINGS

Although the essence of production of the supervisory court has been thoroughly studied and analyzed in the modern scientific and educational literature, the need for theoretical study and research of these legal issues has not disappeared. The Constitution of the Republic of Tajikistan guarantees the high value of the rights and freedoms of people and citizens, as well as their observance and provision of judicial protection, therefore, the activity of state authorities, especially the judiciary, has an important place in the center of public relations. According to the Constitution of the Republic of Tajikistan, "Tajikistan is a social state that provides conditions for a peaceful, dignified life and free development for every human being".

KEYWORDS: essence, court document, conditions, stage of control.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ёқубова Дилнавоз – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 931669961.

Сведения об авторе: Ёқубова Дилнавоз – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 931669961.

Information about the author: Yoqubova Dilnavoz – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 931669961.

ЗАРУРАТИ ҚАБУЛИ ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН “ДАР БОРАИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚ ВА ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ КҶДАКONI ЯТИМ ВА БЕПАРАСТОР”

Ҳайдарзода М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имрӯз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдакон, хусусан кӯдакони ятим ва бепарастор сиёсатеро пеш гирифтааст, ки ба рушду камоли онҳо, таъмини моддӣ ва иҷтимоии кӯдакони ятим, умуман истифодаи имтиёзҳои давлатӣ ва ғайра мусоидат мекунад. Қайд кардан зарур аст, ки асоси ҳуқуқи ҳифзи ҳуқуқи кӯдакони ятим ва бепарастор аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма гирифта, тавассути якчанд санадҳои миллий ва байналмилалӣ танзим мегардад. Мутаассифона, алҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуни алоҳида оид ба ҳифзи ҳуқуқ ва дастгирии кӯдакони ятим ва бепарасторон қабул карда нашудааст.

Боби чоруми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак” ба “Ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдакони ятим ва бепарастор” бахшида шуда, васоят, парасторӣ, фарзандхонӣ, нигоҳубин ва тарбияи кӯдакони ятим ва бепарасторро дар муассисаҳои таълимӣ, тарбиявӣ, таъбабатӣ ва дигар муассисаҳои ба онҳо монанд пешбинӣ менамояд. Ин боб кафолатҳои давлатии ҳифзи иҷтимоӣ ва ҳуқуқи кӯдакони ятим ва бепарастор, кафолати давлатии амалӣ намудани ҳуқуқи кӯдакони ятим ва бепарастор ба меҳнат, манзил, ҳифзи саломатӣ, таҳсил, инчунин кафолати давлатии расондани ёрии ҳуқуқи ройгон ба кӯдакони ятим ва бепарасторро фарогир мебошад. Инчунин, дастгирии давлатии кӯдакони ятим ва бепарастор дар аксар санадҳои меъёрии ҳуқуқи ҷумҳурӣ аз рӯи тобеият муқаррар гаштаанд. Беҳтар мешавад, ки ҳамаи меъёрҳои танзимкунандаи муносибатҳои ҳуқуқҳои кӯдакони ятим ва бепарастор дар як санади алоҳида муттаҳид карда шаванд. Бешубҳа ин барои соддатар гаштани истифодаи ҳуқуқу озодиҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ барои кӯдакони ятим ва бепарастор имкон медиҳад. Ғайр аз ин дар ҳифзи

ҳукуқи кӯдакони ятим, хусусан кӯдакони нимятим баъзе камбудихои чиддӣ ба назар мерасад. Аз чумла, ҳар сол садҳо ятимон хона-интернатҳоро хатм менамоянд ва аксари онҳо ба масъалаи таъмин бо манзили истиқоматӣ дучор мегарданд. Зарурати қабули қонуни нав аз он иборат аст, ки муносибатҳо ба кӯдакони ятим ва бепарастор бо қонуни алоҳида танзим гардид. Аз чумла, муносибати мақомоти дахлдор ба кӯдакони ятим ва бепарастор, ҳуқуқҳои кӯдакони ятим ва бепарастор, расонидани кумаки давлатӣ ба кӯдакони ятим ва бепарастор ва ғайра ба таври васеъ муайян карда, ба танзим дароварда шаванд. Рушди имрӯзаи иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат, инкишофи қонунгузории дохилӣ таҷрибаи давлатҳои хориҷа, хусусан давлатҳои ИДМ (масалан, Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Украина) собит месозанд, ки ҳифзи ҳуқуқи кӯдакони ятим, аз чумла нимятим ва ҳалли мушкилиҳои дар боло зикргардида бидуни қабули қонуни алоҳида “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқ ва дастгирии давлатии кӯдакони ятим ва бепарастор” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имконнопазир аст.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ шарҳу тавзеҳи мухталифи мафҳуми “таъминоти иҷтимоӣ” вучуд дорад. Як гурӯҳ олимон [9, с.190] зери мафҳуми таъминоти иҷтимоӣ иштироки чомеаро дар таъмини аъзои худ, ки бинобар ғайриқобили меҳнат гардидан ё бо сабаби воситаҳои барои зиндагӣ заруриро аз даст додаанд, мефаҳманд. Таъминоти иҷтимоӣ яке аз шаклҳои муҳими конститусионии ҷимояи иҷтимоии аҳоли ба ҳисоб меравад [9, с.6]. Таъминоти иҷтимоӣ – ин воситаҳои пулӣ, дигар хизматрасониҳои моддӣ ва иҷтимоӣ мебошанд, ки ба гурӯҳи муайяни шаҳрвандон аз ҳисоби бучет ҳангоми ба вуқӯъ омадани ҳодисаҳои аз тарафи қонунгузор дорой аҳамияти иҷтимоӣ эътирофшуда пешниҳод гардида, бо мақсади баробар намудани ҳолати иҷтимоии шаҳрванд амалӣ карда мешавад [10, с.40].

Дар поён кӯшиш ба ҳарч медиҳем, ки дар асоси таҳлили илмӣ ва амалӣ, инчунин омӯхтани таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар самти ҳифзи ҳуқуқ ва дастгирии давлатии кӯдакони ятим зарурати қабули қонуни алоҳидаи “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқ ва дастгирии давлатии кӯдакони ятим ва бепарастор”-ро собит созем.

Дар бисёр давлатҳои хориҷа, аз чумла Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Украина ва дигар давлатҳо қонуни алоҳида дар бораи ятимон ва бепарасторон [4, с.10] мавҷуд мебошад. Масалан, 22 феввали соли 2012 аъзои Шурои Федералии Федератсияи Русия қонуни федералиро “Дар бораи ба манзил таъмин намудани кӯдакони ятим” маъқул шуморид. Дар қонун пешбинӣ шудааст, ки дар минатқаҳо фонди махсуси манзил барои бо манзил таъмин кардани ятимон ва кӯдакони бепарастор ташкил карда мешавад. Ё дар Федератсияи Русия Қонуни федералии “Дар бораи кафолатҳои иловагии дастгирии иҷтимоии ятимон ва кӯдакони бепарастор” амал мекунад. Инчунин дар ин кишварҳо қонунҳои алоҳида дар бораи ҳифзи ҳуқуқи кӯдакон низ амал мекунанд, ки аз қонуни дар бораи ҳифзи ҳуқуқи кӯдакони ятим ва бепарастор куллан фарқ доранд.

Ба соҳибистиклолии кишвар 31-сол пур мешавад. Аз рӯзҳои нахустини соҳибистиклолӣ ҳукумати кишвар дар ҳифзи ҳуқуқ ва кумаки давлатӣ ба кӯдакони ятим ва бепарастор аҳамияти чиддӣ медиҳад. Аз чумла, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2014, № 690 “Дар бораи Барномаи миллӣ оид ба барҳамдиҳии шаклҳои бадтарини меҳнати кӯдакон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020”; Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 июни соли 2017, № 322 “Дар бораи барномаи ислоҳоти низоми адолати судӣ нисбати кӯдакон барои солҳои 2017-2021” ва ғайраҳо.

Кӯдакони ятим ва бепарастор таҳти ғамхорӣ ҳамешагии Президенти кишвар қарор доранд. Дар паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд намуданд, ки: “Ҳоло дар мамлакат ... 5277 нафар ятимони кулл ва 74 ҳазор ятимон зери сарпарастии давлат қарор доранд. Ҳаҷми маблағгузорӣ ба онҳо дар давоми 10 соли охир 3,2 баробар афзоиш ёфтааст.” [5, с.5]. Бо вучуди дар мамлакат амалигардонии ислоҳоти бунёди соҳаи қонунгузорӣ то ҳол масъалаи қабули қонуни алоҳида дар бораи ҳифзи ҳуқуқи ятимон ва кӯдакони бепарастор мавриди баррасии чиддӣ қарор нагирифтааст.

Ҳарчанд боби чоруми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи кӯдак” [2, с.10] ба ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдакони ятим ва бепарастор бахшида шудааст, вале он фарогирандаи ҳамаи масъалаҳои вобаста ба кӯдакони ятим ва бепарастор намебошад.

Махсусан, чиҳати ҷавобгарии намояндаи қонунии кӯдак ҳангоми нигоҳубин. Доир ба ин масъала мо пешниҳоди Н.М. Имомоваро ки ба мафҳуми «зарари ҷисмонӣ», ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила” оварда шудааст, ибораи “қасдона дар хатар ё ҳолати номусоид мондан”-ро илова менамояд, тарафдор ҳастем, ки чунин мазмун мегирад: «Зарари ҷисмонӣ – кирдори зиддиҳуқуқи қасдонаи як аъзои оила нисбати дигар аъзои оила бо роҳи истифодаи қувваи ҷисмонӣ ё қасдона дар хатар ё ин ки ҳолати номусоид мондан, ки сабаби зарари ҷисмонӣ ё ин ки зарар ба саломатии вай мегардад, ифода меёбад» [8, с.12-13].

Дар қисми 3, моддаи 34-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидааст, ки: “Давлат барои ҳифзи кӯдакони ятим, маъҷуб ва таълиму тарбияи онҳо ғамхорӣ менамояд.” [1, с.7]. Истилоҳи кӯдаки ятим дар моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи кӯдак” чунин шарҳ дода шудааст: “Кӯдаки ятим – кӯдаке, ки падару модараш, падар ё модари танҳояш вафот кардаанд” [2, с. 4]. Вале дар моддаи 40 қонуни мазкур омадааст, ки ба кӯдаконе, ки падар ё модар надоранд, бо тартиби муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолати давлатӣ пешбинӣ карда мешавад. Аз рӯйи моддаҳои дахлдори қонунгузори Тоҷикистон маълум мешавад, ки кӯдаке, ки падару модараш, падар ё модари танҳояш вафот кардаанд, ятим ба ҳисоб меравад. Яъне дар асоси моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи кӯдакони” бояд аз имтиёзҳои давлатие, ки барои ятимон пешбинӣ шудааст, ятимони кул ва нимиятимон баробар ё қисман истифода баранд, зеро дар қонун мафҳуми яtimi кул ва нимиятим оварда нашудааст. Дар асоси қонун зери мафҳуми ятим, ҳам яtimi кул ва ҳам нимиятим фаҳмида мешавад, вале аксари кафолатҳои давлатии ятимон ба ятимони кул тааллуқ дорад. Ба ибораи дигар кӯдакони нимиятим тахти амали ин қонун қарор надоранд. Бинобар ин зарур аст, ки дар қонун мафҳуми яtimi кул ва нимиятим алоҳида шарҳ дода шуда, ҳуқуқҳои онҳо дар алоҳидагӣ зикр гарданд.

Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳуқуқҳои нимиятимон пурра зикр нашудаанд, ки боиси камбудии ҷиддӣ дар татбиқи ҳуқуқҳои онҳо мегардад. Дар қонунгузори ҷумҳурӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқи кӯдак ба кӯдакони ятим кумак ва имтиёзҳои давлатӣ пешбинӣ шудааст, ки кӯдакони нимиятим аз аксари ин ҳуқуқҳо маҳрум мебошанд. Хуб мешуд, ки кӯдакони нимиятим низ аз он ҳуқуқҳо, ки ба ятимон пешбинӣ шудааст, ба таври пурра ва ё қисман истифода баранд ва ин дар қонуни алоҳида дарҷ гардад.

Давлат ба кӯдакони ятим ва бепарастор дар зинаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ ва касбии баъд аз муассисаи олии таълимии давлатӣ як маротиба гирифтани таълими роӣгонро кафолат медиҳад. Инчунин донишҷӯёни муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбӣ, ки ятим ва бепарастор мебошанд ва дар ҳобгоҳҳои муассисаҳои мазкур истиқомат доранд, аз пардохти хизматрасонии коммуналӣ ва ҳаққи манзил озод мебошанд. Аммо ин кафолати давлатӣ дар амалия ба нимиятимон тааллуқ надорад. Ғайр аз ин, тибқи тартиби муқарраргардида дар доираи Маркази миллии тести назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба довталабе, ки яке аз волидонаш вафот кардааст, яъне нимиятим мебошад, имтиёз фақат дар пардохти ҳаққи хизматрасонӣ пешбинӣ шудааст. Вале холи имтиёзноке, ки барои ятимон пешбинӣ шудааст, ба нимиятимон тааллуқ надорад. Бо мақсади дастгирии чунин донишҷӯён лозим аст, ки имтиёзҳои дар таҳсил ба ятимони кул пешбини гардида қисман ба нимиятимон низ паҳн шавад. Аз ҷумла, нимиятимон аз пардохти маблағи таҳсил дар муассисаҳои давлатӣ қисман (50%) озод карда шаванд ва ин нукта дар қонунгузори алоҳида ва гуногуни ҷумҳурӣ оварда шавад ва ё барои чунин донишҷӯён қарзҳои имтиёзнок ба муҳлати дароз дода шавад. Ҳар сол ба раёсатҳои донишгоҳҳои кишвар ҳазорҳо донишҷӯёни нимиятим оид ба қисман озод намудан аз пардохти маблағи соли хониш муроҷиат мекунанд, ки ба сабаби дар қонунгузори соҳа пешбинӣ нашудани ин меъёр, ҷавоби рад мегиранд. Ҳамасола садҳо донишҷӯён аз уҳдаи ҳам таъмини моддии хеш, оила, инчунин, пардохти маблағи таҳсил набаромада, донишгоҳро тарк менамоянд ва ё аз донишгоҳ хориҷ мешаванд. Баъзе хатмкунандагони муассисаҳои миёна бо сабаби набудани имтиёз ба нимиятимон дар муассисаҳои олии кишвар маҷбур мешаванд аз идомаи таҳсил даст кашанд.

Ташкили амалҳои хайрия барои кумак ба یتимон ба таври махсус гузаронида шавад. Имрӯз ҷомеаи ҷаҳонӣ дар дастгирии моддии кӯдакони یتим ва бепарастор бетараф набуда, пайваста кумак менамояд. Аммо амалҳои хайри кардаашонро дар сомонаҳои иҷтимоӣ ва оинаи нилгун пахш менамояд ва дар он ҷо аксҳои یتимон оварда мешавад. Ин боиси шарм доштан ва руҳан азоб кашидани кӯдакони یتим ва бепарастор мегардад. Хуб мешуд, амалҳои хайрия ба таври махсус гузаронида, ҳангоми аксу навор рӯйи онҳо нишон дода шавад.

Мутобиқи моддаи 36 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 1993 № 796 «Дар бораи таъмини нафақаҳои шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» (дар таҳрири соли 2015) [3, с.23] давлат ба нимیتимон нафақаи барои маҳрум шудан аз саробон медиҳад, ки аз се ва зиёда аз он кӯдак мавҷуд бошад айна ҳол 216 сомони ро ташкил медиҳад, ки ин хело маблағи кам ва ночиз мебошад. Агар дар оила 5 یتим бошад бо 216 сомонӣ, ки айна ҳол бо маблағи 50 кг орд баробар мебошад, чи тавр зиндагӣ кардан мумкин аст? Зарур аст, ки агар шумораи кӯдакони یتим аз се 3 нафар зиёд бошад, ба ҳамаи онҳо маблағи алоҳида ҷудо карда шавад.

Дар моддаи 1-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи кӯдакон” мафҳуми мақоми кӯдаки یتим ва кӯдаки аз парастории волидайн маҳрумшуда, муассиса барои یتимон ва кӯдакони аз парастории волидайн маҳрумшуда, хатмкардагони муассисаҳои یتимон ва кӯдакони аз парастории волидон маҳрумшуда, таъминоти давлатии یتимон ва кӯдакони аз парастории волидайн маҳрумшуда шарҳ дода нашудааст. Бинобар ин, пешниҳод мегардад, ки дар санади алоҳида мафҳумҳои дар боло ишорашуда муқаррар карда шаванд.

Зарур мешуморем, ки барномаҳои мақсадноки ҳифзи иҷтимоии یتимон ва кӯдакони аз парастории волидайн маҳрумшуда аз тарафи Ҳукумат ва дигар мақомоти давлатӣ бо мақсади беҳтар намудани ҳифзи иҷтимоии یتимон, омодагии психологӣ ва амалии یتимон ва кӯдакони бепарастор, кӯдакони аз парастории волидайн маҳрумшуда ва шахсоне, ки аз ҷумлаи онҳо мебошанд, қабул ва татбиқ гарданд. Ғайр аз ин, таъсиси стипендияҳои махсус барои шахсони боистеъдод аз ҳисоби یتимон ва бепарастор ташкил карда шавад. Ба хатмкунандагони یتимхона қарзҳои имтиёзнок ба муҳлати дароз, ғайр аз қарз барои хариди хона, инчунин қарз барои тиҷорат, қарзҳои истеъмолий ба муҳлати дароз бо фоизҳои паст ё бефоиз дода шавад. Ба муассисаҳои, ки یتимон таълим мегиранд ва ё истиқомат мекунанд, “Ҷтимхона”, “Хонаи бепарасторон” ва “Хона-интернатҳо” номгузорӣ карда шавад ва истифодаи ин мафҳумҳо манъ карда шавад. Дар пештоқи биноҳо низ ин гуна навиштаҷот сабт нагардад. Ба андешаи мо ин ба кӯдакони یتим ва бепарастор зарари руҳӣ мерасонад. Ба ҷойи ин мафҳумҳо мафҳумҳои нав “Шаҳраки кӯдакон”, “Хушбахт”... истифода бурда шавад. Умуман, вазъи ҳуқуқи инсонро аз рӯйи хусусиятҳои иҷтимоӣ ҷудо намудан, ба вайрон гаштани ҳуқуқҳои шахсии конституционӣ оварда мерасонад. Доир ба масъалаи мазкур Н.В. Витрук хеле ба маврид қайд менамояд, ки ин ҳолат дар андешаи онҳо навъи дуҷум буданашонро ташаккул медиҳад ва шаъну эътибори онҳоро паст мезанад [7, с.287]. Бояд дар қонун муҳофизати یتимон ва кӯдакони бепарастор аз ҳама гуна зӯрварӣ, беэътиноӣ, истисмор танзим карда шавад.

Ҷимояи судии кӯдакони یتим ва бепарастор. Давлат бояд ҷимояи судии ҳуқуқҳои кӯдакони یتим ва бепарасторро қафолат диҳад. Дар қонунгузорӣ меъёрҳо барои ҷимояи ҳуқуқҳои кӯдакони یتим ва бепарастор, инчунин намояндагони қонунии онҳо, васиён (парасторон), мақомоти васоят ва парасторӣ ва ваколатдори давлатӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқи кӯдак, комиссияҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқи кӯдак муқаррар карда шаванд. Ҳангоми бо мақсади ҳифзи ҳуқуқи кӯдакони یتим ва бепарастор бо ариза ба суд муроҷиат кардан, даъвогарон аз пардохти боҷи давлатӣ ва дигар пардохтҳо озод карда шаванд.

Бояд ҳуқуқҳои, ки ба یتимон дода шудааст, нисбати шахсоне, ки дар давоми таҳсил падар ва ё модар ё падару модарашро аз даст додаанд низ паҳн гардад, ба шарте, ки синнаш аз 23 боло набошад. Баҳри пешгирӣ ва барҳам додани бесарпаноҳӣ дар байни кӯдакони یتим ва бепарастор зарур аст мақомоти салоҳиятдор, ки барои муайян кардани кӯдакони یتим ва бепарастор, ки манзили истиқоматӣ надоранд, таҳсил намекунанд, ба қорҳои вазнин ва шабона ҷалб карда шудаанд, фаъолият менамояд, қорро дар ин самт пурзӯр намояд. Бо ин роҳ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷойгир кардани ҷунин кӯдакон дар

муассисаҳои махсусгардонидашуда мусоидат менамояд ва ҳангоми озод шудан аз муассисаи мазкур дар таъмини онҳо ба манзил ҷалб кардан ба касбомӯзӣ, инчунин дар таҳсилу шуғли минбаъда кумак мерасонад.

Ҳамин тариқ, ба воситаи қабули қонун дар бораи ҳифзи ҳуқуқ ва дастгирии давлатии кӯдакони ятим ва бепарастор метавон механизми танзими муносибатҳоро оид ба ҳифзи ҳуқуқ ва дастгирии давлатии кӯдакони ятим ва бепарастор васеътар ба роҳ монд ва бо ин тарз ҳифзи ҳуқуқ ва дастгирии давлатии онҳоро боз ҳам беҳтар таъмин намуд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (6 ноябри соли 1994 бо тариқи раёйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст ва ба он 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 тавассути раёйпурсии умумихалқӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 135 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи кӯдак” аз 18 марти соли 2015, № 1196 -URI. www.mmk.tj. (санаи мурочиат 08-09-2020)
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 1993 № 796 «Дар бораи таъмини нафақаҳои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18.03.2015 с., № 1199
4. Законодательство стран СНГ. -URI. <http://spinform.ru/> (санаи мурочиат: 08. 09. 2020)
5. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон – таҳкимбахши сиёсати дохилӣ ва хориҷии Тоҷикистон (маҷмӯаи паёмҳо). – Хучанд, 2019. – 604 с.
6. Абрамова Ю.Л. Право на социальное обеспечение в российском законодательстве: Материалы Всероссийской научно-практической конференции “Российский законодатель и права человека”. - Тула, 2005. С. 6-15.
7. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности / Н.В. Витрук. – М.:Норма, 2008. – 448 с.
8. Имомова Н.М. Лишение родительских прав как мера ответственности в семейном праве Республики Таджикистан // дисс.к.ю.н. - Душанбе, 2015. – 171 с.
9. Конституционные права и свободы человека и гражданина в Российской Федерации: учебник для вузов / Под ред. д.ю.н., проф. О.И. Тиунова. - М.,2005. – 608 с.
10. Шуайпова П.Г. Реализация конституционных прав граждан на социальную защиту в Российской Федерации: дисс.к.ю.н. - Махачкала, 2005. – 177 с.

ЗАРУРАТИ ҚАБУЛИ ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН “ДАР БОРАИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚ ВА ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ КӮДАКони ЯТИМ ВА БЕПАРАСТОР”

Дар мақола масъалаҳои танзими муносибатҳо вобаста ба фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ, дастгирии давлатӣ, таъминоти иҷтимоии кӯдакони ятим ва бепарастор, инчунин ашхосе, ки дар давоми таҳсил падару модар ва ё яке аз онҳо вафот кардаанд ва қафолатҳои амалишавии онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Таъкид шудааст, ки шароити кунунӣ ва тараққиёти инкишофи қонунгузори дохилӣ ва хориҷӣ ва таҷрибаи давлатҳои хориҷа хусусан, давлатҳои ИДМ қабул кардани қонуни навро “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқ ва дастгирии давлатии кӯдакони ятим ва бепарастор” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб менамоянд.

КАЛИДВОЖАҲО: нимиятим, ятим, ҳуқуқи кӯдакони ятим ва бепарастор, яtimi кул, дастгирии давлатӣ, қонун.

НЕОБХОДИМОСТЬ ПРИНЯТИЯ ЗАКОНА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН “О ЗАЩИТЕ ПРАВ И ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКЕ ДЕТЕЙ-СИРОТ И ДЕТЕЙ, ОСТАВШИХСЯ БЕЗ ПОПЕЧЕНИЯ РОДИТЕЛЕЙ”

В статье анализируются вопросы регулирования отношений, связанных с правоохранительной деятельностью, государственной поддержкой, социальным обеспечением детей-сирот и детей-сирот, а также лиц, родители которых или один из них умерли во время обучения, и гарантии их реализации в Республике Таджикистан. Подчеркивается, что современные условия и развитие отечественного и зарубежного законодательства и опыт зарубежных стран, особенно стран СНГ, требуют принятия нового закона «О защите прав и государственной поддержке детей-сирот и детей-сирот» в Республике Таджикистан.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: полусирота, сирота, права детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, круглый сирота, государственная поддержка, закон.

THE NEED FOR ADOPTION OF TAJIKISTAN REPUBLIC LAW “ON PROTECTION OF THE RIGHTS AND STATE SUPPORT OF CHILDREN-ORPHANS AND CHILDREN LEFT WITHOUT PARENTAL CARE”

The article analyzes the issues of regulating relations related to law enforcement, state support, social security for orphans and orphans, as well as persons whose parents or one of them died during training, and guarantees for their implementation in the Republic of Tajikistan. It is emphasized that the current conditions and the development of domestic and foreign legislation and the experience of foreign countries, especially the CIS countries, require the adoption of a new law "On the protection of the rights and state support of orphans and orphans" in the Republic of Tajikistan.

KEYWORDS: semi-orphan, orphan, rights of children-orphans and children left without parental care, parentless orphan, state support, law.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳайдарзода Муҳаммад* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (93)1941111. **E - mail:** haidarzoda.muhammad.99@mail.ru

Сведения об авторе: *Хайдарзода Мухаммад* - Таджикский национальный университет, магистрант первого курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (93)1941111. **E - mail:** haidarzoda.muhammad.99@mail.ru

Information about the author: *Haydarzoda Muhammad* - Tajik National University, first-year master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** (93)1941111. **E - mail:** haidarzoda.muhammad.99@mail.ru

СИЁСАТ – ПОЛИТИКА

СТРАТЕГИЯИ ГЕОПОЛИТИКИИ ХИТОЙ НИСБАТИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Каримова Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Манфиатҳои стратегии берунаи Хитой дар Осиеи Марказӣ ҷузъи намоён мебошад, аммо ин маъно набудани онро надорад. Дар робитаи геополитикӣ, Хитой аз намоиши барвақтии гаразҳои худ дар минтақа худдорӣ мекунад. Ҳамин тавр, ташкили манфиатҳои геополитикии Хитой дар Осиеи Марказӣ хислати устувор, дарозмуддат ва созгор дорад. Онҳо бо гузоштани ҳадафҳои зерин шарҳ дода мешаванд [4:86]:

- кашф ва азхуднамоии бозори минтақа ба манфиати содироти молҳои Хитой ва воридоти ашёи хом;
- фароҳам овардани шароит мусоид барои гардиши озоди сармоя ва тоҷирони Хитой;
- муҳолифат ба ҳамаи омилҳои, ки метавонад ба рушди бозори Хитой дар минтақа монеъ шаванд;
- кам кардани эҳтимолияти табдили мавқеи Русия дар минтақа ба омилҳои таҳдид ба сиёсати Хитой дар Осиеи Марказӣ;
- таъсиси муносибатҳои шарикона бо Русия дар самти Осиеи Марказӣ;
- табдили минтақа ба як омил, ки ба субот ва амнияти Хитой таъсири мусбат мерасонад;
- истифодаи Осиеи Марказӣ барои таҳкими мақоми иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодии Хитой дар арсаи ҷаҳонӣ;
- ҳалли ҳадафҳои стратегии дохилӣ ва берунӣ.

Мавқеи ғайрифаъоли Хитой дар Осиеи Марказӣ, пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки манфиатҳои асосии ӯ ханӯз ҳам дар минтақаи Осие ва ҳавзаи укёнуси Ором мебошанд. Илова бар ин, таҳкими «диққат» - и Хитой ба минтақа метавонад ба ҳамкориҳои мустаҳками Русия ва Хитой зарар расонад, ки дар як қатор масъалаҳои байналмилалӣ, дар баъзе соҳаҳои ҳамкорӣ характери стратегӣ мегирад. Роҳбарияти Хитой борҳо таъкид дошт, ки вай тарафдори нигоҳ доштани муносибатҳои дӯстона бо кишварҳои Осиеи Марказӣ мебошад ва кӯшиши пур қардани фазои холии дар натиҷаи пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ баамаломата буд, нест. Сабаби дигари назари сусти Хитой ба қорҳои Осиеи Марказӣ ин аз воқеаҳои дар қисмати шарқии вилояти автономии Синзиян Уйғур мебошад, ки бо зиёдшавии тамоюлоти миллатгароёнаи исломӣ ба Пекин душворӣ меорад. Бо вучуди ин, оид ба баъзе нуқтаҳои назар, яъне аз элементҳои муайянқунандаи фаъолияти сусти Хитой дар минтақаи мазкур ин ҷалб накардани назари ҷомеаи ҷаҳонӣ ба проблемаҳои вилояти автономии Синзиян Уйғур мебошад.

Вазъият дар минтақаҳои дигари Хитой, ба монанди Тибет, бо мураккабӣ оид ба масъалаҳои бозори устувории эътибори байналмилалӣи Хитойро поймол мекунад, ки метавонад сабаби "дахолат" – и ғарб ба умури дохилии ин кишвар бошад. Чунин ба назар мерасад, ки вазъияти дар шарқи Хитой буда, имконияти истифодаи минтақаи мазкур барои воридшавӣ ба минтақаи Осиеи Марказӣ намедихад. Ба Пекин пешгӯӣ қардан душвор аст, ки баъди қадамҳои беандешаи сиёсӣ гузоштан ба Осиеи Марказӣ чи рӯй медиҳад. Вале, роҳҳои дигари таъсири Хитой ба Осиеи Марказӣ мавҷуд аст. Бештари онҳо, ба якҷанд сиёсатмадорони қазоқ ва қирғиз, ки иқро мекунанд, ки нисбат ба кишварҳои онҳо аз ҷониби Хитой «экспансияи хазанда», ки бо муҳочирати зиёди аҳолии Хитой ба кишварҳои мазкур амалӣ мешавад. Дар баробари ин, фишори муҳочират дар миқёси Хитой намоён аст, ки ин бе восита ба ҳодисаҳои дар дохили давлат баамаломата алоқаманд мебошад.

Илова бар ин, нуктаи муҳимми фаҳмиши доктринаи Пекин дар бобати Осиёи Марказӣ он аст, ки дар солҳои охир зиёдшавии фаолияти Хитой дар минтақа мушоҳида мешавад. Зиёдшавии манфиати Хитой пеш аз ҳама дар баҳши иқтисод назаррас мебошад, дар заминаи зиёдшавии миқдори маблағгузорӣ ба соҳаи савдо, тавачҷуҳи зиёд ба лоиҳаҳои нақлиётӣ, аз ҷумла сохтмони шабакаи хатҳои сӯзишворӣ аз кишварҳои Осиёи Марказӣ, ва танзимномаи масъалаҳои бозорӣ [5].

Ба назар мерасад, ки дар асоси ин аҳамияти Хитой ба ин масъала дар сатҳи байналхалқӣ ин фароҳам сохтани роҳ ба минтақаи Осиё ва ҳавзаи укёнуси Ором ба қисмати шарқӣ, пешгирии имконияти пайдошавии шиддатнокӣ дар сафҳои худ, ба ташаккул додани заминаи устувор барои рушди минбаъдаи муносибатҳо бо давлатҳои нав дар минтақа, дар бобати вазъияти дохилӣ бошад – устуворсозии вазъият дар Синтзян, ки вилояти аз ҳама суғтаракқикардаи давлат ба шумор меравад, бо пайвандкунии Синтзиян ба Хитой тавассути кашондани кубурҳои таквиятдиҳандаи иқтисодӣ вилояти мазкур. Илова бар ин, бо зиёдшавии тавачҷуҳи Хитой дар ҳамкорӣ бо Иттиҳоди Аврупо зарурати пайдо намудани шакли бозғимоди мустақкам намудани муносибатҳо бо Иттиҳоди Аврупо талаб мекунад.

Дар робита ба ин, рушди инфрасохтори нақлиётӣи Хитой бо Осиёи Марказӣ метавонад дар оянда ҳамчун фундамент барои ҳамкориҳои васеи Хитой (ҳамчун Минтақаи Осиё ва Укёнуси Ором) бо кишварҳои Аврупо хизмат кунад. Дар маҷмӯъ, муносибати Хитой ба Осиёи Марказӣ моҳиятан стратегияи дарозмуддат, бе афзалиятҳои кӯтоҳмуддат мебошад. Таҳлили тамоюлҳои охир дар хати сиёсии Хитой тахмин мекунад, ки айни замон, сатҳи таъсири Хитой дар минтақа бо сабаби доираи васеи муносибатҳо, пеш аз ҳама, бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, Русия, Иёлоти Муттаҳида ва эҳтимолан бо Иттиҳоди Аврупо зиёд шуда истодааст.

Ба назар аст, ки нақши Пекин дар минтақа, дар ояндаи наздик тадричан афзоиш хоҳад ёфт, ва бо ин мутаносиб таъсири Русияро дар ин ҷо суғт хоҳад кард, ки ин метавонад ба таҳкими ҳамкориҳои Хитой ва Аврупо мусоидат кунад. Бо мустақкамсозии мавқеи худ дар минтақаи Осиё ва ҳавзаи укёнуси Ором (аз ҷумла имконпазир аст, бисёре аз баҳсҳои марзӣ ба манфиати Хитой ҳал хоҳад худ), муътадилсозии мушкилиҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар қисматҳои шарқии мамлакат, ба ояндаи давлатҳои Осиёи Марказӣ ва қитъаи оқибатҳои назаррас хоҳад дошт.

АДАБИЁТ

1. Кошанов А., Хусаинов Б. Проблемы интеграции государств Центральной Азии / А. Кошанов., Б. Хусаинов. — Центральная Азия и Кавказ, №1, 2001
2. Нуриддинов Р. Ш. Хадамоти дипломатии кишварҳои хоричӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон / Р.Ш. Нуриддинов. - Душанбе: «Эр-граф», 2018. – 384с.
3. Нуриддинов Р. Ш. Иштирокчиёни асосии сиёсати ҷаҳонӣ ва ва муносибатҳои мутақобилаи онҳо.// Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе: Сино, №7, 2018. – С.277-280.
4. Ф.Толипов, Война в Афганистане и геополитическая трансформация в Центральной и Южной Азии, Полис, N 6, 1998 г. С-86
5. R.K.Zhoulaman, L.Muzaparova, Potential changes of frontiers of geopolitical influence in post-soviet Sam Brownback, The Silk Road Strategy, Central Eurasia Review N 1 1997.

СТРАТЕГИЯ И ГЕОПОЛИТИКИ ХИТОЙ НИСБАТИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Дар мақола муаллиф доир ба стратегияи геополитикии Хитой нисбати кишварҳои Осиёи Марказӣ маълумот дода, манфиатҳои стратегияи берунаи Хитой дар Осиёи Марказиро ҷузъи намоён мешуморад ва дар робитаи геополитикӣ, Хитой аз намоиши барвақтии ғаразҳои худ дар минтақа худдорӣ намуданашро қайд мекунад. Инчунин, ташкили манфиатҳои геополитикии Хитой дар Осиёи Марказӣ хислати устувор, дарозмуддат ва созгор дорад, ки онҳоро бо гузоштани якҷанд ҳадафҳо муаллиф дар мақола шарҳ додааст.

КАЛИДВОЖАҲО: Осиёи Марказӣ, Хитой, манфиатҳои миллии, манфиатҳои геополитикии, стратегия.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ КИТАЯ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.

В статье автор приводит информацию о геополитической стратегии Китая в отношении стран Центральной Азии, считает внешние стратегические интересы Китая в Центральной Азии частично видимыми и отмечает, что Китай воздерживается от раннего проявления своих интересов в регионе с точки зрения геополитики. Также организация геополитических интересов Китая в Центральной Азии носит стабильный, долгосрочный и гармоничный характер, что автор объяснил в статье, поставив перед собой несколько целей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Центральная Азия, Китай, национальные интересы, геополитические интересы, стратегия.

CHINA'S GEOPOLITICAL STRATEGY TO THE CENTRAL ASIAN COUNTRIES

In this article, the author provides information on China's geopolitical strategy towards the countries of Central Asia, considers China's external strategic interests in Central Asia to be partially visible, and notes that China refrains from early display of its interests in the region in terms of geopolitics. Also, the organization of China's geopolitical interests in Central Asia has a stable, long-term and harmonious character, which the author explained in the article by setting several goals.

KEYWORDS: Central Asia, China, national interests, geopolitical interests, strategy.

Маълумот дар бораи муаллиф *Каримова Хусниҷаҳон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992008880741**.

Сведения об авторе: *Каримова Хуснидҷаҳон* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992008880741**.

Information about the author: *Karimova Husnijahon* – Tajik National University, 2-nd year master's student of the Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **+992008880741**.

ҲАМКОРИИ ТОҶИКИСТОН БО НАМОЯНДАГИИ КУМИТАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЛИБИ СУРХ

Саиданоева Г.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Соли 1863 бо ташаббуси Анри Дунан конфронси байналмилалӣ даъват карда шуд, ки он ба он таъсиси Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх асос гузошт. Номии расмӣ “Салиби Сурхи Байналмилалӣ” соли 1928 дар конференсияи 13-уми байналмилалӣ дар шаҳри Гаага тасдиқ карда шуд. Ҳаракати байналмилалӣ Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар як шабакаи глобалии башардӯстона мебошад, ки беш аз 80 миллион нафар аҳолиро фаро мегирад ва ба онҳое, ки дучори офатҳои табиӣ, низоъ, саломатӣ ва мушкилоти иҷтимоӣ мебошанд, кумак мерасонад. Он аз Кумитаи Байналмилалӣ Салиби Сурх, Федератсияи байналмилалӣ Ҷамъиятҳои Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар ва 191 Ҷамъиятҳои Миллии Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар иборат аст [2;18].

Ҳафт принсипи бунёдии Ҳаракати байналмилалӣ Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар, ки онро тамоми аъзоёни Ҳаракат эътироф намудаанд, ба мисли, башардӯстӣ, бетарафӣ, беғаразӣ, соҳибистиклолӣ, ихтиёрӣ, ягонагӣ, ҷомеият мебошанд. Ҷамъиятҳои миллии Салиби Сурх аломати Салиби Сурх ва Ҷамъиятҳои миллии Ҳилоли Аҳмар бошад аломати Ҳилоли Аҳмарро дар заминаи сафед истифода мебаранд, ки ҳарду аломат низ баробаранд [1;42].

Дар Федератсияи Русия Ҷамъияти Салиби Сурх моҳи майи соли 1867 бо номи “Ҷамъияти нигоҳубини ҷангиёни маҷруҳ ва бемор” таъсис дода шуд. Дар соли 1918 он ба Салиби Сурхи Пролетар табдил дода шуд, дар соли 1925 Иттиҳоди Ҷамъиятҳои Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмари Иттиҳоди ҷумҳурияҳои шуравии сотсиалистӣ (ИҶШС) таъсис дода шуд [3;51].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 23 декабри соли 1927 Ҷамъияти Ҳилоли Аҳмари Тоҷикистон (ҶҲАТ) таъсис дода шуд. ҶҲАТ низ яке аз аъзоёни Иттиҳоди Ҷамъиятҳои Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмари ИҶШС буд. Соли 1992 дар робита бо пошхӯрии ИҶШС санад “Дар бораи барҳам додани Иттиҳоди Ҷамъиятҳои Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмари ИҶШС қабул карда шуд [4].

Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх намояндагии худро моҳи январи соли 1993 дар Душанбе кушодааст. Рӯзи 14 июли соли 2003 Созишнома оид ба мақоми намояндагии Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх ба имзо расида буд. Хонум Ангелика Шопп аз моҳи октябри

соли 2020 ба ҳайси Роҳбари Намояндагии Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх дар Тоҷикистон фаъолият намуда истодааст.

Ҳаракати байналмилалии Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар як шабакаи глобалии башардӯстона мебошад, ки беш аз 80 миллион нафар аҳолиро фаро мегирад ва ба онҳое, ки дучори офатҳои табиӣ, низоъ, саломатӣ ва мушкилоти иҷтимоӣ мебошанд, кумак мерасонад. Он аз Кумитаи Байналмилалии Салиби Сурх, Федератсияи байналмилалии Чамъиятҳои Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар ва 191 Чамъиятҳои Миллии Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар иборат аст. Феълан дар ҷаҳон садҳо ташкилоту созмонҳо ва ниҳодҳои байналмилалӣ амал мекунанд, ки самтҳои фаъолиятшон дар асоси принципҳои гуногун шакл гирифтааст. Дар ин миён метавон аз фаъолияти самарабахши Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх ва Чамъияти Ҳилоли Аҳмари Тоҷикистон ба унвони як ниҳоди умумичумхуриявӣ ва хайрхоҳу имдодрасон дифоъ кард. Ин чамъият дар саросари кишвар 2 бахши вилоятӣ (Суғд ва ВМКБ), 2 бахши минтақавӣ (Бохтар ва Кӯлоб) ва 65 бахшҳои шаҳриву ноҳиявӣ дошта, зиёда аз 14 000 аъзо ва беш аз 12 000 волонтер ё ихтиёрӣ дорад [4].

Воқеан, Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх чамъияти мустақили беғарзест, ки дар амри пиёда намудани ниёзи шахсони ниёзманд хангоми ба мушкилиҳо мувочехшуда дар нуқоти гуногуни кишвар саҳми бориз дорад. Зеро аҳдофи калидии он ҳифзи ҳаёт, шаъну шарафи инсонҳо, бахусус доираи одамоне, ки дар пайи ҳаводиси гуногуни фавқулода ё даргириҳо осеб дидаанд, мебошад.

Раванди фаъолияти ибратбахши ин ниҳод далолат бар он мекунад, ки он дар сарғаҳи таҳкими арзишҳои инсондӯстӣ қарор дорад. Ин аст, ки пайваста барои пешгирӣ ва сабук намудани азобу шиканҷаи одамон иқдом меварзад.

Дар ин муддат Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх корҳои зиёди назаррас ва судмандро дар мавриди дастгирии аҳолии осебдида аз офатҳои табиӣ, гузарондани нуқтаҳои оби нӯшокӣ ба минтақаҳое, ки ба он ниёз доранд, барқарорсозии робитаҳои оилавӣ ва ҳадамоти ҷустуҷӯ, огоҳсозии аҳоли аз хатари минаҳо ва лавозимоти нотаркида дар минтақаҳои наздисарҳадии ҷумхури, омӯзиши курсҳои кӯтоҳмуддати забони русӣ, компютер ва маслиҳатҳои ройғони ҳуқуқӣ ба муҳочирони меҳнатӣ ва аъзоёни оилаҳои онҳо, ки ба муҳочирати меҳнатӣ мераванд ва ғайраҳо ба роҳ мондааст. Дар солҳои аввали истиқлолияти кишвар фаъолияти Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх дар ҳамбастагӣ бо шариконаш дар Тоҷикистон, ки дар замони ҷанги шаҳрвандӣ иттифок афтада буд, асосан аз ҷониби ниҳод ба шахсони эҳтиҷманд ёриҳои башардӯстона расонда мешуд. Дар ин муддат тақрибан ба 200 ҳазор нафар, ки маҳалли зисти доимиашонро тарк карда, ба ёриву дастгирӣ эҳтиҷ доштанд, маводи ғизоӣ, ғайриғизоӣ ва доруворӣ дастрас гардид. Аммо, баробари ба эътидол омадани вазъи сиёсии кишвар Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх ба амалӣ намудани силсилаи барномаҳои дигари башардӯстиро оғоз кард [5].

Дар маҷмӯъ фаъолияти пурсамару некбинонаи кумита ва рафоҳи зиндагии осебдидагонӣ ҳаводиси гуногун қобили тавсифу арҷгузорист. Аз сӯйи дигар муваффақшудани ин ниҳод дар амри иҷрои рисолати худ дар кишвари мо нишонаи дастгирӣ ва ҳамкориҳои судманди Ҳукумати мамлакат ба созмонҳои чамъиятҳои миллист.

Дар ин самт қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Чамъияти Ҳилоли Аҳмари Тоҷикистон» дар соли 2010 ва Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 07 октябри 2011 № 594 «Дар бораи тартиб, шарт ва муҳлати гузаронидани моҳвораи Ҳилоли Аҳмар» боиси дастгирии фаъолияти башардӯстона аз ҷониби Ҳукумати мамлакат мансуб меёбад.

Дар соли 2019 аз ҳисоби Чамъият ба 45 оилаҳои аз офати табиӣ қисман зарардидаи ноҳияҳои Ванҷ, Рушон, Ишқошим, Шуғнон, Вахш, Рашт ва шаҳрҳои Панҷакенту Конибодом кумаки башардӯстона дар намуди маводҳои ғайрихӯроқа дастрас карда шудааст [4].

Чамъият бо истифода аз Бунёди вижаи воқуниш ба ҳолатҳои фавқулодаи Федератсияи Байналмилалии Чамъиятҳои Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар, инчунин дастгириҳои молиявии Чамъиятҳои милии Салиби Сурхи Финляндия ва Салиби Сурхи Хитой, тибқи

тартиби муқарраргардида дастрас намудани маводҳои ғайрихӯроқа ба 536 оилаҳои аз офати табиӣ зарардидаи мамлакатро анҷом додааст.

Моҳи сентябри соли 2013 бо ризоияти Ҳукумати Тоҷикистон Дафтари Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх дар Душанбе барои расонидани кумаки башардӯстона ба Афғонистон ифтитоҳ шуд, ки бар асоси он ба шахрҳои бузурги Афғонистон барои расонидани кумақҳои тиббӣ ба аҳоли мунтазам парвозҳо анҷом дода мешаванд.

Инчунин, Хазиная махсуси маъҷубони Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх (MoveAbility) барои омӯзиши мутахассисони миллӣ ёрии техникӣ, машваратӣ ва молӣ мерасонад. Ҳамчунин, Муассисаи давлатӣ “Заводи протезу ортопедии шаҳри Душанбе” ва филиали он дар шаҳрҳои Хучанд ва Кӯлоб бо таҷҳизоти техникӣ таъмин гардиданд [4].

Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх ба Маркази миллии қонунгузории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иҷроиши тадқиқот мувофиқи қонунгузории миллӣ, меъёрҳои байналмилалӣ, ки ба ҳуқуқи шахсони гумшуда ва оилаҳои онҳо тааллуқ дорад, дастгирӣ намудааст.

Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх барои паҳн намудани дониш дар бораи ҳуқуқи башардӯстонаи байналмилаӣ ва дигар меъёрҳои башардӯстона миёни вазорату идораҳо, қувваҳои мусаллаҳ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ҷомеаи шаҳрвандӣ, ба вижа донишгоҳҳо кумақ мекунад. Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх ба таври мунтазам чорабиниҳои байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллӣ оид ба ҳуқуқи башардӯстонаи байналмилаӣ барои намояндагони сохторҳои давлатӣ бо мақсади ривож додани иҷроиши ҳуқуқи башардӯстонаи байналмилаӣ дар сатҳи миллӣ ташкил мекунад. Ҳамчунин, дар соли 2019 Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх ва Ҷамъияти Ҳилоли Аҳмаи Тоҷикистон бо мақсади дастгирии тарбияти ғайришуғлоқии 5 мактаб-парваришгоҳи шаҳри Душанбе, кумақҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ намудааст [5]. Вобаста ба қазияҳои ҷойдошта Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх фаъолияти барномаҳои худро дар самтҳои ниёзи аввалиндараҷаи мардум тарҳрезӣ менамояд. Соли 2020 дар байни аҳолии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ аз ҷониби қонундон ва волонтерони Ҷамъияти Ҳилоли Аҳмаи Тоҷикистон чорабиниҳои иттилоотӣ оид ба пешгирӣ аз бемории коронавирус (COVID-19), ки дар ҷомеаи ҷаҳонӣ паҳн гардидааст, баргузор мегардид. Ҷунин чорабиниҳо дар шаҳру ноҳияҳои интихобии вилояти Суғд, ВМКБ, вилояти Хатлон ва шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ баргузор гардиданд. Тибқи нақшаи баргузори ин чорабиниҳо ҳар як ихтиёрии омӯзонидашуда дар як рӯз ба 10 хонандаи мактаб ва 16 нафар аҳолии ҷомеа вохӯриҳои иттилоотӣ оид ба роҳҳои пешгирӣ аз сирояти бемории коронавирус хоҳанд гузаронид. Ин вохӯриҳои иттилоотӣ бояд аз ҷониби ҳар як волонтер дар тури 70 рӯз бо фарогирии 1820 нафар (700 хонанда ва 1120 аҳолии ҷомеа) гузаронида шаванд.

Бояд қайд намуд, ки Ҷамъияти Ҳилоли Аҳмаи Тоҷикистон бо дастгирии шарикони рушди худ дар 32 шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути 640 нафар ихтиёриёни омӯзонидашуда дар давоми 70 рӯз чаласаҳои иттилоотӣ оид ба пешгирии коронавирус (COVID-19) баргузор намуд [5].

Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх ба Ҷамъияти Ҳилоли Аҳмаи Тоҷикистон барои рушди иқтисодии мақомоти давлатӣ дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла расонидани ёрии башардӯстона дар ҳолатҳои фавқулода, кумаки равонӣ ба шахсони аз оилаҳои ҷудошуда ва барқарор намудани робита бо онҳо, дар ҳамгирӣ бо шаҳрвандони ҷумҳурӣ, ки ба Ватан аз минтақаҳои ҷангзада баргаштаанд ва поксозии минаҳо фаъолиятро ба роҳ монда истодаанд. Дафтари Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх, Федератсияи Байналмилалӣ Ҷамъиятҳои Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмаи Тоҷикистон ва Ҷамъияти Ҳилоли Аҳмаи Тоҷикистон аъзои платформаи REACT (Гурӯҳи арзёбии ҳолатҳои изтирорӣ ва ҳамоҳангсозӣ) буда, ба аҳолии аз офатҳои табиӣ осебдида кумақҳои башардӯстона мерасонанд. Намояндагии Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх дар Тоҷикистон ҳамасола дар ҷаҳорҷӯбаи ҳамкорӣҳои Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх бо ниҳодҳои давлатӣ нақшаи чорабиниҳои муштарақро имзо мекунад. Дар доираи тадқиқи Барномаи ҳамкории намояндагии Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх ва Вазорати мудоғиба барои соли 2021 Котиботи Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх дар машқҳои кишварҳои узви Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ «Ҳамкории мутақобила-2021» иштирок намуд [4].

АДАБИЁТ

1. Действия Международного Комитета Красного Креста в случае нарушений международного гуманитарного права. М.: МККК, 1994. - 102 с.
2. Ибрагимов А. М. Международный Комитет Красного Креста и женеvское право / А.М. Ибрагимов. - Воронеж: Воронежский государственный университет, 2002. - 52 с.
3. Коваленко И. И. Международные неправительственные организации / И.И. Коваленко. -М.: Междунар. отношения, 1976. 166 с.
4. Рӯзи чаҳони Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар. Эл.ресурс: <http://redcrescent.tj/>
5. Ҳамкори Тоҷикистон бо Намояндагии Кумитаи Байналмилалии Салиби Сурх. Эл.ресурс: <https://www.mfa.tj/tg/main/view/1239/kumitai-bainalmilalii-salibi-surkh-kbss-dar-tojikiston>

ҲАМКОРИИ ТОҶИКИСТОН БО НАМОЯНДАГИИ КУМИТАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЛИБИ СУРХ

Дар мақолаи мазкур муаллиф доир ба таъсисёбии намояндагии Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх, инчунин ҳамкори кумита дар қаламрави Тоҷикистон маълумот додааст. Муаллиф қайд кардааст, ки феълан дар чаҳон садҳо ташкилоту созмонҳо ва ниҳодҳои байналмилалӣ амал мекунад, ки самтҳои фаъолиятшон дар асоси принципҳои гуногун шакл гирифтаанд ва фаъолияти самарабахши Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх ба унвони як ниҳоди умумичумхуриявӣ ва хайрхоҳу имдодрасон ба назар мерасад.

КАЛИДВОЖАҲО: Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх, ташкилот, ташкилоти ғайриҳукуматӣ, ёрии башардӯстона.

СОТРУДНИЧЕСТВО ТАДЖИКИСТАНА С ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВОМ МЕЖДУНАРОДНОГО КОМИТЕТА КРАСНОГО КРЕСТА

В данной статье автор предоставляет информацию о создании представительства Международного комитета Красного Креста в Таджикистане, а также о сотрудничестве комитета на территории Таджикистана. Автор отметил, что в настоящее время в мире действуют сотни международных организаций и учреждений, направления деятельности которых формируются на разных принципах, а эффективная деятельность Международного Комитета Красного Креста видится как общенациональная и благотворительная и помогающая учреждение.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Международный комитет Красного Креста, организация, неправительственная организация, гуманитарная помощь.

COOPERATION OF TAJIKISTAN WITH THE REPRESENTATION OF THE INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS.

In this article, the author provides information on the establishment of the representative office of the International Committee of the Red Cross in Tajikistan, as well as the cooperation of the committee in the territory of Tajikistan. The author noted that currently there are hundreds of international organizations and institutions operating in the world, whose areas of activity are formed based on different principles, and the effective activity of the International Committee of the Red Cross is seen as a nationwide and benevolent and helping institution.

KEYWORDS: International Committee of the Red Cross, organization, non-governmental organization, humanitarian aid.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саиданоева Гулҷехра – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **004-400-141**.

Сведения об авторе: Саиданоева Гулҷехра – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **004-400-141**.

Information about the author: Saidanoeva Gulchehra – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **004-400-141**.

ТАШАККУЛИ РАВАНДҲОИ ҲАМГИРОӢ ДАР МИНТАҚАИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ

Маҳбубаи Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Иштирок дар равандҳои ҳамгироии минтақавӣ яке аз роҳҳои асосии шабоҳат доштан дар чаҳони муосир аст. Интиҳоби самти ҳамгироӣ на танҳо як таърифи возеҳи стратегияи геополитикӣ, балки ба модели рушди иқтисод низ монанд аст. Таҳлили нақши Россия дар

ИДМ ва дурнамои ИДМ баҳси дуру дароз лозим аст, ҳамчунин ҳисобҳои гуногуни нақши ҷанбаҳои башардӯстона, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ, ки ба осонӣ фаҳмидан мумкин нест. Аксар вақт аз байни ҷонибдорони асоси Россия бартарӣ дорад, кӯшишҳои он барои созмон формати нави муносибатҳои байни ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ оид ба принципҳои нави ҳамкориҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ нодида гирифта мешавад. Сол аз сол ИДМ пешниҳод менамояд, ки Иттиҳод дар маҷмуъ ҳамчун ҷойи як воқеияти сиёсӣ мебошад, ки он ба таъсиси кишвари соҳибистиклоли нав, рушди муносибатҳои мутақобила, мусоидат хоҳад кард. Бо вучуди ин соҳаҳои асосии ҳамкориҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ба талабот ҷавобгӯ нест, бисёре аз нақшаҳои Иттиҳод, ки бо пайдоиши ҳамгирии нави маориф равона шудаанд ба самтҳои дигари ҳамкориҳои бисёрҷониба ва дучониба таъсир мерасонданд, вобаста буданд [3;74].

Дар солҳои аввали пас аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ амволи иттифоқӣ зуд бартараф карда шуданд, ҳамаи аломатҳои як фазаи умумии иқтисодии Иттиҳодӣ байни ҷумҳуриҳои собиқ тақсим шуда буданд.

Ҳамгирӣ мафҳумест, ки баъд аз ҷанги дуҷониба ҷаҳон пайдо шуда, оид ба ҳал намудани масъалаҳои гуногун ташкил карда мешавад. Ҳамгирӣ чунин зинаҳои ташаккулёбии худро дорад:

- ✓ Минтақаи озоди тиҷоратӣ;
- ✓ Иттифоқи гумрукӣ;
- ✓ Ташаккулёбии бозори ягона;
- ✓ Иттиҳоди иқтисодӣ;
- ✓ Воҳиди ягонаи иқтисодӣ;

Мақсадҳо ва вазифаҳои ҳамгирӣ дар доираи ИДМ:

- ✓ Дар оянда ташкил кардани Иттиҳоди давлатҳои ҳамгирошаванда;
- ✓ Барқарор кардани фазаи ягонаи иқтисодие, ки фаъолияти самараноки бозори умумии молҳо, ҳадамот ва қувваи корӣ, инкишофи низоми ягонаи нақлиётӣ, энергетикӣ ва иттилоотиро пешбинӣ мекунад.

Бо мақсади татбиқи вазифаҳои мушаххаси марҳилаи аввали ташкили иттифоқи гумрукӣ 15-уми апрели соли 1994 «Система оид ба ташкил кардани минтақаи озоди тиҷоратӣ» ба имзо расид. Ин созишнома тадриҷан нест кардани бочҳои гумрукӣ, андозҳо ва пардохтҳо, ки амали эквивалентӣ доранд ва бартараф кардани маҳдудиятҳои микдориро дар тиҷорати байниҷаҳонӣ; бартараф кардани дигар монеаҳои дар роҳи ҳаракати молҳо ва ҳадамот; ташкил ва инкишофи системаи самараноки ҳисоббаробаркуниҳо ва пардохтҳои мутақобиларо аз рӯи амалиёти тиҷоратӣ ва ғайраҳо пешбинӣ мекард. Аммо новобаста аз он, ки ин ҳуҷҷат тайёр карда шуд ва ҳамаи мамлакатҳо онро эътироф карданд, дар амал татбиқ нашуд [2;64].

Дар соҳаи ҳамкориҳои иқтисодӣ бисёри аз мамлакатҳои аъзои ИДМ ҳамкориро бештар бо мамлакатҳои Ғарб амалӣ мегардонанд. Ҳамин тавр, ғайр аз мамлакатҳои Белоруссия ва Молдова, ки зиёда аз 50%-и содироти худро ба мамлакатҳои ИДМ ворид мекунанд, дар дигар мамлакатҳои аъзо ин нишондиҳандаҳо ночиз мебошанд, нисбати Белоруссия ва Молдова, вале дар амалиётҳои воридоти вазъият тамоман дигар мебошад. Ҳамин тавр, дар соли 2000 Белоруссия-71%, Қазоқистон-55%, Қирғизистон-54%, Тоҷикистон-83% ва Украина-58%-и воридоти худро аз мамлакатҳои аъзои ИДМ ба роҳ монда буданд [4;56].

Бояд қайд кард, ки дар инкишофи равандҳои ҳамгирии ҷаҳонӣ як қатор омилҳои объективӣ вучуд доранд, ки ҳамгирии байни мамлакатҳои иттиҳодро хеле мушкил гардонидани истодаанд:

- ✓ Дар ҳамгирии фазаи баъдишуравӣ мамлакатҳои ширкат мекунанд, ки аз рӯи нерӯи иқтисодӣ аз якдигар тафовути калон доранд;
- ✓ Ҳамгирӣ дар ИДМ дар шароити бӯҳрони ҷуҷури иқтисодӣ оғоз карда шуда истода дорад;
- ✓ Дар кишварҳои ИДМ азнавсозии бозорӣ ба итмом нарасидааст ва то ба имрӯз дар усулҳо оид ба суръат ва роҳҳои пешбурди он гуногунфаҳмӣ ҷой дорад;

✓ Муқобилияти муайяни мамлакатҳои бузурги ҷаҳон ба инкишофи равандҳои ҳамгироии мамлакатҳои ИДМ вучуд дорад.

1-уми март соли 2002 дар шаҳри Алмато, Президенти Қазоқистон Н. А. Назарбоев чунин иброз кард: «... ҳамкориро дар доираи ИДМ бояд қатъ намуд, ё ин ки бигзор мисли пештара раванди ҳамгироии фаъолияти худро бе самар идома диҳад, ё ин ки чораҳоеро бояд андешид, ки ба раванди интегратсионӣ таъсири мусбӣ расонад ва ба мисли Иттиҳоди Аврупо инкишоф ёбад». Иштирокчиёни вохӯрӣ ба давом додани раванди интегратсионӣ овоз доданд ва ба он зиндагии нав бахшиданд. Сарвари нави ИДМ оид ба ташкилдихии минтақаи озоди тичоратӣ дар доираи ИДМ иброз намуд, вале ба монанди дигар проблемаҳои ин масъала низ ба як қатор проблемаҳои субъективӣ рӯ ба рӯ шуд [3;79].

Раванди ҳамгироӣ дар доираи Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ. Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ ташкилоти байналмилалӣ минтақавӣ мебошад ва дар заминаи Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ аз 15 майи соли 1992 бо мақсади ба шароити муносири геополитикӣ мутобиқ кардани ин Аҳднома ва имкониятҳои воқеии истифодаи неруҳо ва воситаҳои дифоӣ дастаҷамъӣ таъсис дода шудааст. 14 майи соли 2002 Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ ба Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ табдил дода шуд. Оинномаи Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъиро Шурои амнияти дастаҷамъӣ 7 октябри соли 2002 дар шаҳри Кишинев ба имзо расонд ва ин ҳуҷҷат 18 сентябри соли 2003 қувваи эътибор пайдо кард. Ҷумҳурии Арманистон, Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон (аъзогии худро дубора 16 августи соли 2006 барқарор кард) аъзои СААД мебошанд [5].

Бо таъсиси ин созмони байналмилалӣ минтақавӣ кишварҳои иштирокчиҳои Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ аҳду паймон карданд, ки раванди ҳамгироиро нигоҳ медоранд ва дар Оинномаи он қайд кардаанд, ки иҷрои муқаррароти Аҳднома ва аҳдномаҳои байналмилалӣ ва қарорҳои қабулнамудаи Шурои амнияти дастаҷамъӣ барои ҳамаи кишварҳои аъзо ҳатмӣ мебошад.

Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ - созмони ҳарбию сиёсӣ буда, хусусияти мудофиавӣ дорад ва барои ҳамроҳ шудани аъзои нав, ки пайрави ҳадафҳо ва принципҳои он мебошанд кушода аст. Созмон дар асоси эҳтироми ҳатмии истиклолият, иштироки ихтиёрӣ, баробарҳуқуқӣ ва уҳдадорихои кишварҳои аъзо, даҳлат накардан ба корҳои дохилӣ, ки ба салоҳияти қонунгузориҳои миллии кишварҳои аъзо вобаста аст, фаъолияти худро ба роҳ мондааст.

Таҳкими сулҳ, амният, суботи байналмилалӣ ва минтақавӣ, ҳимояи истиклолият, тамомияти арзи соҳибхитиёрии кишварҳои аъзо дар асоси дастаҷамъӣ ҳадафҳо ва принципҳои асосии Созмон эътироф карда шудаанд ва чиҳати дастёбӣ ба онҳо, кишварҳои аъзо ба истифодаи воситаҳои сиёсӣ афзалият медиҳанд. Кишварҳои аъзои Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ мавқеи сиёсати хоричии худро нисбати мушкилоти амнияти байналмилалӣ минтақавӣ мувофиқа ва ҳамоҳанг мекунанд ва пеш аз ҳама аз абзорҳои машваратӣ истифода мебаранд ва саъю кӯшишҳои худро дар мубориза бар зидди терроризми байналмилалӣ, экстремизми динӣ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва психотропӣ, аслиҳа, чинояти муташаккилонаи фаромарзӣ, муҳочирати ғайриқонуний ва таҳдидҳои амниятӣ давлатҳои аъзо муттаҳид месозанд [1;44].

Имрӯз раванди ҳамгироӣ дар доираи Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ дар ҳоли рушдҳои қарор дорад. Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ метавонад бо кишварҳои аъзои ин созмон нестанд, ҳамкориро ба роҳ монанд ва бо созмонҳои байналмилалӣ байниҳуқуматӣ дар соҳаи амният раванди ҳамгироиро барқарор ва ҷараён диҳад. Дар шароити имрӯза мавҷудияти Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ омилҳои муҳими субот ва амният дар сарҳадҳои берунии давлатҳои аъзо мебошад. Фаъолияти доимӣ дар ҷаҳорҷӯбаи Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ имкон медиҳад, ки робитаҳои байнидавлатии ҳарбию сиёсӣ чиҳати ташаккули низоми воқеан самараноки амнияти дастаҷамъӣ ба сатҳи сифатан нав бардошта шавад, зеро, нуқтаи назари монанд ё наздики кишварҳои аъзо нисбати вазъи ҷаҳони муосир, нигарониҳои умумӣ аз ҷолишу

тахдидҳои нав ба амнияти ҷаҳонӣ ва минтақавӣ пояи сиёсии Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъиро ташкил медиҳанд.

Дар ҷаласаи Шурои Амнияти Дастаҷамъӣ дар шаҳри Душанбе (28 апрели соли 2003) қарори сарони кишварҳои аъзо оид ба таъсис додани Ситоди муттаҳидаи Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ қабул гардид. Ба ин сохтори доимоамалкунандаи Созмон вазифаҳои фаъол сохтани кори Созмон дар соҳаи ҳарбӣ воғузур карда шудаанд. Ситоди муттаҳидаи Созмон фаъолияти пурра ва густурдаи худро аз 1 январи соли 2004 оғоз кард. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаҳои иштироки худ дар фаъолияти Созмон аҳамияти афзалиятнок медиҳад. Ҳамкорӣ дар доираи ин Созмон ҷавобгӯии манфиатҳои милли Тоҷикистон аст ва он имкон медиҳад, ки бар зидди терроризми байналмилалӣ, ифротгароӣ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва аслиҳа, муҳочирати ғайриқонунии ва умуман ба хотири таъмини амният ва субот дар тамоми минтақаи Аврупо ва Осиё ва инчунин ҳимояи тамомияти арзӣ ва истиқлолияти давлатҳои аъзо фаъолона тадбирҳои зарурӣ андешида шаванд. Тоҷикистон манфиатдори он аст, ки Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ дар амал ба омили муҳими таъмини амнияти ҷаҳонӣ минтақавӣ мубаддал гардад [6].

Иштироки Тоҷикистон дар Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ амри зарурӣ ва кафили ҳимояи манфиатҳои милли, соҳибхитӣроӣ, истиқлолияти давлатӣ ва тамомияти арзии кишвар мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои фаъол намудани раванди ҳамгироии ҳарбию сиёсии давлатҳои аъзо ва ҳамоҳангсозии иқтисодии онҳо, такмили соҳаи сиёсати ҳарбӣ ва рушди минбаъдаи ҳамкориҳои ҳарбию техникаи давлатҳои аъзо вазифаҳои наздиктарин ва муҳимтарини Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ меҳисобад.

Равандҳои ҳамгироӣ дар доираи ин созмонҳои номбаршуда хеле назаррасу мушаххас аст. Ҳамкориҳои зич дар бештари соҳаҳои мухталиф мавриди таваҷҷуҳ мебошанд. Талошҳои пайвастаи сарони давлатҳои ин иттиҳодҳо дар солҳои соҳибистиқлоли ба кишварҳои ҳамдигар дар рушду густариши муносиботи бисёрҷониба уфуқҳои тозаро боз намудааст. Сарони ҳайатҳои ташкилнамуаи ин созмонҳо дар раванди ҳамгироӣ ба робитаҳои фаъоли сиёсӣ, тавсеаи ҳамкориҳои бисёрҷонибаи фарогир аҳамият ва афзалияти хоса медиҳанд. Бояд таъкид дошт, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон низ тарафдори ҳамкориҳои фаъоли минтақавӣ ва рушди раванди ҳамгироӣ мебошад [7;74].

Ҳамин тавр метавон чунин хулоса баровард, ки иштирок дар равандҳои ҳамгироии минтақавӣ яке аз роҳҳои асосии шабоҳат доштан дар ҷаҳони муосир аст. Интиҳоби самти ҳамгироӣ на танҳо як таърифи возеҳи стратегияи геополитикӣ, балки ба модели рушди иқтисод низ монанд аст. Раванди ҳамгироӣ дар сатҳи байнидавлатӣ аз рӯи фаъолияти мақсадноки давлат ва ё гурӯҳи давлатҳо бо мақсади тараққи бисёртарафаи алоқаҳои иқтисодии берунӣ, наздикшавии байни ҳамдигарӣ, ҳаракати сармоя байни ҳамдигар фаҳмида мешавад. Дар сатҳи субъектҳои алоҳидаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бошад, субъектҳои алоҳидаи хочагидор метавонад, ки ба равандҳои ҳамгироӣ бо роҳи яқҷоянамоии меҳнат ва сармояи дар ихтиёрашон буда дохил шаванд.

АДАБИЁТ

1. 25 Қадам дар паҳнои олам. Силсила: Сиёсати хориҷии Тоҷикистон. (Зери назари Сирочиддин Аслов). Душанбе: Ирфон, 2016. – С. 44.
2. Зиядуллаев Н. Экономика стран содружества в условиях глобализации. Итоги развития экономики стран-членов СНГ в 2001г. Вопросы Экономики, №3, 2004. - М: Изд-во НП "Редакция журнала Вопросы Экономики".
3. Зиядуллаев Н.Ж. Современная экономическая ситуация в СНГ. Экономист, №1, М - 2004с.
4. Кеженов, А.Б. Организационно-правовой механизм деятельности Содружества Независимых Государств. Автореферат. кандидата юридических наук. Белорусский государственный университет, 2002.с-56
5. Сомонаи расмии СААД <http://www.dkb.gov.ru>
6. Тоҷикистон ва Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ [Захираи электронӣ]//Низомии дастрасӣ: www.mfa.tj
7. Ҳ. Зарифӣ. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз / Ҳ. Зарифӣ Душанбе: Ирфон, 2009.-С.48

ТАШАККУЛИ РАВАНДҲОИ ҲАМГИРОӢ ДАР МИНТАҚАИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф ташаккули равандҳои ҳамгироиро дар минтақаи Осиёи Марказӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, доир ба зинаҳои ташаккулёбии ҳамгироӣ, мақсадҳо ва вазифаҳои

хамгироӣ пурра ишора намудааст. Иштирок дар равандҳои хамгирии минтақавиро муаллиф яке аз роҳҳои асосии шабоҳат доштан дар ҷаҳони муосир шуморида, интихоби самти хамгириро на танҳо як таърифи возеҳи стратегияи геополитикӣ, балки ба модели рушди иқтисод низ монанд кардааст. Инчунин, муаллиф як қатор омилҳои объективӣ, ки дар инкишофи равандҳои хамгиришавӣ вучуд доранд ва хамгирии байни мамлакатҳои Осиёи Марказиро хеле мушкил гардонидани истодаанд, дар мақола қайд намудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: хамгироӣ, равандҳои хамгироӣ, Осиёи Марказӣ, хамгирии умумӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В РЕГИОНЕ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В данной статье автор анализирует развитие интеграционных процессов в центральноазиатском регионе, указывает этапы становления интеграции, также ее цели и задачи. Автор рассматривает участие в региональных интеграционных процессах как один из способов быть уподобленным в современном мире, выбор направления интеграции является не только четким определением геополитической стратегии, но и уподоблением модели экономического развития. Также автор отметил ряд объективных факторов, существующих в развитии интеграционных процессов и осложняющих интеграцию между странами Центральной Азии.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: интеграция, интеграционные процессы, Центральная Азия, всеобщая интеграция.

FORMATION OF INTEGRATION PROCESSES IN THE REGION OF CENTRAL ASIA

In this article the author analyzes the development of integration processes in the Central Asia region, indicates the stages of the formation of integration, as well as its goals and objectives. The author considers participation in the processes of regional integration as one of the ways to be likened in the modern world, the choice of the direction of integration is not only a clear definition of the geopolitical strategy, but also likening the model of economic development. The author also noted in the article a number of objective factors that exist in the development of integration processes and complicate the integration between the countries of Central Asia.

KEYWORDS: integration, integration processes, Central Asia, general integration.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нахтулло Маҳбуба* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992006606099**.

Сведения об авторе: *Нахтулло Махбуба* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992006606099**.

Information about the author: *Nakhtullo Makhbuba* – Tajik National University, 2-nd year master`s student of the Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **+992 00 660 6099**.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ

Саидова Ф.

Таджикский национальный университет

Глобализация — это процесс развития мирового сообщества, посредством которой происходит формирование сложной многоуровневой системы общественно-экономических отношений. В рамках данного феномена наблюдается значительное усиление политических, социально-экономических, информационных и культурных взаимосвязей стран всего мира.

Характеризуя процесс глобализации с политической и экономической точки зрения, необходимо отметить, что в политическом контексте глобализация стремится к установлению наднациональных институтов управления – единого мирового правительства. В экономическом смысле глобализация олицетворяет процесс формирования взаимосвязанной монолитной глобальной экономики, единого рынка товаров, капитала и услуг. Таким образом, под глобализацией понимается исторический процесс унификации всех сфер человеческой жизнедеятельности в первую очередь изменение структуры мирового хозяйства, понимаемого как тесное переплетение субъектов мировой экономики на основе интернационализации, транснационализации и либерализации, связанных друг с другом системой политических отношений. Следовательно, капитализм, как общественный строй и идеология, призывающая к увеличению капитала и получению сверхприбылей, занимает центральное место в данном социальном процессе и тенденции мирового развития. [1, с.112.]

Стоит отметить, что сегодня глобализация - это спорная концепция, в которой не консенсуса относительно ее контекста, а также причинности, направления и воздействия. Неравномерная и неравноправная, она затрагивает, как прямо, так и косвенно, каждую страну, развивающуюся или развитое. Однако серьезность ее воздействия, положительного или отрицательного, напрямую зависит от способности каждой страны реагировать на вызовы, создаваемые самой глобализацией. [2]

Целью глобализации является обеспечение социально-экономической интеграции и развития всех народов мира посредством свободного потока товаров, услуг, информации, знаний и людей через все границы.

Несмотря на то, что глобализация является универсальным и историческим явлением, ее легко понять, но трудно определить, поскольку нет единого мнения относительно ее точного определения.

Как отмечает австрийский ученый Манфред Стегер: **«Глобализация относится к многомерному набору социальных процессов, которые создают, умножают, расширяют и усиливают всемирные социальные взаимозависимости и обмены, в то же время, способствуя растущему осознанию людьми углубляющихся связей между местным и отдаленным».** [3]

Предметом глобализации являются следующие процессы, а именно:

- Создание новых и умножение существующих социальных сетей и видов деятельности, которые все больше преодолевают традиционные политические, экономические, культурные и географические границы. (Профессиональное общение, технологические инновации и политические решения)

- Расширение социальной деятельности и взаимозависимостей (финансовые рынки, торговые центры, НПО, ООН)

- Интенсификация и ускорение социальных обменов и деятельности (Интернет, спутники: локальные события, глобальное воздействие)

По словам Манфреда, «вышеуказанные процессы происходят как на объективном, так и на субъективном уровнях. Люди мыслят глобально!». [3]

Преимущества глобализации в экономических, политических, культурных/научных и этических аспектах. [4]

Поскольку глобализация началась прежде всего в экономической сфере, соответственно основные преимущества так же заключаются в ней. К ним обычно относятся: экономический рост и сокращение бедности, создание глобальной цепочки поставок, свободное перемещение информации, товаров и услуг, улучшение экономической специализации и доступа к продуктам для районов с ограниченными ресурсами. Создание свободных рынков, расширение потребительского выбора, поощрение более высокого уровня жизни рассматриваются как наиболее важные достижения, которыми люди пользуются благодаря глобализации.

В политическом плане плюсы глобализации заключаются в необходимости сотрудничества для решения текущих политических проблем во всем мире что привело к созданию международных организаций, направленных на содействие международному сотрудничеству. Это рассматривается как политическая глобализация. Классическим примером является Организация Объединенных Наций.

Не менее глобализация повлияла на культуру и науку. Путешествия по всему миру в результате глобализации позволили людям изучать новые культуры и повышать осведомленность о контркультурах, тем самым поощряя терпимость и уважение к международным культурам. Местное знакомство с международным искусством, музыкой, религией, театром, телевидением, кинофильмами и бесчисленным множеством других культурных направлений также резко возросло. Глобализация привела к усилению взаимосвязей между различными группами населения и культурами. В науке процессы глобализации позволили исследователям решать международные задачи на основе синергии и объединения передового опыта из различных научных областей. Например, ученые из ЦЕРНА совместно ищут ответы на вопросы, связанные с нашей Вселенной [4].

Например, Профессор Боб Лангер объединил поистине междисциплинарные команды для достижения прорывов в области биомедицинской инженерии и лечения рака [5, с.18-23.]. Есть множество других примеров.

Глобализация этики предоставила странам и организациям возможность бороться с несправедливостями в области прав человека, совершаемыми по всему миру. Это способствует росту чувства глобальной гражданственности, представления о том, что у нас есть определенные права и обязанности по отношению друг к другу самим фактом того, что мы люди на Земле [6]. Глобализация также значительно повысила международную деловую этику [5, с. 18-23].

На равне с преимуществами еще и существуют негативные последствия глобализации в экономических, политических, культурных и экологических сферах. [4].

Негативные экономические последствия в основном включают обвинения в ограничении роста, американизации и глобальных экономических кризисах. Потогонные предприятия, эксплуатация работников в развивающихся странах, детский труд, увеличение разрыва между богатыми и бедными часто рассматриваются как последствия глобализации. Корпоративный капитализм стал главной мишенью сегодняшних антиглобалистов.

С политической точки зрения глобализация приводит к расширению прав и возможностей международных организаций и уменьшению влияния местных государственных институтов. Таким образом, это бросает вызов суверенитету и государственной независимости.

В культурном плане глобализацию часто обвиняют в разрушении местных культур и традиций и так называемой вестернизации традиционных культур.

Воздействие на окружающую среду включает обвинения в провоцировании глобального потепления, изменения климата и обезлесения. Развивающиеся страны с дешевыми ресурсами и рабочей силой обычно имеют менее строгие экологические нормы, в то время как страны с более строгими экологическими нормами становятся более дорогими для компаний в результате затрат, связанных с соблюдением этих стандартов. Таким образом, компании, как правило, выбирают страны с самыми низкими экологическими стандартами или самым слабым правоприменением.

В целом можно заключить, что глобализация как позитивное явление, подразумевает большой социальный и экономический прогресс, способствует глобальному взаимопониманию и терпимости, порождает международную конкуренцию и объединяет людей посредством коммуникации.

Очевидно, что глобализация - это явление, о котором нельзя судить только в позитивном или негативном контексте. Исследования показывают, что глобализация, как правило, рассматривается как выгодная в развитых странах, где люди могут в полной мере пользоваться ее достижениями, прежде всего в экономической сфере. Напротив, в развивающихся странах антиглобалистские настроения, как правило, довольно сильны из-за экономических, культурных и социальных проблем. Несмотря на многочисленные положительные последствия глобализации, если глобализацию когда-либо удастся «превратить в благо для каждого человека и земного шара в целом» [2], то впереди еще долгий путь к этому. Однако, в конце концов, преимущества, по-видимому, перевешивают недостатки, если уделять должное внимание решению проблемных вопросов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Романов М.И. Глобализация как феномен мирового развития. Российский экономический университет имени Г.В. Плеханова, Москва, Россия. Международный научно-исследовательский журнал. № 07 (73) 2018 Июль. – С. 112.
2. Manfred B. Steger. Globalization. Audiobook (5) A Very Short Introduction. Tantor Media, Inc. Release 27 July 2021.
3. Shahid H. Raja. Globalisation: Challenges & Response. Mar 16, 2018. <https://shahidhrajamedium.com/globalisation-challenges-response-477b80ed91ab> (Дата обращения: 15.03.2023)
4. Измайлова Н. С. Феномен глобализации. (на английском языке). МГИМО (У) МИД России. 2017. <https://mgimo.ru/upload/iblock/288/izmailova.pdf> (Дата обращения: 15.03.2023)
5. Crane A., Matten D. Business ethics: Managing corporate citizenship and sustainability in the age of globalization. Oxford University Press, 2016. Pages 18- 23.
6. Manfred B. Steger and Paul James. Ideologies of Globalism. // Paul James and Manfred B. Steger, eds, Globalization and Culture: Vol. 4, Ideologies of Globalism, Sage Publications, London, 2010.

7. Arnett, J. J. The Psychology of Globalization. <http://search.proquest.com/socialsciences/docview/614375322/9BB999FBD07F4417PQ/11?accounted=14496>
8. Marx K. Capital. Criticism of Political Economy. Volume 1. Book 1. The process of capital production. M.: Russian political encyclopedia, 2015. 664 p. 2.
9. McElwee S. Marx Was Right: Five Surprising Ways Karl Marx Predicted 2014 // Rolling Stone, 2014. [Electronic Resource]. URL: <https://www.rollingstone.com/music/news/marx-wasright-five-surprising-ways-karl-marx-predicted-2014-20140130/> (date of access: 01.05.2018).
10. Soros D. About globalization. M.: Eksmo, 2004. 224 p.
11. Wallerstein I. The World-System of Modernity. Volume 2. Mercantilism and consolidation of the European world-economy. 1600-1750. M.: Russian Foundation for the Promotion of Education and Science, 2016. 528 p.

МАҲҲУМ ВА МОҲИЯТИ ҶАҲОНИШАВӢ: ҶАНБАҲОИ АСОСӢ

Мақолаи мазкур ба мавзуи ҷаҳонишавӣ бахшида шудааст. Муаллиф ба масъалаи ҷанбаҳои асосии зуҳури падидаи ҷаҳонишавӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудааст. Инчунин дар мақола таъсири мусбату манфии падидаи ҷаҳонишавӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, этникӣ ва экологӣ баррасӣ мегардад. Дар натиҷаи инкишофи ҳамбастагии ҷаҳонӣ падидаи ҷаҳонишавӣ дар ибтидо дар соҳаи иқтисод зуҳур намуда буд ва тадриҷан ҳамаи самтҳои фаъолияти зиндагии инсониятро фаро гирифта истодааст. Ба андешаи муаллиф дар замони ҷаҳонишавӣ дунёи муосир дар ҳолати гузариш, яъне дар вазъи номуайяни қарор дорад. Вобаста ба ин, масъалаи пайдо кардани муодили идеологии устувор ба миён гузошта мешавад, ки он барои рушди баробар ва таъмини адолати иҷтимоӣ муҳим аст.

КАЛИДВОЖАҲО: ҷаҳонишавӣ, ҷаҳони муосир, падида, давраи гузариш, идеология, алтернатива, адолати иҷтимоӣ.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ

Данная статья посвящается понятию и сущности глобализации. Особое внимание автор уделяет основным аспектам проявления глобализации в мире. В статье также рассматриваются преимущества и недостатки процессов глобализации в экономических, политических, культурных, этических и экологических сферах. В процессе развития мирового сообщества феномен глобализации, изначально возникший в экономической области, постепенно распространился на все сферы человеческой жизнедеятельности. По мнению автора, в эпоху глобализации современный мир находится в переходном периоде – эпохе неопределённости. Соответственно, ставится вопрос о поиске жизнеспособной идеологической альтернативы, необходимой для достижения равномерного развития и социальной справедливости.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: глобализация, современный мир, феномен, переходный период, идеология, альтернатива, социальная справедливость.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF GLOBALIZATION: MAIN ASPECTS

This article is devoted to the concept and essence of globalization. The author pays special attention to the main aspects of the manifestation of globalization in the world. The article also discusses the advantages and disadvantages of globalization processes in the economic, political, cultural, ethical and environmental spheres. In the process of the development of the world community, the phenomenon of globalization, which initially arose in the economic field, gradually spread to all spheres of human activity. According to the author, in the era of globalization, the modern world is in a transitional period – an era of uncertainty. Accordingly, the question is raised about the search for a viable ideological alternative necessary to achieve uniform development and social justice.

KEYWORDS: globalization, modern world, phenomenon, transition period, ideology, alternative, social justice.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидова Фарзона - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992)882155555. **E-mail:** farzonanuriddin@icloud.com

Сведения об авторе: Саидова Фарзона – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992)882155555. **E-mail:** farzonanuriddin@icloud.com

Information about the authors: Saidova Farzona – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** (+992)882155555. **E-mail:** farzonanuriddin@icloud.com

ХИМИЯ – ХИМИЯ

УДК - 543

ТАҲЛИЛИ КАЛСИЙ, МАГНИЙ, РУҲ, НУҚРА ВА ТИЛЛО БО УСУЛИ СПЕКТРАЛИИ АТОМӢ – ЭМИССИОНӢ

Ашуралиев М.О., Эшбеков Н.Р., Шеров Қ.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Усули спектралии атомӣ – эмиссионӣ яке аз усулҳои беҳтарини таҳлили металлҳо, хулаҳо, маъданҳои кӯҳӣ, хок ва дигар моддаҳои бисёркомпонента ба шумор меравад. Усули имкон медиҳад, то зимни як маротиба сабт намудани спектри эмиссионии намуна ошкоркунии тамоми элементҳои таркиби он гузаронда шавад. Миқдори намунаи барои таҳлил лозимӣ 5-10 мг-ро ташкил дода, сабти спектр муддати вақти 10-30 сонияро дар бар мегирад. Бо усули спектралии атомӣ - эмиссионӣ имконияти таҳлили моддаҳои сахт ва маҳлулҳо мавҷуд аст. Солҳои охир бо пешрафти илму техника имконияти ба тариқи автоматӣ сабт кардани спектр, коркарди онҳо ва нигоҳдорию чопи онҳо бо барномаҳои махсуси компютерӣ қариб дар тамоми асбобҳои спектралӣ ба роҳ монда шудааст. Барои ин методикаи таҳлилии таҳия кардан лозим аст, ки таъсири компонентҳои таркиби намуна ба муайян кардани яқдигарашон то ҳадди имкон кам бошад ва дақиқии муайянкунии элементҳо баланд бошад. Шароитҳои оптималии муайянкунии элементҳоро ба инобат гирифта, имконияти яқбора муайян кардани шумораи зиёди микроэлементҳои таркиби намунаи таҳлилшавандаро муҳайё кардан мумкин аст.

Мақсади таҳқиқот аз омӯзиши шароитҳои оптималии муайянкунии микроэлементҳо дар таркиби калсий, магний, руҳ, нуқра ва тилло бо усули спектралии атомӣ - эмиссионӣ иборат мебошад.

Калсий металли сафеди нуқрагин буда, нағз фишурда мешавад, хосияти эластикӣ дорад, онро дар намуди варақаҳо омода намудан мумкин аст. Калсий хосияти электроманфигии баланд зоҳир намуда, бо осонӣ бо оксиген ва буғи оби таркиби ҳаво ба реаксия дохил мешавад. Бинобар ин онро зери равшан нигоҳ медоранд. Пеш аз таҳлил намудани калсийи металлӣ сатҳи онро аз равшан тоза кардан зарур мебошад [1, 33].

Руҳ металли осмонранги нуқрагин буда, сахтии миёна дорад, дар ҳаво бо қабати тунуки оксидӣ пушида шуда, хира мешавад, ки он металлро аз оксидшавии минбаъда муҳофизат менамояд. Металли дараҷаи тозагиаш баланд хосияти эластикӣ зоҳир намуда, онро дар намуди варақаҳо омода намудан мумкин аст. Руҳи техникӣ дар шароитҳои муқаррарӣ нисбатан чарс мебошад, вале зимни гармкунӣ то ҳароратҳои 100-150 °С мулоим мешавад. Вале дар ҳароратҳои аз 200° С баландтар боз чарс шуда, онро хока кардан мумкин мешавад, чунки, руҳ ба шакли аллотропии дигар мегузарад [2, 26].

Руҳи металлӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, илм, техника, тиб васеъ истифода карда мешавад. Дар ҳаҷон зиёда аз 40%-и руҳи металлӣ барои рӯйпушкунии оҳан ва муҳофизати он аз коррозия истифода карда мешавад ва аз он ҳар гуна рангҳои молидани тайёр мекунад [3, 126].

Магний металли сафеди нуқрагин буда, нисбатан мулоим ва эластикӣ мебошад, ҷараёнгузаронӣ ва гармигузаронии хуб дорад. Магний аз ҷиҳати химиявӣ фаъол буда, дар ҳаво оксид мешавад, ки он металлро аз оксидшавии минбаъда муҳофизат менамояд [4, 32].

Магний бо кислотаи сероби хлорид ва хлори намнок ба реаксия дохил шуда, хлориди магний ҳосил мекунад [5, 54].

Нуқра металли нуқрагини сафед буда, ба қатори металлҳои нодир дохил мешавад. Нуқра аз ҷиҳати химиявӣ устувор мебошад, бинобар ин аз он тангаҳо, қисмҳои баъзе таҷҳизоти истеҳсолоти химия ва ҳаргуна лавозимоти ороишӣ тайёр мекунад. Аксар пайвастагиҳои нуқра зимни андаке гармкунӣ дар рӯшноӣ таҷзия мешаванд, бинобар ин

оҳоро дар зарфҳои тира дар торикӣ нигоҳ медоранд. Зимни бо об расидан, миқдори ками он ба маҳлул мегузарад, ки хосияти бактеридсидӣ зоҳир мекунад [6, 29].

Тилло металли рангаш зард буда, нисбат ба мис ва нуқра мулоим мебошад. Ҳарорати ҷӯшиши он ба 2677 °С баробар буда, дар ҳаво ва намӣ устувор мебошад. Тилло металли аз ҳама нодир ба шумор меравад [7, 48].

Таҳқиқотҳо бо истифодаи спектрографи атоми эмиссионии тамғаи ДФС-452 гузаронда шуд. Ба сифати электродҳо қаламчаи графитии дарозиашон 4-5 см истифода карда шуд. Намунаҳои таҳқиқшавандаи калсий, магни, рух, нуқра ва тиллоро барои таҳлил омода намуда, аз онҳо ба миқдори 8 – 10 мг бар кашида, дар сӯроҳии электроди корӣ ҷойгир карда шуданд. Ба сифати электроди муқобил электроди графитии нугтез истифода карда шуд. Электродҳоро аз якдигар дар масофаи 2 мм дар штативи асбоб маҳкам карда, байни онҳо муддати 15-30 сония дар қувваи ҷараёни 15А камонаки электрикӣ барангезонда, спектри эмиссионии онҳо дар фосилаи дарозии мавҷи аз 200 то 400 нм ба қайд гирифта шуд. Дар спектрографи тамғаи ДФС-452 барои сабти спектр системаи бисёрканалаи оптикӣ бақайдгирии спектр тамғаи МОРС-9 васл карда шудааст ва спектр ба тариқи фотоэлектрикӣ ба қайд гирифта мешавад. Қори системаи МОРС-9 бо барномаи махсуси компютерӣ назорат карда мешавад. Қоркарди спектрҳои бақайдгирифташуда ба тариқи автоматӣ иҷро карда мешавад [8, 41].

Омӯзиши спектри намунаҳои бақайдгирифташуда нишон дод, ки дар таркиби калсийи металлӣ хатҳои спектралӣ микроэлементҳои Al, Cu, Co, Cr, Fe, Mg, V, Zn, Sr, Mn, Pb ва Ti пайдо шудаанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар таркиби намунаи калсий ин микроэлементҳо мавҷуданд.

Барои муайян кардани миқдори микроэлементҳои тақриби калсий аз усули графикӣ истифода карда шуд. Барои ин якҷанд намунаҳои стандартӣ муқоисавӣ бо роҳи омехтакунии миқдори ҳисобкардашудаи пайвастагиҳои микроэлементҳои муайяншаванда бо оксиди калсий ва хокаи графитӣ тайёр карда шуд, ки дар он консентратсияи микроэлементҳо аниқ муайян буд. Спектри эмиссионии намунаҳои стандартӣ ба қайд гирифта шуд. Баъд намунаи калсийро бо оксиди калсий дар таносуби 1:1 омехта карда, спектри эмиссионии он бақайд гирифта шуд [9, 147].

Бояд қайд намуд, ки барои муайян кардани консентратсияи микроэлементҳо он хатҳои спектралӣ интиҳоб карда шуд, ки дар спектр возеҳ ва равшан намудор буда, болиҳамхобӣ бо хатҳои спектралӣ элементҳои дигар ба назар нарасад.

Баъд аз графикаи вобастагии интенсивноқӣ аз консентратсияи элементҳо консентратсияи элементҳо дар таркиби намунаи калсий муайян карда шуд. Бо тарзи пешниҳодшуда миқдори микроэлементҳои таркиби калсий дар фосилаи $n \cdot 10^{-1}$ - $n \cdot 10^{-4}$ % муайян кардан мумкин аст.

Миқдори микроэлементҳои таркиби калсий дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1

Натиҷаи таҳлили атомӣ эмиссионии намунаи калсийи металлӣ

Элементи муайяншаванда	Ti	Pb	Cu	Fe	Mn	Cr
Консентратсия, %	0.0115	0.00012	<0.0015	<0.015	<0.015	0.00012
Элементи муайяншаванда	Co	Sr	Zn	V	Al	Mg
Консентратсия, %	0.00012	0.020	0.0005	<0.00005	0.0025	0.016

Бо ҳамин тарз спектри эмиссионии намунаҳои металлҳои магни, рух, нуқра ва тилло сабт карда шуда, таркиби онҳо омӯхта шуд [10, 276].

Дар спектри эмиссионии намунаи магни хатҳои спектралӣ Si, B, Mn, Fe, Cu, Ca, Cd, Cu ва Na ошкор карда шуд. Натиҷаи таҳлили намунаи магни бо усули спектралӣ атомӣ эмиссионӣ дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Чадвали 2

Натиҷаи таҳлили атомӣ эмиссионии намунаи магнийи металлӣ

№	Элементи муайяншаванда	Дарозии мавҷи хати аналитикӣ, нм	Концентратсияи элемент, %
1	Si	250,7; 251,4; 251,6; 251,9;	$1,1 \cdot 10^{-3}$
2	B	249,9	$2,7 \cdot 10^{-4}$
3	Fe	259,9; 258,0	$3,6 \cdot 10^{-2}$
4	Mn	260,6; 259,5; 261,5	$<1,0 \cdot 10^{-3}$
5	Ca	315,9	$6,6 \cdot 10^{-4}$
6	Cd	326,1	$<1,0 \cdot 10^{-3}$
7	Cu	324,7; 327,3; 328,0; 326,1	$1,6 \cdot 10^{-4}$
8	Na	330,3	$<1,0 \cdot 10^{-4}$

Зимни омӯзиши спектри эмиссионии намунаи руҳи металлӣ дар он хатҳои спектралӣ Pb, Mg, Si, Ni, Al, Cu, Ag, Cr, Ca, Fe ва Ti ошкор карда шуд. Натиҷаи таҳлили микдории намунаи руҳи металлӣ дар чадвали 3 оварда шудааст.

Чадвали 3

Натиҷаи таҳлили атомӣ эмиссионии намунаи руҳи металлӣ

№	Элементи муайяншаванда	Дарозии мавҷи хати аналитикӣ, нм	Концентратсияи элемент, %
1	Pb	266,3; 282,3; 283,3; 287,3	$0,0021 \pm 0,0001$
2	Mg	285,7; 292,9	$0,0032 \pm 0,0003$
3	Si	288,1	$0,004 \pm 0,0012$
4	Ni	338,1; 339,2; 339,4; 310,2	$0,0007 \pm 0,0001$
5	Al	309,3	$0,001 \pm 0,00013$
6	Cu	324,7; 327,3	$0,003 \pm 0,0007$
7	Ag	338,3	$0,0002 \pm 0,00005$
8	Cr	379,8; 380,6; 380,9	$0,006 \pm 0,00031$
9	Ca	393,3; 396,8	$0,003 \pm 0,00051$
10	Fe	296,8; 297,3	$0,012 \pm 0,006$
11	Ti	323,5; 323,7	$0,0006 \pm 0,0001$

Спектри эмиссионии намунаи нукра бо ёрии системаи оптикӣ бисёрканалаи оптикӣ тамғаи МОРС-9 дар муддати 30 сония дар қувваи чараёни 18А дар спектрографи тамғаи ДФС-452 сабт карда шуд. Омӯзиши спектри эмиссионии нукра нишон дод, ки дар таркиби он нишонаҳои Mn, Fe, Si, Al, Au, Zn, Bi, Ca, Cu мавҷуд аст.

Омӯзиши спектри эмиссионии тилло нишон дод, ки дар таркиби он нишонаҳои оҳан, манган, силитсий, алюминий, руҳ, магний, висмут, калсий, мис ва нукра мавҷуд будааст.

АДАБИЁТ

1. Н.С. Фрумина, Е.С. Кручкова, С.П. Муштакова. Аналитическая химия кальция / Н.С. Фрумина., Е.С. Кручкова., С.П. Муштакова. - Москва. "Наука". 1974.
2. В.П. Живописцев, Е.А. Селезнева. Аналитическая химия цинка / В.П. Живописцев, Е.А. Селезнева. - Москва. "Наука". 1975.
3. Н.С. Ахметов. Общая и неорганическая химия / Н.С. Ахметов. - М. высш.шк., "Академия", 2001.
4. В.Н. Тихонов. Аналитическая химия магния Москва / В.Н. Тихонов. - Наука. 1973.
5. Лидин Р.А., В.А. Молочко, Л.Л. Андреева. Химические свойства неорганических веществ / Р.А. Лидин, В.А. Молочко, Л.Л. Андреева. - М.: Химия, 2000.
6. И.В. Пятницкий, В.В. Сухан. Аналитическая химия серебра / И.В. Пятницкий, В.В. Сухан. - М. Наука. 1975.
7. А.И. Бусев, В.М. Иванов. Аналитическая химия золота / А.И. Бусев, В.М. Иванов. - М. Химия. 1973.
8. Руководство по эксплуатации анализатора спектра фотоэлектрического ФЭП -454 (НПО "Сетал", 2011), дифракционного спектрографа ДФС-458С, дугового генератора ДГ-2.
9. Ашуралиев М.О., Эшбеков Н., Шеров К.М. Определение микроэлементов состава кальция атомно-эмиссионным спектральным методом. Материалы республиканской конференции "Комплексные

соединения и аспекты их применения” посвященную “70 –летие памяти член корреспондент АН РТ, д.х.н., профессор Аминджанов Азимджон Олимович”, Душанбе, 20-21 октября 2021г.

10. Ашуралиев М.О., Эшбеков Н., Шеров Қ.М. Анализ кальция, магния и цинка методом атомно-эмиссионного спектрального анализа. Материалы республиканской конференции “Роль современных методов анализа в развитие науки и производства” посвященную “20-летие изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования (2020-2040гг)”. 5- октября 2022г. С.276-279.

ТАҲЛИЛИ КАЛСИЙ, МАГНИЙ, РУҲ, НУҚРА ВА ТИЛЛО БО УСУЛИ СПЕКТРАЛИИ АТОМӢ – ЭМИССИОНӢ

Дар мақолаи мазкур шароитҳои оптималии бақайдгирии спектрҳои эмиссионии намунаҳои таҳлилшавандаи калсий, магний, руҳ, нуқра ва тиллои металлӣ омӯхта шуд. Методикаи муайянкунии микроэлементҳои таркиби калсий, магний, руҳ, нуқра ва тиллои металлӣ бо усули спектралӣ атоми эмиссионӣ бо истифодаи сабти фотоэлектронии спектр ва коркарди компютери натиҷаҳо таҳия карда шудааст. Таркиби сифатӣ ва миқдории намунаҳои калсий, магний, руҳ, нуқра ва тилло бо методикаи таҳияшуда муайян карда шуд. Методикаи таҳияшударо барои муайян кардани микроэлементҳои таркиби калсий, магний, руҳ, нуқра ва тилло истифода намудан мумкин аст.

КАЛИДВОЖАҲО: калсий, магний, руҳ, нуқра, тилло, усули спектралӣ атоми эмиссионӣ, микроэлементҳо, муайянкуни, спектр, намунаҳои стандартӣ.

АНАЛИЗ КАЛЬЦИЯ, МАГНИЯ, ЦИНКА, СЕРЕБРА И ЗОЛОТА МЕТОДОМ АТОМНО-ЭМИССИОННОЙ СПЕКТРОМЕТРИИ

В данной статье изучены оптимальные условия регистрации эмиссионных спектров кальция, магния, цинка, серебра и золота с использованием фотоэлектронной регистрации спектров и компьютерной обработки полученных результатов. Разработана методика атомно-эмиссионного анализа кальция, магния, цинка, серебра и золота. По разработанной методике проведена анализ образцов кальция, магния, цинка, серебра и золота.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: кальций, магний, цинк, серебра, золота, метод атомно-эмиссионной спектрометрии, микроэлементы, определение, спектр, стандартные образцы

ANALYSIS OF CALCIUM, MAGNESIUM, ZINC, SILVER AND GOLD BY ATOMIC EMISSION SPECTROMETRY

In this article the optimal conditions for recording the emission spectra of calcium, magnesium, zinc, silver, and gold were studied using photoelectronic recording of the spectra and computer processing of the results obtained. A technique for atomic emission analysis of calcium, magnesium, zinc, silver and gold has been developed. According to the developed method, samples of calcium, magnesium, zinc, silver and gold were analyzed.

KEYWORDS: calcium, magnesium, zinc, silver, gold, atomic emission spectrometry method, trace elements, determination, spectrum, standard samples

Маълумот дар бораи муаллифон: *Ашуралиев Муҳибулло* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети химия. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 904-02-17-16. E-mail: muhibulloashuraliev758@gmail.com

Эшбеков Н. Р. – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи химияи таҳлилӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 939-20-00-49. E-mail: najmiddin.1980@mail.ru

Шеров Қурбон Мирзоалиевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.х., дотсенти кафедраи химияи таҳлилӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992 919-41-57-62. E-mail: sherov1961@mail.ru

Сведения об авторах: *Ашуралиев Муҳибулло* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса химического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 904-02-17-16 E-mail: muhibulloashuraliev758@gmail.com

Эшбеков Н. Р. – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры аналитической химии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 939-20-00-49. E-mail: najmiddin.1980@mail.ru

Шеров Курбон Мирзоалиевич – Таджикский национальный университет, кандидат химических наук, доцент кафедры аналитической химии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992 919 – 41 – 57 – 62. E-mail: sherov1961@mail.ru

Information about the authors: *Ashuraliyev Mukhibullo* – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Chemistry. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 904-02-17-16. E-mail: muhibulloashuraliev758@gmail.com

Eshbekov N. R. – Tajik National University, Assistant of the Department of Analytical Chemistry. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 939-20-00-49. E-mail: najmiddin.1980@mail.ru

Sherov Qurbon Mirzolievich – Tajik National University, Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor of the Department of Analytical Chemistry. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: +992 919 – 41 – 57 – 62. E-mail: sherov1961@mail.ru

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

<i>Исмоилов М. Ҳ.</i> “Баҳр-ул-асрор фи маноқиб-ал-ахёр”- и Маҳмуд ибни Валӣ ҳамчун сарчашмаи таърихии ибтидои асри XVII.....	5
---	---

ФАЛСАФА, ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА – ФИЛОСОФИЯ, ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

<i>Сатторов Ш.Н.</i> Зухуротҳои экстремизм ва терроризм дар байни ҷавонон.....	8
--	---

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА - ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Тахминаи Д.</i> Жанровое своеобразие повести” Призраки” Тургенева.....	12
<i>Сун Ядзие</i> Лексика, отражающая «красоту» человека в китайском языке.....	14
<i>Абунасрода А. М.</i> Усулҳои саҳифабандии муосири матбуоти ҷопӣ.....	20
<i>Юлдашева М.</i> Устаревшая лексика в составе пассивного словаря русского языка.....	24
<i>Чэн Пэйянь</i> Зеленый цвет в языковой картине носителей китайского языка.....	26
<i>Искандаров М.</i> Нигоҳе ба зиндагиномаи Шайх Қосими Анвор.....	29
<i>Давлатбекова М.</i> Тема одиночества и смерти в поэзии Дмитрия Мережковского.....	33
<i>Муродалева Б.Д.</i> Омилҳои ташаккули матбуоти даврии тоҷик дар замони истиқлол.....	37
<i>Расулӣ Ф.</i> Доир ба субстантиватсия дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	41
<i>Юсупова Ш. Ҳ.</i> Махсусиятҳои лингвистикӣ эвфемизмҳо дар забонҳои муқоисашаванда.....	47
<i>Сун Ядзие</i> Понятие красота в китайском языке.....	49
<i>Чэн Пэйянь</i> Красный цвет в китайском языке и в языковом сознании носителей китайского языка.....	53
<i>Мирзоаминов Б.</i> Ҷойгоҳи истилоҳот дар реклама.....	58
<i>Азизова С.</i> Публицистика - соҳаи ҳоси эҷод.....	63

ИҚТИСОД-ЭКОНОМИКА

<i>Раҷабов Т. Б., Раҷабов П., Гулов Д.</i> Ҷанбаҳои назариявии таҳлили хароҷотҳо дар корхона.....	69
<i>Раҳимова Л.</i> Сохтори низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	71
<i>Ғаниев У.Ф., Норов А. А. Раҳимова С.</i> Бучетикунонӣ: банақшагирӣ таҳия ва назорати иҷроиши он дар баҳисобгирии идорақунӣ.....	74
<i>Давлатшоев О.Ҳ., Забуров З.З.</i> Маблағҳои электронӣ ва хусусиятҳои интиқоли онҳо	78
<i>Файзуллоева Л.</i> Аҳамият ва зарурияти сармоя ва сармоягузорӣ.....	81
<i>Абдуллоев А.Х., Раҷабов И. Х.</i> Гурӯҳбандӣ ва таҳлили сандуқи қарзӣ аз ҷиҳати вазъияти молиявии қарзгирҳо дар бонк.....	85
<i>Орзуев П.Дж., Муллоев Б.А.</i> Проблемы аудит эффективности бюджетных средств.....	91
<i>Абдуллоев А.Х., Маҳмадалиев С.Ҷ.</i> Моҳият ва мазмуни сиёсати бучетӣ.....	95
<i>Ҳақимова М. А., Раҳимова С. Ш. Шаҳлои Қ.</i> Асосҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилотҳои суғурта.....	99

<i>Орзуев П.Ч. Алимова М.</i> Нақши аудити дохилӣ дар низоми идоракунии муассисаҳои бучетӣ.....	104
<i>Ахмедов У.</i> Хусусиятҳои рушди соҳаи энергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	108
<i>Раҷабов Т. Б., Гулов Д., Раҷабов П.</i> Хусусияти сиёсати амортизатсионӣ аз нуқтаи назари баҳисобгирии бухгалтерӣ ва баҳисобгирии андозҳо.....	110

ҲУКУҚ – ПРАВО

<i>Сухробзода Ҷ.С.</i> Мафҳум ва хусусиятҳои ҳифзи ҳуқуқҳои граждани.....	114
<i>Хоркашева Ҳ.</i> Ҷавобгарии ҷиноятии ноҳолигон.....	118
<i>Амонова Г.</i> Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои саркашӣ қардан аз пардохти андоз аз ҷониби шахси воқеӣ.....	121
<i>Азиззода Т.А., Камолов Ш.Ҳ.</i> Баъзе аз масъалаҳои вазъи иҷтимоӣ-ҳуқуқии гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ.....	125
<i>Мададхонова М.М.</i> Баъзе масоили рушди қонунгузори ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба хиёнат ба давлат.....	131
<i>Аюби Ф.</i> Таърихи батанзимдарории ҷавобгарии ҷиноятӣ барои додани пора дар қонунгузори ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	134
<i>Қурбонзода М.</i> Ҷумҳурии Тоҷикистон – субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ.....	139
<i>Давлатзода А.Б., Кодиркулов Х.Р.</i> Роль основных принципов международного права в правовой системе Республики Таджикистан.....	142
<i>Маҳмадова С.С.</i> Фарқияти ҷинояти фаъолияти ғайриқонунии бонкӣ аз таркиби ҷиноятҳои ба он монанд.....	147
<i>Алтиева С.</i> Баъзе масъалаҳои падидаи ҳукми сафедкунӣ дар муруфияи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон: мафҳум, моҳият ва мавқеи он.....	149
<i>Кӯҷмуродова Н. Ҳ.</i> Назорати прокурорӣ- фаъолияти мустақили давлатӣ	155
<i>Кишварзода М.</i> Ҷиноятҳо ба муқобили саломатӣ.....	157
<i>Тағайназарзода Р. Д.</i> Понятие и способы осуществления гражданских прав и исполнения обязанностей.....	160
<i>Худойдодов Н.</i> Ҷавобгарии шарикони ҷиноят.....	165
<i>Ёқубова Д.</i> Моҳияти марҳилаи назоратӣ дар муруфияи граждани.....	171
<i>Ҳайдарзода М.</i> Зарурати қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқ ва дастгирии давлатии кӯдакони ятим ва бепарастор”	173

СИЁСАТ - ПОЛИТИКА

<i>Каримова Ҳ.</i> Стратегияи геополитикии Хитой нисбати кишварҳои Осиёи Марказӣ	179
<i>Саиданоева Г.</i> Ҳамкории Тоҷикистон бо намояндагии Кумитаи Байналмилалии Салиби Сурх.....	181
<i>Маҳбубаи Наҳтулло</i> Ташаккули равандҳои ҳамгироӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ.....	184
<i>Саидова Ф.</i> Понятие и сущность глобализации: основные аспекты.....	188

ХИМИЯ - ХИМИЯ

<i>Ашуралиев М.О., Эшбеков Н., Шеров Қ.М.</i> Таҳлили калсий, магний, руҳ, нуқра ва тилло бо усули спектралӣ атомӣ – эмиссионӣ.....	192
---	-----

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

**Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмие
«Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд
Телефон: (992-37)227-74-41**

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзуи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмие маҷалла мувофиқат намояд.

Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матн бо забони русӣ англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола таҳсил мекунад;

– матн асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз **3 номгӯ** ва на бештар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз **5 сатр** ва калидвожаҳо **на камтар аз 7 номгӯ**);

– дар охири мақола бо се забон (**тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ**) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), номи муассисае, ки дар он муаллиф меҳонад, телефон, e-mail, нишони ҷойи кор в ё таҳсили муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал

«Молодой исследователь»

Телефон: (992-37)227-74-41

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой учится автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 3 и не более 10 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 5 строк, ключевые слова до 7 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на таджикском, русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, название организации, в которой учится (авторы), телефон, e-mail, а также почтовый адрес место учебы автора).

INFORMATION FOR THE AUTHORS

Requirements for scientific articles submitted to the scientific journal "Young researcher»

Phone: (992-37)227-74-41

All submitted scientific journal articles must meet the following requirements: a) the article must be written in compliance with the established requirements; b) the article must be the result of scientific research; c) the article must conform to one of directions (sections) of the journal.

Requirements for registration of scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, Times New Roman font, size 14, margins 2.5 cm on all sides, interval 1.5.

The volume of the article (including the abstract and the list of references) should be within the range of 8 to 10 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- article title;
- surname and initials of the author (for example, D. M. Sharipov);
- name of the organization where the author of the article studies;
- main text of the article;
- when quoting specific material, the references are indicated in square brackets [].

Sample: [4, p. 25]. That is, literature #4 and page 25;

- tables, diagrams, diagrams, and drawings should be grouped and numbered. Tables, diagrams, diagrams, and drawings must have a name;

- list of references (no less than 3 and no more than 10 titles of scientific literature).

The list of references is made according to the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;

- after the list of references, the following information is made out in three languages (Tajik, Russian and English): the title of the article, the author's full name, the name of the organization, the abstract and keywords (abstract of at least 5 lines, keywords to 7 words or phrases);

- Information about the author in Tajik, Russian and English (full name of the author, the name of the organization where the author studies, phone number, e-mail, and postal address of the place of study or work of the author are indicated here).

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

2023. №2

Ответственный редактор: **Хакимова С.**

Издательский центр

Таджикского национального университета

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Тел.: **(+992 37) 227-74-41**